DE WORSTELING OM HET KIND

DOOR

P. DE ZEEUW J. GZN

AMSTERDAM W. KIRCHNER
1925

J N

DE WORSTELING OM HET KIND

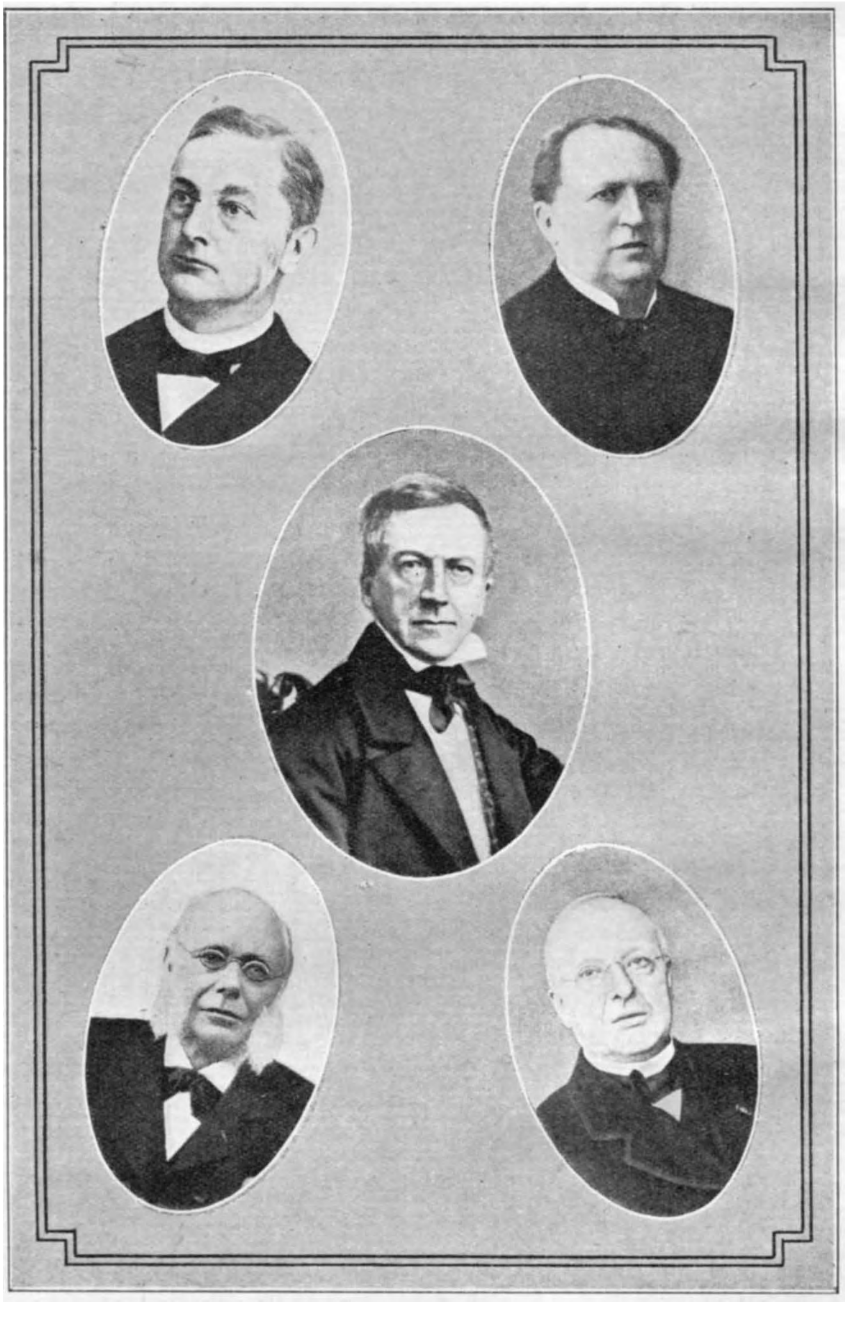

De hoofdleiders in den strijd voor een vrije school.
Links boven: Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman; *Rechts boven:* Dr. A. Kuyper;
Midden: Mr. G. Groen van Prinsterer;
Links beneden: Dr. H. Pierson; *Rechts beneden:* Dr. J. Th. de Visser.

DE WORSTELING OM HET KIND

DE STRIJD VOOR EEN VRIJE SCHOOL

HISTORISCH GESCHETST

DOOR

P. DE ZEEUW J.Gzn.

AMSTERDAM — W. KIRCHNER — 1925

„Zoolang dat Woord in eere was, heeft de Almachtige, meê door Uwe doorluchtige Vaderen, ons land steeds mildelijk gezegend. En omdat wij aan dat Woord gelooven, nòg gelooven met ons hart, Sire, hebben we bijna allen bij den heiligen Doop eenmaal plechtiglijk voor den God uwer en onzer Vaderen de gelofte gedaan, om onze kinderen in hun opvoeding bij dat Woord te houden."

Uit het Smeekschrift aan den Koning 1878.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij G. J. Thieme, Nijmegen-Arnhem

EEN WOORD VOORAF.

Het zal, dunkt mij, weinig bevreemding wekken, dat door den uitgever KIRCHNER een boek wordt uitgegeven, waarin de geschiedenis van onzen schoolstrijd historisch wordt geschetst.

Immers steeds heeft die strijd de volle belangstelling van ons christenvolk gehad en gehouden.

Wat vraagstuk in den loop der jaren ons volk ook mocht bezig houden, voor welke kwesties het zich ook zag gesteld, niets was in staat, om ook maar even de aandacht van dien strijd af te leiden.

Men gevoelde het, dat de inzet van dien kamp was, het rijkste bezit dat God aan menschen schenkt, n.l. het kind en dat wel het kind des Verbonds.

Hiervoor had men willig veil gebed en gaven, tijd en kracht, eer en aanzien.

Nu is de kruitdamp van die zware worsteling opgetrokken. Wij zijn op een keerpunt gekomen. Thans is er gelijkstelling!

Vastgelegd in de Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden. En uitgewerkt in de Lageronderwijswet 1920. Het is nu: schoolvrede.

Doch het is een vrede zònder bevrediging.

Zooveel idealen gingen verloren; zoovele wenschen bleven onvervuld.

Er kwam verruiming, vooral op financiëel gebied. Een zegen waarvoor wij onzen God niet genoeg kunnen danken.

Doch een zegen, die ons ten zegen kan zijn, maar ook ten vloek.

Bij de tichelovens van Egypte schreide Israël tot den God zijner vaderen; doch beladen met het goud en zilver der Egyptenaren kwam het reeds bij de Schelfzee in opstand tegen dienzelfden God.

Zulk een gevaar dreigt ook ons.

We mogen de daden des Heeren niet vergeten, maar wij moeten die dankbaar gedenken en wij moeten er onze kinderen van verhalen.

Daarom schreef ik dit boek.

Opdat het navolgende geslacht die kennen zou, de kinderen die geboren worden, zouden opstaan en vertellen ze hunnen kinderen, opdat zij hunne hope op God stellen zouden, en Gods daden niet vergeten.

Hun hope op God stellen!

Dat is noodig ook voor de komende jaren.

Of mijn boek nu een volledige geschiedenis van dien strijd zal geven?

Hadde ik daartoe slechts de gaven.

Wat ik deed was een zwakke poging, om in breede lijnen dien strijd voor ons volk te schetsen.

Voor ons volk, voor de eenvoudigen en de stillen in den lande.

Voor de stille gevers en bidders voor ons christelijk onderwijs. Als zoodanig ontvange men dit boek.

SIMON STIJL, de oude geschiedschrijver, zeide in 1778 in een „Aan den Leezer" van zijn „Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden": „Een aangename onder-

vinding heeft mij geleerd, dat men lichtelijk, ter liefde van een gelukkig onderwerp, den zwaksten schrijver genade bewijst."

Indien deze stelling waar is, hoop ik hartelijk, dat die „aangename ondervinding" ook mijn deel zal zijn.

Ten slotte dank ik vriendelijk Mr. J. TERPSTRA te Den Haag, die mij zeer ter wille is geweest bij het gebruik maken van de Bibliotheek ten dienste van het Christelijk Onderwijs, alsmede den heer A. DE JONG EZN., Directeur van de Vereeniging voor Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland en Overzeesche bezittingen voor zijn gewaardeerde hulp.

NIJKERK o/d Veluwe. P. DE ZEEUW J.GZN.

Juni 1925.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

Er is geen beter middel tot het voortdurend hoogschatten van de heerlijke voorrechten, in die scholen ons verleend, dan in aanraking te worden gebracht met de hachelijke worsteling, waaronder zij tot stand gekomen zijn.

Dat maakt wakker. Dat leert denken. Dat dringt tot waakzaamheid en tot gebed om den zegen des Heeren over ons en onze kinderen.

Ds. J. P. TAZELAAR.

Nadat Minister Colijn — kort voor den wereldoorlog, met den Trans-Siberischen spoorweg een reis naar China had gemaakt, gaf hij van die reis een beschrijving in het tijdschrift „Stemmen des Tijds".

Hij verhaalt daarin, hoe hij in zekere Chineesche stad, naar ik meen Nanking, allerlei groote handelsgebouwen en veemen aantrof behoorende aan verschillende naties in Europa. De gebouwen droegen den naam van het land, dat zij daar in het verre China vertegenwoordigden. Zoo las Minister Colijn daar: Duitschland, Engeland, Frankrijk, ja zelfs België vond hij er vertegenwoordigd, doch in de gansche stad vond hij geen enkel gebouw, geen pakhuis, geen kantoor, dat sprak van den handel van Holland met China.

Deze voor een hart, dat Holland lief heeft, zoo droevige ervaring bevreemdde echter den voornamen reiziger allerminst.

En waarom niet?

Wel, zoo schrijft hij, Holland, of beter gezegd het Hollandsche Liberalisme der vorige eeuw, dat toenmaals immers op elk gebied den toon aangaf, had zijn kracht verspild in den schoolstrijd.

Ter verdediging van de openbare school had men de knapste denkers in het geweer geroepen; vele millioenen uit 's Lands schatkist waren aan haar verbetering ten koste gelegd, fel en feller werd de strijd tegen dat volksdeel, dat het durfde opnemen voor de vrijheid van geweten, óók in de school — het Liberalisme voerde den schoolstrijd!

En voor dien schoolstrijd moest alles wijken.

Daaraan werden niet alleen 's Lands millioenen maar ook 's Lands belangen willig ten offer gebracht.

Of Holland meetelde op de wereldmarkt kwam er minder op aan, of onze welvaart afnam, deerde de mannen der verlichting niet, als maar dit éène pleit gewonnen werd, n.l. dat de openbare school, dé school kon blijven, waaraan de natie gehecht was.

De neutrale school.

Een creatuur, waarvan men nergens ter wereld de wederga vindt.

In Holland alleen verheugde men zich in haar rijk bezit en dat terwijl het een Oud-Hollandsche dichter was geweest, die reeds in de 17de eeuw er op had gewezen, dat het neutraliteitsbeginsel eenvoudig een onhoudbaar beginsel was.

Het was immers Constantijn Huygens, die in zijn „Kiest of deelt", zoo eenig juist had gezegd:

> „Wij waren graag neutraal, gelijk 't de wereld noemt,
> Maar dat is slechts de zaak verbloemd,
> Daar helpt geen wispelturig praten
> Men moet God òf de wereld haten."

Naar die Oud-Hollandsche wijsheid werd echter niet geluisterd: men bouwde scholen, echte openbare, neutrale scholen al was het soms ook voor *nul* leerlingen.

Nu zijn wij aan het eind van den schoolstrijd, althans van den politieken strijd.

In 1920 werd de vrede gesloten, de rechten der bijzondere school zijn erkend en in de Grondwet vastgelegd.

Maar, nooit mogen wij het vergeten, dat elke concessie, voor de christelijke school verkregen, van de vrijzinnigheid moest worden *afgedwongen!*

De vijanden, met wie wij den bitteren schoolstrijd heb-

ben gestreden, zijn er nog en een geleerd schrijver moge beweren, dat de schoolstrijd de verbetering van ons volksonderwijs zoo geducht heeft belemmerd, [1]) men zou er van die zijde stellig niet voor terugdeinzen, andermaal een kamp van tachtig jaren aan te gaan, indien daarmede het verloren terrein op de vrije school ware te herwinnen.

Doch het geslacht dat den strijd aanbond tegen den overmachtigen vijand is heengegaan en ook zij, althans voor het meerendeel, die het bangst van den strijd hebben meegemaakt, rusten thans van hunne werken en de vruchten van de tachtigjarige worsteling zullen straks gelegd worden in de handen van onze kinderen, die nimmer iets van den schoolstrijd meemaakten.

Het is noodig dat zij weten, wáárom het ging in den schoolstrijd, wat die strijd heeft gekost aan hunne vaderen, opdat zij de vruchten van dien strijd in Gods kracht mogen bewaren en verdedigen.

Groen's uitgangspunt bij het schrijven van zijn geschiedenis, n.l. „dat God in dit kleine en onaanzienlijke land, aan de golven ontwoekerd, groote dingen heeft gedaan," zij ook het uitgangspunt van dit boek.

Een volk, dat zijn geschiedenis vergeet is opgeschreven ten doode.

„Nooit heeft men een volk onder 't juk gebracht of men heeft het zijn geschiedenis getracht te doen vergeten en deze verduisterd of vervalscht.

En hoe heilzaam was dan de telkens herhaalde aanmaning den Israëlieten gegeven, tot oprichting van steenen, tot viering van feesten en tot onderrichting der kinderen van geslacht tot geslacht, door getrouwe vaders (geen gehuurde Moabieten of Elamieten) van de wonderen des Allerhoogsten voor zijn volk, 't zij onmiddellijk, 't zij door uitverkoren mannen op wie Zijn Geest rustte, uitgewrocht." [2])

Dit geldt evenzeer voor de geschiedenis van onzen schoolstrijd. Onze scholen met den Bijbel, inzonderheid

---

[1]) Dr. C. te Lintum in: Nederland en de Indiërs gedurende de laatste kwarteeuw.

[2]) De bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr. I. da Costa, toegelicht door Mr. Willem Bilderdijk, blz. 26.

de oude gebouwen, staan daar als zoovele opgerichte teekenen, getuigend van Gods trouw en ontferming, aan ons christenvolk betoond.

Wanneer onze kinderen morgen aan ons vragen: wat zijn deze oude gebouwen, die oude scholen; dan moeten wij hun kunnen verhalen hoe die gebouwen er zijn gekomen. Hoe die gebouwen ten koste van veel geldelijke offers zijn gesticht; hoe er voor die scholen is gebeden; hoe er is geworsteld, opdat men het gedoopte kind zou kunnen opvoeden volgens Gods Woord en overeenkomstig de beloften bij den heiligen Doop afgelegd.

Er is geworsteld voor en om het gedoopte kind. Want ten principale ging de strijd toch niet om de school, maar om het kind.

„Wij spreken altijd van den schoolstrijd, en dit woord heeft onder ons burgerrecht verkregen. En toch is deze worsteling ten diepste geen strijd om de school. Zij is niet een pleit om een en voor een bepaald instituut. Zij is allerminst een jacht om subsidie, of om een gelijke plaats naast anderen, maar zij is de heilige kamp om het kind. Zij is de worsteling wiens dat kind zal zijn, en hoe het zal onderwezen worden, en zij wordt gevoerd, omdat dat kind Gode toebehoort. En daarom is het een strijd voor liefde en recht." [1])

Alzoo een worsteling om het kind.

En deze worsteling om het kind is een heilige worsteling geweest. Niets kon ons christenvolk meer bezielen, dan het schoolgeding.

Zeker de worsteling is vaak bang geweest.

Wie in dezen strijd durfde meekampen aan de zijde van het christelijk onderwijs kon er op rekenen, dat hem dit op hoon en smaad van de zijde der wereld zou te staan komen.

„Lijf ende goet, al 'tsamen," als eertijds in den kamp tegen Spanje.

En nu ná die bange worsteling om het kind; ziet de vruchten!

---

[1]) Dr. K. Dijk in: Correspondentieblad, 68ste jaarg. bl. 500.

O zeker, geestelijke waarden laten zich eenvoudig niet in cijfers uitdrukken, maar wie durft tegenspreken, dat het christelijk onderwijs voor ons land en volk van onberekenbare waarde is geweest.

Waar ter wereld is er een volk te vinden, waar nog zulk een breede massa wordt aangetroffen, die leeft bij het Woord van God.

Zeggen wij dit, om ons daarop te verheffen. Dat allerminst!

Maar toch is dit zeker vooral te danken aan de school met den Bijbel, die leefde bij het Woord: „De vreeze des Heeren is het beginsel der wijsheid." Zij heeft — o het is een verheffende gedachte — zij heeft het levend Woord in het hart der jeugd gegrift. In die school heeft God zijn belofte vervuld: het zaad zal hem dienen.

„Toen in het jaar 1876 — twee jaren vóór de resolutie van Minister Kappeyne — een dienaar des Woords den Voorzitter der Onderwijzersvereeniging, Abraham Meyer, de moeilijkheden en bezwaren uiteenzette, waartegen het christelijk onderwijs te strijden had, en toen hij besloot met de opmerking, dat hem alle moed ontzonk, antwoordde de heer Meyer: „Als ik uw redeneering vergelijk bij een optelsom en ik ga na, post na post, dan erken ik, dat de berekening juist is. De som komt uit. Alleen maak ik u er opmerkzaam op, dat ge 'n EEN vergeten hebt."

En zijn wijsvinger ging *naar boven*." [1])

Treft u in dit eenvoudig verhaal niet de overeenkomst met Willem van Oranje.

Willem van Oranje in het bangste jaar van den tachtigjarigen oorlog?

Als de Staten meenen, dat de zaak der vrijheid verloren is, tenzij hij een verbond heeft gemaakt met een machtig vorst, dan antwoordt hij, dat hij inderdaad een verbond heeft gesloten n.l. met den oppersten Potentaat aller potentaten.

---

[1]) Ds. J. L. Pierson in zijn openingswoord voor den Dank- en Bedestond, 29 September 1920, in de Domkerk te Utrecht gehouden.

Vol vertrouwen op Hèm ging hij de donkere toekomst tegen.

Zoo deden ook onze vaderen in den schoolstrijd.

Bij hen datzelfde geloof.

Datzelfde geloofsidealisme!

Dat ondanks alles wat tegensloeg, vast blijven houden, onveranderlijk vast blijven houden aan Gods beloften.

Zelfs toen het scheen, dat door de wet van Kappeyne in 1878, de doodsteek was toegebracht aan het christelijk onderwijs, zelfs toen geen oogenblik deinzing.

Het Handelsblad schreef op 20 Augustus 1878:

„De ontzaglijke beweging tegen het beginsel der neutraliteit, ondernomen met een ijver en inspanning, als waarvan de geschiedenis de weergade niet kent, is dus mislukt.''

En wat laat de bekende N. M. Feringa in zijn „Gedenkboek'' daarop volgen?

„Mislukt?... Ja, 't is waar, met grievende smart heeft het christelijke volk in Nederland de koninklijke bekrachtiging der wet vernomen. Het naaste doel van het Petitionnement is niet verkregen. Mislukt daarom ook in de gevolgen? Het staat aan u, voorstanders van een school met den Bijbel, hierop het antwoord te geven. Willen wij onze scholen met den Bijbel behouden, willen wij die scholen zien vermeerderen, dan moet het goud van den rijke met het penninkske van den arme samenvloeien. Dan moet het blijken, dat men voor de christelijke volksopvoeding zijn goud en zilver niet te lief heeft.''

Het goud en het zilver zijn er gekomen.

De gebeden zijn opgestegen tot den troon van God.

En Hij heeft die gebeden verhoord.

De schoolstrijd of wilt ge, de worsteling om het kind, is met de heerlijkste victorie bekroond.

Waar zulk een zegen van den God onzer vaderen op ons neerdaalde, daar is het plicht Zijnen Naam te danken. Maar daar is er evenzeer oorzaak om te bidden. Om te bidden, opdat deze zegen ons ten zegen zijn moge.

God heeft genade en eere gegeven, genade niet alleen bij Hem, maar ook bij de menschen.

Dat nu brengt een groot gevaar mede.

Wie Gods zegen kan dragen moet sterk van hart zijn.

Nu het groote pleit is beslecht, nu de zege is bevochten, nu dreigt er zoo groot gevaar, vooral bij het jongere geslacht, dat de grenzen worden uitgewischt, dat het besef van onze hooge roeping in de zaak van het christelijk onderwijs verflauwt.

En dat mag niet, dat mag nooit!

Want onze opgroeiende kinderen, ons jonge volk moet als het noodig is — de Heere verhoede het — maar als het moet, welnu dan moet ons jonge volk liever weer de woestijn in, wéér zich spijzigen met brood der bedruktheid en met water der bedruktheid, dan dat het ooit zou toelaten, dat het heilig pand, hun van de vaders overgeleverd, werd verlaten of verloren.

Maar dan moeten zij de geschiedenis van onze worsteling kennen.

Dan moeten zij de mannen kennen, die in die worsteling aan de spits hebben gestaan.

Opdat zij die geschiedenis weten zouden, schreef ik dit boek.

Het was mij niet te doen een nauwkeurige kroniek samen te stellen.

Noch ook om een volledige geschiedenis te geven.

En allerminst om te geven een bloemlezing, uit reglementen, wetten, wetswijzigingen en koninklijke besluiten.

Waar het mij eeniglijk en alleen om te doen was is dit, nl. om in breede lijnen voor ons volk te teekenen de worsteling om het kind, de strijd voor de vrije school.

Opdat ons volk die worsteling kenne.

En liefhebbe.

En opdat het nog meer de beginselen leere bewaren, die onzen vaderen dierbaar waren, waarvoor zij tijd en geld over hadden en opdat zij, staande achter die bange worsteling van tachtig jaren zeggen mogen: „Op beding van Gods genade, nooit, neen nooit verlaten wij de beginselen, waarvoor onze vaderen hebben gestreden, de school, die daar staat als vrucht van hun strijd, als een teeken van Gods trouw en ontferming over ons en onze kinderen!"

HOOFDSTUK II.

WAT WAS EN WAT WERD.

Wat kan de blinde staatszucht brouwen,
Wanneer zij raast uit misvertrouwen.
VONDEL.

I. TOEN TROMP EN DE RUYTER SCHOOL GINGEN.

Menigeen leeft in de gedachte, dat het onderwijs in vroeger dagen wel op een heel laag peil moet hebben gestaan.

Doch wie zoo denkt vergist zich ten eenen male.

Zeker het onderwijs was toen niet zoo algemeen en met name de volksklasse kon er toen niet zoo van genieten als tegenwoordig.

Doch dat onderwijs zelf stond op vrij hoogen trap van ontwikkeling.

„De Zwolsche rector Listrius, de Groninger rectoren Gosewijn van Halen en Regnerus Praedinius, de Utrechtsche Hinne Rode en Lambertus Hortensius, de Amsterdamsche geleerde Alardus en de te Amsterdam werkende Bosschenaar Hermannus, de Delftsche Canirivus, de Haagsche Gnapheus en tal van anderen kunnen hier genoemd worden, ten bewijze, dat de Nederlandsche geleerden ook onder de latere Humanisten, geen geringe plaats innemen. Hunne werken zijn grootendeels door de nakomelingschap vergeten, maar hunne werkzaamheid als onderwijzers der jeugd, wordt nog altijd geroemd: zij zijn de grondleggers geweest van den bloei der klassieke wetenschap, die in de 17de en 18de eeuw, ja nog tot op onzen tijd den Nederlandschen classici zulk een grooten naam heeft bezorgd." [1])

[1]) Prof. P. J. Blok. Geschiedenis van het Nederlandsche volk, 3e druk, deel I, blz. 640, e.v.

Zóó was het op het eind der Middeleeuwen en in het begin der 16de eeuw.

Doch hoe was het met het onderwijs gesteld in de beroemde 17de eeuw, den tijd toen Tromp en De Ruyter leefden?

Zeker in den tijd, waarvan bovenstaand citaat spreekt, was het onderwijs nog in Roomsche handen.

De Hervorming bracht hierin de gewenschte verande-

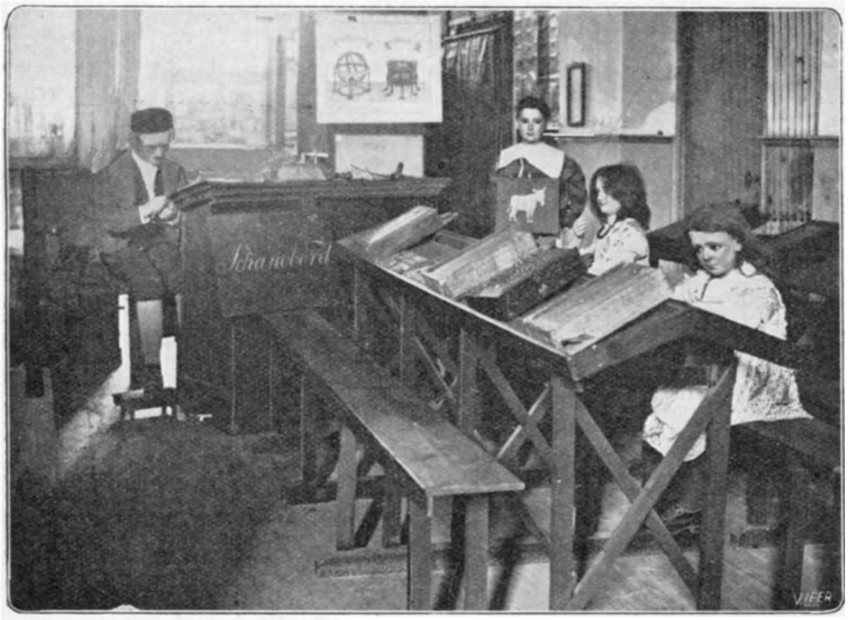

Een kijkje in een school in de 18de eeuw. De meester zit in z'n katheder met kuitbroek en kalotje. Rechts staat een jongen met het ezelbord voor de borst.

ring. Toen werd de school bevrijd van de boeien, die haar knelden en verkreeg de gemeente eerst het vrije gebruik van den Bijbel en daarna het godsdienstig onderwijs in den geest van het Evangelie.

In het bangste tijdperk van onze worsteling tegen Spanje, toen de verschillende gemeenten, die er gesticht waren, nog niet in één kerkverband leefden, kon er begrijpelijker wijze aan de scholen niet worden gedacht.

Nauwelijks echter had de storm zich eenigermate ge-

legd of reeds aanstonds werd het lager onderwijs „een voorwerp van aanhoudende zorg".

„De Synode van Dordrecht in 1574 verlangde van Staatswege de aanstelling en belooning van zulke schoolmeesters, die de Belijdenis des geloofs wilden onderschrijven en zich aan de tucht der kerke onderwerpen en in staat waren den Catechismus en andere der jeugd nuttige dingen te leeren." [1])

Zooals men ziet ging bij onze vaderen het geestelijke voorop en hoe kon dit ook anders, waar de inzet van den kamp tegen Spanje immers zuiver geestelijk was.

Was in de Middeleeuwen het onderwijs nog niet tot alle lagen der bevolking doorgedrongen, de Reformatie zorgde er voor, dat ook dit veranderde.

De groote Hervormers waren daarin voorgegaan.

Luther had reeds in 1524 een schrijven gericht aan alle stedelijke regeeringen in Duitschland, waarin hij ten sterkste aandrong op het stichten van scholen opdat ook de jeugd van den minderen man goed onderwijs zou kunnen genieten.

En niet minder krachtig had Calvijn steeds gepleit voor goed onderwijs, ook aan de kinderen van het gewone volk. Ook hij had hiermede een reformatorische bedoeling. Onkunde toch beschouwde hij als de bondgenoote van het pausdom. Wilde men met kracht de Roomsche dwalingen kunnen bestrijden, dan diende men te zorgen voor goed onderwijs, opdat daardoor de waarheid zuiver en onvervalscht in de kerk zou bewaard blijven. Onze vaderen waren dit met Calvijn volmaakt eens en zij hebben zich dan ook van meetaf bezig gehouden met het onderwijs der jeugd.

„Nu is het wel te sterk gezegd, als men beweert, dat de Reformatie het volksonderwijs in het leven geroepen heeft. Maar zij heeft het, zoover het bestond, toch wel uit zijn verval opgebeurd, krachtig bevorderd en in veel wijder kring verbreid. Bovendien heeft zij den Bijbel in ieders handen gegeven, hem in de taal en in de ziel van

[1]) R. Husen. Christelijke paedagogiek, blz. 378.

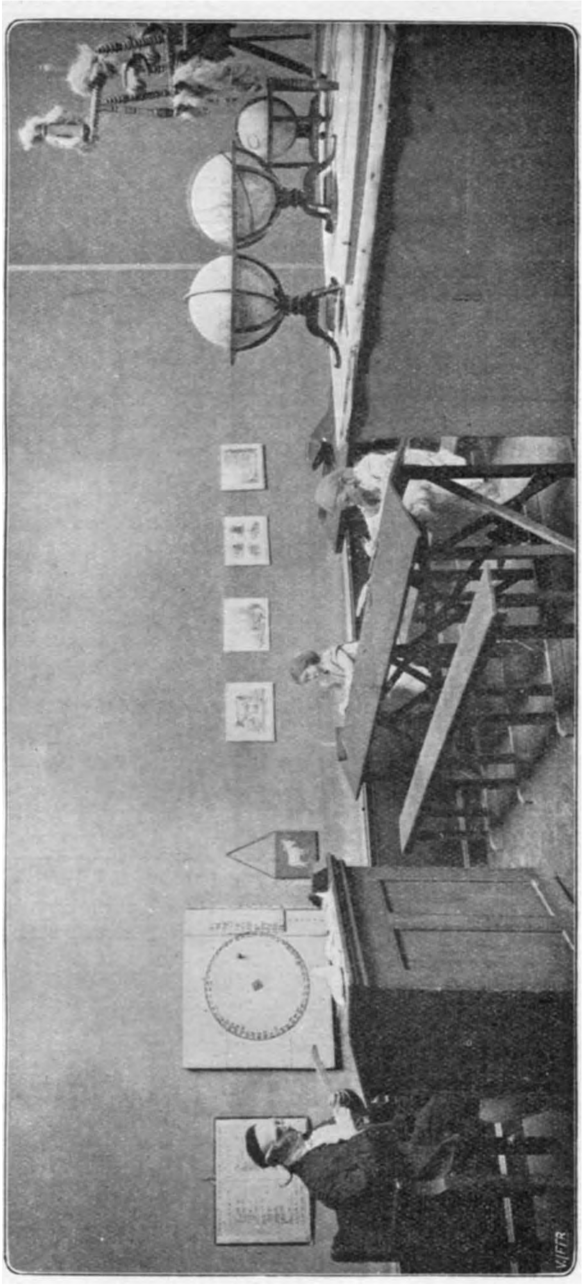

Nog een kijkje in een oude school.

het volk doen ingaan, en daarmede niet alleen de in die dagen, vanwege de vele lettertypen, niet zoo gemakkelijke kunst van lezen, verbreid, maar ook een schat van algemeene kennis en ontwikkeling bijgebracht. Voorts heeft zij bij het godsdienstonderwijs eene andere methode, die van den catechismus in vragen en antwoorden ingevoerd en daarbij steeds er op aangedrongen, dat de waarheid niet alleen van buiten geleerd, maar ook verklaard en verstaan moest worden." [1])

Zooals wij boven zagen hield reeds de Synode van Dordrecht in 1574 zich bezig met het onderwijs en dit is zoo gebleven. Telkens leest men van synodale en classicale besluiten dienaangaande.

Het was echter de Synode van Dordrecht in 1618 en '19, die de grondwet aangaf voor het christelijk onderwijs en meer dan honderd vijftig jaar lang bleven haar besluiten van kracht. Helaas, kort na de Synode van Dordrecht kwam de Reformatie tot stilstand; „de orthodoxie zette zich vast in haar systeem en was alleen nog op weren, niet op werven bedacht." [2])

Maar wat de Groote Synode van Dordrecht had gegeven was goed. Hare besluiten hebben den stoot gegeven tot het stichten van christelijke scholen. Vooral in de 17de zitting hielden de Synode-leden zich bezig met de zaak van het onderwijs.

„Opdat de christelijke jeugd," zoo spraken zij uit, „van hare teedere jaren aan naarstig in de fundamenten der ware religie onderwezen en met Godzaligheid vervuld moge worden, zoo moet deze drieërlei wijze van catechiseeren waargenomen worden: In de *huizen* van de ouders, in de *scholen* van de schoolmeesters en in de *kerken* van de predikanten, ouderlingen, lezers of ziekenbezoekers. En opdat deze allen hun ambt naarstig mogen doen, zullen de christelijke magistraten verzocht worden een zoo heilig en noodig werk door hun autoriteit te bevorderen; ook zullen al degenen, wien het opzicht en

---

[1]) Dr. H. Bavinck. De opvoeding der rijpere jeugd, blz. 30.
[2]) Dr. H. Bavinck a. w. blz. 32.

het bezoeken der kerken en scholen bevolen is, vermaand worden, dat zij inzonderheid over dit stuk zorg willen dragen." En in de 177ste zitting werd nogmaals een beroep gedaan op de Regeering, met deze woorden: „En wat aangaat de lagere scholen, verzoekt ook de Synode zeer ootmoedig, dat Uwe Hoog Mog. gelieven te ordonneeren, dat volgens het advies van geleerde mannen, die allerbest verstaan, wat tot onderwijzing van de jeugd behoort, een generale schoolorde beraamd en gearresteerd worde, waardoor de gebreken, die men doorgaans in de scholen bespeurt, mogen verbeterd, en zoo mogelijk eenparigheid gehouden worden in de onderwijzing van de jeugd."

Tot deze „generale schoolorde", of wèl meer tot een schoolwet, die in het geheele land geldig was, is het intusschen nooit gekomen. Een groot bezwaar was dit echter niet, want de „schoolordeningen", die in de verschillende provincies werden gegeven, kwamen meestal in de hoofdzaken met elkander overeen.

Zooals uit het aangehaalde uit de acta der Groote Synode blijkt, bleef men overheidsbemoeiïng op prijs stellen, ja zelfs als voorwaarde voor goed onderwijs noemen. Dat was voor de Reformatie zoo geweest, dat bleef ook nà de Reformatie zoo. Het onderwijs bleef geheel van de regeering afhangen. Kerkelijke scholen kende men niet, dan alleen in weeshuizen en dergelijke inrichtingen. Waar echter na de Reformatie de Gereformeerde religie de godsdienst van den Staat was, is het begrijpelijk, dat haar belijdenis van alle onderwijzers gevraagd en aan alle kinderen geleerd werd, al moet hierbij dadelijk ter eere onzer vaderen worden bijgevoegd, dat men van meet af bepaald had: „De Papisten echter moeten zooveel mogelijk worden gespaard en door zachtmoedigheid en deugdzaamheid worden gewonnen."

„De bemoeiïng der overheid bestond in de eerste plaats in 't vergunnen van het recht om school te houden, 't welk zij rechtstreeks deed of door een rector of scholarchen, aan wien zij die bevoegdheid opdroeg. Deze vergunning moest een ieder, die een school wenschte te hebben, bezitten.

Op dit recht waren de overheden te allen tijde zeer

naijverig. Bij de vergunning werd tevens uitvoerig omschreven onder welke voorwaarden zij gegeven was. In de tweede plaats gaf de overheid somtijds, waar zulks noodig was, den onderwijzer een subsidie uit de publieke kas. In de derde plaats liet zij toezicht houden op alle scholen door visitaties, waartoe zij onderwijzers kon benoemen, of ook andere personen. Verder ging zij in den regel niet; zij richtte geen lagere scholen op, aan welke zij onderwijzers als hare ambtenaren aanstelde. De bepalingen betreffende de leervakken, de schooltijden, 't schoolgeld, de vacantiën, enz. gingen echter voor alle scholen van haar uit. De Staten regelden het schoolwezen in hun geheele gewest bij placaat of ordonnantie als een zaak van publiek belang.

„Van den anderen kant had de kerk bij goed onderwijs evenzeer belang. Vandaar, dat op alle Synoden dit punt ter sprake kwam en bepalingen daarvoor gemaakt werden, met dien verstande altijd, dat het recht der overheid in de eerste plaats erkend werd." [1])

Om nu zooveel mogelijk verzekerd te zijn, dat het onderwijs, dat aan de jeugd gegeven zou worden goed was, moesten de onderwijzers, dat begrepen onze vaderen heel goed, flink berekend zijn voor hun moeilijke taak. Allereerst moesten zij zijn menschen van een onbesproken levenswandel, zuiver in de leer en trouw aan de belijdenis.

Daarom werd op de Nationale Synode van Dordrecht een formulier opgesteld, dat ieder, die zich bezig wilde houden met het onderwijzen der jeugd moest onderteekenen. Dat formulier was van den volgenden inhoud:

„Wij ondergeschrevene schoolmeesters verklaren oprechtelijk in goede conscientie voor den Heere met deze onze onderteekening, dat wij van herte gevoelen en gelooven, dat alle Artikels en stukken der leer in deze belijdenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche kerken begrepen, mitsgaders de verklaring van eenige Art. der voorzegde leere, in de Nationale Synode te Dordt

---

[1]) Dr. J. Woltjer. Wat is het doel van het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, 1e dr., bl. 69 v.

gedaan in alles met Gods Woord overeenkomen. Beloven derhalve, dat wij de voorzegde leer getrouwelijk zullen voorstaan, en de jeugd naar eisch van ons beroep en haar begrip naarstiglijk inscherpen, op poene, dat wij, hier tegen doende, van onzen schooldienst zullen afgezet worden."

Wat de geestelijke zijde van het ambt betreft, was dus de zaak in orde.

Maar men meene niet, dat wie van heeler harte dit formulier onderteekende, nu maar voetstoots werd aanvaard als schoolmeester.

Verre vandaar.

Want behalve in de christelijke geloofsleer, moest ook maatschappelijk onderwijs worden gegeven. De school moest vormen „menschen Gods, tot *alle* goed werk *bekwamelijk* toegerust".

Daarom werd ieder die lust had onderwijzer te worden een examen afgenomen.

„Geëischt werd, dat de onderwijzer

1⁰. alle gedrukte boeken en geschreven brieven prompt kon lezen,

2⁰. een goede hand schreef,

3⁰. de Psalmen Davids „bequaemelijck" kon zingen,

4⁰. „ter nooddruft" kon rekenen,

5⁰. een goede methode had, om de jeugd ten spoedigste te leeren." [1])

Dat waren dus de examen-eischen en wanneer iemand meende dat hij aan deze eischen zou kunnen voldoen, wendde hij zich tot de overheid, met het verzoek te mogen worden geëxamineerd. Bij gunstigen uitslag van het examen werd hem een acte van toelating uitgereikt.

In de dagen toen Tromp en De Ruyter schoolgingen maakte men dus nog wel werk van het onderwijs. Toen was het nog niet, zooals het later wel voorkwam, dat men een ouden tuinman of een versleten koetsier met het onderwijs belastte. Integendeel, men had vrij veel zorg

---

[1]) H. J. Westerling. Het lager onderwijs; in de serie „Uit onzen Bloeitijd", blz. 7.

voor het onderwijs. De scholen stonden onder voortdurend toezicht en er werd goed geleerd.

„Voor arme kinderen werden diaconie-scholen onderhouden of, waar dat niet kon, werd voor hen het schoolgeld betaald door de kerk, terwijl het op sommige plaatsen ook gebruikelijk schijnt geweest te zijn, dat de predikant en de kerkeraad bepaalden, welke kinderen als geen middelen hebbende, om Godswille zullen leeren, zoodat dus de schoolmeester voor hen geen vergoeding kreeg."

Onderricht in het rekenen in 'n oude school.

„Gebrek aan scholen was er in den regel niet. De schoolorde van Drente bepaalde, dat buurtschappen verder dan een kwartier gaans van de Carspel-school gelegen, bijscholen mochten houden: de ingezetenen behoefden dan niets aan den schoolmeester van het Carspel te betalen.

„In 1697 waren er in Alkmaar op een getal van ongeveer 10.000 inwoners tien scholen, die niet door de overheid werden gesubsidiëerd." [1])

---

[1]) Dr. J. Woltjer a. w. blz. 73, v.

Men kan in sommige boeken vaak anecdoten vinden over de wijze waarop in die oude dagen werd schoolgehouden. Men leest dan van oude suffe schoolmeesters en ondeugende brasems van jongens, van vechtpartijen tusschen meester en leerlingen, waarbij dan vaak de meestersche op het tooneel verscheen, om haar echtvriend tegen de baldadige jeugd in bescherming te nemen.

Zeker zullen dergelijke tooneelen zich wel eens hebben afgespeeld, doch wie in zulke voorvallen de school van den ouden tijd meent afgebeeld te zien, vergist zich toch.

Het ging er toen vrij ordelijk en geregeld toe, ook al verschilde leervorm, leertoon en leerstof ook hemelsbreed van wat onze scholen tegenwoordig bieden.

De school begon 's ochtends om acht uur met het voorgeschreven gebed. Daarna werden de absenten opgenomen, want straks moest bij de ouders naar de reden van het verzuim worden geïnformeerd. Dan kon ieder aan zijn werk beginnen; spellers, lezers, schrijvers en cijferaars, allen vingen aan, waar zij den vorigen dag waren blijven steken.

Allen zaten daar met de muts of den hoed op het hoofd, ook de meester, want zijn hoofddeksel zette men binnenshuis toen niet af.

Beurtelings verliet ieder zijn plaats, om zich met boek, lei of schrift, naar den zetel van den meester te begeven en de les op te zeggen, of zijn werk te toonen. Want algemeen was voorgeschreven, dat ieder scholier elken schooltijd twee beurten moest hebben, één om overhoord te worden, en één om te toonen.

Dit voorschrift had ook zijn reden. Want het gebeurde soms, dat een meester leerlingen aannam, die „bij het boek" betaalden. Dat kon voor beide partijen een voordeelige transactie zijn, mits er snelle vorderingen werden gemaakt; maar dan bestond het gevaar, dat aan deze kinderen meer zorg besteed werd, waardoor anderen schade zouden lijden. Vandaar dat den meesters de verplichting opgelegd werd, ieder kind een vast aantal beurten te geven. Steeds stonden er dus twee voor den catheder: één, waarmee de meester bezig was, en één, die zijn

beurt afwachtte; en deze twee waren in de school de eenigen, met ongedekten hoofde; want „wie zijn hoed niet afneemt voor een man van eeren, die zal twee plakken hebben," zei Valcoogh.

Op groote scholen kon de meester alleen natuurlijk onmogelijk alle kinderen het voorgeschreven aantal beurten geven en dan riep hij wel de hulp in van verder gevorderde leerlingen.

Maar in Zeeland was dit reeds in 1583 verboden. Wel mocht hij zich hier en elders door een ondermeester laten bijstaan, die dan natuurlijk aan de wettelijke eischen moest voldoen. Maar dikwijls was in het oog van den wetgever de ondermeester toch geen volle leerkracht, en zoo kwam b.v. de bepaling in de wereld, dat een meester, die een ondermeester hield zelf toch alle kinderen éénmaal per schooltijd moest overhooren. De andere beurt kon dan waargenomen worden door den ondermeester, hetzij als voorbereiding, hetzij als herhaling.

Ook werd op die manier het misbruik voorkomen, dat de meester tegen een gering loon zijn baantje door een ander liet waarnemen en zelf zijn tijd op andere wijze productief ging maken.

De ochtendschooltijd duurde van 8—11 uur, de middagschooltijd van 1—4; maar Woensdag- en Zaterdagmiddag werden in alle reglementen „vrije speeldagen" genoemd. Dan was er dus geen school en had de jeugd gelegenheid, om te spelen, „en daer een nieuwe geest en sterckte te krijgen tot leeren". Natuurlijk echter mocht de jeugd zich slechts in „eerlijcke spelen" oefenen, en daarom werd den meester opgedragen, daarop toe te zien, en b.v. te waken, dat er niet op gevaarlijke plaatsen gebaad werd, of om geld gespeeld. Niet dat men bedoelde, dat de kinderen onder zijn toezicht zouden spelen; neen, maar wanneer bleek, dat zulke dingen gebeurden, dan lag het op zijn weg, om daarvoor te straffen.

Op dezelfde manier stelde men hem aansprakelijk voor het gedrag der leerlingen op weg naar school en naar huis. Hij moest zorgen, dat er onderweg geenerlei „ontuchtigheid, ongeregeldheid, oneerbaarheid of dartelheid"

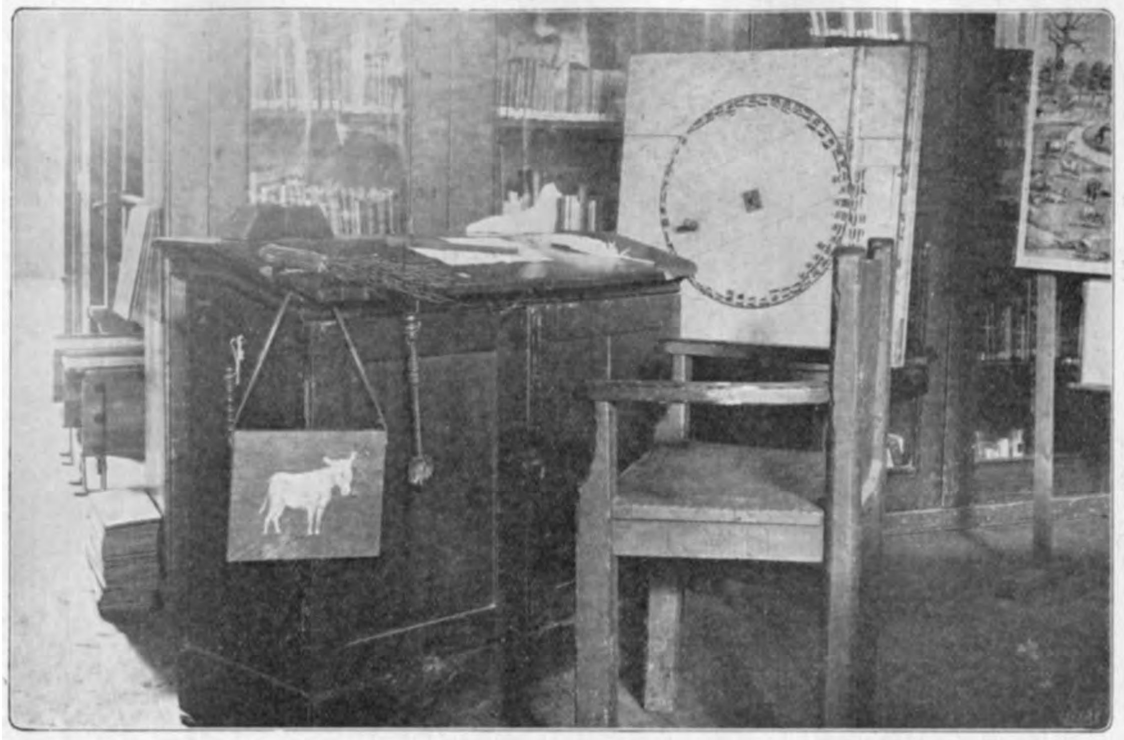

Oude schoolmeubelen.
(Men ziet den zetel en den lessenaar van den meester, het ezelbord en de plak).

gepleegd werd, maar „dat integendeel ouders, overheden, predikanten, meesters en alle eerlijke lieden, bijzonder die in Officie en Staat zijn," behoorlijke eer en achting bewezen werd.

Algemeen was er twee weken in het jaar vacantie.

Ook kon er om bijzondere reden nog wel eens een dag vrijaf worden gegeven, maar uitdrukkelijk was het verboden, dit op „Paepsche feestdagen" te doen. In Gelderland mocht bovendien door Classis en Kerkeraad, waarschijnlijk met het oog op kinderhulp bij den veldarbeid, in enkele drukke tijden de school worden gesloten." [1])

Ook voor het schooltoezicht werd zorg gedragen.

Meestal waren de Kerkeraden en classicale besturen hiermede belast. De classicale besturen kweten zich doorgaans van die taak bij de jaarlijksche kerkvisitaties.

Behalve dit „kerkelijk toezicht" waren ook in enkele steden „opsienders van de schoolmeesters" die door de stedelijke overheid waren aangesteld om toezicht te houden op het onderwijs en die verscheidene malen in het jaar, sommige zelfs om de zes weken de scholen moesten bezoeken. Van die bezoeken moest geregeld rapport worden uitgebracht.

En er werden ook straffen uitgedeeld.

Men kon krijgen een vermaning van den Kerkeraad, een berisping van het classicaal bestuur, een geldboete en bij ernstige vergrijpen zelfs „suspendatie van dienst en gagie", terwijl de hoogste straf was „van zijn ambt te worden ontzet".

Wij zullen ons nu niet bezig houden met de leerstof die op de 17de eeuwsche scholen werd verwerkt, noch ook met de methodes, die gevolgd werden. Alleen willen we nog slechts wijzen op een man als Willem Bartjens, wiens bekwaamheid in rekenen zelfs spreekwoordelijk is geworden, om te doen zien, dat de toenmalige onderwijzers inderdaad menschen waren, die iets wisten en konden.

---

[1]) H. J. Westerling, a. w. blz. 11 e. v.

Trouwens heel onze 17de eeuw is daarvan het bewijs. Mannen als Tromp en De Ruyter hadden toch slechts gewoon volksonderwijs genoten en hoe schitteren ze in de geschiedenis van hun land.

Het praatje, alsof de scholen uit de 17de eeuw niet veel meer waren dan kinderbewaarplaatsen is dan ook niet anders dan een praatje.

De geschiedenis bewijst het tegendeel.

En zeer terecht schreef Ter Gouw: [1] „Vijftig jaren lang hebben School- en Nutsmannen den volke verkondigd, dat het verbeterd onderwijs in 1806 is uitgevonden en dat de voorouders nooit van goed onderwijs geweten hebben. Trouwens wie daar verhandelingen of traktaatjes over schreven, hadden geen andere herinneringen dan van de achttiende eeuw, en zij teekenden den ganschen verledenen tijd met één zwarte kool. Laat u die dwaasheid niet meer wijsmaken. In de 17de eeuw was de belangstelling in en de zorg voor 't onderwijs niet minder dan nu. Wel werd er toen niet zooveel over getwist en geharreward als tegenwoordig."

Ter Gouw had volkomen gelijk.

En uit de veel gesmade scholen der 17de eeuw zijn andere mannen te voorschijn gekomen, dan uit de Nutsscholen en de scholen, die ingericht werden volgens het recept van 1806.

Maar het is wel te begrijpen, dat zóó werd geoordeeld over het onderwijs uit den tijd toen Tromp en De Ruyter school gingen.

Toen immers was de school door en door Gereformeerd, of wilt ge, toen was het een christelijke school, ingericht „e voto dordraceno".

De bijzondere school was toen regel en de openbare? Die was toen niet eens aanvulling, zij was er heelemaal niet.

---

[1]) J. ter Gouw, Oude tijd, blz. 98.

II. WAT DE REVOLUTIE NÀM EN GÀF.

En toen kwam de Revolutie!

Of eigenlijk weegt dit woord voor het gebeuren van en om het jaar 1795, in Holland, wat zwaar.

Want de revolutie sloeg hier al heel spoedig den conservatieven mantel om, ja waagde zich zelfs aan een godsdienstig tintje en stelde de kerk in haar dienst.

De stroom van het Rationalisme sleurde in haar vaart alles en alles mee.

Borger en Clarissen, gemoedelijk-vrome mannen, die het wel goed meenden, misschien, lieten zich overvleugelen door den geest der eeuw. Zij meenden dat de Revolutie inderdaad zou brengen de vrijmaking van den mensch en daarom dacht Clarissen er goed aan te doen in de kerk van St. Maartensdijk God te danken voor den zegen, dien de Revolutie aan ons volk bracht.

De geest der eeuw had hun zinnen verblind.

En hoe kwam dat?

Was de Revolutie niet iets vreeselijks, kon een christenmensch daarmee nu instemmen?

Wel zeker. Hier in ons land werd geen valbijl opgericht, hier dampten de straten niet van het bloed van de edelen des volks, hier vereerde men geen „godin der rede" als in Parijs, hier geen afschaffing van den christelijken godsdienst; de revolutie diende zich hier aan als de ware godsdienst, zij was vroom en deugdzaam bovenal. Dat was het karakter van het ongeloof, zooals het in ons land tot openbaring kwam.

Door het Fransche ongeloof was het Duitsche protestantisme meegesleept en dit bracht op zijn beurt weer de „verlichting" in ons land. Gods bijzondere Openbaring had men niet meer noodig, men had voldoende aan de natuur en in allerlei toonaarden werden de heerlijkheid en de schoonheid der natuur bezongen.

De Revolutie ontnàm ons den Bijbel en zij gaf daarvoor in de plaats een dienst der natuur, waardoor in Duitschland predikanten er toe kwamen om op Kerstfeest

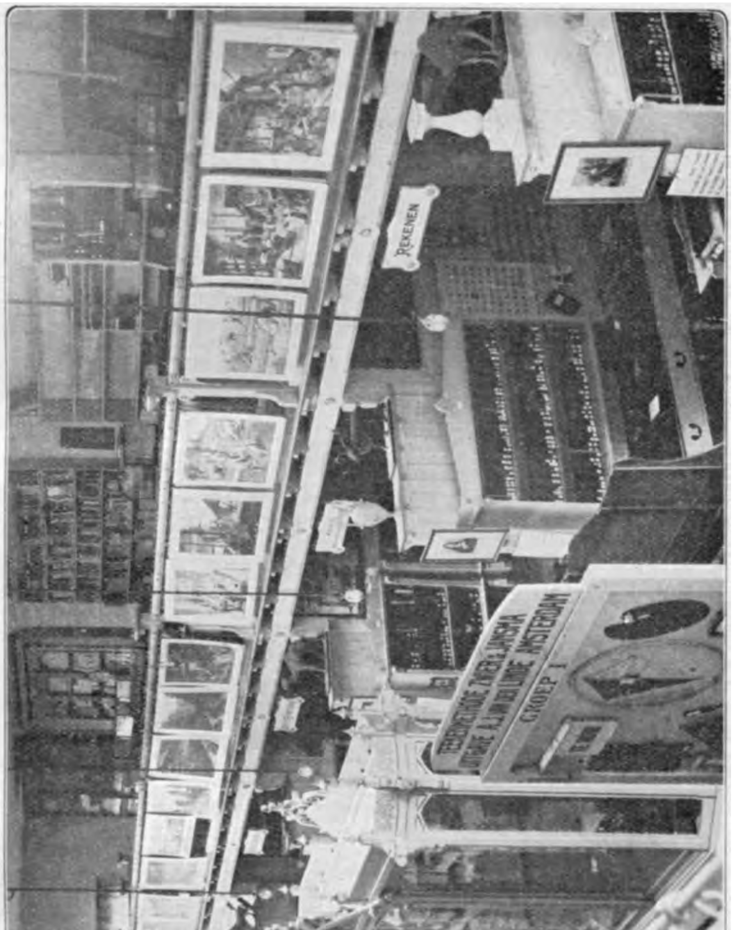

Beeld uit den nieuweren tijd. 'n Kijkje in het schoolmuseum te Amsterdam.

te prediken over „stalvoedering" en op Paschen over „het nut van vroeg opstaan".

De Revolutie ontnam ons den Bijbel; die verhuisde naar den rommelzolder en te laat zou ons volk ontdekken de aangrijpende waarheid van het woord van Jeremia: „Zij hebben mijn Woord verworpen, wat wijsheid zouden zij hebben." Had men alzoo op listige wijze het ongeloof de kerken binnen gebracht en aan het volk den Bijbel ontnomen, men liet het daar niet bij.

De jeugd moest worden opgevoed volgens de moderne theorieën. Had niet reeds de wijze Lavater gezegd: Het kind is de vader van den man? Welnu, wilde men dat de man later aan den dienst der natuur zou meedoen, dan moest men met zijn „vader" in dit geval het kind, beginnen.

„Wie het kind heeft, heeft de toekomst," meende Luther in vroeger eeuwen en de mannen des ongeloofs waren het in dit opzicht met den grooten Hervormer volmaakt eens.

En daarom ontnam de Revolutie ons niet alleen den Bijbel, maar ook de scholen met den Bijbel.

Een der ongeloofsmannen was eenmaal de tolk van allen toen hij zeide: „Verberg den Bijbel zorgvuldig voor uwe kinderen en duld niet, dat anderen hun dien doen kennen."

Remonstranten, Lutherschen en Mennonieten waren het met deze leer al dadelijk roerend eens, maar onder de Gereformeerden hield de menigte nog lang aan de aloude kerkleer vast. Men was rechtzinnig, maar het levend geloof werd, helaas! hoe langer hoe meer gemist. En daardoor was het mogelijk ook die breede schare te verleiden. De leiders des volks kozen als uitgangspunt voor hun propaganda: de Hervorming. Daardoor was men zeker, dat de menschen luisterden. En toen zij dit dan ook deden werd hun wijs gemaakt, dat de Reformatoren nooit hadden bedoeld noch gezegd, dat men zich geheel en al aan Gods Woord moest onderwerpen, maar en dit was juist de groote verdienste der Hervorming: men had gewild het *vrij onderzoek*.

Zóó spreekt het ongeloof onzer dagen nog meen ik. Er verrezen nu verschillende genootschappen en onder

meer ook de „Maatschappij tot Nut van 't Algemeen"... *bederf!* Zonder overdrijving mag dit laatste woord er aan worden toegevoegd, want steeds is deze maatschappij ijverig bezig geweest om het ongeloof onder ons volk te bevorderen.

O zeker, de maatschappij heeft veel „nut"tigs verricht, zij heeft scholen gesticht, prijsvragen uitgeschreven, spaarbanken opgericht, onderwijzers opgeleid, boeken verschaft, maar al deze nuttigheden waren geschoeid op de theorieën van het ongeloof.

De Revolutie ontnam ons dus den Bijbel, ontnam ons de scholen met den Bijbel en zij gaf ons volk daarvoor in de plaats een godsdienst der natuur, een maatschappij tot Nut van 't Algemeen, scholen zonder den Bijbel.

Aan de kerk werd de leiding inzake de opvoeding der jeugd uit handen genomen en deze werd toevertrouwd aan mannen, die niet met beide voeten stonden op den bodem van Gods Woord, die niet dat Woord tot richtsnoer, tot *eenig* richtsnoer van hun leven hadden gekozen en die daarom de ontkerstening van ons volk moesten bevorderen.

Zeker, de Revolutie is hier schijnbaar kalm en gemoedelijk verloopen.

't Ging aanvankelijk, zoo meende men, tegen de schandelijke misstanden. Zoo had men in Overijsel en Gelderland de drostendiensten. Was het niet verschrikkelijk, was het niet in flagranten strijd met de begrippen van vrijheid en gelijkheid, dat een mensch tot zulke „handen spandiensten" kon worden gedwongen.

Zeker er waren misstanden.

Als in alle tijden en in alle landen.

Maar zoo groot waren die nu niet.

Want wat de drostendiensten betreft stond het zoo, dat een pachter bij het huren van land zich verbond voor den drost persoonlijke diensten te verrichten.

Die verplichting ging hij vrijwillig aan.

Maar 't was niet zoo erg.

De uitdrukking „te hooi en te gras", die er nog van is overgebleven, typeert die diensten goed.

Men verbond zich slechts om drie of vier dagen in het jaar eenig werk voor den drost te verrichten en... men kon deze verplichting voor enkele stuivers afkoopen. En daarover werd nu door de mannen der verlichting zulk een drukte gemaakt.

Dat was nu de vertrapping van den vrijen mensch.

Zoo maakte men van den vrijgeboren mensch „negerslaven" en zuchtte men onder een tyrannie nog erger dan die van Philips en Vargas!

Och, het was niet zoo heel erg met die misstanden.

Maar door de mannen des ongeloofs werden zij gretig aangegrepen, om daarmee vat op het volk te krijgen.

En die toeleg is gelukt.

Men stelde, als zoo dikwijls, het beginsel *achter* het belang. Voor een schotel linzenmoes verkocht men zijn eerstgeboorterecht.

Och, ook in dit opzicht heeft zich de taktiek van het ongeloof nog niet gewijzigd. Want zelfs in de 20ste eeuw is het nog wel gelukt, om met de schrikbeelden van dure petroleum, duur spek en dure klompen een christelijk ministerie te doen vallen.

In dit opzicht hebben we, naar het schijnt, nog geen leergeld genoeg gegeven.

De toestanden zijn wel wat verbeterd toentertijd.

Schijnbaar gaf de Revolutie lotsverbetering voor den gewonen mensch, wegneming van wantoestanden en wanverhoudingen, maar zij nam zoo ontzaglijk veel meer, zij ontnam ons volk den Bijbel en zij ontnam ons volk ook: *De School met den Bijbel* en een bittere strijd van tachtig lange jaren is er noodig geweest, om de oogen van ons volk weer te openen en om het verloren terrein te herwinnen.

Met taaie volharding heeft de vijand, die ons volk op zoo listige wijze had verschalkt, zijn veroverd gebied verdedigd, totdat — Gode zij dank! — onder leiding van godvruchtige en bekwame mannen, een groot deel van ons volk weer is teruggekeerd tot de oude paden, totdat weer dat volk en ook de jeugd van dat volk voor God zich boog.

III. VRUCHTEN VAN DEN VRIJHEIDSBOOM.

De vrijheidsboom was, zooals Groen van Prinsterer eenmaal zoo juist heeft gezegd, „een boom zónder wortels" en waar nu een boom zonder wortels slechts een schijnboom is, daar spreekt het van zelf dat de vruchten van zulk een boom ook *schijn*vruchten moeten zijn.

Maar met zulk een *schijn*boom en met zulke *schijn*-

Nog 'n kijkje in het schoolmuseum te Amsterdam.

vruchten heeft men het volksgeweten gerustgesteld.

„O, indien op het laatst der vorige eeuw de Kerk van Christus beter haar roeping had verstaan, en insteê van te boeleeren met vorstengunst en gunst van oligarchen, met den moed van een Ambrosius en in naam van den Messias óók der natiën, voor het mishandelde volk bij den troon en bij de volksconsciëntie voor de majesteit van de overheid ware opgekomen, wat schandtooneel ware ons niet gespaard, wat vergieting van menschen-

bloed en verwildering van menschelijk leven ware niet voorkomen, ja, hoe heel anders ware niet de loop der Historie geweest! Maar daartoe had die Kerk zelve zedelijk hooger moeten staan, zelve met meer brandenden ijver in het Evangelie, dat ze heette te prediken, moeten gelooven, en in het kruis van Christus het geheim van haar kracht moeten zien. En zoo, helaas stond het in de toenmalige Kerk *niet* geschapen. Mèt de volkeren was ook zij ten deele zedelijk ingezonken; door banaal en laf rationalisme had ze haar Evangelie ontzield; bevroor haar gebed, en sneed ze het pit en merg uit haar belijdenis. Ja, erger nog: over den Christus werd koel verstandelijk geredeneerd, insteê dat Hij het hart in heilige liefde ontgloeide; en in valsche schaamte voor het kruis van Golgotha weg te schuilen, gold als hoogste wijsheid voor wie herders der kudde heetten te zijn." [1])

Zoo werd hier te lande de bodem toebereid, om den vrijheidsboom uit de Fransche landouwe over te planten in onzen klei- en veenbodem.

En om dien vrijheidsboom heeft toen Nederland gedanst. Het was de „god dezer eeuw", die de zinnen verblind had, het was de moderne Baäl voor wie al het volk de knie boog en die door aller mond werd gekust. Behalve dan door een Elia en de zeven duizend, die Gods ontferming ook in ons vaderland had doen overblijven.

Maar het was mogelijk, dat die zeven duizend aangroeiden tot zeventig duizend en tot zeven honderd duizend. Dan zou het leed niet meer te overzien zijn. Daarom moest het onderwijs der jeugd hervormd worden. De school der vaderen, die, steunend op den Bijbel, de vrijheid hadden bevochten, die na dien kampstrijd een bloeitijd hadden beleefd, zooals geen enkel land in zijn historie te boeken had, die school werd smadelijk genoemd „een Augiasstal met versteende rechtzinnigheid".

Maar dat was dan toch maar de school, waarop Tromp en De Ruyter hadden gegaan, de school die Jan Pieterszoon Coen en Rembrandt hadden doorloopen. Die school

---

[1]) Dr. A. Kuyper. Niet de vrijheidsboom maar het kruis, blz. 13.

was een Christelijke, was een Gereformeerde school.
Däärom was nu anno 1801 schoolhervorming urgent.
En in 1801 en in 1803 en in 1806 werd ons volk gezegend met een schoolwet.
Wat hadden die heeren, die destijds aan het roer van Staat zaten, toch bedroevend weinig gevoel, wat was hun historisch besef totaal weggesleten.
Moet men niet onwillekeurig denken aan Beltsazar, die met de Perzen en Meden voor de poort, nog een gastmaal aanrichtte en Daniël deed uitroepen tot derden heerscher in zijn koninkrijk.
Want 1801, 1803 en 1806 zijn al zoo mede de ongelukkigste jaartallen uit onze historie.
De Franschen speelden den baas: zij lieten ons 100 millioen gulden betalen voor de vrijheid, die zij hier, gesymboliseerd door den vrijheidsboom, gebracht hadden, en bovendien klopten ze ons nog door het herhaald bezoek van 25000 uitgehongerde „sansculotte's" een slordige 64 millioen gulden uit den zak.
Ondertusschen kaapten de Engelschen onze retourvloten weg en nestelden zich aan de Kaapkolonie.
Dat gebeurde in 1801, 1803 en 1806.
Doch dat alles liet de hooge heeren koud.
Want schoolhervorming was urgent.
Had niet Van der Palm geroepen om een „Hercules, die den stroom zal leiden om deze stallen van Augias (de scholen!) te zuiveren en de besmette lucht haar verpestenden adem te ontnemen."
Naar die stem werd geluisterd, ondanks de ellende die Franschen en Engelschen over ons vaderland brachten.
Maar wie zou het groote werk ter hand nemen?
Wel natuurlijk Van der Palm, dat zou nu worden de Hollandsche „Safnath Paäneah", de behouder des levens.
Reeds in 1799 werd de hoogleeraar Johannes Henricus van der Palm door het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek tot agent van Nationale Opvoeding benoemd.
„Deze levenskracht van het Vaderland", zooals Lodewijk Napoleon Van der Palm noemde, „deze levenskracht van het Vaderland" dan, diende in 1800 een memorie in bij

het Uitvoerend Bewind, waarvan de wet van 15 Juni 1801, „het laatste geschenk der Nederlandsche Republiek aan de wereld", het gevolg was.

Twee gewichtige punten werden in deze wet vooropgesteld:

1⁰. dat in alle gemeenten gezorgd moest worden voor een *genoegzaam aantal scholen*, en

2⁰. dat overal gezorgd moest worden voor een *ordentlijk bestaan der onderwijzers*.

Johannes Henricus van der Palm.

Deze organieke wet was alzoo een gevolg van art. 45 van de Staatsregeling van 1801.

„Het Staatsbewind zorgt door eene daartoe geschikte inrichting voor de bevordering van kunsten en wetenschappen, opvoeding, koophandel, landbouw en fabrieken."

Was in dit artikel de *plicht* van Staat omschreven, het *doel* lag in art. 60 van de beginselen der Acte van Staatsregeling, waarin gezegd wordt: „De Maatschappij wil dat de *verlichting en beschaving* onder hare leden zooveel mogelijk bevorderd worde, het onderwijs in de lagere school als zijnde de eerste bron, waaruit eene meer algemeene beschaving en verlichting kan voortvloeien, behoort te worden geregeld en aan bepaalde en eenparige wetten verbonden." [1])

Het laat zich denken, dat van christelijk onderwijs op de toekomstige scholen, op de z.g.n. openbare scholen,

[1]) W. Swijnenburg. Wet tot regeling van het lager onderwijs, blz. XIV.

waarmede ons volk nu zou worden gezegend, geen sprake kon zijn.

Op de school der vaderen werd behalve aan het catechetisch onderwijs, tijd besteed aan het lezen van enkele gedeelten des Bijbels, en aan het leeren van psalmen en geestelijke liederen.

Maar de *predikant* Nieuwold, een der schoolhervormers van dien tijd, had verklaard: „Het van buiten leeren van een godsdienstig vragenboek, hetwelk het kind niet verstaat, was slechts een dikke schakel meer aan de ijzeren keten van een dom gerel, met hetwelk men eertijds Gods redelijke en zedelijke, doch teedere schepselen, misvormde tot gevoellooze werktuigen."

En daarmede waren de andere schoolmannen het eens. Daarom bepaalde de wet van 1801, dat het onderwijs, „door ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen geschikt moest zijn, om hen tot redelijke wezens te vormen, en wijders in hunne harten in te prenten de kennis en het gevoel van dat alles, wat zij aan het Opperwezen, aan de maatschappij, aan hunne ouders, aan zichzelven en aan hunne medemenschen verschuldigd zijn."

Verder werd ook bepaald, dat „in schoolboeken en leermethode met de meeste zorg moest vermeden worden, al hetgeen zoude strekken tot ondermijning eener goede zedekunde en den eerbied voor het Opperwezen, doch tevens worden daargelaten al het leerstellige, dat door de onderscheidene kerkgenootschappen verschillend wordt begrepen."

De Wetgever besloot zijn gewichtig staatsstuk met een *Ernstige opwekking en oproeping aan de burgerschaar* om te helpen, die wet mede uit te voeren en ingang te doen hebben „ten einde langs dezen weg het maatschappelijk geluk worde vermeerderd, naarstigheid, goede zeden, en vaderlandsche deugden voortgeplant en de Bataafsche Natie, welke in de zorg voor het onderwijs der jeugd andere volken zoo lange ten voorbeelde heeft gestrekt, doch nu voor sommige harer naburen in dit gewichtig stuk moet achterstaan, ook in dezen den ouden roem

harer wijsheid en menschlievendheid moge hernemen."

„Deze wet verving nu de voorschriften door de Dordtsche synode in 1618 gegeven en de ordinantiën op het onderwijs door de Staten der Provinciën uitgevaardigd. Wanneer men de beteekenis van den term Opperwezen, overeenkomstig het spraakgebruik van de toongevende kringen van dien tijd in 't oog houdt, kan niemand ontkennen, dat het Christendom in deze wet geheel is verloochend, dat zij evengoed door een heiden, als Cicero bijv., had kunnen zijn uitgevaardigd." [1])

Een heidensche schoolwet, dat was alzoo een der eerste vruchten, die de vrijheidsboom voor ons vaderland opleverde. Doch een lang leven zou deze wet niet hebben. Reeds in 1803 werd zij vervangen door een nieuwe wet, die echter niet veel meer was dan een wijziging van die van 1801.

In deze wet nu werden alle scholen voor het eerst *openbare* genoemd. Er werd een Raad van Binnenlandsche Zaken ingesteld, die uit drie leden zou bestaan en een dezer drie was de hoogleeraar Van der Palm, die 8 Dec. 1801 zijn functie als agent van Nationale opvoeding had neergelegd. Zoodoende kon hij toch nog meewerken aan de verjongingskuur, die zijn geesteskind reeds na twee jaar moest ondergaan.

Den 29sten Juli 1803 kwam de nieuwe onderwijswet tot stand, doch van de invoering is niet veel terechtgekomen.

In het voorjaar van 1804 hadden vier departementen hun werk gereed, één had iets en drie hadden nog niets gedaan. Vele schoolopzieners begonnen den moed te verliezen omdat zij zooveel onverschilligheid ontmoetten bij en zooveel tegenwerking ondervonden van de gewestelijke besturen. En dat ondanks de „Ernstige opwekking" van Van der Palm, 15 Juni 1801 tot de „burgerschaar" gericht.

Onbegrijpelijk . . . .

Och daar was in deze wet wel meer onbegrijpelijk, dingen die heel onbegrijpelijk waren.

---

[1]) Prof. Dr. J. Woltjer, a. w. blz. 89.

Zoo b.v. de benoeming van schoolopzieners.
Er waren in 1801 van de 35 schoolopzieners, twee-en-twintig predikant, drie behoorden tot de katholieke kerk, alle goeje, beste, vredelievende nutsmannen!

Maar nu kwam 1806.

Dat zou een jaartal van beteekenis worden in onze vaderlandsche historie.

Immers toen kreeg het Nederlandsche volk z'n derde schoolwet en nog wel een schoolwet, die ruim vijftig jaar de kinderen der „burgerschaar" zou opleiden tot „alle christelijke en maatschappelijke deugden".

Dat was nu eigenlijk de groote uitvinding van 1806: men sprak in de wet over „christelijke en maatschappelijke deugden".

Vermoedelijk hebben de schoolhervormers zoo iets als gewetenswroeging gekregen over hun heidensche schoolwet, of heeft de onverschilligheid en de tegenwerking der gewestelijke besturen hun de oogen geopend, hoe het zij, men kwam in 1806 met een schoolwet, die aan het godsdienstig besef der natie recht zou laten wedervaren.

Artikel 22 toch dier wet luidde: „Alle schoolonderwijs zal zoodanig moeten worden ingericht, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden de verstandelijke vermogens der kinderen ontwikkeld en zij zelven opgeleid worden tot alle *maatschappelijke en christelijke deugden.*"

En artikel 23 voegde daaraan nog toe: „Terwijl vastgesteld wordt het nemen van maatregelen, om de schoolkinderen van het onderwijs in het leerstellige van het kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven, zullende het geven van dit onderwijs niet geschieden door den schoolmeester."

Men ziet het, de redelijke wezens zijn weggelaten en er wordt nu gesproken over christelijke deugden, doch dit was slechts bedrog, slechts in schijn keert deze wet terug tot betere beginselen, in werkelijkheid blijft het stelsel in deze bepalingen uitgedrukt vijandig tegen den geopenbaarden wil van God.

Maar zoo vraagt men allicht, wat hebben we nu toch

te verstaan onder maatschappelijke en christelijke deugden? Is er onderscheid tusschen die twee?

Blijkbaar is die vraag, om en om den jare 1806 ook hier en daar opgekomen, althans de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen achtte zich reeds in hetzelfde jaar waarin de nieuwe schoolwet was verschenen, geroepen een prijsverhandeling uit te geven, waarin die deugden nader werden verklaard.

Het boekje was geschreven door H. W. C. A. Visser, die o. m. dit schreef:

„Wat verstaat het Gouvernement door *christelijke deugd*, waartoe de jeugd in de scholen behoort te worden opgeleid?"

„Wanneer wij niet alleen omtrent anderen zoo handelen, gelijk wij wenschen, dat omtrent ons zelve geschiede: wanneer wij niet alleen een ware zorg voor ons wezenlijk welzijn dragen, maar ook daarenboven zoodanig van God gevoelen, zoo van Hem denken en zoo handelen, gelijk schepselen omtrent hunnen Schepper betaamt; wanneer wij dien eerbied en die liefde, dat vertrouwen, die gehoorzaamheid in al ons doen en laten, in al ons denken en spreken jegens God oefenen, welke het aan afhankelijke schepselen jegens hunnen Schepper en Weldoener, hunnen Verzorger en Vader alleen betaamt, en welke de leer van Jezus zoo nadrukkelijk inprent en gebiedt; wanneer wij daarenboven, als belijders van Jezus alle maatschappelijke deugden in eenen veel uitgebreider zin oefenen, dan wij als leden der maatschappij behoefden te doen; wanneer wij niet alleen het welzijn van elk lid der maatschappij in het algemeen behartigen, maar ook zelfs onzen vijand liefhebben, kwaad met goed vergelden, het welzijn onzer vervolgers zoeken; wanneer wij niet alleen het tegenwoordige, maar ook het toekomstige heil onzer medemenschen bedoelen; dan kunnen wij gezegd worden *christelijke deugd* te oefenen.

„Wanneer wij nu dit alles volbrengen uit geloof aan God, als de oorzaak onzes bestaans, den weldadigen Beschikker onzer lotgevallen, den Gever dezer wetten; uit geloof aan Zijn aanbiddelijke wijsheid, onkreukbare

rechtvaardigheid, vlekkelooze heiligheid, en bovenal zijn oneindige liefde en ontferming in Jezus Christus jegens ons; wanneer dit alles voortspruit uit erkentenis aan Hem, als den zedelijken Wetgever, den Regeerder en Rechter der menschen, uit geloof aan die hulp, ons daartoe beloofd en geschonken door Jezus Christus, aan een toekomstig leven, *het gevolg van een deugdzaam leven op aarde*, aan een onpartijdig oordeel over allen en een rechtmatige vergelding van alles, wat gedaan en nagelaten werd op aarde, — dan kunnen wij gezegd worden, *christelijke deugd* in een christelijken zin te betrachten.

„Tot zoodanige maatschappelijke en christelijke deugd nu wil het Gouvernement de jeugd, door middel van het onderwijs, opgeleid hebben in de scholen."

Nu wist men het.

Klaar en duidelijk was hiermee het verderfelijke stelsel der wet van 1806 geteekend. Doch ons volk had er toen geen oog voor. Het zag niet, wat eigenlijk de cardinale fout was in deze wet.

„Van de grondwaarheden der Apostolische Kerk en der Reformatie, in 't bizonder van de rechtvaardiging des zondaars door 't geloof alleen, is schijn noch schaduw aanwezig. Alles komt neer op een heidensche deugdbetrachting; noch van de majesteit der wet Gods, noch van de onmacht des zondaars, noch van de voldoening door Christus wordt gesproken. Integendeel, dit alles wordt ontkend.

Een christendom boven geloofsverdeeldheid werd de leuze. Boven welke geloofsverdeeldheid? Boven die der Protestantsche kerken onderling? Men wist wel beter. Boven die der Protestantsche kerken en der Roomsche, in den zin van de Apostolische geloofsbelijdenis? Geenszins.

Men bedoelde een christendom, dat den Griek geen dwaasheid en den Jood geen ergernis was, geen geloof, geen christendom. De nationale school was de staatsschool geworden, de school door den Staat gebruikt om, naar één bepaald stelsel, met uitsluiting van alle andere, kennis en zedelijkheid onder zijn burgers te bevorderen. De school was aan de ouders onttrokken, van 't ver-

band met de Kerk losgescheurd, van haar nationaal karakter beroofd.

De praktijk toonde maar al te duidelijk, dat zij, die in de wet van 1806 dit stelsel zagen, hoezeer men het ook door valsche voorstellingen trachtte te bemantelen, volkomen gelijk hadden." [1])

Dit was dan het fatale gebeuren van 1806.

Onder een schoonen schijn, was de Bijbel aan de school ontroofd, het gedoopte zaad, zou voortaan moeten worden opgevoed zònder Gods Woord, zònder kennis van den Christus.

„Ik ken den mensch niet!" dat kwam nà 1806 in ongeschreven woorden boven elke openbare school te staan.

Men zou nu voortaan *neutraal* zijn.

In hetzelfde jaar, waarin de nieuwe wet verscheen, werd door Van den Ende ook een „boekenlijst" ontworpen, waarop verschillende boeken werden geplaatst met een min of meer Bijbelschen inhoud, doch de Bijbel zelf kwam daarop niet voor.

Waarom niet?

Wel zoo vroeg de ontwerper met geveinsden eerbied:

„Werd dit Goddelijk boek gegeven ten gebruike van kinderen? Werd de Bijbel samengesteld ten dienste van scholen? Of is de Bijbel zoo ingericht, dat hij in zijn geheel gevoeglijk een plaats kon vinden onder werkjes tot school- en kindergebruik bestemd? Door denzelven met deze gelijk te stellen moet deszelfs waarde in het oog der kinderen verminderen.

Reeds door den Bijbel onder de schoolwerkjes aan te bevelen, zou er afbreuk gedaan worden aan de achting, aan denzelven verschuldigd, even als ware het noodig, om door een rechtstreeksche aanwijzing de onderwijzers op te wekken en te verplichten tot een gepast gebruik van denzelven."

Is het niet roerend innig?

De Bijbel is te heilig, te dierbaar, te hoog, om in de school door de kinderen gebruikt te worden. Zonder den Bijbel was beter.

---

[1]) Prof. Dr. J. Woltjer, a. w. blz. 90, e. v.

Wegens „de achting en den eerbied aan denzelven verschuldigd!"

En door zulke farizeesche taal liet heel Nederland zich toentertijd in slaap zingen.

't Was de tijd van onze nationale ebbe!

Er was geen smid in Israël.

De tijdgeest, of wilt ge, de Filistijnen, heerschten te dien tijde over Israël.

Doch Gode zij dank!

Heel in de verte werden de eerste tonen vernomen van een krijgstrompet, die in de toekomst het liedje van „God, deugd en onsterfelijkheid", triomfantelijk overstemmen zou.

Over onze Vaderlandsche erve klonk het:

Dat de waarheid zegevier!
Ondergang aan 't rijk der logen!
Onder Jezus' krijgsbanier
riep ons de Almacht uit den hoogen!
Met Zijn vlekloos bloed besproeid,
Zijn wij ridders Gods geslagen,
om voor d'eernaam, dien wij dragen,
d'allerlaatsten drop te wagen,
die onze aderen doorgloeit!

Wel! te wapen dan! te paard!
Met het machtig Woord des Heeren
eindeloozen krijg verklaard
in den naam, dien we eenig eeren.
Jezus is ons Legerhoofd!
Jezus zelf ontving onze eeden!
Al wie in Zijn macht gelooft,
zal met Hem de slang vertreden!
Geen geweld kan ons verneêren,
en geen aanslag kan ons deren,
en wij zullen triumfeeren!
Gods genade slaat ons gâ.

Van wien was die vermetele strijdzang?

Van Da Costa „een bekeerden Jood", leerling van Bilderdijk.

En wie was Bilderdijk?

Daarop zou „officiëel-Nederland" dier dagen, allerlei minder fraaie antwoorden hebben gegeven. Maar het doet

er ook minder toe, hoe het Nederland van 1806 Bilderdijk noemde.

Feit is, dat Bilderdijk de andere Simson was, door wien God *beginnen* zou, ons Vaderland uit de hand der Filistijnen te verlossen.

Dat zou „neutraal Nederland" spoedig met schrik ervaren.

HOOFDSTUK III.

MANNEN VAN EEN ANDEREN GEEST.

Gij naamt, o God! het instrument;
En sinds Uw goddelijke handen
Met nieuwe koorden 't overspanden,
Heeft aan Uw handgreep zich mijn ziel gewend.
Dr. H. PIERSON.

I. MR. WILLEM BILDERDIJK.

In 1813 zijn de Franschen verdreven van onzen Vaderlandschen bodem en koning Willem I heeft als Souverein vorst de regeering over deze landen aanvaard.

Doch mèt de Franschen was geenszins de Fransche geest geweken. Neen, nog bleef ons volk leven in de sfeer der revolutie: de revolutie was hier genationaliseerd.

Ons volk was in den dut. Van de Kerk ging geen kracht meer uit; koning Willem had haar in 1816 zonder tegenstreven harerzijds de synodale slaapmuts opgezet. „De predikanten waren liberaal en bleven met de menigte, die hen volgde, staan bij het algemeen godsdienstige. Van een inwendig Christelijk leven was geen sprake; men haatte alle „overdrijving", men moest het zoo nauw niet nemen; op de zuivere belijdenis der waarheid kwam het minder aan, als men maar deugdzaam leefde — het deed er dus minder toe, of men rechtzinnig was, als men maar „rechtgezind" was en in dit geval kon men het best vinden zelfs met de verloochenaars van Christus! [1])

Was dan heel het Calvinistische volk weg, was er niemand overgebleven in wien nog de geest der oude

[1]) H. Lankamp. Leerplan II B, 3e dr., blz. 482.

Geuzen naleefde. O gelukkig ja, de zeven duizend ontbraken ook in ons land in dien droeven tijd niet. Maar het waren allen stillen-in-den-lande, kleine luiden, menschen van de smalle gemeente. Het waren de letterzetters en wevers te Leiden, de „bijltjes" van Kattenburg te Amsterdam, die „van achter-het-klooster" te Rotterdam, de potschippers of kleine schippers en de boertjes van de Veluwe. Onder die weinig geachte menschen vond men de lieden, die nog vasthielden aan Gods Woord, die God nog dienen wilden naar Gereformeerd belijden.

Doch het was een klein hoopke en zij hadden geenen herder. Maar over deze schamele en overal verspreide gemeente ontfermde zich de Heere. Hij zou hier een geestelijken leidsman schenken, die beginnen zou ons volk wakker te schudden uit den doodslaap, waarin de geest der eeuw het had doen verzinken.

Die man was Mr. Willem Bilderdijk.

En dan denken we aan het jaar 1795, het jaar waarin Hollands rampen begonnen en het jaar, waarin ook Bilderdijks rampen een aanvang namen.

De Bataafsche Republiek werd ingeluid; men danste om den boom „zonder wortels" en de voorloopige vertegenwoordigers van het volk van Holland eischten van alle ambtenaren, hoog en laag, ook van de advokaten, een eed op de nieuwe „rechten van den mensch en den burger".

Ze moesten zweren als volgt: „Ik verklare te erkennen en te eerbiedigen de onvervreemdbare rechten van den Mensch en van den Burger.... Ook zweer ik, dat ik mede den Volke van Holland, in welks boezem ik erkenne de eigenlijke oppermacht te berusten.... gehouw en getrouw zal zijn."

Ook van Bilderdijk werd deze eed geëischt.

Doch wel verre van dezen eed af te leggen, schreef Bilderdijk een request, waarin hij verklaarde, den eed niet te kunnen praesteeren.

Het stuk, dat Bilderdijk inzond, wekte groote verontwaardiging bij de heeren. Men vond, dat het, in oproerige en ongemesureerde termen geconcludeerd was. En de Fiscaal had Bilderdijk aan te zeggen, dat hij binnen vier en

twintig uren Den Haag en binnen acht dagen de provincie had te verlaten.

Zoo werd de befaamde Mr. Willem Bilderdijk als een sujet den lande verwezen. En met niets dan een Bijbel en

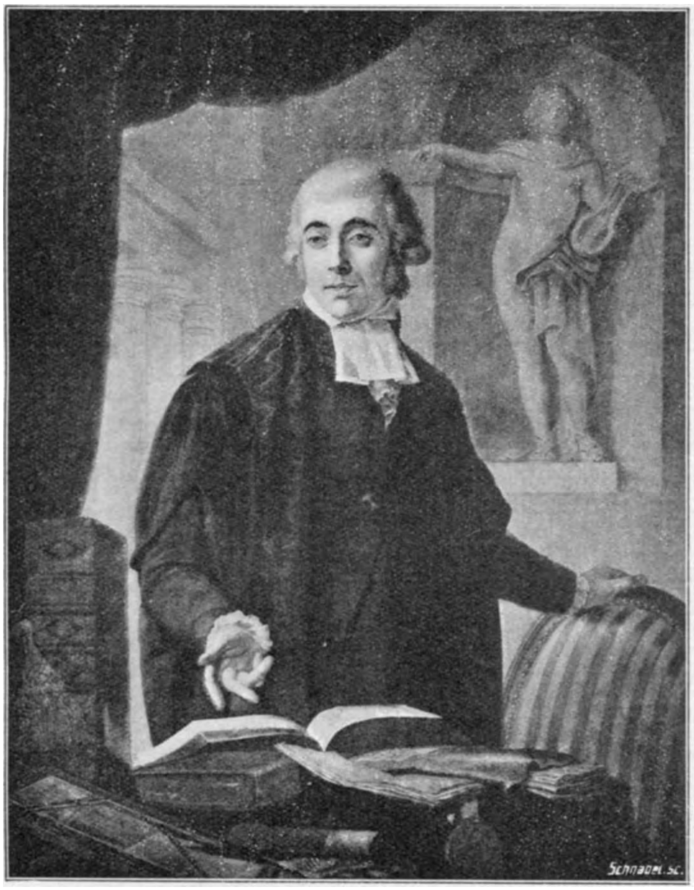

Mr. Willem Bilderdijk.

een wetboek bij zich, verliet Bilderdijk den 23sten Maart Den Haag.

Hij werd uitgestooten uit een drukken werkkring, verbannen uit een vaderland, dat hij zoo hartstochtelijk lief had, om als balling 's lands in den vreemde rond te dolen. En dat alles, omdat hij niet had willen buigen voor den

geest van revolutie en ongeloof, die rondwaarde door ons vaderland.

Aan Bilderdijk komt de eer toe, dat hij de eerste is geweest, die het heilloos karakter der Revolutie heeft herkend. Met mannenmoed is hij haar tegengetreden, doch deze eerste ontmoeting kostte hem alles wat het leven aangenaam maakt.

Bilderdijks ballingschap duurde tien jaren en al dien tijd had de geniale man te worstelen tegen ziekte en armoede.

Maar eindelijk na dien bangen tijd gingen er in Holland stemmen op, die er op aandrongen, den grooten dichter terug te doen komen.

Onder de regeering van Koning Lodewijk Napoleon heeft Bilderdijk vrij goede dagen beleefd; de Koning begunstigde hem en nam zelfs les in de Hollandsche taal bij den grooten dichter.

Toen ons land bij Frankrijk was ingelijfd, heeft Bilderdijk het moeilijk gehad, ja toen heeft hij zelfs honger geleden.

Gedurende de regeering van Koning Willem I ging het financiëel beter, maar overigens moest hij ook toen nog veel smaad en achteruitzetting ondervinden.

Dat kwam eenvoudig omdat hij een beginsel huldigde, dat den toenmaligen toonaangevers in de geleerde wereld ten eenenmale vreemd was geworden. Hij was nog een zoon van het oude volk, in hem leefden nog voort onze Calvinistische beginselen, die op het publieke terrein toentertijd hadden afgedaan en plaats hadden gemaakt voor de revolutionaire ideeën, zij het dan ook in een conservatief omhulsel.

Men was overtuigd van de buitengewone bekwaamheden van Bilderdijk en toch werd hij stelselmatig voor elk hoog ambt gepasseerd.

„In 1805, toen pogingen werden aangewend om Bilderdijk aan het Franeker athenaeum het professoraat in het Staatsrecht op te dragen, weerde men hem als te gevaarlijk in dat vak. En terwijl men er in Noorwegen ernstig over dacht, hem aan de Universiteit te Christiania den leerstoel van het Romeinsche recht te geven, ging het kleine Nederland voort, zijn grootsten burger te miskennen.

„Toen de Hooger-onderwijswet van 1815 aan alle rijkshoogescholen een leerstoel voor de Nederlandsche geschiedenis en de Nederlandsche letterkunde en welsprekendheid instelde, werden minderwaardigen dan Bilderdijk tot dit ambt geroepen. Zelfs aan het Amsterdamsche athenaeum, waarvoor Koning Willem I hem als den aangewezen man bestemd en ernstig begeerd had,' was de Amsterdamsche magistraat zóó bevreesd, voor dit „gevaarlijk sujet", dat men liever J. P. Capelle benoemde, een knap wiskunstenaar, maar die nimmer eenig bewijs had geleverd van bizondere belangstelling in onze taal of geschiedenis.

„En had deze geweigerd, „men had nog liever een augurkenjood van de Botermarkt gehaald, dan mij in staat te stellen om nut te doen en kennis te verspreiden," schreef de diep gekrenkte Bilderdijk aan zijn vriend, professor Tydeman." [1])

Doch Bilderdijk zou zich wreken.

Om des beginsels wil!

God zelf baande hem daartoe den weg.

In 1813 kwam hij te Amsterdam in aanraking met den jongen Israëliet Isaäc Da Costa en deze werd zijn leerling en zijn vriend. Doch omdat Da Costa in 1816 naar Leiden vertrok werden de lessen gestaakt. Maar in Mei 1817 gaat Bilderdijk ook zelf naar Leiden en nu schaart zich daar om hem een kring van jonge mannen, die hem verzoeken les te willen geven in de Nederlandsche geschiedenis.

Bilderdijk deed niets liever.

Want juist door zijn lessen in de geschiedenis had hij zoo uitnemend gelegenheid de aloude beginselen zijn leerlingen in te prenten. Een kleine kring van studenten verzamelde zich om hem, Da Costa, Capadose, de gebroeders Willem en Dirk van Hogendorp, Carbasius en Bodel Nijenhuis.

Een klein aantal slechts, doch dat bestemd was een Gideonsbende te worden, die eenmaal de heirscharen der liberalisten zou verslaan.

---

[1]) Ds. J. C. Rullmann. De Afscheiding, 3e druk, blz. 59—60.

Met geestdrift luisterden deze jongemannen naar hetgeen hun oude meester — hij was toen zestig jaar — te zeggen had.

„Bijkans allen zaten ze op den vloer; want het kleine vertrek van Bilderdijk was niet rijk aan stoelen. Gewoonlijk kwam hij nog half in nachtgewaad binnen, met het bekende hoofdtooisel op, een wollen muts, waarover een servet was gewonden. 't Leek wel een kiespijndoek, maar 't diende, om zijn rheumatische hoofdpijnen draaglijk te maken.

Hij begon dan met gedempte stem te spreken, en zeide niet te weten, of zijn krachten hem wel zouden toelaten, het college te houden. Allengs evenwel werd de stem forscher, en sprak hij met groote kracht. Het papier, waarop hij eenige aanteekeningen gemaakt had, viel meestentijds op den grond en dan vervolgde de groote meester zijn rede in schitterende taal uit het hoofd." [1])

Met alle kracht viel hij in zijn lessen de dwalingen aan, die toenmaals op het gebied van Kerk en Staat werden gevonden. Ook het neutrale onderwijs was een doorn in zijn oog. Als met profetischen blik zag hij welk een geestelijk nadeel dergelijk onderwijs ons volk berokkenen zou. Hij zag toen al, dat neutraal onderwijs een onding was, dat niemand op het stuk der beginselen neutraal kan zijn en dat dus de neutrale school noodwendig moest worden een anti-christelijke school.

Zoo schreef hij in 1823 over het onderwijs aldus: [2])

„Men spreekt hem (nl. het kind) van de schandelijkheid van bijgeloof en teekent hem rechtstreeks of van terzijde het christendom als zoodanig en hij leert het belachen en haten, eer hij weet, wat het is, en alleen om niet zelf belachelijk te zijn. Men praat hem van oordeelen en leert hem niets kennen, omdat men hem God niet leert kennen en slechts relatieve waarheid als wezenlijk aanbiedt en men verdierlijkt aldus de geestelijke vatbaarheid

---

[1]) Ds. J. C. Rullmann. Correspondentieblad, 69e Jaarg., blz. 168.

[2]) De bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr. I. da Costa, toegelicht door Mr. Willem Bilderdijk, blz. 26.

tot lichamelijk misbruik. Ziedaar de gevolgen, waar de de godsdienst 't beginsel der kennis niet is."

En zijn onderwijs vond ingang.

Zijn leerlingen waren vol geestdrift voor de heilige beginselen, die Bilderdijk hun bijbracht. Zoo erg was dit zelfs, dat niemand minder dan prof. D. J. van Lennep, wiens zoon ook de lessen van Bilderdijk volgde, aan minister Falck vroeg of hij Bilderdijk niet kon plaatsen aan een der academies in Zuid-Nederland, opdat hij toch maar uit Leiden weg zou gaan.

Doch Bilderdijk is in Leiden gebleven.

Tien jaar lang heeft hij daar zijn „Vrije Universiteit" gehad, waaraan hij de eenige professor was.

En God heeft dit onderwijs rijk willen zegenen. Uit de „school" van Bilderdijk zijn de mannen voortgekomen, die later de Calvinistische beginselen onder ons volk hebben uitgedragen, die niet hebben nagelaten immer een „beroep op het volksgeweten" te doen, totdat dat geweten eindelijk ontwaakte.

In Bilderdijks dagen was het zoo nog niet. Wel ontving hij tal van brieven van „kleine luyden", die hem dankten voor wat hij in de kracht zijns Gods tegen de machten des ongeloofs durfde bestaan, doch tot een algemeen ontwaken van het volk kwam het niet.

Geen wonder, dat Bilderdijk zich steeds eenzaam voelde.

Eindelijk sloeg voor den moeden strijder het uur der rust. De 18den December 1831 was zijn sterfdag.

Bij zijn sterfbed stond zijn oude vriend Bastiaan Heykens.

„De Heiland zegt: „In het Huis mijns Vaders zijn vele woningen, anderszins zoude ik het u gezegd hebben; ik ga heen om u plaats te bereiden." Bilderdijk! gelooft gij dat nog?"

Een oogenblik was het doodstil.

Toen klonk zacht maar beslist het laatste woord van den grooten strijder: „Ja!"

Uit zijn woning aan de Groote Markt droeg men het stoffelijk overschot naar de St. Bavokerk, waar het orgel den rouwstoet opwachtte met de melodie van Psalm 42:

„'t Hijgend hert, de jacht ontkomen." 't Was als 'n korte samenvatting van heel dit tragische leven.

Door de goede zorgen van een Rederijkerskamer werd in een kolom bij den grafkelder de naam *Bilderdijk* in goud aangebracht.

Overigs schonk de officiëele wereld aan 's dichters dood weinig aandacht. En de man van de straat, hoorende dat *Meester* Bilderdijk overleden was, dacht aan een *schoolmeester*, in plaats van aan een *advocaat*. [1])

Zoo weinig was hij bekend.

De groote vreemdeling.

Doch hij zou dit niet blijven. Het nageslacht heeft hem leeren kennen èn waardeeren en Dr. Kohlbrugge sprak profetische taal toen hij bij den dood van Bilderdijk getuigde: „Bilderdijk zal als Simson meer vijanden nog verslaan in zijn dood als bij zijn leven."

Die profetie is blijde vervulling geworden.

II. MR. ISAÄC DA COSTA.

„Kort na de kamerverkiezingen in de maand Juni 1897, toen de christelijke partijen niet zoo eendrachtig optraden, als bij de latere vierjaarlijksche verkiezingen, zou op een mondeling examen van de hoofdakte zijn gevraagd hoe Da Costa gestemd zou hebben. Voorzeker een dwaze vraag. Toch zal niemand ontkennen, dat Da Costa voor de politieke verhoudingen van lateren tijd van grooten invloed is geweest, ja dat zijn arbeid de mogelijkheid heeft bevorderd van het optreden van een staatkundige partij, die de eeuwige beginselen van Gods Woord tot grondslag nam." [2])

Met veel meer recht nog kan Da Costa een der pioniers genoemd worden van de school met den Bijbel.

Mede aan hem is het te danken, dat de worsteling om het kind, ingezet, doorgezet en onder den zegen des Heeren tot een goed einde gebracht werd.

---

[1]) Ds. J. Rullmann. Correspondentieblad, 69e jaarg., blz. 68.
[2]) De Wilde. De Antirev. Partij, blz. 29.

Heel terecht zeide Prof. H. H. Kuyper dan ook: [1])

„Zonder strijd is dit niet gegaan en die strijd is vooral gestreden op het gebied der christelijke school. Reeds Da Costa had de beteekenis daarvan ingezien, toen hij ons volk toeriep: Bouwt scholen, in wier schoot het Evangelie-zout, uit bij- en ongeloof een dierbre jeugd behoudt. Het was een strijd, niet zooals gij dien hebt gestreden tegen vleesch en bloed, om uwe nationaliteit te behouden, maar tegen de geestelijke machten, om het religieuse karakter van ons volk niet te doen verloren gaan; een strijd niet om de kinderen uit de moordende concentratiekampen te verlossen, maar om ze te ontrukken aan den zielverdervenden invloed van het ongeloof."

Niemand kon den 14den Januari 1798, toen Da Costa te Amsterdam uit Joodsche ouders geboren werd, vermoeden, dat deze zoon van Abraham tot zulk een grootsche taak zou worden geroepen.

Zijn vader was Daniël Da Costa, een streng orthodoxe Jood, die heftig gekant was tegen alle nieuwigheden en dies ook tegen de Fransche Revolutie.

Op zeventienjarigen leeftijd werd Da Costa student te Amsterdam. Daar leerde hij Bilderdijk kennen, waardeeren en liefhebben. Doch de vriendschap duurde slechts kort, want Da Costa vertrok naar Leiden, waar hij 7 December 1818 promoveerde in de rechten en 21 Juni 1821 in de letteren.

Reeds in 1817 begaf Bilderdijk zich ook naar Leiden en daar werd de vriendschap met den jongen Israëliet vernieuwd en versterkt. Er vormde zich, zooals we reeds zagen, een kring van jongelieden, rondom den ouden dichter, die gaarne zijn lessen volgden, al moesten ze vaak in Bilderdijks kamer op den vloer zitten, omdat er geen stoelen waren en al werd Bilderdijks school „de nachtschool" gescholden.

„Onder invloed van den grooten dichter Bilderdijk werden Da Costa ten slotte de oogen geopend voor den Messias, niet die nog komen moest, zooals zijn voor-

---

[1]) Prof. Dr. H. H. Kuyper. Toespraak gehouden ter Synode van de Geref. kerken van Zuid-Afrika, te Rustenburg, Maart 1924. Heraut No. 2417.

vaderlijke traditie het hem had geleerd, maar die gekomen is, wien hij nu op elke bladzijde van Oud en Nieuw Testament ontmoette en wien hij als *zijn Immanuël,* zijn „*God met ons*" leerde aanbidden.

Mr. Isaäc da Costa.

„Tegelijk met zijn vrouw werd Da Costa 18 October 1822 te Leiden in de Pieterskerk door ds. Egeling gedoopt.
„Ofschoon er vooraf niets van was bekend gemaakt, was de schare der toehoorders toch merkwaardig. Daar

zaten in de ouderlingenbank Dirk van Hogendorp en Carbasius, twee leerlingen en geestverwanten van Bilderdijk. Daar zat, eenzaam, niet in de ouderlingenbank Bilderdijk, „met een onderwerping, een ontvangbaarheid, een aandacht die ik wensch mij lang te kunnen herinneren" (De Clercq).

Daar stond vlak bij het hek aandachtig, weldra diep geroerd, de student Groen van Prinsterer, die nog denzelfden avond een uitvoerigen en aandoenlijken brief over de plechtigheid schreef aan zijn ouders." [1])

Die oude Bilderdijk, welk een zonnig oogenblik was het in zijn veelszins somber leven, dat oogenblik, waarop zijn geestelijke zoon Da Costa werd gedoopt.

En Da Costa werd een waardig opvolger van den grooten meester. Nog tijdens diens leven zou hij dit toonen.

Men schreef 1823.

Daar verscheen bij den uitgever Herding te Leiden een boekje, getiteld: „Bezwaaren tegen den geest der eeuw". [2])

Het overgroote deel van het lezend publiek in Nederland, begreep niet hoe iemand bezwaren kon hebben tegen den geest der eeuw.

Alles ging immers zoo naar wensch!

Leven en laten leven, dat was de leus.

Men wilde in alles verdraagzaam zijn.

Daarom had men in 1819 maar geen aandacht geschonken aan de herdenking van de Synode van Dordrecht. Daar was immers de verdraagzaamheid totaal zoek geweest.

En daar komt nu plotseling zoo'n onbekende zeggen, dat hij nu letterlijk tegen alles bezwaren heeft.

Hij durft spreken van de vrije genade en van de uitverkiezing; hij durft den ouden vergeten Cats lof toezwaaien, en den schouwburg veroordeelen.

Wie was toch de schrijver van dat pamflet?

Op het titelblad stond: *Mr. I. da Costa.*

---

[1]) Mr. T. de Vries. Mr. G. Groen van Prinsterer in zijn omgeving, blz. 61—62.

[2]) Van dit merkwaardig boekje verscheen in 1923 bij den uitgever W. Kirchner te Amsterdam een nieuwe uitgave. Ds. J. C. Rullmann voorzag het van een breede inleiding, waarin hij historisch schetste den tijd waarin dat boekje verscheen en verhaalt hoe het toen in ons land ontvangen werd. Een belangrijk boek.

Maar men kende hem niet, men wist alleen, dat hij een leerling was van den algemeen gehaten Bilderdijk.

Dat feit alleen was al meer dan voldoende om hem ten volle te doen deelen in al de verachting, die Bilderdijk was ten deel gevallen.

Hij had bezwaren tegen den *Godsdienst; de zedelijkheid; de verdraagzaamheid en menschelijkheid;* tegen de *schoone kunsten;* tegen de *wetenschappen;* tegen de *constitutie;* hij sprak over *geboorte, publieke opinie, vrijheid en verlichting* en had ook bezwaren tegen het *onderwijs.*

Tegen het *lager* onderwijs nog wel.

Dat immers bij de wet van 1806 zoo perfect was geregeld — tot aller bevrediging.

Maar wat had die man toch tegen het onderwijs?

Hij schreef er in zijn „Bezwaren" dit van: [1])

„Wat is er van het onderwijs der jeugd geworden? Met het hooger onderwijs zullen wij ons hier niet inlaten, omdat aan den eenen kant niemand toch wel (althans geen Nederlander) zal durven beweren, dat ook te dezen opzichte het voorgeslacht naar de tegenwoordige wereld zou behoeven te kijken en aan den anderen kant, de invloed van den boozen Tijdgeest zich zeker meer bijzonder heeft samengedrongen op het zoogenaamde lager onderwijs.

Het behoort niet tot ons bestek, dit punt zoodanig breed hier te ontwikkelen, als het gewicht der zaak wel schijnt te verdienen. De opvoeding der jeugd is een onderwerp van zeer teederen aard, waarover in de laatste jaren zoo verbazend veel is geschreven, en waarin zoovele nieuwigheden elkander beurtelings verdrongen hebben, maar te zamen gewerkt tot eene geheele verandering in de denkwijze van het algemeen, dat men geheele boekdeelen zoude kunnen vullen met de optelling en wederlegging van alle de (meestal in den grond ongodsdienstige en onzedelijke) begrippen, die daaromtrent langzamerhand in Europa zijn heerschende geworden.

Wij bepalen ons hier bij de aanwijzing van twee voor-

---

[1]) Uitgave W. Kirchner, blz. 43—48.

name misbruiken, die sedert de zoo hoog geroemde leerwijzen der Pestalozzi's en Lancaster's in het zoo gewichtige grondonderwijs der jeugd meester geworden zijn, en waarvan de noodlottige gevolgen niet nalaten kunnen zich bij het rijp worden van het thans opkomende geslacht tot groot verderf en onheil der maatschappij alsnu te openbaren. Moge deze weinige opmerkingen genoegzaam zijn, om, in weerwil van den blinden ijver, waarmede alle hedendaagsche nieuwigheden doorgedreven worden, eenige waarachtige en godsdienstige kindervrienden tot ernstig nadenken op te wekken over den toestand, waarin dat zoo hoog geroemde lager onderwijs van onzen tijd zich wezenlijk bevindt!

In de eerste plaats dan bedoelde ik het onmatige, onbehoorlijke en onzedelijke prikkelen van de eer-, glorie- en ijverzucht van onnoozele kinderen, in wie men met dat gedurige aan- en ontmoedigen door middel van lof en schande een soort van koorts verwekt, niet alleen hoogst gevaarlijk voor het lichaam, maar tevens hoogst noodlottig voor de ziel, als welke op die wijze gewend wordt om door geen andere drijfveêr tot werkzaamheid en deugd te worden bewogen; en aan wie men alzoo een ten uiterste valsch en verkeerd denkbeeld geeft van die wereld, die zij gereed staan in te treden, en voor wier verleiding men hen door het aanzetten hunner kinderlijke driften op eene onverantwoordelijke wijze zoo veel te vatbaarder maakt. Het eerebord en het schandbord is de weg ter minachting in de school, ter vergetelheid in de wereld, en derhalve, tot jammer en droefheid!

Door het eerebord geraakte men tot de onderscheiding van schoolsche ridderteekenen, tot uitbundige lof- en prijsbehaling en van daar, tot aanzien in de wereld tot allerlei bedieningen en eereposten in den Staat, tot eer, tot fortuin!

En zoo werkt men in het weeke hart der kinderen, bij het rampzalig gevoel van verregaande meerderheid boven hunne minder verlichte ouders, ook het zekere vertrouwen, dat in de maatschappij, (gelijk zij thans bestaat) even zoo wel als op de scholen allen, naarmate het getal goed-

of afkeuringsteekenen, die men zich door zijne verdiensten heeft verkregen, wordt toegedeeld; en alle lessen van godsdienst en zedelijkheid, die men zich nog verwaardigt hun te geven, behoeven (zoo het schijnt) niet dan onder die voorwaarde te worden ter harte genomen, dat zij toch vooral ter bevordering in de rangen en standen der wereld zullen dienstig wezen. Onze voorouders, (bij wier groote mannen in alle vakken men toch wel niet zoo groot een gebrek aan *elementair* onderwijs gewaar wordt) werkten op de eigenliefde en de eerzucht der kinderen niet dan spaarzaam en met de uiterste omzichtigheid. Zij bezigden ook wel belooningen en lof ter aanmoediging; maar dit was niet bij hun het eenig en uitsluitend beginsel ter opwekking der jeugd, tot studie en plichtsbetrachting.

Want reeds vroeg maakten zij hunne kinderen bekend met een hooger, met een godsdienstig beginsel. Reeds vroeg leerden zij hunne kinderen, dit te doen en dat te laten, uit liefde tot den Verlosser, en uit vreeze van den Vader in de Hemelen, voor wien er geen verborgen dingen bestaan. En voor zoo verre de pas ontluikende jeugd in een of ander geval voor rede minder vatbaar was, en door rede niet terecht kon gebracht worden, was een lichamelijke kastijding een middel dat zij zich niet schaamden als een misdaad van gekwetste menschenwaarde. Het misbruik zelf dier kastijdingen kan voorwaar nimmer zoo verderfelijk voor het lichaam geweest zijn, als het de krachtige en onwederstaanlijke werking van den zoo onvoorzichtig aangewenden prikkel der eigenliefde voor de ziel is. De wijsheid van Salomo heeft gezegd: *En weert de tucht van den jongen niet. Als gij hem met de roede zult slaan, en zal hij niet sterven. Gij zult hem met de roede slaan en zijne ziele van de helle redden.* De wijsheid van onze eeuw vindt dit middel beneden haren *trap van verlichting* (zooals het genoemd wordt) en zij gebruikt dus een veel geweldiger, meer overeenkomstig met hare groote ontwerpen. Zij verricht alles door bedeeling van eer en oneer; maar verstompt op die wijze het natuurlijk gevoel van beiden, of overprikkelt die zoodanig dat zij lieve, teedere, onnoozele kindertjens tot duivelen maakt van twee soor-

ten; tot duivelen van hoogmoed en tot duivelen van nijd.

Het tweede misbruik, waarop ik hier de aandacht vestig, is de menigvuldigheid van òf onnutte òf onvolmaakte kennissen, waarmede men de vermogens der kinderen bij het lager onderwijs overstelpt, verdoofd en onvruchtbaar maakt. Aan allen wordt alles geleerd, zonder onderscheid, ook datgene, waarvan de wetenschap, ongelijk beter dan de dagelijksche ondervinding en dan de opmerking van dat gezond verstand verkregen wordt, hetwelk men zorgvuldig behoorde te kweeken en te behoeden, maar hetwelk ongelukkig juist door die waanwijze kindergeleerdheid, waarmede men overal in onze dagen te pronk staat, verloren gaat.

Men leert de kinderen afgetrokken bespiegelingen, die geen kinderlijke vermogens bij mogelijkheid in staat zijn na te gaan, men leert hen van buiten leeren en napraten, men dringt hun zoogenaamde redenen van wetenschap op, die zij op gelijke wijze op de lippen alleen hebben, en geenszins in het hart of in het hoofd; en men denkt er niet aan, om hen zelf te leeren zien, te leeren opmerken, te leeren nadenken, te leeren gebruik maken van de vatbaarheden, die de natuur gegeven heeft. Zoo verbeeldt men zich dan groote genieën te hebben voor den dag gebracht, wanneer men ieder boerenjongen heeft leeren nazeggen, dat de aarde rondom de zon draait, en dat onze voorouders, omdat zij het tegendeel geloofden, wel groote domkoppen moeten geweest zijn. Als of het oppervlakkig kennen en bloot napraten van Copernic's gevoelen iets wezenlijks te beduiden had, en als of men die wezens niet even gemakkelijk een les had kunnen doen van buiten leeren, waarin hun het stelsel van Ptolomeus werd opgedrongen.

Intusschen prent men het dezen kinderen op de scholen met de belachelijkste waanwijsheid diep in het hart, dat zij door deze kennis verre boven hunne onkundige ouderen bevoorrecht zijn, en op deze zien zij dan ook met diepe verachting neder, terwijl zij met groote deftigheid aan ieder, die hunne vorderingen komt bewonderen, zullen beduiden, dat men zich zeer ongerijmd uitdrukt, wanneer

men van de zon zegt, dat zij op- of ondergaat, en dat al wie zich daaromtrent aan het gewone spraakgebruik houdt, (de schrijver van het boek Josua niet uitgezonderd) daardoor alleen bewijst, dat hij geen behoorlijke opvoeding heeft genoten.

Uit zulke ingebeelde wijsgeertjens, verward van onverstand in het hoofd, en opgeblazen van hoogmoed in het hart, zal dan over eenige jaren het in bloei staande geslacht bestaan. Te dier dagen zal men overal geleerden vinden, die alles hebben leeren zeggen, en niets verstaan, alleenlijk vasthoudende aan het onbedriegelijke beginsel van hunne verregaande wijsheid, boven hunne voorvaderen. Goede landbouwers, werk- en ambachtslieden zal men als dan te vergeefsch zoeken: het menschdom zal waarschijnlijk dan ook wel boven de eerste behoeften van het aardsche leven verheven zijn; maar er zullen daartegen geen leerstoelen, noch eereposten genoeg zijn voor alle die menschen, die met hunne op de scholen behaalde prijzen onwedersprekelijk zullen kunnen bewijzen, dat zij groote vernuften zijn, en, als zoodanig, het ontegenzeglijkst en uitsluitendst, recht hebben op alle bedieningen in den staat, die hun bevallen.

Wie zal in die dagen zoo kleingeestig zijn, om zich met het dagelijksche brood te vergenoegen? Wie zal zich tevreden houden met een vergeten burgerschap in de maatschappij? Wie zal zich rekenen gelukkig te zijn in de stille genoegens van een huislijk en werkzaam leven, zoo niet geheel Europa te weten komt, dat hij mede verheven is boven de oude vooroordeelen van Godsdienst en maatschappelijke orde, en dat hij mede dapper weet gebruik te maken van de vrijheid der drukpers, om het groote werk der verlichting tot stand te brengen? En dit gedaan zijnde, zoo moeten er noodzaaklijk belooningen voor handen zijn, eereambten, ridderorden, titels, enz.! Want wie zal als dan eenvoudig genoeg zijn, om iets ter wereld *voor niet* te doen? Zoo vloeit alles met den geweldigsten aandrang naar de hoogste standen der maatschappij samen, de mindere zaken verlaten en ledig, dat is: het maatschappelijk lichaam wordt met een beroerte

bedreigd, waar de buitengewone tusschenkomst van God alleen haar voor behoeden kan, of van genezen."

Dat waren de bezwaren, die Da Costa had tegen het lager onderwijs in het begin der 19de eeuw.

Er stak 'n storm van verontwaardiging op toen het geschrift van Da Costa verscheen.

„Het zal een weldaad voor den Heer Da Costa zijn, zoo de Natie dit boekje vergeet," [1]) zoo luidde het vernietigend vonnis.

„De *Arnhemsche Courant* schold Da Costa voluit: *een ellendeling*."

„*De Recensent* verklaarde na een lange vernietigende beoordeeling: „Wij hebben ons reeds te lang met dit ellendige uitbroeiseltje opgehouden, hetwelk te bespottelijk is, om er ernstig, maar, nadat het nu eenmaal zoo veel opspraak gemaakt heeft, tevens van een te gevaarlijke strekking is, om er slechts in een vrolijke luim van te gewagen." [2])

Aan allerlei plagerijen stond de schrijver bloot.

Geen scheldwoord was te laag, om het hem naar het hoofd te werpen. Men achtte hem zelfs staatsgevaarlijk en geen fatsoenlijk mensch dacht er aan, Da Costa met een bezoek te vereeren. Da Costa stond alleen.

Alleen met zijn God en met... Bilderdijk.

Deze oude kampioen, wiens leven haast verteerd werd in den strijd tegen, wat hij het eerst genoemd heeft, *den geest der eeuw*, naar het woord van den Apostel, dat wij den strijd hebben „tegen de geestelijke boosheden in de lucht", deze oude kampioen was het van harte met Da Costa eens. De smaad, die nu over zijn leerling werd uitgegoten was ook zijn deel. Noemden Borger en Kinker hem niet eenvoudig „het beest"?

Bilderdijk dankte zijn God, dat zijn oude oogen zulk een opvolger hadden mogen aanschouwen.

---

[1]) N. G. van Kampen. Verdediging van het goede der negentiende eeuw, blz. 97.

[2]) Men leze de XXIV bladzijden groote inleiding van Ds. J. C. Rullmann, voor den herdruk van Da Costa's bezwaren, uitgave W. Kirchner, Amsterdam.

Hij was „wel oud, doch nog niet op", en zijn gebutst schild hief hij op, om daarmede zijn leerling te beschermen tegen de meedoogenlooze aanvallen, die men op hem richtte.

Nog in hetzelfde jaar 1823, verscheen er van de hand van Bilderdijk 'n vlugschrift, waarin hij Da Costa's bezwaren toelichtte en als motto plaatste hij op het titelblad deze bemoedigende woorden uit de Schrift: „Vrees niet, want die bij ons zijn, zijn meer dan die bij hen zijn."

En Da Costa bleef zijn meester het antwoord niet schuldig. Hij antwoordde:

„Neen Bilderdijk! wij sidd'ren niet,
  Schoon hel en wereld woede!
Schoon satan knarsetande van ons lied,
  Wij zingen 't in Gods hoede!
O welk een glorie, welk een heil!
  de kruisvaan mag ik dragen!
'k Heb alles voor mijn Heiland veil,
  ik durf den aanval wagen!
Ik plant het vaandel op het slot,
  dat d' Eeuwgeest dorst bezetten...."

Inderdaad dit was niet te boud gesproken.

Het vlugschrift van Da Costa was een oorlogsverklaring aan het ongeloovig Nederland, dat met zichzelf zoo ingenomen en in eigen oog zoo „braaf" en „vroom" was.

O zeker, Da Costa was wel wat scherp geweest en niet in alles wat hij gezegd had, had hij gelijk, maar hij had niet gescholden, hij was waardig gebleven.

Maar vond dan zijn geschrift nergens weerklank?

Gelukkig nog bij velen, maar die waren van de smalle gemeente.

„Allen, *die bezwaren tegen den Geest der Eeuw hadden*, zochten hem op en daaronder veel eenvoudigen. De dichter Da Costa werd prediker-evangelist; — bijbellezingen in zijn huis voor aanzienlijken en geringeren; — ook naar andere plaatsen, om te prediken; — zooals hij deed, deden ook Capadose en anderen. Het goede zaad werd met volle handen uitgestrooid en bracht honderdvoudige vrucht voort. Ook Bilderdijk zag de vrucht van

zijn werk. In 1825 getuigde hij: „Ik gevoel een blijdschap, die mij in den bloei mijns levens vreemd was." [1])

Aan Da Costa is het goeddeels te danken, dat de strijd tegen den eeuwgeest, mede in de worsteling om het kind uitgestreden, met de victorie werd bekroond. Groen van Prinsterer zegt: „Da Costa was Christen en Dichter in den krachtigsten zin. Ziener en profeet. Geniaal in alles. Nauwgezet in elke plichtsbetrachting. Bovenal ootmoedig en steunende op Hem, zonder wiens zegen al het ijveren ijdelheid der ijdelheden is." [2])

III. Dr. ABRAHAM CAPADOSE.

Da Costa's speelgenoot zijner kinderjaren en geheel zijn leven een vriend van hem, was Dr. Abraham Capadose. Deze was in 1795 te Amsterdam geboren en behoorde tot de Portugeesche Israëlietische gemeente. Hij studeerde te Leiden in de medicijnen en daar was het, dat Da Costa, zijn vriend, hem meenam naar den grooten dichter Bilderdijk.

Met graagte hoorden de beide vrienden de verklaringen, die Bilderdijk gaf van de Messiaansche profetieën. 't Duurde echter lang eer hij hun sprak over den Heere Jezus en hen aanried Christen te worden. Bilderdijk deed dit het eerst in een brief, dien hij aan Da Costa schreef. Deze brief bracht vooral Capadose geheel van streek. Hij zegt er van [3]):

„Op zekeren tijd, dat ik mijn boezemvriend (Da Costa) bezocht, had hij juist een schrijven ontvangen van den beroemden Bilderdijk, met wien hij in letterkundige briefwisseling was. „Wilt gij den inhoud van den brief vernemen, met de overschoone verzen, die hij mij toezendt?" vroeg hij mij.

„Gaarne," was mijn antwoord.

Die dichtregelen, waarin hij met zooveel kracht en

---

[1]) H. Lankamp. Leerplan, II B., 3e druk, blz. 486.
[2]) Brieven van Da Costa, Dl. III, Inleiding blz. XVIII.
[3]) De bekeering van Dr. A. Capadose, 6e druk, blz. 44.

zalving de heerlijke verwachtingen Israëls beschreef, waren inderdaad verheven. Zij eindigden met deze ontboezeming:

„Wees braaf, en... Christen! en, mijn Zoon!
Zoo was 't niet vruchteloos dat ik leefde." [1])

Op deze woorden, met een halve stem uitgesproken, voelde ik mij verontwaardigd, terwijl het mij toescheen, dat mijn vriend hierover niet genoeg gebelgd was. „Wees op uw hoede!" voegde ik hem toe: „men heeft het plan gevormd om ons te verleiden," en hierop ging ik barsch en in allerijl weg. Mijn gemoed was den ganschen dag als in het diepste gepeins verzonken; ik kon niet begrijpen, dat een man van zulke hooge geleerdheid aan de echtheid van den christelijken godsdienst geloof sloeg; evenmin dat iemand, die gedurende zoovele jaren met ons in zulk een nauwe betrekking gestaan had, zonder ons ooit van het christendom te reppen en daarbij zulk een diepen eerbied voor het Oude Testament bleek te koesteren, op eens begon mijn vriend op een dergelijken toon aan te spreken. Mijn hart, van nature wantrouwend, meende er niets anders in te vinden, dan een sluwe list, en de gedachte, dat mijn vriend niet even verontwaardigd was als ik, was mij ondragelijk.

Van dien dag af nam ik echter het Woord Gods in handen, met het voornemen het te onderzoeken; mijn vriend deed evenzoo."

En dit ernstig onderzoek der Schriften droeg rijke vruchten. Het licht ging hun op en gelijktijdig deelden zij in elkanders blijdschap bij de mededeeling: „Ik mag gelooven, dat Jezus is de Christus."

Da Costa had om dezen overgang veel te lijden, doch te midden van al het leed, dat hij te verdragen had, viel er één heldere zonnestraal op zijn pad: zijn meisje geloofde zelf ook. Da Costa was verloofd met een aanzienlijk Joodsch meisje, jonkvrouw Hanna Belmonte. „Hoe zal zij het opnemen?" vroeg hij zichzelf af. Doch zie, toen hij haar meedeelde, wat er met hem was ge-

[1]) Bilderdijk. Krekelzangen, Dl. III, blz. 55.

schied, vertelde zij, dat reeds lang hetzelfde geloof in haar hart had gewoond, doch dat zij het hem niet had durven vertellen. Welk een heerlijke verrassing.

Op den 20sten October 1822 werden Da Costa en zijn vrouw en Capadose gedoopt. De grijze Ds. Egeling koos toen tot tekst Romeinen 11 : 5: „Alzoo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel geworden naar de verkiezing der genade."

Dat was volkomen naar het hart van den ouden Bilderdijk, die den doop van zijn beide geestelijke zonen bijwoonde.

Intusschen kreeg ook Capadose ruimschoots zijn deel in het lijden, dat over Da Costa kwam.

Toen hij het aan zijn familie meedeelde, werd hij door allen verstooten en ondervond hij bittere vijandschap.

Aanvankelijk geneesheer te Amsterdam, werd hem het uitoefenen van de medische praktijk door asthmalijden te zwaar, waarom hij zich te 's Gravenhage vestigde. Daar heeft hij zich tot aan zijn dood — 16 Dec. 1874 — bezig gehouden met het steunen van de christelijke actie in ons vaderland. Het verval der Ned. Herv. Kerk had zijn volle aandacht, getuige zijn werkje: Ernstig en biddend Woord aan de getrouwe Leeraren der Hervormde Kerk in Nederland, betreffende den tegenwoordigen toestand van de kerk en derzelver Synodaal Bestuur. [1])

Maar niet minder wijdde hij zijn aandacht aan Zondagsscholen, Evangelisatie-arbeid en ook aan den strijd voor de scholen met den Bijbel. Voor velen was hij in dit opzicht een gewenscht adviseur.

Toen men in 1860 in Lollum pogingen wilde aanwenden om een school met den Bijbel te krijgen, werd A. Elshout uitgezonden om in 's Gravenhage Mr. Groen van Prinsterer te raadplegen. Deze ried hem aan ook Dr. Capadose te bezoeken.

Naast Da Costa, Groen en Elout, verdient ook Capadose onder ons christenvolk bekend te zijn en bekend te blijven. Zeer veel heeft hij er toe bijgedragen, dat

---

1) Men zie hierover: Ds. J. C. Rullmann. De Afscheiding, blz. 224, e. v.

de geest der eeuw werd bestreden en teruggedrongen.

„Hij had onversaagd, met zeldzamen heldenmoed en zelfverloochening gestreden en geleden voor hetgeen hem dierbaar was.

Overal in den lande liet hij zijn sporen na van zijn onvermoeide werkzaamheid. Het ledig, door zijn heengaan ontstaan, werd niet dan met moeite en slechts

Dr. A. Capadose.

onvolledig aangevuld. Hij staat voor ons als een blijmoedig, beminnelijk Christen, oprecht en warm in zijn genegenheid en vriendschap, belangstellend in alles, wat het koninkrijk Gods aangaat.

Hij was ridderlijk en edel, een man, „sans peur et sans reproche", een *Christen* uit *Israël*, die de deugden van Jood en Christen in zich vereenigde." [1])

---

[1]) W. van Oosterwijk Bruyn. Uit de dagen van het Réveil, blz. 50.

IV. WILLEM DE CLERCQ.

In de rij der mannen, die door een anderen geest bezield waren, neemt ook Willem de Clercq een plaats der eere in. Ook hij koos partij tegen den geest der eeuw.

Van huis uit was hij Doopsgezind en z'n ouders hadden hem dan ook bestemd voor het predikambt bij de Doopsgezinden.

Hij is echter geen predikant geworden.

Nadat zijn leerjaren voorbij waren is hij jongste bediende geworden op het kantoor van de firma S. & P. De Clercq, graanhandelaars te Amsterdam.

Daar hij op dit kantoor nog al heel wat vrijen tijd had, was hij goed in de gelegenheid zijn kennis te vermeerderen. Vooral in geschiedenis en talen studeerde hij veel.

Reeds op vijftienjarigen leeftijd begon hij met het schrijven van zijn dagboek, waaruit wij niet alleen zijn eigen leven leeren kennen, maar ook dat zijner tijdgenooten. Zoo kwam hij in persoonlijke aanraking met Bilderdijk, Groen en Da Costa en veel interessante bijzonderheden omtrent deze groote mannen heeft hij in zijn Dagboek voor het nageslacht bewaard.

Merkwaardig is hetgeen hij meedeelt van het eerste bezoek, dat hij in gezelschap van zijn vriend Da Costa aan Bilderdijk bracht.

De Clercq vindt dat „Bilderdijk er niet eerbiedwekkend, maar eenigszins afstootend uitziet: Een pruikje, sterk geprononceerde trekken, die met de rimpels ineensmelten, een pet op het hoofd, een pikante, doch geenszins meeslepende toon in zijn onderhoud. Zijn vrouw schonk thee; klein van postuur, eenvoudig gekleed, met weinig uitgewerkte trekken, voegt zij echter bij dit alles een zachte, zilverachtige stem, die haar geheel in haar volle waarde doet kennen. Voorts Lodewijk, een zachtaardig jongetje, lispelend van spraak. Ik had genoeg te doen met rond te zien en Bilderdijk mijn naam mede te deelen, waarover hij philosopheerde. Aangenaam was het mij de séance ditmaal spoedig afgeloopen te zien."

Veel omgang heeft De Clercq met Bilderdijk niet gehad. Na de drie eerste bezoeken is hij nog éénmaal met Bilderdijk samen geweest, ter gelegenheid van Da Costa's doop.

Willem de Clercq.

Nauwer was de omgang met Groen.

Bijna twintig jaar is deze met De Clercq in nauwe vriendschap verbonden geweest. Die vriendschap begon in het jaar 1824 toen De Clercq als secretaris van de Nederlandsche Handelsmaatschappij zich in Den Haag vestigde,

waar toen ook Groen woonde. En tot aan De Clercq's dood in 1844 bleef die vriendschap bestaan.

Het is waar, toen begon Groens politieke loopbaan pas, doch veel had Groen al genoten in den omgang met dezen innemenden vriend.

Het plotseling overlijden van De Clercq trof Groen dan ook als een zware slag.

Daags daarop schreef hij aan Da Costa: „Lieve vriend en broeder! Ik ben nog bijkans als bedwelmd van den slag, die ons heeft getroffen. En toch, ik moet u een enkel woord schrijven. Veel behoeft niet om ons te verstaan. Wij hebben een vriend, een broeder verloren, in de meest krachtige beteekenis van het woord; altijd gereed om, met de warmste christelijke liefde, inlichting, raad en troost te verschaffen; wiens hart voor ons openlei, en aan wien ook wij gewoon waren, sedert zoo lang reeds, bij elke ontmoeting het hart open te leggen; wiens eenvoudigheid van geloof en nauwgezetheid van geweten mij een zoo beschamend voorbeeld geweest is, en wiens vriendschap ook mijn lieve vrouw en ik steeds als een der grootste zegeningen zullen beschouwen, die Gods goedheid ons toebedeeld heeft."

Als secretaris der Nederlandsche Handelsmaatschappij heeft De Clercq zich geen naam gemaakt. Roem heeft hij zich verworven als letterkundige. Hij „was het wonder van zijn tijd, door al wat naam had in de republiek der letteren geroemd en bewierookt." Dit had hij vooral te danken aan zijn zeldzame gave van improviseeren. In het geheel heeft hij gedurende dertig jaar, zeshonderd improvisaties in versvorm uitgesproken.

Zijn gezondheid leed sterk onder het improviseeren. Voor hij begon moest hij zich altijd een weinig opwinden. Gewoonlijk wierp hij, als hij aan tafel zat, z'n servet weg en plaatste zich achter z'n stoel.

Da Costa was het middel tot De Clercq's bekeering. Geen wonder dus, dat er tusschen die beiden een hartelijke vriendschap ontstond.

„Toen Willem de Clercq de „Bezwaren" in handen kreeg, ontstelde hij van den inhoud.

Op staatkundig gebied was hij het volstrekt niet met den schrijver eens.

Strijdlustig was hij allerminst.

„Mocht Da Costa strijden," zoo sprak hij, „dan verleene mij God de genade zijn Melanchton te zijn."

Doch deze Melanchton was intusschen te edelmoedig, om niet openlijk de partij van zijn Luther te kiezen, ook al ging deze, naar hij meende, soms te ver.

Hij ging mede, plaatste zich openlijk aan zijn zijde.

Doch hij deed het niet zonder diepe gemoedsbewegingen. Immers was hij zelf bovendien in zijn geloofsovertuiging nog niet zoo onwrikbaar vast bevestigd, dat hij alles onwaarschijnlijk kon aannemen, allerminst verdedigen, wat tot de rechtzinnige leer behoorde. Wij zien het telkens: De Clercq had Da Costa noodig evenzeer als Da Costa De Clercq!" [1])

Zoo heeft ons de Heere ook in De Clercq een man geschonken, die van grooten invloed is geweest op het bewerken, op het omzetten van den volksgeest.

Hij moge daaraan al niet rechtstreeks hebben deelgenomen, door zijn intieme vriendschap met Groen en door zijn gedurigen omgang met Da Costa heeft hij toch indirect daaraan veel meegewerkt.

Ook De Clercq behoort tot de mannen, die durfden optreden tegen den geest der eeuw, die het op den geestelijken ondergang van ons volk had gemunt.

V. Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

Het kan niet in onze bedoeling liggen in deze paragraaf een eenigermate volledige schets te geven van het leven van Mr. Groen van Prinsterer.

Doch dat behoefde ook niet.

In het vervolg van dit werk zal er herhaaldelijk over Groen worden gehandeld. Hier kan volstaan worden met het verhaal hoe Groen van Prinsterer is geworden de groote anti-revolutionaire leider, de kampioen om de school met den Bijbel.

---

[1]) W. van Oosterwijk Bruyn, a. w. blz. 341.

In het stille Voorburg op het schoone buitengoed „Vreugde en Rust", werd Guillaume Groen van Prinsterer den 21sten Augustus 1801 geboren.

Hij was een zoon van zeer aanzienlijke en vermogende ouders. Het laat zich denken, dat er aan zijn opvoeding

Mr. G. Groen van Prinsterer.

niets ontbrak. Rijk met geestelijke gaven toegerust studeerde hij te Leiden en wist daar — nog geen 23 jaar oud — op één dag doctor in de rechten en in de letteren te worden.

In Leiden sloot hij vrienschap met den later zoo bekend geworden Johan Rudolf Thorbecke.

Eerst was het „mijn vriend", doch later werd het „mijn vriend en vijand tevens".

Men behoeft zich over de vriendschap tusschen Groen en Thorbecke allerminst te verwonderen. Toen Groen studeerde was hij evenals zijn vriend liberaal, en als gematigd liberaal verliet hij ook de Hoogeschool. Op godsdienstig gebied was ook hij deugdzaam en braaf, evenals toen bijkans heel Nederland deugdzaam en braaf was.

„Och 't was zoo'n dorre, doodsche tijd, die eerste helft der 19de eeuw!

Een tijdgenoot schrijft er van: „Er bestond toen niet de allerminste belangstelling bij de groote menigte in de dingen, die thans zoovele gemoederen dag en nacht bezig houden. Voor niets was men meer bevreesd, dan voor 't geen men *de uitersten* heette. Men beschouwde onverschilligheid, onder den naam van verdraagzaamheid, als de hoogste deugd. Men geloofde in „God, deugd en onsterfelijkheid", vond den Bijbel een uitnemend boek; den persoon en de leer onzes Heeren achtte men voorbeeldig; maar even verwerpelijk als geen godsdienst, vond men algemeen de Bijbelsche leer van 's menschen val; van zonde en ellende; van verlossing uit genade, door het bloed des kruises; van noodzakelijke wedergeboorte en vernieuwing door den Heiligen Geest."

En toch — juist die eerste helft der 19de eeuw is óók getuige geweest van een krachtige en zeer heerlijke werking van Gods Geest. Die Heilige Geest ademde over dat dal vol doodsbeenderen, gelijk het toenmalige Europa was en weldra ritselde hier en ginds het leven, dat uit God is. Er stonden mannen op, die uit kracht van eigen ervaring jubelden in vrije genade, die kloek getuigden van de eere van Christus, hun Koning; die krachtiglijk profeteerden over die doodsbeenderen of hun woord mochte zijn, door de gunste Gods, een adem ten leven — mannen, die vast stonden in de *hope* des eeuwigen levens, wier *geloof* door de geestelijke dooden werd bespot of benijd, wier hart zwol van *liefde* voor een verloren wereld en die dan ook de armen wijd uitbreidden, óf 't hun ge-

lukken mocht, die wereld wederom te brengen aan den voet van 't kruis." [1])

Van deze mannen is Groen wel een der voornaamsten geweest.

En dat is hij geworden door de bijzondere leidingen Gods. Als zoon van goeden huize en van vermogende ouders, toegerust met buitengewone talenten, scheen hij voorbestemd om de hoogste plaatsen van eer en aanzien te bezetten. Doch zoo is 't niet gegaan. Als een andere Mozes heeft hij de versmaadheid van Christus meerderen rijkdom geacht dan de schatten van Egypte. Dit kwam eerst al door de lessen van Bilderdijk.

Merle d'Aubigné.

Maar vooral ook door zijn benoeming tot secretaris van het kabinet van Willem I. In deze betrekking toch vertoefde hij gedurende de helft van elk jaar te Brussel, dat toen de tweede hoofdstad van Groot-Nederland was. Hij kwam daar onder de prediking des Woords van Ds. Merle d'Aubigné en door deze prediking werd hij tot Jezus geleid.

Merle d'Aubigné, afstammeling der Refugiés, werd in Genève een der leiders van het Reveil.

Acht jaren lang van 1823—1830 was hij hofprediker te Brussel, „en het was daar, dat ook Groen van Prinsterer en zijn uitnemende vrouw, toen zij in 't laatst van 1828 te Brussel kwamen wonen, weldra met Merle in aanraking kwamen. Op 1 December 1828 schrijft Groen voor 't eerst over Merle, dien hij had hooren preeken

[1]) P. Brouwer. Een eeuw van strijd, 2e druk, blz. 34.

en wiens „gezonde leer" en „heerlijke preek" hem blijkbaar reeds terstond had getroffen.

Van dien tijd af dateert de kennismaking, weldra hartelijke vriendschap, die tot aan den dood van Merle stand hield.

Groot is de invloed van Merle, eerst meer nog op Mevrouw Groen, daarna ook op Groen geweest.

Merle had iets van een apostolische natuur, zooals het Reveil er velen heeft opgeleverd.

Hij sprak oprecht en openhartig ook over de heiligste dingen.

Men zegt dat hij eenmaal Mevrouw Groen de vraag stelde of zij bereid was te sterven.

Mevrouw Groen moest toen in tranen zijn uitgebarsten en gezegd hebben, dat zij zich voor die vraag nog nooit gesteld had." [1])

Maar behalve de geestelijke leiding die Groen van Merle ontving was daar in Brussel nog iets anders, dat een geheele kentering in zijn geestelijk leven te weeg bracht.

Groen vertoefde te Brussel van 1828—1834. Hij heeft daar de revolutie meegemaakt.

Kende hij de Fransche revolutie door overlevering en uit geschriften de Belgische revolutie zag hij van aangezicht tot aangezicht. Hier leerde hij, dat de revolutie maar niet een staatkundig verschijnsel is, een exces zonder meer, een simpele omkeering van zaken, maar hier leerde hij de revolutie kennen in haar satanisch karakter.

Nu pas zag hij in, dat revolutie niet anders is dan een afval van God, een vertreden van de „heilige orde", die God zelf in het leven heeft geroepen en dat maakte hem voor goed tot den vijand van de revolutie, dat maakte hem tot een anti-revolutionair staatsman.

Er had bij Groen een principieele verandering plaats. „Deze principieele verandering begon, hij schreef het zelf, in 1828, en in 1830 had hij, na 3-jarige worsteling, zijn christelijke anti-revolutionaire opvoeding voltooid." [2]).

---

[1]) Mr. T. de Vries. a. w. blz. 48.
[2]) Dagblad De Zeeuw, No. 303.

Sedert dien tijd heeft Groen zich zijn geheele leven, met heilige geestdrift tegen het streven van de revolutie

Mevrouw Groen, die steeds de rechterhand van haar genialen echtgenoot is geweest.

verzet. Dit achtte hij de roeping te zijn van zijn leven, het hoofddoel van al zijn denken, spreken, schrijven en doen.

„Tegen de revolutie, vrucht van ongeloof, wilde hij de

anti-revolutie gesteld hebben. Niet de contra-revolutie een terugdringen naar verleden en verouderde toestanden; doch de anti-revolutie-vooruitgang, maar met behoud van den ouden en altijd nieuwen geest, van de kracht die uit God is en zich in het christendom in den persoon van den Heere Jezus Christus heeft geopenbaard; met één woord: van 't geloof." [1])

„Zijn lijfspreuk werd: Tegen de Revolutie het Evangelie. Met revolutie niet bedoelende het afgespeelde drama der 18de eeuw, als de groote Fransche revolutie bekend, maar de revolutie als beginsel, gelijk het in het Paradijs in het „Als God zijn", tot uiting kwam en in het bewustzijn der Fransche denkers en volksleiders, eindelijk van het volk zelf opgenomen, tot stelsel gemaakt en in de gruwelen van 1793 belichaamd werd.

Onder Evangelie niet verstaande eenige Groninger, moderne, later pantheïstische beschrijving omtrent den „menschzoon" die vrede en verbroedering in Kerk en Staat brengen kwam; maar de prediking des heils, waarvan de draad de gansche Schrift doorloopt, beginnende in het Paradijs met de boodschap van door God gezette vijandschap die met vertreding van den slangenkop door het vrouwenzaad zou eindigen.

Niet naar terugkeer, maar naar „vooruitgang", met „christelijk historisch compas", is sinds 1829 zijn onveranderd, helaas te weinig begrepen en gewaardeerd streven geweest.

Hiervan getuigen al zijn werken, als: Nederlandsche Gedachten; Ongeloof en Revolutie en tal van grootere en kleinere geschriften van zijn hand." [2])

Was Groen van Prinsterer alzoo uit volle overtuiging de bestrijder van de revolutie geworden, een andere leiding Gods schonk hem ongedacht het materiaal, dat hij voor zijn strijd zoo zeer behoefde.

In 1834 droeg Koning Willem I hem het toezicht op over het huisarchief van Oranje.

---

1) Beynen, Stemmen en beschouwingen, blz. 7.
2) Dagblad De Zeeuw, No. 303.

Daar lag nu opeens een rijke verzameling brieven voor hem ontsloten, brieven waarin de Oranje-vorsten van Prins Willem I tot Prins Willem V hun doen en denken hadden beschreven. De diepste wenschen van hun hart hadden zij daarin vaak neergelegd.

Nú eerst leerde Groen onze Oranje-vorsten kennen. Nu leerde hij kennen de beginselen, die de Vader des Vaderlands, Maurits en Willem III hadden liefgehad en verdedigd.

Nu eerst zag hij, hoe tal van historieschrijvers — Jan Wagenaar voorop — de geschiedenis dier Vorsten hadden vervalscht en hun beginselen hadden verdoezeld. En Groen begreep, dat het zijn plicht was ons volk met die heldenfiguren bekend te maken. Die heldenfiguren zooals ze inderdaad geweest waren. Ook hun beginselen moest ons volk kennen.

Groen vroeg en verkreeg verlof de briefwisseling te publiceeren. Naast deze uitgegeven archieven verscheen ook zijn „Handboek der Geschiedenis voor het Vaderland", waarvan hij verscheidene drukken beleefde. Een zijner vrienden (was het niet Dr. Moll uit Den Haag?) gaf van den laatsten druk twee duizend exemplaren aan onderwijzers die de moeite namen het aan te vragen. Groen zelf heeft er zich over verbaasd, dat zijn Handboek zoo gretig gekocht werd. Hij was het zich wel bewust, dat hij niet populair schreef, dat hij niet den rechten volkstoon wist te treffen. Maar het was hem tevens een oorzaak van groote vreugde, want het was hem een bewijs, dat er in ons volk nog een kern was, die terug wilde naar de oude paden der vaderen, als — ze er maar werden heengeleid.

Onder het volk waren er velen, die Groen liefhadden, de kleine luyden, maar wat konden die beginnen, onmondig als ze gehouden werden.

Eere aan Harderwijk! In 1849 gelukte het aan haar kiezers Groen in de Kamer te krijgen. Daar trad hij op als „veldheer zonder leger", zooals men smaadde, met de leuze „in mijn isolement ligt mijn kracht", en toen is hij geworden de groote kampioen in den strijd voor de

school met den Bijbel. Het is een bittere en bange worsteling geworden en Groen heeft de overwinning niet gezien.

Het strijden voor de vrije school is hem heilige roeping geweest en eenmaal verklaarde hij dan ook, dat zijn hoogste eeretitel is geweest: Eere-voorzitter van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs.

Zijn trouw aan de heilige beginselen, bovenal zijn kampen om de school met den Bijbel is hem te staan te gekomen op veel smaad van de zijde der wereld.

Het Handelsblad durfde hem zelfs noemen: *den grooten Jezuïet, den huichelachtigen, verachtelijken politicus!!!*

Doch Groen heeft ondanks alles volgehouden.

Noch de smaad der vijanden, noch de afval van vrienden als Meijer, Van der Brugghen, Van Zuylen, Van Lynden, Chantepie en Beets, noch ook het weinige succes, dat hij op al zijn moeizaam pogen zag, konden hem bewegen zijn eenmaal aangevangen werk te laten varen.

Groen is geweest een eenzaam strijder, maar die zich door God zelf geroepen wist tot zijn grootsche taak. Hij heeft ondanks alles volhard tot het einde en hij kòn dat doen, omdat hij vasthield als ziende den Onzienlijke.

VI. PIETER JACOB ELOUT VAN SOETERWOUDE.

Onder de mannen van aanzien, die ons volk weer trachtten op te wekken uit den dommel waarin het sedert de Fransche revolutie verzonken lag, neemt Jhr. Mr. Pieter Jacob Elout van Soeterwoude een zeer belangrijke plaats in.

Hij is tot een rijken zegen geweest voor ons volk en tot op hoogen leeftijd bleef hij voor ons gespaard. Van den bangen schoolstrijd maakte hij volle vijftig jaren mee en van de oudere strijders was hij de eenige, die de eerste lichtstrepen van den nieuwen dag mocht aanschouwen.

Elout van Soeterwoude was geboren den 11^{den} Augustus 1805 uit een zeer aanzienlijk geslacht. Oorspronkelijk uit Frankrijk herkomstig hadden zij lang genoeg in Holland

gewoond, om er zich geheel thuis te gevoelen en eenvoudig Holland als vaderland te beschouwen.

Van meetaf ontving Elout een godsdienstige opvoeding.

Te Leiden aan de hoogeschool leerde hij Groen van Prinsterer kennen, met wien hij dadelijk vriendschap sloot, een vriendschap die duurde tot den dood van Groen. Ook had Elout te Leiden het voorrecht in kennis te komen met Bilderdijk.

Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude.

In 1828 promoveerde hij in de beide rechten en reeds het volgende jaar werd hij Commies bij den Raad van State. Twee jaar later werd hij benoemd tot Commies van Staat en stafofficier bij den Prins van Oranje. Het jaar 1838 zag hem te 's Gravenhage rechter in de Arrondissements-rechtbank worden. In 1845 werd hij lid, later vice-president van het Provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland; van 1864 af was hij lid van den Raad van State tot 1874. In dat jaar verzocht en verkreeg hij eervol ontslag.

Van meet af toonde Elout zich een voorstander van de school met den Bijbel. Hij behoorde in 1842 reeds tot de „zeven Haagsche heeren", die pogingen aanwendden, om een school met den Bijbel te verkrijgen en die smaad en verguizing te verdragen hebben gehad

voor de zaak van het christelijk onderwijs. En sedert het begin van den tachtigjarigen strijd, bleef Elout een kloek bepleiter van de zaak van het christelijk onderwijs en bij al zijn arbeid voor het christelijk onderwijs voegde hij ook menig rijk geldelijk offer.

Geheel den schoolstrijd door stond hij trouw aan Groens zijde, vooral in het geding met Van der Brugghen koos hij krachtig Groens partij, en in scherpe bewoordingen, schier nog scherper dan die van Groen, bestreed hij de schoolwet van 1857.

Toen Kappeyne's Scherpe Resolutie dreigde, stond Elout mede aan de spits.

„Een van de schoonste momenten in Elouts opkomen voor de christelijke school was ongetwijfeld, toen hij den 3den Augustus 1878, aan het hoofd van de Deputatie, belast met de aanbieding van het Volkspetitionement, dit aan den Koning overbracht met een rede, die blijkbaar grooten indruk op Z. M. maakte, en meermalen luide teekenen van instemming aan den Koning ontlokte.

Na op het gevaar te hebben gewezen, hetwelk van de ontworpen wet dreigde voor de scholen met den Bijbel, en dat het volk meer en meer van Jezus Christus en alle nationale traditiën vervreemden zou, ging Elout, aldus voort: „Is het dan wonder, Sire! dat duizenden — voor wie die traditiën heilig zijn, voor wie en voor wier kinderen, gelijk Hij het in de meest bewogen tijden is bevonden voor Uwe en onze Vaderen, Christus is de eenige kracht ten goede de eenige troost in leven en in sterven — door dat vooruitzicht in het diepste der ziel geschokt, eerbiedig U. M. vragen: „Zal dat goed voor Uw Land en Volk, zal dat goed voor de nationale toekomst, zal dat goed voor God wezen?" [1])

Doch niet alleen het christelijk Lager Onderwijs, ook het christelijk Hooger Onderwijs deelde in de warme belangstelling van Elout.

Bij de opening van de Vrije Universiteit te Amsterdam — 20 October 1880 — bleek dit duidelijk.

---

[1]) Mr. D. P. D. Fabius. Elout van Soeterwoude, blz. 25—26.

Hij bood bij die gelegenheid, namens een veertigtal geloovigen, belijders der Gereformeerde leer, een tonne gouds ten bate dier stichting aan.

In 1885 vierde Elout zijn 80sten verjaardag en bij monde van Keuchenius werd hem toen een sierlijke cassette aangeboden, die een blijk was van de groote liefde, die ons volk Elout toedroeg. In de cassette bevonden zich 1925 handteekeningen met toepasselijke bijschriften en teksten.

Nog wordt dit blijk van genegenheid door de familie Elout bewaard.

Elout van zijn kant liet dit teeken van hartelijke sympathie niet onbeantwoord. Hij schreef een kleine feestbrochure: Enkele herinneringen aan Groen van Prinsterers laatste dagen."

Dit boekje kwam niet in den handel, doch werd aan de vrienden, die hem de cassette vereerd hadden, toegezonden.

„Den 5den November 1887 werd Elouts stem voor de laatste maal in de Staten-Generaal gehoord, en wel bij de algemeene beraadslaging over de Grondwetsherziening, toen hij zich trots bezwaren, verklaarde vóór het kiesrecht, gelijk dat geregeld was, wijl het nog een middel kon wezen om nieuwe elementen aan te brengen, en een einde te maken aan de rechtsweigering, waarin de moderne staat, die neutraal wil zijn, en in ongodsdienstigheid eindigt, volhardt tegenover het christendom, zonder in staat te zijn, in de nooden des levens te voorzien." [1])

„Neen, gij kunt niet opheffen, niet redden, niet brengen tot een beteren toestand, ik herhaal zulks, dan door u te werpen in de armen van Christus, die kwam om het verlorene te zoeken, en wiens godsdienst, op zich zelve de hoogste zedewet, alleen in staat is om te verheffen, op te beuren, te leiden, om de vermogens te ontwikkelen, om te versterken, en alzoo te voldoen aan alle behoeften van het menschelijk leven.

Mocht Regeering en Volksvertegenwoordiging zich afvragen wat te doen, of liever de wijsheid zoeken bij Hem, die mildelijk geeft en niet verwijt, opdat een nieuwe

---

[1]) Fabius, a. w. blz. 38.

weg geopend, een nieuwe zegen geschonken worde aan Koning en Vaderland!" [1]) Deze woorden waren Elouts parlementairen zwanezang.

Elout heeft een hoogen leeftijd bereikt: hij is acht-en-tachtig jaren oud geworden.

Den 4den October 1893 overleed hij te 's-Gravenhage.

Er is een parallel te trekken tusschen het leven van Groen van Prinsterer en Elout van Soeterwoude.

„Beiden in of bij Den Haag geboren; beiden van christelijken huize; beiden van aanzienlijken stand; beiden juristen van aanleg; beiden op lateren leeftijd weer te 's-Gravenhage woonachtig en zelfs des zomers op hun buitenverblijf naast elkander wonende, Groen op Oud-Wassenaar, Elout op Blankenburg, konden zij altijd en over alles te zamen beraadslagen, gedachtig tevens aan het woord des Heeren: „Waar twee of drie te zamen zijn in Mijnen Naam, daar ben Ik in het midden." [2])

---

1) Handelingen 1887—'88, blz. 37.

2) Mr. T. de Vries. Mr. G. Groen van Prinsterer in zijn omgeving, blz. 33.

HOOFDSTUK IV.

DE DONKERE TIJD.

Het licht, dat gister was, is van ons weggenomen.
J. CATS.

I. HOE GEMOEDELIJK HET WAS.

Met de Fransche Revolutie was de Gereformeerde Staatsschool verdwenen. Slechts enkele diaconiescholen hadden het leven er bij afgebracht, doch zij leidden na de herziening der Staatsschuld een kwijnend bestaan.

Op revolutionaire leest zou nu voortaan het onderwijs worden geschoeid.

Doch al spoedig zag men in dat de mannen van 1795 toch veel te ver gingen. Daar was b.v. de Republikeinsche Catechismus, die was in ons vaderland met zijn veelzins godsdienstige bevolking, niet te gebruiken. In dat boekje kwam o. a. voor een hoofdstuk „Van den Godsdienst".

Letterlijk werd daarover het volgende gevraagd en geantwoord:

Vr. „Wat verstaat gij door den Godsdienst?"

Antw. „Door Godsdienst versta ik het verheven denkbeeld, welk de mensch van zijn Bestaan heeft, en de erkentenis, die hij aan het Opperwezen verschuldigd is, voor de weldaden met welke hij hem overladen heeft."

Vr. „Welke is een der voornaamste plichten door den Godsdienst voorgeschreven?"

Antw. „Die van een eerlijk man te zijn."

Vr. „Aan welke trekken kent gij een eerlijk man?"

Antw. „Aan deze: dat hij zorgvuldig gehoorzame aan de wetten van zijn land; en dat hij anderen niet doe, dan

hetgeen hij zoude wenschen dat aan hem geschiede. De zoodanige is zeker een eerlijk man."

Vr. „Welke openbare Eeredienst kan der Godheid het meest behagen?"

Antw. „De arbeid: want de ledigheid is van alle ondeugden, die, welke het Opperwezen het meest mishaagt."

Vr. „Gelooft gij dat er een God zij?"

Antw. „Ja, zeker! en zoo er iemand ware, die zijn Bestaan zou durven loochenen, dat hij de oogen wende naar den hemel, naar de aarde, naar de zee, naar alles, wat hem omringe; en dat hij uitspraak doe."

Vr. „Welke Godsdienst is voor den mensch het meest geschikt?"

Antw. „Alle Godsdiensten zijn in de oogen van den wijzen gelijk, mits dat derzelver leer en zedekunde overeenkomstig zijn met de wetten van den Staat."

Men voelde wel dat het zóó niet ging.

Evenmin kon men op den duur boekjes voor de school gebruiken, zooals er in 1801 een was verschenen, getiteld: „Eerste beginselen van den Godsdienst voor kinderen van zeven tot tien jaren, in Huisgezinnen en Scholen."

De schrijver zeide er zelf van: „Dit godsdienstig leerboekje is zoodanig ingericht, dat men er zelfs met Joodsche kinderen een nuttig gebruik van kan maken, *alzoo er van Jezus Christus en Zijn leer, geen de minste melding wordt gemaakt.*"

Zulk een werkje werd gunstig beoordeeld en één der toenmalige schoolopzieners haastte zich het bovenaan te plaatsen „op eene provisioneele lijst van schoolboeken, waaruit de onderwijzers eene keuze kunnen doen, zonder zich van andere boeken te mogen bedienen."

Moge dergelijke taal al naar het hart der mannen van 1806 zijn geweest, hun verstand zeide wel, dat men bij het volk met zoo iets niet moest aankomen. Het allerbeste was een godsdienstige glimp aan het onderwijs te geven. Vandaar dan ook dat de wet van 1806 zich gunstig onderscheidde van de beide vorige wetten, door

„hare uitgedrukte Christelijke-, Zedelijke- en Godsdienstige strekking." De mannen van 1806 wilden geenszins een volkomen scheiding van Kerk en Staat.

„Uit veel van 't geen zij deden blijkt het duidelijk, dat het een hunner hoofdbedoelingen was, de betrekking tusschen beide weder aan te knoopen en op beteren voet te brengen, dan zulks in 1801 was geschied. Evenals toen werd daarom het schoolopzicht aan een betrekkelijk groot aantal predikanten toevertrouwd." [1])

„Tot eer van allen, die tot de schoolwet van 1806 hebben meegewerkt, mag herinnerd worden, dat zij zich doordrongen toonden van het besef, dat het geluk van het volgend geslacht voornamelijk zoude afhangen van het vroegtijdig inplanten van de grondbeginselen van Godsdienst en Zedekunde."

De Raadpensionaris Schimmelpenninck, het ontwerp dier wet den Hoog Mogenden, vertegenwoordigers van het Bataafsche Gemeenebest aanbiedende, noemde de zaak van het onderwijs daarom zoo gewichtig, omdat zij den grond uitmaakte van de hoop op een door Christelijke Godsdienst en zedelijkheid gevormd nageslacht." Al mocht de ontwerper dier verordening, de latere hoogleeraar Van der Palm, in zijne belangrijke Memorie den *Heidelbergschen Catechismus* minder geschikt achten om op scholen waar Protestantsche en Roomsch-Katholieke kinderen zouden samen komen, aan deze te worden in handen gegeven, toch verlangde hij echter uitdrukkelijk, dat „in hunne harten werden ingeprent de kennis en het gevoel van dat alles, wat zij aan het Opperwezen, aan de maatschappij, aan hunne ouders, aan zichzelve en aan hun medemenschen verschuldigd zijn."

„Bij dezen eisch, het is waar, is noch van christelijken Godsdienst, noch van Christus melding gemaakt, maar behoefde dit ook wel, daar schuld der dankbaarheid jegens den ontfermenden God toch wel zal medebrengen, dat wij gelooven in Hem, die het afschijnsel is Zijner

[1]) M. D. van Otterloo. De Lagere School in hare verhouding tot huisgezin, kerk en staat, bladz. 22.

Heiligheid, en dat wij naar Zijn Woord den Zoon eeren gelijk wij den Vader eeren!" [1])

Alzoo niets positiefs.

Men geloofde het wel.

De onderwijzers zouden de kinderen wel in christelijken geest opvoeden.

Volgens een circulaire van Hendrik van Stralen, destijds secretaris van Staat, blijkt: „dat het Gouvernement zich vleide, dat de nieuwe schoolinrichting ook dit heilzame gevolg zou te weeg brengen, dat allengskens op de scholen, een behoorlijk en wel ingericht onderwijs in den *Christelijken Godsdienst,* voor zoover deszelfs geschied- en zedekundig gedeelte betreft, zou kunnen worden ingevoerd en tot stand gebracht." [2])

Wel kwam nòch in 1810, nòch in 1815 de Bijbel als leerboek op de *Algemeene Boekenlijst* voor, maar daarover moest men geen kwade vermoedens koesteren. Dat was immers om „de achting en den eerbied aan denzelven verschuldigd".

Verboden was de Bijbel immers niet?

Welnu dan er was geen reden tot klacht.

't Ging alles heel gemoedelijk toe, niemand werd gekwetst en ieder werd bevredigd.

„Toen alles zoet en goed was.

„Eén staaltje, nog geput uit „het Algemeen overzicht van den staat van het Lager Schoolwezen in het 1ste district van de Prov. Groninger gedurende 1815", van den schoolopziener Th. van Swinderen, luidende als volgt:

„Om het ongeregeld groeten van kinderen bij mijne intrede in de school voor te komen heeft men een welkomstgroet ingevoerd, welke dan door de kinderen op een aangename melodie gezongen wordt, waarbij zij tevens tegelijk buigen. Insgelijks wordt bij mijn verlaten der school een afscheidsgroet op dezelfde manier door de kinderen gezongen. Deze versjes zijn van den volgenden inhoud:

---

[1]) Mr. L. W. C. Keuchenius. Grond, Regt, Hoop van „De Unie", blz. 7.

[2]) D. Budding. Geschiedenis van opvoeding en onderwijs, blz. 161.

BIJ HET INKOMEN.

Dag, lieve Schoolopziener, Gij
Bezoekt ons weer, wij zijn nu blij,
Gij houdt niet op te zorgen (*bis*);
Wees welkom dan, o brave man!
Elk onzer zal, zooveel hij kan,
Uw zorgen dankend loonen (*bis*).

BIJ HET UITGAAN.

Wij danken U om 't onderricht,
Dat gij ons geeft voor onzen plicht,
Wij zullen vlijtig leeren (*bis*).
Bezoek ons toch eens spoedig weer,
Wij zien zoo graag U keer op keer,
Dag, lieve Schoolopziener! (*bis*) [1])

Zooals men ziet, ook in dit opzicht was alles toch gemoedelijk en knus.

Het lieve vaderland kon gerust zijn, met het onderwijs der jeugd was alles in orde.

II. HOE GEVAARLIJK HET WERD.

Er was in 1806 gerekend op den steun der Kerk. Zij had er voor te zorgen, dat de school geen godsdienstlooze werd. Een circulaire in dien geest aan de verschillende kerkgenootschappen gezonden, werd niet alleen welwillend ontvangen, maar ook met schoone beloften beantwoord. Eén dier antwoorden luidde: „Met opzicht tot het Leerstellige van ons Kerkgenootschap, hebben wij de eer Uwe Excellentie te berichten, dat daarin van alle tijden heen, bij onze gemeente voorzien is, dat de Leerstellige waarheden van onze belijdenis, bij de openbare Godsdienst, als de grondzuilen van en beweegredenen tot echte christelijke deugd worden voorgedragen; dat Uzelve in openlijke Catechisaties van onze Predikanten, met daartoe aangestelde Catechiseermeesters en -meesteressen, wekelijks worden verhandeld, ten einde dezen tot hunne post meer en meer te bekwamen; dat onze Predikanten

[1]) J. Postmus. Oud-Holland en de Revolutie, blz. 260—261.

zoowel als de Catechiseermeesters en -meesteressen afzonderlijk onze jeugd daarin onderwijzen." [1])

De zaak was dus volmaakt in orde.

De school, van de boeien der kerk ontslagen, zou nu voortaan de kinderen uitsluitend voor het maatschappelijke, voor het burgerlijke leven vormen, terwijl dan de kerk in stille afzondering wekelijks één uur kon wijden aan het leerstellig onderwijs, dat de kinderen noodig hadden, om later als haar leden in volle rechten te kunnen optreden.

Genoeg was dit natuurlijk niet. Dit was het zout naast het eten op tafel brengen. En bovendien, de doopsbeloften zijn niet vervuld door de kinderen één uur per week eenige dogma's te doen leeren en verstaan, doch de geheele opvoeding moet zijn in de vreeze des Heeren.

„Had nu in die dagen de Hervormde Kerk zich de belangen der school met ijver aangetrokken, minder gemakkelijk zou het dan voorzeker der Regeering gevallen zijn, deze als ongevoelig en zonder eenige tegenspraak over te brengen op het hellend vlak, dat, zoo al niet naar een volslagen godsdienstloos, dan toch naar een onderwijs moest leiden, 't welk den naam van christelijk niet kon dragen." [2])

Helaas de Kerk waakte niet.

In strijd met de schoone beloften, door vele harer provinciale synoden afgelegd, werd de school eenvoudig aan haar lot overgelaten. En waar bij de Regeering het streven voorzat naar vereeniging en algemeene verbroedering, daar zweeg men stil en had niet den moed om op te komen voor wat de Kerk dierbaar moest zijn en wat zich nooit laat verstaan met vereeniging en verbroedering.

Bilderdijk had eenmaal gezongen:

> Wanneer een volk in zonden moet vergaan,
> Vangt in de kerk de zielsmelaatschheid aan.

---

[1]) Van Otterloo, a. w. Aanteek. blz. 2.
[2]) Van Otterloo, a. w. blz. 51.

„En het was ook den blik van dien helderzienden Staatsman niet ontsnapt, dat de met Gods Woord strijdige leeringen, welke de Hervormde Kerk waren binnengeslopen en zelfs door haar Bestuur in bescherming genomen tegenover hen, die op de belijdenis der vaderen prijs stelden, ook langzamerhand op het onderwijs der jeugd haar invloed begonnen uit te oefenen en de door de schoolwet van 1806 verleende vrijheid daartegen geen genoegzamen waarborg opleverde." [1])

In haar streven naar het neutraliseeren der volksschool vond de Regeering de Kerk alzoo niet op haar weg. Het onderwijs was in goede handen en door het godsdienstonderwijs was men er zeker van, dat de kinderen in christelijken geest werden opgevoed.

Doch de Kerk had moeten waken.

Zij had moeten bedenken, dat de opvoeding onzer kinderen nooit veilig is in handen van den Staat, de Staat kan niet opvoeden, kan hoogstens dat opvoeden bevorderen.

„De eerste vrucht van de zucht der Regeering om de school te neutraliseeren en haar al meer voor allen begeerlijk en bruikbaar te maken, moest wel zijn het ongemerkt verwijderen van den steen des aanstoots, van den Bijbel. De Bijbel, — dat palladium van het Protestantisme werd hier openlijk, daar meer bedekt op zijde geschoven; hier uit eigen beweging, elders op aanraden van schoolopziener of andere invloedrijke personen. Slechts op zeer weinig plaatsen bleef hij na 1816, 't geen hij vroeger geweest was en altijd voor de school had moeten blijven: het middelpunt van haar leven, de grondwet voor den arbeid van haar onderwijzer, de kern van alle onderwijs, in een woord het boek bij uitnemendheid, waarvan het den onderwijzer vrij stond met en voor zijne leerlingen „het meest gepaste gebruik te maken".

De Bijbel zelve, zoo redeneerde men nu, was geen onmisbaar bestanddeel van een goed lager onderwijs, hij was ook niet voor kinderen geschreven en behoorde eigen-

---

[1]) Keuchenius, a. w. blz. 8.

lijk in de school niet te huis. Hij kon er zeer goed gemist en vervangen worden door eene uitgezochte verzameling van Bijbelsche verhalen." [1])

Het ging nu van kwaad tot erger.

De gouverneur van Noord-Holland b.v. vaardigde 8 Januari 1821 een besluit uit, waarbij bepaald werd, dat er „in alle scholen dier provincie wekelijks een of twee malen ten minste gedurende een half uur een gedeelte des Bijbels moest gelezen worden," — terwijl het „in scholen, waar zich ook kinderen bevonden, wier ouders zich met Bijbellezing bezwaard vonden, zou plaats hebben na het vertrek dier kinderen."

Alzoo een officieel stuk, waarbij aan den onderwijzer de bevoegdheid ontnomen werd om in zijn school van den Bijbel gebruik te maken, zooals hij dat voor z'n leerlingen 't meest gepast oordeelde. Ook werd hij daarin aan bepaalde voorschriften gebonden en werd hem zelfs bevolen het lezen van den Bijbel buiten de schooluren te brengen.

Wat was dit anders, dan het verbannen van den Bijbel uit de school.

In zijn „Vrijmoedige brieven" schreef de bekende Friesche schoolopziener Visser: „Voor mij, ik houd hun gevoelen omtrent het lezen der H. S. voor een groote en schadelijke dwaling. Doch de scholen moeten voor allen openstaan. *Dit doen zij niet meer, zoodra daarin iets voorkomt, hetwelk met het geweten of de overtuiging van dit of een ander gedeelte van de leden der maatschappij strijdt."*

In zijn achtsten brief schreef hij: „Het is een waarheid, dat vele onderwijzers in godsdienst- en bijbelkennis aanmerkelijk zijn afgenomen."

Een ongenoemde verklaarde in het „Nieuw algemeen Magazijn voor onderwijs en opvoeding", den Bijbel „thans bijna geheel verbannen te zijn".

Er zouden nog tal van bewijzen zijn bij te brengen voor het feit, dat voortaan op de Nederlandsche over-

---

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 55.

heidsscholen de Bijbel een verboden boek was geworden.

Nog één voorbeeld.

Toen in 1827, bij een vergelijkend examen, aan den schoolopziener, die tevens lid was der Tweede Kamer, verzocht werd, ook onderzoek te doen naar de gods-

Koning Willem I.

dienstige denkwijze der sollicitanten, gaf deze ten antwoord: „dat het in eene Nederlandsche school niet mocht blijken, welken godsdienst de meester beleed; of hij Turk, of Jood of Christen was, dit deed niets ter zake, als hij maar kennis bezat en daaraan de geschiktheid paarde om de kinderen tot broederliefde en verdraagzaamheid te stem-

men, dan kon men, voor zooverre het de school betrof, vrede hebben met elke godsdienstige belijdenis." De afdeeling Zaandam van het Nederlandsche Bijbelgenootschap bracht dan ook in de 5de Algemeene vergadering 1819 een voorstel ter tafel, om het gebruik van den Bijbel op de scholen te bevorderen. In het rapport dat omtrent dit voorstel werd uitgebracht heette het o. m. „Zonderling is het, dat deze zaak in *ons Land* zoo vele zwarigheden ontmoet, daar dezelve noch in *Engeland* noch in *Zwitserland*, noch in het zuiden van *Frankrijk*, ja zelfs bij den Roomsch-Katholieken koning van *Haïti* niet gevonden worden, welke laatste uit Engeland schoolonderwijzers voor zijn Lancastersche inrichtingen ontboden, en uitdrukkelijk gelast heeft, dat de Bijbel op dezelve zoude gelezen worden. Het luidt ook eenigszins vreemd, dat de koran op alle Mohammedaansche scholen het boek van het kind en van den jongeling is, en dat hierdoor de aanhangers van den profeet, hun beginselen het meest vestigen en er kracht en duurzaamheid door erlangen. Beschamende en vernederende tegenstrijdigheid, uit den geest des tijds geboren!"

Het bleef niet bij deze eene stem alleen.

Weldra zouden er van meerdere zijden stemmen opgaan, die protesteerden tegen de overheidscholen, zooals die tengevolge der wet van 1806 waren geworden.

III. HET PROTEST DER ROOMSCHEN.

De voltooide invoering van de wet van 1806 had in België, sedert 1815 met Noord-Nederland vereenigd, een heftigen tegenstand verwekt.

Ook daar stond het beginsel op den voorgrond, „dat lager onderwijs met stellig godsdienstig onderwijs niet behoeft vereenigd te zijn, en de welwillende poging, welke anders gewijzigd, misschien veel nut zou hebben gesticht, leed schipbreuk op het geloof der bevolking, op den ijver der geestelijkheid en op de rechten der Roomsch-Katholieke kerk. „De doordrijving van het plan, hetwelk zich allengskens tot het onderwijs der geestelijkheid zelve uit-

gestrekt heeft, is een der voornaamste redenen geweest der scheuring van het Rijk, terwijl door een tegenovergesteld systema, wellicht de grondslag eener duurzame Nederlandsche monarchie had kunnen worden gelegd." [1])

De kreet, die in België werd gehoord, om vrijheid van onderwijs vond hier hoegenaamd geen weerklank. Men gevoelde geen behoefte aan iets anders en men schreef, wat in België woelde toe aan het drijven eener kerkelijke partij, sedert lang ontevreden met den beperkten invloed, aan het godsdienstig belang en de geestelijkheid op het onderwijs gelaten.

Anders dachten de Roomschen in Noord-Nederland er over. Een R. K. Priester schreef een brochure: „Toelichting nopens de behoefte aan vrijheid van onderwijs", waarin hij o. m. dit zeide:

„Tevergeefs verheugt zich een ouder over de bekwaamheden zijner lievelingen, zoo hun hart niet door *oprecht christelijke* grondbeginselen gevormd is. Wat toch zijn kundigheden zonder godsdienst?

Waartoe kunnen ze dienen, zoo de godsdienst niet de drijfveer is, die ze in werking brengt? Geleerdheid, bekwaamheden zijn werktuigen, die den mensch in handen gesteld worden, evenals den krijgsman zijn wapens; dezelve nuttig of noodlottig noemen, zoo voor den mensch zelve als voor de maatschappij, kan men alleen uit het einde, waartoe ze worden gebezigd. Vallen zij iemand ten deel, die door zijn stand tot hoogeren verstandelijken werkkring geroepen is, dan zijn het zaden, ook voor het algemeen, van leven of dood.

Is iemand, die tot de burgerklasse of zelfs tot een lageren stand behoort, met behoorlijke kennis uitgerust, al onderstelt men die meer dan gewoon, maar tevens van ware christelijke principes doordrongen, dan kan men van hem niets dan goeds verwachten, hij heeft dan van jongsaf geleerd de plichten van dien staat, waarin hij door de Voorzienigheid geplaatst is, als zijne voorname bezigheden te beschouwen; hetgeen hij geleerd heeft tot

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer. Verspreide Geschriften, Dl. II, blz. 163.

volmaking zijner roeping te bezigen, zijne kundigheden aan te wenden tot zijn eigene bevordering in burgerlijke en godsdienstige betrekkingen, zijn huisgenooten tot dat einde, als waartoe hij zich geschapen kent, te bestieren, en zoo wordt een goed onderwezen en door christelijke grondregels gevormd mensch het geluk voor zich zelven en zijn huiselijke betrekkingen; zelfs voor deze niet alleen, want, daar hij werkzaam, trouw, rechtzinnig en liefdadig heeft leeren zijn en dit op gronden, die hij in alles tot richtsnoer heeft en uit overtuiging, die hem overal vergezelt, wordt ook door hem het welzijn van allen bevorderd, die het gelukt, met hem in eenige aanraking te komen.

Dusdanig zijn de gevolgen, die een *godsdienstloos* onderwijs van den eenen, en die een echt *christelijke* opvoeding van den anderen kant moeten voortbrengen."

Tot zoover de Roomsch-Katholieke priester, die de tolk was van zijn geloofsgenooten.

Het is waar, de stijl is niet erg gelukkig en de argumentatie is niet sterk, maar niettemin was het van groote beteekenis, dat in dezen donkeren tijd een katholieke stem zich durfde uitspreken vóór christelijk onderwijs en de nadeelen van godsdienstloos onderwijs, durfde betoogen.

Gelukkig ook bij de positief-geloovige Protestanten viel een toon te beluisteren, die zich zeer scherp kantte tegen de school der overheid, zooals die in den loop der jaren was geworden: een school, waarin de Bijbel hoogstens werd geduld, doch goeddeels was verboden.

IV. DE BEZWAREN VAN GROEN.

Mr. Isaäc Da Costa had reeds in 1823 zijn bezwaren ook tegen het onderwijs geuit en Bilderdijk had hem daarbij krachtig gesteund.

Toch ging het beiden meer om het karakter van het onderwijs, dan wel om het karakter der school.

Om dit laatste trad Mr. Groen van Prinsterer in het krijt. Hij zeide ervan: [1])

„Het onderwijs: ik wil hier niets ontnemen aan den hoogen lof, wegens verbetering der *leermethode*, wegens elke verbetering, die de latere tijden ten aanzien van het schoolwezen ingediend hebben; ik beoordeel het hier uitsluitend met betrekking tot de *christelijke* opleiding der jeugd; en hieromtrent meen ik, zonder overdrijving, te mogen zeggen, dat, waar de bestaande wet, in den geest der wetgevers, opgevolgd werd, de opleiding *niet-christelijk* is."

En verder: „Hier ben ik weder genoodzaakt om van het *onderwijs* te spreken; niet, ik herhaal het, van het goede, waardoor het zich onderscheidt, te ontkennen of in twijfel te trekken; maar om te doen opmerken, dat het stelsel, hetwelk ook te dien opzichte aangenomen is, aan de rechten en belangen der christelijke, in 't bijzonder der *Gereformeerde* Kerk, te kort heeft gedaan.

„Het onderwijs werd niet slechts een aanhoudend voorwerp van *zorg* der Regeering, zij bracht het onder haar *beheer*. Vroeger was het steeds onder het toezicht en de leiding der Kerk; doch dit kon thans, dacht men, niet meer; men vreesde door de onderscheidene gezindheden eigen scholen te zien stichten; dit zou velerlei zwarigheden hebben.

Gelijk de Staat, zóó kon, zóó moest, meende men, ook het onderwijs van de Kerk worden gescheiden, gescheurd; en, gelijk door samensmelting der nationale verscheidenheden eenheid in den Staat, zoo werd éénheid van Godsdienstig onderwijs op de school door samensmelting van geloofswaarheden gezocht.

„Hoedanig onderwijs moest hieruit ontstaan? Een onderwijs rechtstreeksch tegen alle gezindheden, althans tegen alle christelijke gezindheden, gericht. De wet van 1806 werd bij voortduring ten grondslag gelegd; derhalve het *leerstellig* onderwijs in de Godsdienst van de school gebannen; niets toegelaten dan hetgeen, zeide men, alge-

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer. Maatregelen tegen de Afgescheidenen, aan het Staatsregt getoetst, blz. 8, 9—13.

meen zedelijk is. Niet geheel ten onrechte misschien, zoo men hiermede had bedoeld het aansluiten van *theologische* spitsvondigheden, het inscherpen van hetgeen in elke christelijke Kerk de grondslag der belijdenis en steeds het ware vereenigingspunt der christenen was. Maar neen; dit is de bedoeling niet.

De aard van dit algemeen christelijk onderricht is nog onlangs door een zijner ijverigste en meest achtenswaardigste voorstanders, naïef inderdaad, gekarakteriseerd, door den heer Cousin, toen deze Haarlem bezocht, met te zeggen, dat het onderwijs voorzeker algemeen christelijk, doch voor niemand, zelfs niet voor de *Joden*, aanstootelijk moest zijn. Een christelijk onderwijs niet aanstootelijk voor hem, naar wiens geloof, Christus terecht als Godslasteraar is gekruist!

Bijbelsche Geschiedenis en zedekunde, dat mag worden geleerd. Maar die historie is geen historie en die moraal is geen moraal. Afgescheiden van al hetgeen, waar evengemelde bedoeling, onder de rubriek van het *leerstellig* onderwijs wordt gebracht, heeft de Bijbelsche historie geen beteekenis meer; het is blijkbaar, dat men aldus aan de gebeurtenissen kleur, karakter en wezen ontneemt en dat, om uit alles het grootste voorbeeld te kiezen, een Christus, in Wien men geen God en Zaligmaker aanbidt, zelfs geen historische Christus meer is.

Zonder verband tot de geopenbaarde leer, waarin de wortel van alle verandering des harten, van alle plichtsbetrachting ligt, zijn opwekkingen tot deugd niet anders dan opwekkingen tot Heidensche zelfgenoegzaamheid, waarbij men *eerzucht* en *belang* als verderfelijke surrogaten voor Evangelische waarheden gebruikt.

Het is hier de plaats niet, omtrent dit gewichtig onderwerp in meerder ontwikkeling te treden; slechts kort en in het voorbijgaan, neem ik de vrijheid nog twee opmerkingen te maken.

Vooreerst dat ook buiten 's lands door allen, die zich ernstig met het onderwijs hebben bezig gehouden, voor zoo ver zij geen voorstanders van eene reeds verouderde wijsbegeerte zijn, dit stelsel eenstemmig afgekeurd wordt.

De Hoogleeraar Thiersch, in 1835 door het Gouvernement van Beieren met het opnemen van onze scholen belast, moet over het *niet* gebruiken van den *Bijbel* zijne verbazing ondubbelzinnig hebben betuigd. Wat de heer Guizot er van zou denken, kan uit een circulaire blijken, die hij in 1835, omtrent het Godsdienstig schoolonderwijs uitgevaardigd heeft.

Evenmin zal men op dit punt de gevoelens van Sir Robert Peel in twijfel kunnen trekken, die in zijne redevoering te Glasgow, den 13den Januari l.l. (1837) sprekende van de voorrechten, die de bewoner van *Schotland* bezit, zich aldus uitgedrukt heeft:

„Dit is bij het zien Uwer instellingen mijn ernstige bede geweest, dat voor Uwe kinderen en kindskinderen lang het stelsel van opvoeding moge worden bewaard, hetwelk de eerste les der kindsheid uit het *Boek des Levens* onderwijst en zedelijke verplichting grondt op Gods geopenbaarden wil."

Eindelijk, om nog een oordeel rechtstreeks en bepaaldelijk over ons land te noemen, de heer Cousin, ofschoon hem alles van den meest gunstigen kant werd voorgedragen en vertoond, is, hoe gaarne hij anders onze school in uitingen prijst, door het niet-christelijke daarin getroffen; hij heeft gemeend, het niet te mogen verzwijgen, en wijst ons op het voorbeeld van *Duitschland*, bepaaldelijk van *Pruisen*, waar hetgeen hier te lande uitgesloten is, terecht als de hoofdvoorwaarde van een waarlijk nuttig onderwijs aangemerkt wordt.

Mijn andere opmerking is dat, zoo men gewenscht heeft, gelijk het doorgaans heet, het kwetsen, hetzij van *Protestanten*, hetzij van *Katholieken* te vermijden, men geen weg kon inslaan, waar langs men zekerder en verder van dit hoofddoel afgeleid werd. Wat er in België de *Roomschen* voor zoover zij aan hun Godsdienst gehecht waren, over dachten, heeft een treurige ervaring getoond, en thans kan b.v. het Noord-Brabantsche blad, de *Katholieke Stemmen*, doen zien, dat hun geloofsgenooten, in de Noordelijke gewesten in dit opzicht met hen eensgezind zijn.

Hoe zou het anders?

Er kon door eigen scholen en zelfs, tot op zekere hoogte, op gemengde scholen aan den wensch van elk, die prijs op geloofswaarheden stelt, worden voldaan; doch voorzeker voldoet men aan dien billijken wensch niet, door, om allen gelijk te stellen, allen te kwetsen; niet, door een onderricht te geven, hetwelk, schoon niet *leerstellig*, tegen elke geloofsleer is gericht; niet, door vast te houden aan een stelsel, hetwelk, in plaats van op gemeenschappelijk geloof, op algemeene *ongeloovigheid* en onverschilligheid rust.

Dit stelsel is te bedenkelijker, omdat de Regeering niet slechts zoodanige onchristelijke richting aan haar onderwijs geeft, maar bovendien, zooveel doenlijk, door de inrichting der schoolcommissiën en de algemeenheid der wetten, bijna al het onderwijs tot *haar* onderwijs heeft gemaakt. Menigeen heeft dit een *Monopolie* genoemd. Onjuist, onbillijk, zoodra hij er het denkbeeld eener soort van speculatie mede verbindt; maar juist en terecht, in zoover het Gouvernement zich een uitsluitend gezag toegekend heeft, over datgene, waaromtrent iedereen vrij behoort te zijn. Vrijheid van geweten, vrijheid van godsdienstoefening, vrijheid van onderwijs, hiertusschen is een onverbreekbare band. Eerst dan wordt die miskend, wanneer men in de geloofsleer, in plaats van den grondslag van het onderwijs en de ziel der opvoeding, slechts een op zichzelf staand gedeelte van het onderricht ziet; hetwelk aan de deskundigen, de leeraars der gezindheden, overgelaten en voegzaam in één uur 's weeks afgedaan wordt."

Zoo oordeelde Groen van Prinsterer over het onderwijs in 1837, midden in den donkeren tijd.

't Was een klein voorpostengevecht, straks zou de eigenlijke strijd ontbranden.

Intusschen ontbrak het onze regeering niet aan waarschuwingen. De Belgen hadden bedankt voor de neutrale school en die was juist één der voornaamste oorzaken van de scheiding van Noord- en Zuid-Nederland geworden.

Groen van Prinsterer had zijn bezwaren ingediend.

Ook uit het buitenland zou men een stem hooren, die het Nederlandsche onderwijsstelsel veroordeelde.

V. EEN STEM UIT DUITSCHLAND.

Die stem kwam uit Duitschland en was van Dr. Fliedner van Kaiserwerth, die in 1827 ons land bezocht.

In 1831 schreef hij naar aanleiding van dat bezoek, over ons schoolwezen en het weren van den Bijbel uit de scholen het volgende: [1])

„Dat de Heilige Schrift uit de scholen in Nederland verbannen is, brengt aan het geloof en dus ook aan de daarop rustende zedelijkheid van het Protestantsche deel der bevolking groote schade. De scholen voeren op deze wijze, daar zij schier geheel het godsdienstig element ontberen en in plaats van de Zon der gerechtigheid, het onreine vuur der *eerzucht* als levensbeginsel hebben, hare kweekelingen regelrecht in de armen van het ongeloof, en zijn bijna alleen werkplaatsen om het *verstand* der kinderen te polijsten en te dresseeren voor de burgerlijke maatschappij, bijna alleen middelen ter voorbereiding voor de aardsche broodwinning.

Mag dit het hoogste doel zijn voor instellingen, die altijd op den naam van christelijke instellingen aanspraak maken, daar zij toch ook tot christelijke deugdbetrachting willen opleiden; instellingen, die de vorming van onsterfelijke zielen moeten bedoelen voor de eeuwigheid, en welker eerste onderricht dus ook de leiding tot Hem moet behartigen, die alle leeraars en ouders toeroept: „Laat de kinderen tot Mij komen!"

Daarom is het onbegrijpelijk, dat de *Evangelische kerk van Nederland* zich zonder tegenspraak alle medewerking op de scholen heeft laten ontnemen en de volkomen overheersching van deze christelijke instellingen door den geest dezer wereld met onverschillige oogen schijnt aan te zien....

Ook de kerk heeft hare rechten.... Zij heeft bepaaldelijk het recht te verlangen, dat hare jeugd niet gedurende

---

[1]) M. D. van Otterloo, a. w. aanteekeningen, blz. 16 e. v.

den veeljarigen schooltijd van het dagelijksch brood en de Zon van haar geestelijk leven, den Bijbel, verwijderd worde gehouden, of dat die arme kleinen om een paar kinderen van Joden met een uur bijbelsche geschiedenis in de geheele week worden afgezet. Komen op dit punt de eischen der Roomsch-Katholieke Kerk met die der Evangelische niet overeen, dan plege men geen ongerechtigheid tegen deze om gene niet te ergeren, maar men bevredige beide door *afzonderlijke scholen voor beide confessiën.*

Waar gemengde scholen zijn, daar moeten de geestelijken van beide confessiën, als zij niet slapende huurlingen maar getrouwe wachters der zielen willen zijn, bestendig waken, dat den hun toevertrouwden kinderen niets strijdigs met hunne belijdenis worde geleerd.

Zoo wordt steeds wantrouwen en achterdocht levendig gehouden. Men neme daarom als grondstelling aan, dat voor elke (Protestantsch of Katholieke) gemeente een afzonderlijke school zij, en dat daar, waar slechts weinige schoolkinderen van de eene of andere belijdenis gevonden worden, dezen met de school zoo als zij wezen kan, tevreden zijn."

Zoo is het in Pruisen. Dit land bevindt er zich wèl bij en heeft lof van beide kerken, die er vreedzaam naast elkander leven. Waarom doet Nederland niet even zoo? Waar de Staat aan de kerk deze hare rechten ontneemt, daar houwt hij zich met den eenen arm den anderen af, en rukt zijn eigen fundament omver, daar hij alleen op een christelijken grondslag veilig is. Meent de Staat de verlichting des volks te kunnen bewerken door een indifferentistisch uitwisschen van alle christelijk-kerkelijk element in de scholen, en door verandering van dezen in bloote verstandswerkplaatsen, hij zal vroeg of laat tot zijn onherstelbare schade ondervinden, dat zulk een verlichting geen weldadig verhelderende en koesterende zonneschijn is, maar een brandfakkel voor stad en land: hij zal gewaar worden, dat zulke scholen den opwassenden burger wel den eed eens onderdaans kunnen leeren lezen, maar dat om dien eed te leeren onderhouden, de aankweeking van een christelijken zin van noode is.

Het is vooral onbegrijpelijk, dat de Evangelische kerk in Nederland bepaaldelijk de verbanning der H. Schrift uit de scholen stilzwijgend heeft toegelaten, daar van haar toch hetzelfde kon gezegd worden wat in een Rescript van het Pruissische Ministerie van Onderwijs van 18 November 1814 van de Duitsche Evangelischen gezegd is: „Het gebruik van het Bijbelboek hebben onze voorvaderen toch voor zich en hunne nakomelingen met hun bloed vrijgestreden, en door den geest, die daardoor wordt medegedeeld, en de kracht, die daaruit voortspruit, hebben zij immers voor zichzelven geen schade gehad, maar integendeel waarlijk geest en kracht en rijken zegen ontvangen voor hun inwendig en daardoor ook voor hun uitwendig leven.

Dewijl daarenboven die kerk weet, dat de Evangelische christen niet vroeg en niet aanhoudend genoeg uit den schat des Woords zoowel voor het bijgeloof als voor het ongeloof den weg baant, zoo is het onverklaarbaar, dat zij nochtans niet schijnt te gevoelen, hoe zij juist door zulk een verwijdering der jeugd van de heilige Schrift de Roomsche kerk in de hand werkt.

De uitersten raken elkaar, ongeloof en bijgeloof zijn aan elkander verwant, ja in zeker opzicht één. Van daar heeft de ervaring menigvuldig geleerd, dat de ongeloovigen onder de Protestanten het gemakkelijkst de prooi van jezuïtische proselietenmakers worden, deels uit onverschilligheid omtrent de godsdienstige waarheid, deels omdat zij, wanneer eenmaal de troostelooze ledigheid hunner zielen hun tot bewustzijn komt, in hunne gejaagdheid geneigder zijn, om van het eene uiterste naar het andere over te slaan, dan hunne voeten op den alleen veiligen middelweg des geloofs te zetten.

Dat dan de Evangelische kerk in Nederland zich opmake en zich over de gedoopte schooljeugd ontferme!"

Zoo schreef Dr. Fliedner in 1831.

Men zal moeten toestemmen, dat veel van wat hij zeide, nog door ons kan worden onderschreven.

En zijn voorspelling, dat de school *zonder* den Bijbel

de uitbreiding van Rome's kerk tengevolge zou hebben is niet geheel zonder vervulling gebleven.

Treffend is ook aan het slot z'n oproep tot het geloovig Nederland, om zich over het *gedoopte* zaad te ontfermen. Gelukkig, dat reeds in dezen donkeren tijd, waarin het onmogelijk was, scholen met den Bijbel te stichten, zulk een oproep tot de Nederlandsche christenen uitging.

En gelukkig ook, dat die oproep weerklank vond. Straks zou de groote worsteling aanvangen.

Het leger was nog niet gemobiliseerd, maar verschillende aanvoerders had God ons reeds gegeven en op Zijn tijd zouden ook de strijders niet ontbreken.

Al zouden zij dan ook slechts, althans aanvankelijk, een gideons-bende vormen.

VI. DE EERSTE MINISTER VAN ONDERWIJS.

Precies honderd jaar voor dat Dr. J. Th. de Visser aan een nieuw ingesteld Departement optrad als minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, kreeg Nederland z'n eerste minister van onderwijs in den persoon van Anton Reinhard Falck.

't Was in den donkeren tijd.

Koning Willem I regeerde vaderlijk over het met België vergroote vaderland.

„De koning regeerde toen in letterlijken zin des woords. Hij was kundig, bekwaam, arbeidzaam; had veel gezien, veel beleefd, veel ervaren; was, als een Oranje en Protestant, innig geliefd in het Noorden, maar bij duizenden onderdanen in het Zuiden gehaat. Daarbij stond hij op de grens van twee tijdbedeelingen. Van de vóór-revolutionaire bleef hij reactionaire en conservatieve elementen behouden; van de revolutionaire had het liberalisme zijn staatkunde gekenmerkt, voor zoo ver dit kon samengaan met zijn onbuigzamen aard en zijn koninklijke waardigheid, die hij onder zijn vriendelijke gemeenzaamheid steeds diep bleef gevoelen. Hij was een waar vertegenwoordiger van den tweeslachtigen tijd." [1])

[1]) Dr. Beyen. Een blik op het leven van Mr. Groen van Prinsterer.

Van dezen vorst nu werd Falck de trouwe dienaar. Hij was dit ook geweest van koning Lodewijk Napoleon, omdat hij gemeend had in hem het vaderland te kunnen dienen, doch toen in Juli 1810 Holland bij Frankrijk werd ingelijfd verliet Falck den staatsdienst.

Napoleon dienen wilde hij niet, hij haatte hem en zou al zijn talenten gebruiken, om hem te bestrijden.

Doch de ster van Napoleon begon na enkele jaren te verduisteren en nu keerde Falck naar het vaderland terug. Het was zijn werk, dat Amsterdam vrijwillig de poorten opende voor de kozakken, anders zou haar de smaad zijn aangedaan, door de troepen der geallieerden te zijn veroverd.

A. R. Falck.

Er kwam nu voor Falck werk genoeg.

Zijn eerste, zijn grootste arbeid was meehelpen aan de vereeniging van Noord- en Zuid-Nederland. De pogingen werden met goeden uitslag bekroond, al de Nederlanden werden één onder de regeering van Koning Willem I en het is vooral Falck geweest, die er voor heeft geijverd, om die vereeniging duurzaam te doen worden. Hij deed dit in verschillende staatsambten, maar meest als Minister van Onderwijs. Vooral het onderwijs in België had zijn volle aandacht. Daar was het bijzonder in verval en Falck meende, door het op peil brengen van het onderwijs, de Belgen met hechte banden aan het gouvernement van Koning Willem I te kunnen verbinden.

„Den goeden genius van Willem I" heeft Belgische dankbaarheid Falck geheeten. De oprichting van drie hoogescholen [1], de herstelling der Brusselsche Academie van

[1]) N.l. te Gent, Leuven en Luik.

Wetenschappen, de stichting van Athenea en colleges doen dien eeretitel eenigszins begrijpen." [1])

Falck toog met ijver aan het werk.

„De voornaamste en heilzaamste bepalingen van de Nederlandsche schoolwetgeving werden op Belgischen bodem overgebracht." Alzoo werd België, dat overwegend Roomsch was, gezegend met de Nederlandsche overheidsschool, die steeds meer ontkerstend werd. Dat dit op den duur moest spaak loopen, zag Falck niet in. Aanvankelijk had zijn werk succes, werd het ook gewaardeerd, te meer wijl hij z'n hervormingen niet alle tegelijk over België uitstrooide, maar die geleidelijk aan invoerde. De archieven herbergen ruim tweehonderd ambtsbrieven van Falck met betrekking tot het onderwijs en de nijverheid, mede aan zijn zorgen toevertrouwd.

De minister had arbeid genoeg en hij behoefde niet te klagen over gebrek aan afwisseling.

„Nu eens geldt het 't onderwijs in Oostersche talen, dan den aankoop van schilderijen.

De belangrijke werkzaamheid van den minister van onderwijs wordt hier toegelicht door het verslag aan Z. M. bij de staatsbegrooting van 1819. „De belangen van het lager onderwijs behoeven voor U. M. niet uitvoerig te worden betoogd. De noordelijke provinciën van uw Rijk genieten de voordeelen van een doelmatig volksonderwijs, en in dat genot zullen zij, door de voortduring der tegenwoordige inzage en beheer gedurende nog maar weinige jaren, onherroepelijk worden bevestigd. In de zuidelijke wordt, na een langdurige verwaarloozing der jeugd, de vestiging van een even heilzaam stelsel met algemeene belangstelling tegemoet gezien en voorshands door alle weldenkenden toegejuicht.

Aldus moet de laatste knoop gelegd worden op den band, die alle onderdanen omslingert. Aldus de sluitsteen gelegd in het gewelf des staatsgebouws, dat aan allen veiligheid en bescherming belooft. Aan den roem van U. M. regeering en aan den voorspoed der Nederland-

[1]) Dr. Th. Jorissen. Historische karakters, deel II, 3e druk, blz. 23—24.

sche natie zoude zich die minister vergrijpen, welke in zulk een geschapenheid van zaken voorstellen mocht, om de gelden, tot dusverre jaarlijks aan de instandhouding en uitbreiding van het onderwijs toegewijd, op eene aanmerkelijke wijze te verminderen. De ondergeteekende heeft zich bepaald tot die bezuinigingen, bij welke het gewichtig, het heilig belang, waarover hier gehandeld wordt, niet lijden kon; maar in het algemeen is hij in zijne berekeningen aan die denkbeelden getrouw gebleven, welke reeds meer dan eens de sanctie des Konings en der Staten-Generaal verworven hebben, en van welker richtigheid en nuttigheid de aanvankelijke resultaten reeds getuigen." Wat er van het leggen van dien laatsten knoop is terechtgekomen, weten wij. Maar zeker is het Falcks schuld niet geweest, dat het onder eeuwenlange verdrukking verwaarloosde Belgische volk liever naar zijn priesters geluisterd, dan de school van opvoeding en ontwikkeling ten einde geloopen heeft, waarin Europa's voogdij het geplaatst had." [1])

Intusschen, Falck was 'n kind van zijn tijd. Onder al het ijveren voor beter onderwijs, kwam de gedachte zelfs niet bij hem op, dat het recht ware, zoo er vrijheid werd gegeven om scholen te bouwen voor eigen rekening. De Staat zorgde voor het onderwijs, de Staat deed dat voortreffelijk en daarmede was het uit.

Van welken geest Falck was blijkt het best uit zijn oordeel over Da Costa's „Bezwaren".

Da Costa had aan den Koning een exemplaar aangeboden. In een lang rapport dient Falck den Koning hierover van advies en daarin komt hij, na allerlei critiek te hebben gegeven tot de conclusie: „ik achte mij dus verplicht aan te raden, dat U. M. het onderhave werk door den gouverneur van Noord-Holland of door burgemeesteren der hoofdstad aan den auteur terug doe geven, onder mededeeling van de redenen, om welke zijn hulde in deze Hoogstdezelve ongevallig is geweest."

Zoo schreef de minister van onderwijs anno 1823

---

[1]) Jorissen, a. w. blz. 112—113.

over Da Costa's „Bezwaren tegen den geest der eeuw".

De Koning echter volgde dit advies niet op.

Ook uit zijn brieven blijkt duidelijk wie minister Falck was.

Zoo schrijft hij aan Jeronimo de Vries in September 1836, over enkele brieven van Bilderdijk, die in zijn bezit zijn en die hij De Vries wil afstaan om ze uit te geven. In dat schrijven noemt hij Bilderdijk een „geleerden en dichterlijken kwast".

In 1842 schrijft hij aan De Vries over Groen's Handboek: „De recensie van Groen's Handboek kwam juist, nadat ik mij in *dat mengelmoes van talent en onverstand* beurtelings verlustigd en bedroefd had". [1])

Op den duur kon Koning Willem I met Falck niet opschieten. Reeds in 1823 moest hij zijn portefeuille ter beschikking van den Koning stellen. Men zeide, dat Falck soms wat al te vrijmoedig, dat zijn kwinkslagen soms wat al te spottend waren naar des Konings oordeel. „Hem ontglipte wel eens een woord, dat zijn denkbeeld scherper dan noodig was, openbaarde of deed gissen. Toen hij in het huwelijk trad, wilde Willem I hem in den adelstand verheffen en den baronstitel schenken. „Ik bedank Uwe Majesteit voor dit groote gunstbewijs", zeide Falck, „maar er hebben reeds drie barons zitting in uw raad; hetzij mij vergund, dit heilige getal niet te verbreken." [2])

Ongetwijfeld verloor ons land in Falck een bekwamen minister van onderwijs. Alleen maar de groote zaak, waarom het toen bij een deel van ons volk ging, althans om begon te gaan, de vrijheid van onderwijs, bleef onbesproken. Te dien opzichte bleef de toestand zooals die was: „Vastkleving, ondanks de schadelijke gevolgen aan het noodlottig stelsel van *onderwijs;* zoodat men niet slechts de vereeniging van allen op de volksscholen in stand houdt, en daardoor om elke Gezindheid de opleiding die zij als onmisbaar beschouwt, onmogelijk maakt, maar bovendien een stelsel van algemeene Godsdienst, voor de geloovigen in iedere kerk aanstootelijk

---

[1]) Jorissen, a. w. blz. 89.

[2]) Jorissen, a. w. blz. 39.

voorschrijft, en aan de oprichting van *bijzondere* scholen, ter voorziening in het Godsdienst-bezwaar, bijkans onoverkomelijke hinderpalen in den weg legt. Op grond b. v. dat er scholen genoeg zijn (alsof het om het getal en niet om de hoedanigheid te doen was); dat het onderwijs christelijk genoeg is (alsof dit beweren tegen den eisch der kerk kon opwegen, en alsof niet, met de willekeurige bepaling van dit genoegzame, elk denkbeeld van gewetensvrijheid verviel); dat men aldus tegen den voortgang der Roomschen zich in veiligheid stelt (alsof er aan dien voortgang iets meer bevorderlijk kon zijn dan eene volksopvoeding, waaruit, ten gevalle der Roomschgezinden, de Historie des Lands verwrongen en de Bijbel terzijde gesteld wordt".) [1])

Zoo teekende Groen den toestand.

Geen minister van onderwijs zou daarin verandering brengen. 't Zouden de „kleine luyden" zelf zijn, die opkomend voor hun gedoopte kinderen, bij de hooge regeering des lands hun goed recht zouden bepleiten.

't Zou dien „kleinen luyden" op veel smaad en hoon, op veel opofferingen en kosten komen te staan.

Doch zij zouden volhouden, ondanks alles.

Zij zouden „de worsteling om het kind", immers een kind des Verbonds, volhouden tot de zegepraal was behaald. Doch voorshands was het nog de donkere tijd.

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer. Handboek der geschiedenis van het vaderland, § 1072.

HOOFDSTUK V.

VRIJHEID ZONDER RECHT.

't Palladium, waar we ons om scharen,
Meer waard dan goud of flonkersteen,
Het kleinood, dat we trouw bewaren,
Het is de Wet — de Wet alleen!

I. EEN ONHOUDBARE TOESTAND.

Na 1825 was de school al meer geneutraliseerd.

Wat Mr. Groen van Prinsterer in de Kamerzitting van 31 Augustus 1840 zeide: „Ja, het onderwijs in Nederland is onchristelijk," was de oorlogsverklaring aan de neutrale school en aan de wet van 1806, die haar in het leven had geroepen. Talrijk echter waren de verdedigers dier wet.

In 1836 verscheen er zelfs een tijdschrift: *De Schoolbode*, onder redactie van H. Bouman en Dr. M. Salverda, waarin de schoolwet trouw werd verdedigd tegen allen, die durfden beweren, dat het onderwijs zijn godsdienstig karakter was ontnomen.

't Scheen wel alsof men geheel verblind was.

België had men verspeeld, grootendeels door de Openbare school en in Noord-Nederland werd het verzet van geloovige zijde met den dag grooter. Niemand minder dan de voortreffelijke Mr. Groen van Prinsterer was hier de woordvoerder. Doch ondanks alles bleef de Openbare school „meer waard dan goud of flonkersteen".

„Wij gevoelden het," — zoo schreef de oude Brummelkamp in de Bazuin van 15 Juni 1883 over deze jaren, [1]) „wij gevoelden 't en de eenvoudige *Hoksbergen* sprak

[1]) Aangehaald in J. Kuiper. Geschiedenis van het christelijk lager onderwijs in Nederland.

het uit in een boeksken: „de schoelen bint net zoo bedurven as de karken en zollen wie er uit blieven, maar sturen onze kienders der henne?"

Wij begonnen nu onze kinderen te huis te houden. Hier en daar begon een vader zelf zijn kinderen te onderwijzen. Een buurvrouw vroeg haar buurvrouw, die zulks deed: „mag ik mien kienders ook bi jou sturen, i kunt er haast net zoo goed vier leeren as twee." Zij deed het uit buurtschap en christelijke liefde. De politie bemerkte het, riep de vrouw voor de rechtbank en zette haar eenige dagen als een misdadigster in de gevangenis. „Ik kon niet denken," zeide zei, „da 'k daor kwaod an edoan hadde."

„Een jongeling van een godvreezend bestaan, die als man van den derden of vierden rang reeds tot een soort van hulponderwijzer was gepromoveeerd, werd van school weggejaagd, omdat men er geen dwepers of femelaars wilde hebben. „Wel," zeiden sommige vrienden, „laat hij de buurten langs gaan en kan hij al geen school houden, hi kan jou en mien kienders wel leeren. Onse kamers bint groot genog, waor er een stuk of wat bi mekaor kunt komen."

Zoo gebeurde het. De jongeman verzamelde wat kinderen om zich heen, en begon onderwijs te geven. Doch het geven van onderwijs was niet vrij in ons vrije Nederland. Zoodra de politie vernam, wat er geschiedde, werd er proces-verbaal opgemaakt en de jongeman ging achter de tralies, want hij had de wet overtreden.

Zoo handelde het liberalisme, waar het de godsdienstige overtuiging van andersdenkenden betrof.

Men had slechts de keus tusschen de school der overheid of de gevangenis.

Zoo handelden de liberalen die steeds van vrijheid den mond vol hadden en vooral van Rome zoo afkeerig waren: vanwege de geloofsvervolging!

Op den duur werd dit echter een onhoudbare toestand. Maar op al de protesten, die geuit werden tegen de bestaande orde van zaken kreeg men van de voorstanders der wet slechts ten antwoord: „Er moeten, òf afzonder-

lijke scholen voor iedere gezindte worden opgericht òf het openbaar onderwijs moet zoo worden ingericht, dat het voor alle gezindten toegankelijk is. Het eerste is ondoenlijk; slechts de tweede weg blijft open. Maar men houde in het oog, dat er geen dwang bestaat om de openbare scholen te bezoeken."

Een fraaie redeneering.

Maar als dan het oprichten van scholen voor iedere gezindte ondoenlijk is, laten wij dat dan zelf mogen doen. Doch daartegen kwam de wet in verzet.

De grondwet liet zulks niet toe en ook de schoolwet van 1806 bepaalde, dat er *geen vrijheid van onderwijs* zou zijn. In artikel 12 heette het: „Geen lagere school zal ergens, onder welken naam ook, mogen bestaan of opgericht worden, zonder uitdrukkelijke vergunning van het respectief departementaal, landschaps- of gemeentebestuur na vooraf gevraagde inlichting en bedenkingen van den schoolopziener, van het districtstoezicht of de plaatselijke schoolcommissie."

Alzoo was die deur met zeven grendelen gesloten.

Er zat dus niets anders op, dan dat de Grondwet werd gewijzigd en dat daarbij dan de zoo begeerde vrijheid van onderwijs werd vastgelegd.

Op grondwetswijziging was kans.

De tijdsomstandigheden drongen al meer heen naar een wijziging, doch Koning Willem I was er niet erg voor en daarom wilde hij de wijzigingen beperkt zien tot het strikt noodzakelijke, en wel tot datgene wat met het oog op de afscheiding van België, dringend geboden was.

Men verlangde echter meer.

Mr. Groen van Prinsterer was veler tolk toen hij zijn „Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandschen zin", schreef. In dat werkje zeide hij o. m. dat:

„Grondwetsherziening en Staatshervorming, om heilzaam te zijn, van die onveranderlijke beginselen, door de Revolutie verworpen, moet uitgaan, zonder welke niets de Natiën tegen verval en ondergang door eigen verbastering behoedt." De vereeniging van alle gezindheden op de scholen is noodlottig, zoo verklaarde hij, want daar-

door wordt ter zijde gesteld, wat in het Evangelie hoofdzaak is.

O, Groen wist het wel, men wilde de gemengde school in stand houden, om de uitnemende leermethoden en.... om den zijdelingschen invloed op de Roomsch-Katholieke kinderen!

„Maar," zoo zeide Groen, „is de eerste voorwaarde van dien invloed terzijdestelling van de Heilige Schrift, dan brengt men aldus het wezenlijk belang der Protestantsche kinderen aan het algemeene belang der Roomsch-Katholieken ten offer; zelfs een bijgeloovig onderwijs, waar Christus aangebeden wordt, is boven een onderwijs te verkiezen, waar Hij, in natuur en waardigheid, wordt verloochend; en ik mag er bijvoegen, dat men de zaak van het Evangelie door halve en onoprechte maatregelen benadeelt en onteert, en dat ik, in geenerlei opzicht, zegen op slinksche streken, van welken aard ook, verwacht."

„Men geve tenminste de bevoegdheid om, behoudens toezicht der regeering en uitspraak der rechtbanken ter handhaving van goede zeden, eene school op te richten, den Bijbel te gebruiken, bij een christelijk onderwijs ten grondslage der gansche opvoeding te stellen. Men beroepe zich niet op de algemeene tevredenheid van vroegeren tijd. Vroeger hebben wij van het drukkende der organisatie geen hinder gehad, gelijk iemand in doodsslaap het knellende zijner boeien niet voelt. Thans hebben velen gewetenshalve een afkeer van elk onderwijs, waaraan de hoogste waarheid ontbreekt. Gelooft de wijsheid dezer eeuw medelijden met hun dwaling te moeten hebben, zij hebbe in elk geval eerbied voor hunne overtuiging. Acht men dat christelijk onderwijs geen ondersteuning verdient, men legge het geen hindernis in den weg...."

Men zou denken, dat de degelijke argumenten van Groen overtuigend zouden werken op z'n tegenstanders. Verre van daar!

Hun oogen, verblind door het kleinood, dat zij trouw bewaarden, zagen het redelijke van Groen's eischen niet in. Hun verbeelding schetste hun scholen, waar „onkundige en dweepzieke" onderwijzers, „in ongezonde school-

vertrekken", de kinderen „als machines zouden africhten zonder dat het wezenlijk doel van alle onderwijs en opvoeding — *de liefde tot God en den naaste* — daardoor werd bevorderd."

Maar ook de Roomschen werden wakker.

Want ook zij verlangden vrijheid om scholen op te richten, waar hun kinderen werden onderwezen overeenkomstig hun gevoelen.

De Aartsbisschop van Luik, Van Bommel, geheel eenstemmig met Groen van Prinsterer, schreef aan Prof. Siegenbeek, één der paladijnen van de wet: „Wilt gij door organieke wetten op het onderwijs het kroost van één millioen Roomschen met dat van één millioen Protestanten te samen mengen en op gelijke wijze opbrengen, zoo zult gij waarschijnlijk één, en misschien twee millioen ontevredenen hebben; en dit voorzeker zal den Staat niet machtig, maar eerder zwak en wankelend maken.

„Hoe vrijer de verschillende godsdienstige gezindheden onder eenen schepter leven des te minder zal men godsdiensthaat en twisten te duchten hebben. Daar begint de haat, waar de vrijheid en wettige burgerlijke verdraagzaamheid ophoudt. Velen hebben het woord *verdraagzaamheid* of *liberaliteit* op de tong, die met afkeer in het hart *onderdrukking* op hun schild voeren. Niet dezulken zijn de voorstanders der goede zaak, de ware vrienden van het vaderland, de steun van den troon." [1])

In Mei 1840 richtten de kerkvoogden der katholieke kerk een adres tot den Koning en ook tot den Prins van Oranje [2]), waarin zij aandrongen op wijziging van art. 224 der grondwet, op het opnemen van de vrijheid van onderwijs in die wet. Zij „smeekten" dringend, om het recht tot oprichting van bijzondere scholen.

„Een paar maanden later wendden Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant zich met een adres van gelijke strekking tot den Koning; de Minister van Roomsch-Katholieke eeredienst bracht hierover „een allerkrachtigst rapport"

---

[1]) Keuchenius, Grond, Regt, Hoop, blz. 25.

[2]) De latere koning Willem II.

uit, terwijl Gedeputeerde Staten zelve hun adres nog nader motiveerden en in den aanvang van het volgende jaar „een zeer achtenswaardig persoon" in een vertrouwelijk schrijven aan Willem II de klachten der katholieken uiteenzette." [1])

Alles tevergeefs.

Wel werd de grondwet herzien, doch de zoozeer gewraakte bepaling van artikel 224 bleef onaangetast. „'t Palladium waar we ons om scharen", was trouw bewaard, ondanks al de bezwaren, die er tegen ingebracht waren.

II. DE VRIJHEID VAN DEN SLAAF.

Het was een bittere teleurstelling voor de voorstanders van vrij, van christelijk onderwijs, dat het hatelijke artikel niet was verdwenen of gewijzigd.

Ach, men zou in den strijd voor de school met den Bijbel nog wel meer, nog wel bitterder ervaringen op doen. 't Zou maar niet zijn een gevecht, een strijd, maar het zou inderdaad zijn een *worsteling* om het kind.

Intusschen had ook deze tegenslag nog gunstige gevolgen. Zoowel in als buiten de Kamer was terdege de aandacht gevestigd op het schoolgeding. Het was vooral Groen van Prinsterer, die in de Kamer zijn stem had doen hooren, in de zitting van 27 Augustus 1840 zeide hij:

„Voorts ben ik in de handen, indien ik wel heb geteld; van drie schoolopzieners gevallen, waarvan twee (Van Dam en Van Leeuwen) mij met verschoonende zachtheid behandeld, maar de derde (Sloet tot Oldhuis) mij zoo geweldig aangetast heeft, dat ik nog, bij het herdenken, eene soort van huivering gevoel.

Z. E. M. heeft mij, met ernst, met gemoedelijkheid verweten dat ik het onderwijs hier te lande *onchristelijk*, anti-christelijk heb genoemd. Ik zou bijna stellig durven beweren, deze uitdrukkingen, als resultaat mijner opinie, alhier niet gebezigd te hebben; want het is mijn voor-

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 89.

nemen geweest niet, zonder noodzaak, in deze vergadering eenigen twistappel te werpen. Het komt mij voor, dat Z. E. M. de gelegenheid te baat genomen heeft om mij, wegens hetgeen ik in geschrift [1]) verklaard heb, voor zijn rechtbank te roepen.

Ik schroom echter niet rekenschap te geven mijner overtuiging. Ja, het onderwijs in Nederland is onchristelijk. Niet alsof dit verwijt elke school zou moeten treffen; geenzins, er is, ook bij de algemeenheid van het stelsel, overvloedig reden om over uitzondering en inconsequentie dankbaar te zijn. Het onderwijs is onchristelijk, omdat de wet van 1806, door de vereeniging der gezindheden, een beginsel ingevoerd heeft, tengevolge waarvan de Bijbel, òf niet, òf enkel behoudens goedvinden van den Roomsch-Katholieken geestelijke gelezen mag worden. [2])

Het is onchristelijk, omdat men, door de afscheiding van hetgeen onafscheidelijk is, niet slechts de leer des Bijbels terzijde gesteld, maar ook de geschiedenis des Bijbels van ziel en leven en waarheid heeft beroofd.

Het is anti-christelijk, want ook deze uitdrukking neem ik niet terug, omdat, terwijl het leerstellig onderwijs in schijn uitgesloten wordt, men inderdaad een ander leerstellig onderwijs geeft; het is anti-christelijk, omdat men er, met voorbijzage der klove, die de zonde daar gesteld heeft, een algemeenen Vader der menschen verkondigd; het is anti-christelijk, omdat men aldus, aan het jeugdig gemoed een God predikt, die (dit is mijn overtuiging en velen zijn er met mij van overtuigd) een droombeeld is van menschelijke wijsheid, een afgod, die met verlooche-

---

[1]) In zijn werkje: „Maatregelen tegen de Afgescheidenen", had Groen op blz. 8 geschreven: „Waar de bestaande wet, in den geest der wetgevers, opgevolgd wordt, is het onderwijs niet christelijk." En in zijn „Bijdrage tot herziening der grondwet", had hij op blz. 30 gezegd: „De strekking der wet is anti-christelijk." Hierop doelde hij in zijn rede.

[2]) Inderdaad zóó was het toen op de Openbare scholen. Daar mocht in den Bijbel gelezen worden als de pastoor het goed vond.

Bij de bespreking in de Kamer (1840) verhaalde een lid, schoolopziener, dat in zijn district de Bijbel gelezen werd, met toestemming van den pastoor, waarop de heer Luyben met nadruk verklaarde, dat de geestelijke in dat geval tegen zijn plicht had gehandeld.

ning van den levenden God der Openbaring, opgericht wordt." [1])

Zoo had Groen gesproken en in duidelijke taal het onchristelijke en het anti-christelijke karakter der Openbare school aangetoond.

Al mocht het naaste doel, wijziging van de grondwet, er niet door zijn bereikt, toch bleef zijn woord niet geheel zonder vrucht.

Kort nadat de herziening der grondwet was tot stand gekomen, deed koning Willem I afstand van den troon — 7 October 1840 — ten behoeve van den Prins van Oranje, die hem als Willem II opvolgde.

Nu bleek al spoedig, dat de stemmen die opgegaan waren om wijziging van artikel 224 en het smeekschrift dat ook aan den kroonprins was aangeboden, bij hem beter waren ontvangen dan bij zijn vader.

Nog in hetzelfde jaar zijner troonsbestijging, den 12den November 1840, benoemde hij een Commissie van zeven leden, om, na kennis te hebben genomen, van de, tot de bedoelde bezwaren betrekkelijke stukken, daaromtrent te dienen van consideratie en advies, en, om voorts zoodanige maatregelen voor te dragen, als zouden kunnen strekken ter gemoetkoming in gemelde bezwaren.

Tot leden dezer Commissie werden benoemd de heeren: Baron van der Capelle, Secretaris van Staat; Baron van Wijkerslooth van Schalkwijk, Bisschop van Curium; Mr. Groen van Prinsterer, Staatsraad in buitengewonen dienst; Baron van Hugenpoth van Aerdt, Lid der Eerste Kamer der Staten-Generaal; A. Des Amorie van der Hoeven, Hoogleeraar bij de Remonstrantsche kweekschool te Amsterdam en de heer N. C. Kist, hoogleeraar te Leiden, benevens W. J. Piepers, Secretaris van den Raad van State, die als secretaris der commissie zou optreden.

Later werd hieraan nog toegevoegd de Israëliet Dr. Stein, Med. Doctor te 's-Gravenhage.

De mannen van „het Palladium, waar we ons om scharen", waren nu met bange vrees vervuld. Het lager

---

[1]) Buddingh. Geschiedenis van opvoeding en onderwijs, deel I, blz. 186.

onderwijs, „dat men als de parel van Nederlands glorie-kroon", beschouwde, was, meende men, in gevaar. Wel-

Koning Willem II.

licht werd het heele gebouw van het onderwijs met slooping bedreigd.

Dat moest worden voorkomen!

Er werd verzamelen geblazen.

Hoogleeraar Van Swinderen, Siegenbeek en Hofstede de Groot schoten het harnas aan om het „Palladium" te verdedigen.

Er verschenen tal van geschriften, waarin zij hun verknochtheid aan de wet van 1806 toonden en waarin der commissie te verstaan werd gegeven, dat tornen aan die wet bijna gelijk stond met het bewerken van Nederlands ondergang.

Siegenbeek was nota bene vijf en twintig jaar schoolopziener geweest, had „vele scholen nauwkeurig gadegeslagen" en had in al die scholen nooit iets aangetroffen „dat den naam *onchristelijk* dragen mag".

Begrijpt nu eens aan!

Ook kwam professor Siegenbeek aandragen met de bewering „dat de Protestantsche schoolonderwijzer niet in staat is om naar behooren onderwijs in 't Bijbellezen te geven".

Natuurlijk bleven al dergelijke aanvallen niet onbeantwoord. Het werd een geweldige pennestrijd, waarbij de voorstanders van vrijheid van onderwijs zich even hard weerden als de tegenstanders.

Er is toen fel gestreden, om zoo mogelijk den arbeid der commissie te verijdelen. De verdedigers der wet waren het met W. H. Warnsink eens:

En wie niet strijden mocht of waken,
Hij pleegt, in 't schandlijk plichtverzaken,
Verraad aan 't lieve vaderland.

Intusschen had de commissie haar arbeid aanvaard, doch de groote verscheidenheid van gevoelen, die er onder het volk werd gevonden, openbaarde zich ook in haar midden.

Groen van Prinsterer hield staande, dat het koninklijk besluit de commissie de verplichting had opgelegd, „om het in de stukken aangewezen godsdienstbezwaar, niet ten gevalle en ten behoeve der Roomsch-katholieken alleen, maar in het belang van allen, die er door gedrukt werden, ter toetse te brengen".

Te dezen opzichte stond Groen echter alleen of althans kon hij bij lange na geen meerderheid in de commissie krijgen.

Daarom voegde hij bij het rapport der commissie een nota, waarin hij zich beklaagde over het door de commissie ingenomen standpunt, over deze hare „min of meer eenzijdige beschouwing, en den koning de gronden deed kennen, waarop hij in de meeste hoofdpunten van de meerderheid zijner medeleden verschilde."

„Drie leden hadden zich zelfs verklaard tegen de vrijheid van onderwijs, de toekenning dier vrijheid zou het schoolstelsel, hetwelk door de Nederlandsche natie als een hoog te schatten kleinood werd beschouwd, te gronde doen gaan; meerdere vrijheid was onnoodig, ook omdat er behoudens autorisatie, voor ieder vrijheid bestond om een bijzondere school der tweede klasse op te richten, eene vrijheid, zegt de heer Groen, waarvan ik mij tot nog toe geen denkbeeld heb kunnen vormen. „Behoudens autorisatie vrijheid te hebben, is, dunkt mij, het voorrecht ook van den slaaf." [1])

Het was dan ook niet twijfelachtig welk advies de commissie aan den koning zou geven.

In Januari 1841 zond zij haar rapport in, doch de beslissing bleef uit, liet zelfs een jaar lang op zich wachten. Het advies was den koning tegengevallen. Hij was geen voorstander en allerminst een bewonderaar van het gemengde-schoolstelsel. Het stond bij hem vast, „dat uit de school, waar alle leerstellig godsdienstig onderwijs geweerd wordt, een bevolking moet voortkomen, zeer weinig gehecht aan de kerk, en bij gevolg, op wier zedelijkheid weinig te rekenen valt". [2]) De koning had dus een goeden kijk op de gevaren die de openbare school meebracht.

Het liefst zou de koning dan ook de gevraagde vrijheid hebben verleend, overtuigd als hij was, dat „de Nederlandsche Regeering, als zijnde eene christelijke regeering, het zich ten plicht moest stellen te waken.

---

[1]) Van Otterloo, blz. 107.
[2]) J. Bosscha. Het leven van Willem II, blz. 433.

dat hare onderdanen, die als christenen gedoopt zijn, ook als christenen onderwezen worden en door het afleggen eener geloofsbelijdenis ledematen worden eener christelijke kerk."

Helaas, de koning kon zijn eigen inzicht in deze niet volgen. Z'n minister en allen die hem in deze met hun raad hadden te dienen dachten er anders over. Zij wilden tot elken prijs de schooleenheid en daarmee een algemeen christendom bestendigen.

Langen tijd weifelde de koning. Doch toen in Juni 1841 Schimmelpenninck van der Oye het Ministerie van Binnenlandsche Zaken aanvaardde en zich vierkant tegen de bedoelde vrijheid verklaarde, toen was het pleit beslecht.

Den 2den Januari 1842 verscheen het koninklijk besluit, waarbij de grondslagen der wet, de provinciale en de speciale admissie behouden bleven. Het onderwijs zou een belang blijven van louter burgerlijk-maatschappelijken aard, „buiten invloed van het leerstellige van eenig kerkgenootschap, en waarbij alle uitsluitende of eenzijdige richting moet vermeden worden, zoodat de met hetzelve in verband staande betrekkingen door ieder Nederlander zonder onderscheid van godsdienst kunnen worden bekleed, en ten strengste blijft aan de onderwijzers verboden (art. 11) om eenige uitlegging te geven of uitdrukking te bezigen, waardoor aan eene of andere gezindheid aanstoot zou kunnen gegeven worden," zoo sprak de circulaire die bij het Besluit was gevoegd.

De teleurstelling over dezen loop van zaken was onder de geloovig Protestantsche en Roomsche bevolking algemeen. Men had iets anders verwacht, vooral omdat men de gezindheid des konings kende.

Zeer terecht merkte de Gasparin dan ook op:

„Tevergeefs heeft de koning der Nederlanden door het besluit van 2 Januari 1842 het stelsel, gevestigd door de wet van 2 April 1806, zoeken te verbeteren. Zijn verbeteringen zijn alleen waarborgen tegen het proselytisme der meerderheid.... De volmaking van het Nederlandsche schoolstelsel geeft naakter misschien dan al, wat men kan zeggen, te kennen, hoe betreurenswaardig en valsch zoodanig stelsel is."

Met dat al bleef het voorloopig, de vrijheid van den slaaf, waarin ons christenvolk zich ten opzichte der scholen mocht verheugen.

III. DE EERSTE SCHOOL MET DEN BIJBEL.

Doorgaans wordt de school op den Klokkenberg te Nijmegen aangemerkt als de eerste school met den Bijbel, en zeker is zij een baanbreekster geweest en in haar soort was zij ook de eerste.

Doch wanneer men alle scholen gelijk betitelt als scholen met den Bijbel en dus geen onderscheid maakt tusschen scholen der eerste en tweede klas en diaconie-scholen, dan is de school te Amsterdam de eerste.

Inderdaad komt aan de Afgescheidenen te Amsterdam de eere toe de eerste school met den Bijbel te hebben opgericht.

't Was nog vóór 't koninklijk besluit van 1842 en er was werkelijk moed voor noodig, om te durven beginnen over een school met den Bijbel.

Maar Ds. Simon van Velsen, uit Friesland naar Amsterdam overgekomen, durfde met de broeders, die hem terzijde stonden, de bezwaren onder de oogen zien.

In zijn notulenboek teekende hij in die dagen aan:

„De gemeente, die uitwendig van de Burgerlijke overheid een ongestoorde rust geniet, en door dezelve evenals alle andere kerkgenootschappen erkend wordt, is echter bij het meerendeel der menschen in groote verachting.

„Ook zijn de leden der gemeente over het algemeen uit de geringste standen in de maatschappij, slechts enkele meergegoede burgers bevinden zich daaronder.

„Niet alleen echter is zij bij openbare wereld-kinderen, spotters, ongeloovigen, en eigengerechtigen in groote minachting, maar nog velen in deze stad, die de regtzinnige leer belijden en als bekeerde menschen bekend staan, zijn van dezelve afkeerig." [1])

---

[1]) Men zie: De Spiegel. weekillustratie voor het christelijk gezin, uitgave W. Kirchner Amsterdam, 6e jaarg. blz. 26.

't Was dus voor den afgescheiden kerkeraad een heele aanpak, om te beginnen met een school.

Men moest natuurlijk eerst verlof vragen om geheel uit eigen middelen een school te mogen bouwen.

Daarom richtte de kerkeraad een adres aan den koning, waarin verlof werd gevraagd tot het oprichten van een diaconie-school. Zeker achtte de kerkeraad het wensche-

Ds. S. van Velzen.

lijk, dat alle kinderen der afgescheiden gemeente de school met den Bijbel bezochten. Toch verzochten zij slechts verlof voor een diaconieschool, eenvoudig, wijl tegen een dergelijke school door de autoriteiten minder bezwaar werd gemaakt.

Intusschen was het verzoek verkeerd geadresseerd. Men had zich tot den koning gericht, doch men behoorde te zijn bij de stedelijke regeering.

Nu, die fout werd hersteld, het verzoek ging naar het

gemeentebestuur en werkelijk het vlotte boven verwachting. Reeds in Augustus 1840 werd toestemming verleend tot het bouwen eener diaconieschool.

Maar nu begonnen de moeilijkheden eerst recht.

Eerst moest men een gebouw hebben, dan geld en daarna een onderwijzer.

Het gebouw kon niet royaal worden ingericht, men moest zich eenvoudig behelpen met wat men had. Aan de Bloemgracht stond de kerk, een tamelijk flink gebouw, waarvan een gedeelte tot pastorie was ingericht.

„Er achter stond een pakhuis. Welnu, daar moest de school worden gevestigd, en de onderwijzer zou er ook best kunnen wonen. Veel kon er niet aan ten koste gelegd. Ds. Van Velzen meende, dat het voldoende was, de ronde openingen in het metselwerk van raampjes te voorzien; doch de kerkeraad was zoo „roekeloos", te besluiten tot een verbouwing, die *f* 600 zou kosten terwijl er maar *f* 261 in kas was." [1])

Of eigenlijk was dit bedrag nog niet eens in kas. Men had een lijst de gemeente doorgezonden en daarop was voor *f* 261 geteekend.

En nu de kosten van verbouwing alleen reeds *f* 600 beloopen zouden, moest de kerkeraad de toevlucht wel nemen tot het toelaten van betalende schoolkinderen. Ouders, die het eenigszins doen konden, zouden voor hun kinderen *f* 16 schoolgeld per jaar moeten betalen.

Nu kwam de benoeming van een onderwijzer aan de orde. De kerkeraad was gewezen op een „goeden schoolmeester, W. H. v. L. te Delfzijl." Men verzocht hem, „over te komen om hem te onderzoeken en met hem te spreken over zaken, den post van schoolmeester betreffende." Er was ook nog een andere candidaat en dus zou er een vergelijkend examen moeten plaats hebben.

De kerkeraad belegde in November 1840 daartoe een vergadering en nu verschenen de heeren, beiden bezitters van den 2den rang.

Na afloop van het onderzoek bleek, dat de meerder-

---

[1]) De Spiegel, 6e jaarg. blz. 26.

heid van den kerkeraad van gevoelen was, dat meester Van Leeuwen van Delfzijl het van zijn collega won. Vooral in schrijven, zingen en lezen muntte hij uit.

Daarom ontving hij de benoeming.

Maar nu de bezoldiging.

Van Leeuwen had een vrouw en vier kinderen, doch moest zich niettemin tevreden stellen met een salaris van *f* 200 per jaar of nog geen vier gulden per week.

Deze *f* 200 werd genomen uit de kas der diaconie. De kerkeraad besefte wel, dat dit nu juist niet heel hoog was en daarom werd hem de belofte gedaan, dat men zijn wedde zou verhoogen, indien de regeering niet verhinderde, dat burgerkinderen, die betaalden, de school bezochten. Van het dan te ontvangen schoolgeld zou hij zijn deel ontvangen.

Deze belofte heeft men gestand gedaan. Al spoedig werd het *f* 9 per week, terwijl de meester tevens vrijheid ontving een avondschool te houden, „mits dat hij zelf alle de onkosten van vuur en licht als anderszins voor eigen rekening neme."

Ook achtte men het niet meer dan billijk dat hij nu ook de overige werkzaamheden in de gemeente, „die met het schoolmeesterschap verbonden kunnen worden," waarnam.

In zijn beroepsbrief werd toen het volgende voorgeschreven: „Wij verlangen, dat de meester onderwijs geve in het spellen, lezen, rekenen, zingen, de beginselen van geschiedenis en aardrijkskunde, ook dat hij met de kinderen catechiseere, naar aanleiding van den Catechismus en het Kort Begrip, en dat de schooltijd dure van des morgens 9—1 uur en des namiddags van 3—7 uur, uitgezonderd des Woensdags en Zaterdags, wanneer alleen voormiddagschool wordt gehouden, terwijl de vacanties niet meer dan vier weken in het jaar mogen zijn."

„De tucht moet zoodanig gehandhaafd worden dat de kinderen, die niet naar de vermaning des meesters willen luisteren, zullen gestraft worden met te staan onder een praatbord, vervolgens te staan onder een schandbord, ten derde door slagen met een matten-stok. Indien een

kind in het geheel niet zou willen hooren, dan moet de meester hetzelve met wegzending uit de school bedreigen."

Zoo luidde meester Van Leeuwen's instructie.

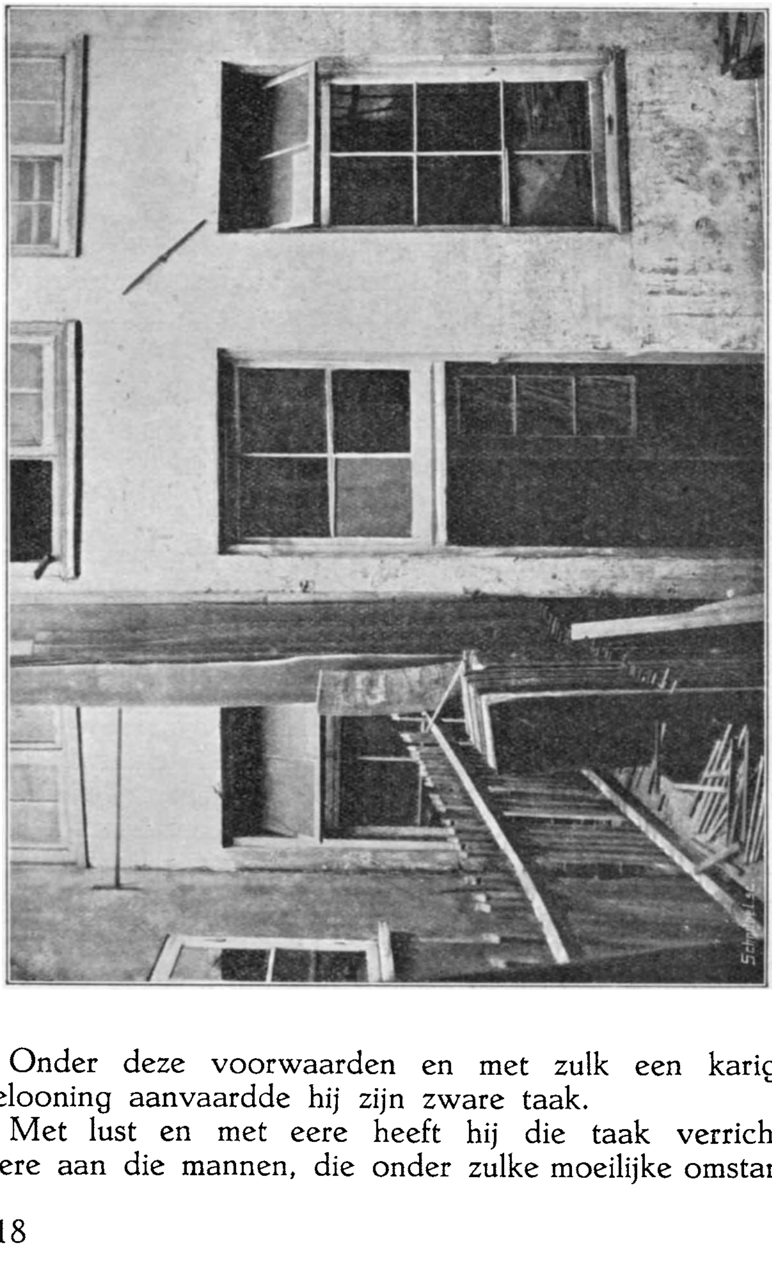

Het achterhuis Bloemgracht 90 te Amsterdam, waar de eerste christelijke school haar werk begon.

Onder deze voorwaarden en met zulk een karige belooning aanvaardde hij zijn zware taak.

Met lust en met eere heeft hij die taak verricht. Eere aan die mannen, die onder zulke moeilijke omstan-

digheden en tegen zoo gering salaris arbeidden, om des beginsels wil.

Den 23sten Augustus 1841 werd de school geopend en aan het einde van dat jaar werd de juichtoon vernomen: „De Heere heeft het ons aan niets laten ontbreken."

't Ging er echter vrij gemoedelijk naar toe.

Aan de onderwijswet stoorde men zich hoegenaamd niet. Er werden telkens belangrijke wetsartikelen overtreden, zonder dat de Regeering of het schooltoezicht er zich mee bemoeide.

En wat de geestelijke zijde van het önderwijs betrof, daarin ging men veel te ver.

Het rechte begrip van een school met den Bijbel had men blijkbaar nog niet. Men was niet tevreden, wanneer het geheele onderwijs van een christelijken geest was doortrokken, neen het godsdienstige element moest er duimen dik worden opgelegd.

Men verviel in de fout van het dogmatisme, waar tegen Groen herhaaldelijk waarschuwde.

„In het tijdschrift „De Vereeniging" van October 1848 beklaagde hij „het lot der kinderkens, waaraan men de *verborgenheden* der H. Schrift in leerlesjes opdischte, als ware het de onvervalschte melk, waarvan de Apostel de bediening begeert." De *verkiezing* werd in *spelboekjes* geleerd: verkondiging der praedestinatieleer aan een kind, dat voor het eerst met de woorden van vier lettergrepen bekend werd.

Ds. Van Velzen bracht daar tegenin, dat het bedoelde boekje door den kerkeraad was afgekeurd, „omdat er vele fouten in waren, waardoor sommige punten de leer betreffende, kwalijk waren voorgesteld." Doch dit motief der afkeuring kon Groen niet bevredigen. Het bezwaar was, dat de verborgenheden der H. Schrift, in *theologischen vorm* aan de *kleine kinderen* werden meegedeeld. Het woord: „Uit den mond der jonge kinderen en der zuigelingen hebt Gij U lof toebereid," werd misbruikt, als men die jonge kinderen wilde voeden met wat voor de Dordtsche vaderen vaste spijs geweest was. En nu wees de schrijver op een ander boekje, kerkelijk goed-

gekeurd door H. de Cock, maar dat z. i. evenzeer afkeurenswaard was.

Gewezen werd op uitdrukkingen als deze: „De Heere had over Adam en Eva *gedachten des vredes"*; „Jezus kwam in de wereld om *alleen Zijn volk* zalig te maken; op het leerstuk der *Drieëenheid*, dat in bedoeld boekske ter sprake kwam. De schrijver was, „een vroom en welmeenend man, maar ongeschikt om kinderen tot den Heiland te brengen." [1])

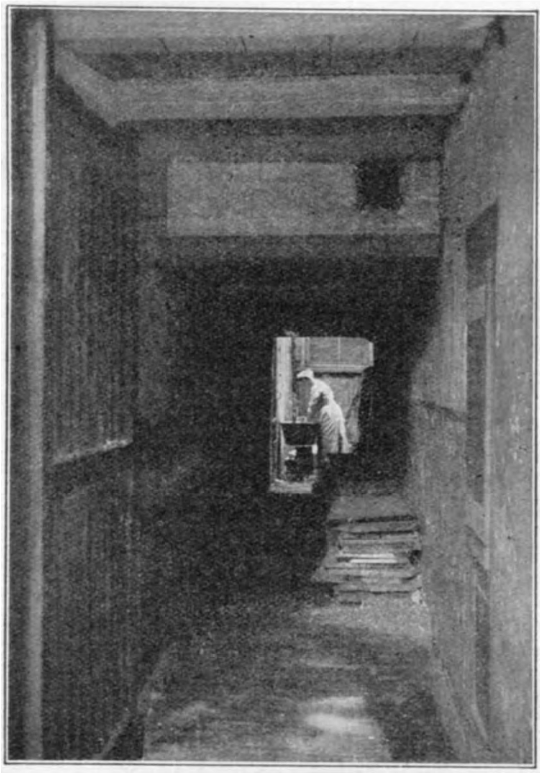

De toegang tot de eerste christelijke school op de Bloemgracht te Amsterdam. Waar vroeger de jeugd door donkere paden tot de plaats om kennis te vergaderen werd geleid, staat moeder nu aan de waschtobbe.

Gelukkig ook dit werd mettertijd beter.

De Heere gaf ons mannen als De Liefde, Looman en Schaberg, die uitstekende schoolboekjes deden verschijnen.

Intusschen werkte meester Van Leeuwen aan de school met den Bijbel te Amsterdam ondanks de gebrekkige leermiddelen met lust en ijver. En de Heere zegende zijn arbeid, zoodat deze eerste school met den Bijbel, die uit de actie tegen de schoolwet geboren was, een zegen werd voor velen.

Na Van Leeuwen arbeidden aan die school Van Mil,

[1]) Van strijd en zegen, blz. 64.

Postma, Radier, Smink, Kruyer, Van Dorp en nu J. van Dijk.
Maar nu staat de school niet meer aan de Bloemgracht. Sedert lang had men een flink gebouw aan de Marnixstraat betrokken en in 1923 werd een keurig nieuw schoolgebouw in de Amaliastraat in gebruik genomen. [1])

Doch de smalle gang tusschen de perceelen 92 en 94 aan de Bloemgracht te Amsterdam getuigt nog steeds van de treurige omstandigheden, waarmede het christelijk onderwijs in ons vaderland z'n loop begon.

Het getuigt ook van den geloofsmoed, van het geloofsidealisme der mannen van dien tijd, die trots een schoolwet, die hen tegenwerkte, en ondanks alle bezwaren toch niet hebben kunnen rusten, vóór zij voor hun kinderen hadden: een school met den Bijbel.

IV. EEN BAANBREEKSTER.

Te zelfder tijd, waarop men in Amsterdam bij de Afgescheidenen pogingen aanwendde om een school met den Bijbel, zij het dan ook een diaconieschool, te verkrijgen, hadden ook in Nijmegen enkele vrienden zich vereenigd, om een christelijke school te stichten.

Zij gingen niet recht op hun doel af.

Dat doel toch, het verkrijgen van een school met den Bijbel der 1ste klasse, was te ver verwijderd dan dat men daarop regelrecht durfde aanhouden.

Men begon daarom met een christelijke bewaarschool. Zij deden dit niet enkel om het lot der kleine kinderen te verbeteren of uit philantropisch oogpunt ten opzichte van de arbeidende klasse, „maar gedreven door de christelijke liefde en met den wensch, om die kinderen te mogen brengen tot Hem, die gezegd heeft: „Laat de kinderkens tot Mij komen en verhindert ze niet", opdat Hij hun de handen opleggen en zegenen mocht."

De zaak ging niet vanzelf; men had met veel moeilijkheden te worstelen, doch men bereikte toch ten slotte zijn doel: er kwam een christelijke bewaarschool en de

---

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 123.

weduwe Van Gelder kwam aan het hoofd dezer school te staan.

Jonkvrouwe Constance Baronnesse van Lijnden was zoo vriendelijk een deel van haar woning voor het goede doel af te staan en weldra verheugde zich de „moederschool op St. Theunis", zooals zij genoemd werd naar de plaats waar zij stond, in grooten bloei.

Maar de bewaarschool was niet het doel geweest. Zij moest slechts dienen om het groote doel te benaderen, n l. de kinderen te brengen op een school met den Bijbel, want het aangevangen onderwijs wilde men in christelijken geest zien voortgezet.

't Was niet onmogelijk volgens de wet van 1806 zulk een school te verkrijgen, alleen de moeilijkheden, die er aan verbonden waren, waren zeer talrijk.

Nu trof men het voorloopig goed. De Lutherschen hadden te Nijmegen een diaconieschool en daaraan was een school der 2de klasse verbonden. Op die school konden de kinderen, als zij de bewaarschool verlieten, verder christelijk onderwijs ontvangen.

Doch hierin kwam onverwachts verandering.

De heer Gehne, die het hoofd was der Luthersche school, ontving n.l. van regeeringswege een benoeming naar Indië en nu besloot de Luthersche gemeente hare school op te heffen.

Nu bleef er voor de voorstanders van het christelijk onderwijs niets anders over dan aan de stedelijke regeering verlof te vragen, een school met den Bijbel te mogen oprichten. De heeren Mr. J. J. L. van Brugghen, Mr. W. Baron van Lijnden en Ds. E. A. Zubli verzochten nu een school der 1ste klasse te Nijmegen te mogen oprichten, onder den naam *Vervolgschool der Christelijke Bewaarschool.* Terwijl het verzoek bij het gemeentebestuur was had men in de Luthersche diaconieschool de kinderen zoolang toevertrouwd aan de zorg van een huisonderwijzer. Doch deze was niet bevoegd voor een bijzondere school der 2de klasse en dus kreeg men spoedig bericht, dat die man alleen de kinderen der bedeelden mocht onderwijzen.

Zoodoende kwamen zestig kinderen buiten de school te staan. Wat moest men daarmee?

Men had, in de verwachting dat er wel verlof zou komen, reeds een belangrijke som gelds bijeengebracht en daarvoor een huis op den Klokkenberg gekocht.

En nu verzocht men een onderwijzer van een der bestaande scholen van de tweede klasse, zijn school naar dat huis over te brengen en daar een onderwijs te geven, „waarvan de vreeze en de vermaning des Heeren beginsel en grondslag zouden zijn." Hij kon dan die zestig kinderen meteen voorthelpen.

Aldus gebeurde.

Ondertusschen kwam het antwoord van het gemeentebestuur in. 't Verzoek tot oprichting eener school met den Bijbel was bij besluit van 11 Nov. 1842 afgewezen.

Nu besloten de vrienden zich te wenden tot de Gedeputeerde Staten van Gelderland. Deze antwoordden den 18den Mei 1843 eveneens, dat het verzoek was afgewezen, „*zoo als het liggende was.*"

Uit deze laatste woorden maakten de vrienden op, dat de wijze, waarop men autorisatie had gevraagd, niet juist was. En daarom richtte men een nieuw verzoek tot het Gemeentebestuur. Doch ook dit tweede verzoek werd afgewezen en dus wendde men zich voor de tweede maal tot de Gedeputeerden.

Drie maanden lang bleef het antwoord uit, doch gelukkig, de gevraagde autorisatie werd dan toch verleend en vol dank voor deze ongedachte uitkomst riep men uit: „De Almachtige, de Heere, die regeert en de harten leidt als waterbeken, heeft het zoo gewild, Hem zij daarvoor de eere en de dank toegebracht!"

Nijmegen zou dus z'n eerste school met den Bijbel ontvangen op den Klokkenberg!

Doch nu deed zich al spoedig een nieuwe moeilijkheid voor.

Volgens Souverein besluit van 1814 was men verplicht een vergelijkend examen te houden bij de benoeming van een onderwijzer.

„Nu was dat vergelijkend examen eigenlijk voor de

bijzondere scholen een hors d'œuvre, daar deze, 't zij als scholen der eerste, 't zij als scholen der tweede klasse, als hoofdvereischte eigenschappen in den onderwijzer konden noodzakelijk maken, die bij een vergelijkend examen te ontdekken noch naar behooren te onderzoeken waren, hoofdvereischten ook, die de bekwaamste en door het examen als te benoemen aangewezen persoon in geringe mate of in 't geheel niet bezat. Niettemin werd dit vergelijkend examen door de meeste autoriteiten met hand en tand vastgehouden, en niet zelden was deze vasthoudendheid aan eene, hier ijdele, formaliteit oorzaak, dat zij, die met verbazend veel moeite en na lang wachten de verlangde autorisatie hadden bekomen, nog maanden achtereen de opening der in hun oog zoo noodzakelijke school moesten uitstellen." [1])

Om aan dit vergelijkend examen te kunnen ontkomen vroeg men dispensatie aan. Deze werd verleend, doch na vijf maanden wachten. En zoo kon dan eindelijk de opening der school op 6 Mei 1844 plaats hebben met een getal van 116 leerlingen.

't Was een lange lijdensweg geweest, dien men had moeten afleggen, maar men had dan toch eindelijk zijn doel bereikt. En de school met den Bijbel op den Klokkenberg stond daar nu als een opgericht teeken in ons vaderland, een teeken van Gods trouw en ontferming en een voorbeeld voor anderen.

Het is te begrijpen, dat de gunstige uitslag, waarmede in Nijmegen de pogingen ter verkrijging van een school met den Bijbel waren bekroond, allen, die een dergelijke school verlangden, de oogen naar Nijmegen deed richten.

Telkens kregen de vrienden daar dan ook brieven om raad en voorlichting en deze omstandigheid was oorzaak, dat men besloot een schoolblad op te richten, waarin men allen, die dit noodig hadden, met raad kon dienen.

Zoo verscheen dan den 1 Juli 1844 het *Nijmeegsch Schoolblad.*

„Acht jaar lang verdedigde het, onder leiding van

---

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 124—125.

Mr. Justinus Jacob Leonard van der Brugghen met mannelijke kloekheid en sterk in 't geloof aan Hem, tot wien het de kinderen wilde gebracht zien, de belangen van het christelijk onderwijs, en voorzeker zullen alle voorstanders van dat onderwijs, steeds met dankbare herinnering blijven gedenken aan 't geen Van der Brugghen, ook op dit gebied voor de Waarheid heeft geleden en gestreden, wat hij daar, onder Hooger zegen, goeds heeft gewrocht." [1])

Doch nog op een andere wijze dan door het goede voorbeeld en door het Nijmeegsch Schoolblad, trachten de vrienden te Nijmegen de zaak van het christelijk onderwijs te bevorderen. Zij begrepen, dat als er straks meer scholen met den Bijbel werden opgericht, er ook dringend behoefte zou komen aan goed opgeleid personeel, niet aan Rijksscholen maar aan een christelijke school. Daarom trachtten zij te komen tot oprichting van een Normaalschool.

H. A. Gerritsen.
Gedurende 25 jaar leider van de Normaalschool op den Klokkenberg.

En inderdaad zij slaagden.

Reeds in Maart 1846 werd aan haar lagere school een Normaalschool verbonden, die onder leiding van den heer Muntingh kwam te staan. Na Muntingh kwam Vethake, en toen deze naar Amsterdam vertrok, werd H. A. Gerritsen tot directeur benoemd. Onder dezen uitnemenden en bekwamen paedagoog kwam de school tot grooten bloei en is zij voor zeer velen in ons Vaderland tot rijken zegen geweest.

't Begin was klein, men kreeg slechts vijf leerlingen, uit Nijmegen zelf. En men had zoo gehoopt, dat er jongelieden

---

[1]) Van Otterloo a. w. blz. 125.

uit alle deelen van 't land zouden komen, die dan tegen betaling kost, inwoning en opleiding zouden ontvangen.

Doch dit geschiedde niet. Alleen Ds. Heldring zond zijn zoon ter opleiding. Toen wilde men het probeeren met kostelooze opleiding. Maar daarvoor was veel geld noodig. 't Gelukte echter een bedrag van 3000 gulden bijeen te brengen en nu werd met de opgekomen sollicitanten, die dongen naar kostelooze plaatsing als kweekeling, een vergelijkend examen gehouden. De zes meest geschikte werden als kweekeling aangenomen.

„Zeer zeker past het ons niet om de loftrompet over deze onze school te doen hooren, maar dit toch mogen wij wel getuigen, dat eene school, die als het ware door onzen voorganger Van der Brugghen is op- en wat nog meer zegt ingericht, dat eene school, waarin naast en met hem, onze oude vriend Gerritsen, gedurende vijfen-twintig jaren, met al de krachten, die hem ten dienste stonden, heeft gearbeid, en van welke een honderdtal onderwijzers is uitgegaan, die voor velen ten zegen zijn geweest op het gebied van christelijk onderwijs, wel op waardige wijze moest gehuisvest zijn." [1])

Zoo sprak Dr. J. A. Stoop bij de opening van het nieuwe gebouw op den Klokkenberg.

En in deze sobere woorden was waarlijk niet te veel van de scholen op den Klokkenberg gezegd.

Inderdaad de Klokkenberger-school is een baanbreekster geweest. En moge zij in later jaren door den geweldigen bloei van het christelijk onderwijs, ook eenigermate in de schaduw der bescheidenheid zijn teruggedrongen, onvergankelijk blijft haar eere en haar arbeid, die zij in de worsteling om het kind heeft verricht.

En zeer juist was het feestlied — 6 Mei 1887 gezongen — waarvan wij hier het eerste couplet overnemen:

Lieflijk rijz' op dezen stond
Uit ons aller kindermond
't Lied der vreugde naar omhoog,
Door den blauwen starrenboog.

---

[1]) Het feest van de school op den klokkenberg te Nijmegen, 6 Mei 1887, blz. 16.

Voor den troon van God den Heere,
Die deez' school ons schenken wou
Als een blijk van Zijne trouw.
Looft dien God, geeft Hem thans eere.

V. DE ZEVEN HAAGSCHE WIJZEN.

Groen van Prinsterer was de voorspraak van de verdrukte ouders. Hij bepleitte met de pen hun goed recht en verdedigde dat recht in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Doch hij was ook de man van de daad.

In 's Gravenhage had de kerkeraad der Hervormde kerk een circulaire tot de leden der gemeente gericht, waarin het plan werd geopperd een diaconieschool te bouwen voor ongeveer 700 kinderen.

„Er is sprake gekomen onder ons van een Diaconieschool voor de behoeftige jeugd der Hervormden in onze stad op te richten," zoo heette het in die circulaire.

„Onze diakenen, met haar toestand en behoefte het best bekend; hebben ons tot dat denkbeeld geleid. Wij hebben nauwkeurig onderzocht en rijp overwogen. Zoo zijn wij tot de eenparige overtuiging gekomen, dat deze instelling voor het kroost der armen, voor den bloei onzer gemeente, en voor de eer onzer Belijdenis schoone vruchten kan dragen. Wij hebben toen ons de vraag voorgesteld. hoe wij tot de vervulling van dat gewenschte doel geraken zouden, en stonden wij ook een oogenblik verlegen, wij wezen elkander met den vinger naar onze gemeente heen, die dat kroost der armen aan haren boezem voedt, en koestert in haren schoot; die, roem op hare kerk dragende, de hand zal willen leenen om de zuilen te schragen, die, wat de vaderen op onzen grond met hun bloed hebben verworven, met haar goed zal willen handhaven ; die gereed zal zijn, voor de heerlijkheid van haren God en Zaligmaker, het overschot van hun overvloed af te staan, of van haar weelde, ja van hare behoefte ook, uit te zuinigen." [1])

In denzelfden trant gaat het stuk voort, betoogende de

[1]) Buddingh, a. w. blz. 251.

noodzakelijkheid van christelijk onderwijs voor de kinderen der armen van de gemeente. Ons bestek laat niet toe, het hier in zijn geheel op te nemen. 't Behoeft ook niet. 't Geheel was een warm pleidooi voor de komende school en een bede aan de gemeente om het noodige kapitaal.

De Diaconie kreeg het geld bijeen en na heel wat moeite gelukte het haar ook autorisatie te verkrijgen en zoo verrees dan in 's Gravenhage de groote Diaconieschool, waaraan de bekende J. P. Schaberg zoovele jaren met eere als hoofd werkzaam is geweest, „een jongeling, die voor deze gewichtige taak niet alleen door bijzondere bekwaamheid berekend, maar door hartelijke gehechtheid aan de belijdenis der Hervormde gemeente waarlijk bevoegd geacht kon worden."

Alles goed en best, meende Groen, maar niet alleen de kinderen der armen hebben christelijk onderwijs noodig, óók de kinderen der burgerij, meer- of minder-gegoede. Hij wilde trachten daarin, althans wat 's Gravenhage betrof, te voorzien. Met nog zes heeren nl.: D. van Hogendorp, M. B. H. W. Gevers, A. Capadose, P. J. Elout van Soeterwoude, J. A. Singendonck en C. M. v. d. Kemp richtte hij den 31sten Januari 1843 een adres aan de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk, waarin zij o. m. deden hooren een „protest tegen de bestaande verordeningen op het onderwijs, als niet vereenigbaar met een christelijke opvoeding, naar de leer der Nederlandsche Kerk."

Doch de Synode was doof aan dat oor.

Zij antwoordde, „dat zij in het Kon. Besluit van 2 Jan. 1842 geen aanleiding heeft gevonden om te protesteeren tegen de sedert 1806 bestaande verordeningen op het lager onderwijs en dat, gelijk zij de zaak van het godsdienstig onderwijs, van den beginne harer instelling af, met bijzondere zorg heeft behartigd, zij uit het zooeven vermelde Besluit van Z. M. reeds aanleiding heeft ontleend, om te doen, hetgeen ten deze de kerk betaamt."

Alzoo geen hulp, wel spot.

Want deze zeven aanzienlijke heeren ontvingen den spotnaam van „de zeven Haagsche wijzen," een naam, die inderdaad heel goed gekozen was.

Dus maar een circulaire tot de stadgenooten gericht.

Die circulaire trof doel.

Binnen enkele maanden werd er voor *f* 9500 in eens en voor *f* 1700 jaarlijks geteekend.

Nu zou men ook van wal steken.

Drie van de zeven n.l. Groen, Elout en Van Hogendorp dienden nu bij het Gemeentebestuur een verzoek in om autorisatie tot oprichting eener bijzondere school der 1e klasse.

Het Gemeentebestuur weigerde, „omdat de voorgenomen school als alleen bestemd voor kinderen van Protestanten, geheel in strijd zou zijn met de bestaande verordeningen, die de strekking hadden, om in alle volksscholen zonder onderscheid een onderwijs te geven, waaraan ieder, tot welke Kerkgemeenschap hij ook behoorde, moest kunnen deelnemen."

Nu wendden de heeren zich tot de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland. Die zouden toch zeker wel verlof geven, overtuigd als zij ervan waren, dat de openbare school een godsdienstlooze school was, die dus onmogelijk de geloovige ouders kon bevredigen.

Had niet de Gouverneur van Zuid-Holland in een circulaire van 19 Juli 1844 aan de Schoolcommissie gelast, „om zelfs in zoodanige openbare scholen, *waar enkel kinderen van Protestanten aanwezig zijn,* het lezen van den Bijbel, het zingen van Psalmen of Evangelische gezangen, indien dit soms op zoodanige scholen mocht plaats hebben, als strijdig met den geest der Wet, *te verbieden.*"

Welnu, waar alzoo elk onderricht uit of naar Gods Woord op de openbare scholen onmogelijk was, zouden de Gedeputeerden toch zeker het verzoek der heeren wel willen toestaan.

Doch zij deden het niet!

Het verzoek werd geweigerd!

En dat terwijl er vrijheid was een school op te richten op eigen kosten.

Het was een vrijheid zonder recht.

Of zooals Groen het terecht vroeger reeds had opgemerkt „de vrijheid van den slaaf".

Men grondde de weigering op het feit, dat er geen behoefte bestond aan deze school. Er waren te 's Gravenhage scholen genoeg en er was gelegenheid in overvloed tot het ontvangen van een doeltreffend onderwijs.

Wat nu?

Hooger beroep was er niet.

Doch Groen gaf de worsteling niet op.

Er werd nu een verzoekschrift gericht aan de Provinciale Staten, *om handhaving van grondwettige rechten.*

Ook vergeefs.

De Staten maakten zich er af met de opmerking, dat er van een besluit van Gedeputeerde Staten geen beroep mogelijk was bij hun College.

Daarom wendden zij zich toen tot den koning, [1]) „bovenal om zich er over te beklagen, dat Zijner Majesteits stellige wil, zooals die in 't Besluit van 1842 was kenbaar gemaakt, steeds werd verijdeld door den onwil dergenen, die met de ten uitvoerlegging belast waren." Overtuigd dat christelijk onderricht naar den eisch der gezindten op de gemengde scholen onmogelijk werd geacht, had Z. M. zonder bezwaar van de schatkist, de gelegenheid willen openhouden, om op eigen scholen zoodanige opvoeding te doen geven, als ieder, naar zijn kerkgeloof, christelijk acht. „Desniettemin hebben sommige besturen niet geschroomd, in de zaak van Godsdienst, hun eigen overtuiging tot richtsnoer van het geweten hunner medeburgers te stellen; zij hebben beweerd, dat hetgeen zij christelijk genoeg achten ook voor andersdenkenden christelijk genoeg is, en dientengevolge, na zich aldus als rechters over het geloof verheven te hebben, gemeend, ten aanzien van scholen, die gemengd zijn, te mogen getuigen, dat het onderwijs aldaar *zeer stellig godsdienstig christelijk is,* dat is, in eenen *godsdienstigen christelijken zin.*" [2])

Zoo was dan de toestand na het K. B. van 1842 niet verbeterd maar verergerd geworden. Er werd meer

---

[1]) Dit adres is te vinden in, Groen van Prinsterer, Verspreide Geschriften, Dl. II, blz. 181.

[2]) Van Otterloo, a. w. blz. 127.

behoefte gevoeld aan scholen met den Bijbel en de gelegenheid om daartoe te komen werd hoe langer hoe minder.

Van den Minister van Binnenlandsche Zaken was geen heil te verwachten. Had hij niet, toen het gemeentebestuur het stichten van een school te 's Hertogenbosch had toegestaan, door middel van Gedeputeerde Staten intrekking dier autorisatie geëischt.

Niets bleef er alzoo over dan de persoonlijke tusschenkomst van den Koning. Doch ook dit verzoek vond geen gehoor. Vijf maanden later, in September 1846, werd het herhaald. Er werd op inwilliging aangedrongen ook met het oog op de toenemende landverhuizing, die zeer zeker bevorderd werd, door gemis aan christelijke scholen.

Geen antwoord!

Nogmaals werd er bij de regeering van Den Haag om autorisatie aangeklopt, maar ook nu tevergeefs. Zoo bleef de zaak hangende van het eene jaar in het andere.

Tot eindelijk op het aller onverwachts de zaken een keer namen. De revolutie van 1848 brak uit. Fel werden de wateren der volkenzee in beroering gebracht en ook hier in ons land werden 'n oogenblik golven gezien op den anders zoo vlakken waterspiegel.

De grondwet werd herzien, herzien zelfs in milderen geest, dan oorspronkelijk het plan was en dit was oorzaak dat de „zeven Haagsche wijzen" eindelijk hun doel konden bereiken.

Den 23sten Januari 1849 werd eindelijk de gevraagde autorisatie verleend.

Zes jaren lang had men daarop moeten wachten, zes jaren lang waren weer tal van kinderen van christelijk onderwijs verstoken geweest.

Maar 't ging bij de liberale heeren ook om het handhaven van de wet dat „Palladium waar we ons om scharen", immers dat is „de Wet — de Wet alleen!"

Intusschen waren de Haagsche heeren nog niet aan het einde van den lijdensweg. Er moest een hoofd benoemd worden en dat moest weer langs den weg van het vergelijkend onderzoek. Of men de dwaasheid hiervan al

in het licht stelde, of men al betoogde, dat men op die wijze een onderwijzer kon krijgen, die niet de gewenschte man was, het baatte niet, men handhaafde eenvoudig de bepaling van het vergelijkend onderzoek.

Maar 't eind van deze historie was dan toch dat de heer D. de Visser Smits van Rotterdam benoemd werd tot hoofd.

D. de Visser Smits.

Gedurende veertien jaren heeft deze met eere en zegen zijn arbeid verricht. Het volk noemde zijn school, zooals heel goed te begrijpen is, „de school van Groen".

Al spoedig kwam er nu een tweede „school van Groen", hoewel die volstrekt niet van Groen uitging.

't Waren de heeren T. van Hogendorp, Ds. Sécretan, E. van Bijlandt en J. N. Gefken, die reeds 2 Juli 1849 autorisatie van een tweede school in Den Haag aanvroegen. Met dit verlof liep het heel wat vlotter dan met de school der „zeven heeren". Het ijs was nu gebroken, er was nu meer vrijheid, dank zij de grondwetsherziening van 1848.

HOOFDSTUK VI.

TOEN DE BAND DER STATEN SPRONG.

Achttien honderd acht en veertig
en de band der Staten sprong,
en de dam werd doorgebroken,
die de Omwentlingszee bedwong!
Mr. I. DA COSTA.

I. DE VRIJHEID TOEGESTAAN.

Het was wel duidelijk, dat inderdaad, de vrijheid, behoudens autorisatie der plaatselijke besturen, de vrijheid van den slaaf was. Groen had daarmede niets te veel gezegd.

Ook het beroep op Gedeputeerde Staten baatte weinig, 't was een mooie geste, meer niet. In de praktijk kwam het hier op neer, dat bijna zonder uitzondering de oprichting van een school met den Bijbel werd verhinderd. De „zeven Haagsche wijzen" hadden te dien opzichte bittere ervaringen.

Er waren er slechts weinigen, die beseften, dat den voorstanders van christelijk onderwijs groot onrecht werd aangedaan, wier rechtsgevoel er tegen op kwam, dat er zoo weinig sprake was van een „loyale onbevooroordeelde toepassing van de bestaande wet".

Onder die weinigen, die openlijk voor het recht durfden uitkomen, behoorde „de Tijdgenoot", die in 1845 schreef: „dat de regeering geen ouders mag dwingen, om hun kinderen in een onderwijs te doen deelen, hetgeen zij gebrekkig, onvolledig of voor hunne godsdienstige overtuiging aanstootelijk oordeelen; dat de vrijheid van bijzonder onderwijs naar billijkheid verleend moet worden aan allen, die zich bezwaard achten met het tegenwoordig onderwijs."

Hoe mooi deze uitspraak intusschen ook schijne, in wer-

kelijkheid was ze niet zoo mooi. Immers, „de Tijdgenoot" had een drietal beperkingen, waaruit duidelijk bleek, dat hij wel voor de vrijheid was, zoolang het de theorie dier vrijheid gold, doch huiverig was, om de practijk daarvan voor zijn rekening te nemen.

't Was duidelijk, dat men niet uit de moeilijkheid zou geraken, indien niet de Grondwet werd gewijzigd.

't Scheen een oogenblik of Thorbecke de man zou zijn, die ons christenvolk die vrijheid zou bezorgen.

Met nog acht anderen diende hij in 1845 bij de Tweede Kamer een voorstel in, waarbij de gedachte naar voren werd gebracht, om de zinsnede „het onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der regeering," te vervangen door de woorden: „het publiek onderwijs wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld."

Zeker in dit voorstel werd niet gesproken van een *recht,* dat de ouders konden doen gelden op de vrijheid van onderwijs, maar indien dit voorstel werd aanvaard, zou die vrijheid er dan toch zijn.

Dat feit echter, n.l. dat er sprake zou zijn van vrijheid, bracht de vereerders van de wet van 1806 dermate in beroering, dat het ontwerp bijna zonder beraadslaging werd ter zijde gelegd.

't Bleef dus alles bij het oude.

En hoe was dat oude?

Duidelijk blijkt dat, uit een adres aan Koning Willem II, waarin vermeld wordt dat de gevraagde autorisatie ter oprichting van bijzondere scholen der eerste klasse steeds wordt geweigerd.

Het adres vervolgt dan:

„Sire, de uitkomst heeft Ur. Ms. welwillende bedoelingen niet beantwoord. Slechts op één plaats is het na veel moeite gelukt, zulk een school op te richten. Bijna overal elders hebben de aangewende pogingen schipbreuk geleden op vooroordeel, mistrouwen en ongegronde vrees der besturen. Drukkend en onrechtmatig zijn die belemmeringen. Rijken en aanzienlijken kunnen wellicht hunne kinderen naar eigen overtuiging buiten de schooluren op-

voeden; de mingegoeden vermogen dit niet. En terwijl het den bedeelden armen vergund is op kerkelijke of diaconiescholen hun kroost te zien opleiden, wordt het den anderen leden der gemeente, door wie die diaconiescholen, waarop hunne kinderen niet mogen worden geplaatst, bekostigd worden en die als burgers het hunne opbrengen tot instandhouding der openbare scholen — geweigerd voor eigene rekening scholen naar hunne godsdienstige overtuiging in te richten, en hun alzoo alle middel ontnomen tot het naar hun geweten opvoeden van hun kroost.

En toch Sire! zij verlangen geen onbeperkte vrijheid. Zij gevoelen, dat de Staat waarborgen behoeft van kunde en zedelijkheid voor de onderwijzers, van gestadig toezicht over het onderwijs. Zij zijn bereid, die waarborgen aan te bieden. Maar dan meenen zij, dat het recht van vaders om naar hun geweten hunne kinderen op te voeden tevens onschadelijk is voor den Staat, als het onvervreemdbaar is op zich zelf en ten nauwste verbonden met vrijheid van godsdienst. Een recht daarenboven bij de wet erkend, gewaarborgd bij de Grondwet en door koninklijke verordeningen gehandhaafd.

Sire, tot de uitoefening van dat recht, zoo heilig en tevens tegen misbruik zoo verzekerd en toch hier te lande bijna zonder uitzondering, belemmerd en geweigerd, roepen de ondergeteekenden Ur. Ms. voorziening dringend en eerbiedig in.

Ur. Ms. wijsheid, edelmoedigheid en rechtvaardigheid is hun tot waarborg, dat het ootmoedig beklag, aangeboden onder biddend opzien tot den God uwer en hunner vaderen, naar wiens gebod zij in deze gewichtige aangelegenheid wenschen te handelen en wiens dierbaarste zegeningen zij over Ur. Ms. Persoon, Huis en Regeering afsmeeken, niet onverhoord zal blijven." [1])

Dit adres werd ingediend in April 1846.

Het was een smeekbede tot den koning, om christelijk onderwijs voor hun kinderen. Zij vroegen niet om een gunst, zij vroegen om hun recht. 't Ging om de

[1]) Van Otterloo a. w. aanteekening XXX.

heiligste belangen hunner kinderen, doch hun smeekbede vond geen gehoor, het adres bleef onbeantwoord.

Dit was zeer zeker niet aan den koning te wijten.

Hij gevoelde de bezwaren der ouders, hij wenschte niets liever dan aan die bezwaren tegemoet te komen, doch zijn adviseurs, zijn raadslieden maakten het hem onmogelijk. Zij brachten hem in den waan, dat het slechts malcontenten waren, die zoo spraken, doch dat inderdaad de zaak van het onderwijs er goed bijstond.

En zoo kon de koning in zijn troonrede van 1847 verklaren: „Het verheugt mij van den staat van het onderwijs bij vernieuwing gunstig te kunnen gewagen."

Intusschen werd in dienzelfde troonrede gezegd, dat „eenige bepalingen der grondwet" zouden worden gewijzigd.

Welke bepalingen waren dat?

Zou ook de clausule inzake het onderwijs worden veranderd? Er werd op gehoopt, er werd om gebeden.

„De Wekker", een blad, dat fel gekant was tegen het christelijk onderwijs, haastte zich te schrijven: „Iets is nog zeer duidelijk uit deze woorden op te maken. Bij de aanstaande grondwetsherziening schijnt er van de regeering volstrekt geen voorstel gedaan te zullen worden tot verandering van het onderwijs, het is duidelijk, dat de wet van 3 April 1806 de grondslag zal blijven uitmaken, en het is daarom, dat wij redenen hebben om ons thans, meer dan ooit, te verheugen over deze getuigenis van regeeringswege!"

„De Wekker" had gelijk.

Er waren zeven en twintig ontwerpen ingediend ter grondwetsherziening, doch geen daarvan had betrekking op het zoo hinderlijke artikel 224, dat het onderwijs aanging.

't Scheen wel alsof alles zou blijven zoo als 't was, doch God regeert.

De omwenteling, die in Februari 1848 te Parijs aanving en die weerklank vond in bijna alle Europeesche landen, was oorzaak, dat de koning besloot aan den wensch van velen voor grondwetsherziening op ruimer schaal te voldoen.

En zoo was „het rammeien van het geweld der volken tegen de grondslagen der Staten", oorzaak, dat alsnog in onze grondwet een herziening van het onderwijsartikel werd voorgesteld.

„Vóór de door den koning ingestelde grondwetsherziening, in 27 ontwerpen vervat — alleen door hun aantal iets beduidend, gereed was, brak in Frankrijk de Februari-Revolutie uit, tengevolge waarvan Lodewijk Filips moest aftreden en de Republiek werd uitgeroepen. Ook in Duitschland, Oostenrijk en Italië hadden te gelijkertijd revolutionnaire bewegingen plaats. Eenige staatslieden schilderden het gevaar, dat ook in Nederland voor oproer bestond, den koning in zoo schrille kleuren, dat hij aan de gezanten der groote mogendheden verklaarde, „in 24 uren van conservatief liberaal te zijn geworden". Willem II had voor de oppositie gebogen en veranderde opeens van gedragslijn (12 Maart 1848). Buiten het ministerie om en zonder dat hij zelfs den Raad van State geraadpleegd had, werd de voorzitter der Tweede Kamer Boreel van Hoogelande bij den koning ontboden, die hem mededeelde, dat Z. M. geneigd was, „alles toe te staan, wat tot welzijn van het land zou kunnen strekken". De koning benoemde daarop een commissie van vijf leden om een volledig ontwerp van grondwetsherziening samen te stellen." [1])

Deze commissie bestond uit de heeren Donker Curtius, De Kempenaar, Luzac, Storm en Thorbecke. Deze heeren stelden het artikel met betrekking tot het onderwijs aldus vast:

Art. 183. „De inrichting van het publiek onderwijs wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld."

„*Het geven van onderwijs is vrij,* behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers en het toezicht der overheid, beide door de wet te regelen."

Dat zag er voor de voorstanders van het christelijk onderwijs niet kwaad uit.

---

[1]) J. de Jong. Leerboek van de geschiedenis van het vaderland, 2e deel, blz. 314.

„Het geven van onderwijs is vrij," op deze uitspraak was jaren lang gewacht. Over autorisatie werd hier niet meer gerept en de christelijke vrienden haastten zich dan ook, op voorstel van Elout van Soeterwoude een adres aan den koning te richtten, waarin werd verzocht, dat artikel. 183 ongewijzigd in de grondwet zou worden opgenomen.

Deze christelijke vrienden, die sinds 1844, geregeld tweemaal 's jaars te Amsterdam vergaderden, hebben veel invloed gehad op den schoolstrijd.

„Ten huize van Gregory Pierson, een bekwaam en nederig Amsterdamsch koopman, die evenals zijn vriend en zwager Mr. de Marez Oyens, een onbepaald vertrouwen genoot in christelijke kringen, kwamen in 1845 eenige voorname christelijke mannen bijeen, om te beraadslagen over hetgeen gedaan moest worden in het belang van het koninkrijk Gods in ons vaderland. Het waren bij uitnemendheid vertegenwoordigers van het Reveil, die zich kenmerkten door degelijkheid, ernst, vastheid van beginsel, onbevangenheid van oordeel en ruimheid van hart. Zij waren samengekomen op de roepstem van Ds. O. G. Heldring, sedert 1827 predikant te Hemmen in de Betuwe, die evenals Groen en anderen, behoefte gevoelden aan broederlijke gemeenschap. Toen ze den 21 Augustus 1844 voor den eersten keer bijeen kwamen, had niemand eenig plan omtrent het doel der vergadering; er bestond noch program, noch formulieren van gemeenschappelijken grondslag of geloofsovertuiging." [1])

In een brief aan Groen van Prinsterer schrijft Ds. Heldring: „Toen wij als *christelijke vrienden* in 1844 het eerst ons vereenigden, stonden wij voor alle vraagstukken in Staat, Kerk, School en Philanthropie. Onze algemeene overtuiging was: er moet iets nieuws komen. De Staat vervolgde toen de christenen, wij zelven liepen gevaar voor de rechtbank geroepen te worden, omdat wij het gewaagd hadden met meer dan twintig te zamen

---

[1]) J. Kuiper. Geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk leven van het Nederlandsche volk, 2e druk, blz. 437—438.

te komen. De reglementaire kerk was ons op ieder punt vijandig." Zie de Synodale acten.

De school? Waar waagde men toen nog christelijke of vrije scholen te stichten?

Geen wonder dat deze christelijke vrienden aanstonds er op aandrongen, dat artikel 183 zóó zou worden aangenomen als het was voorgesteld. Men zou dan immers opeens van alle willekeur der plaatselijke en gewestelijke besturen verlost zijn. De vrijheid van onderwijs was dan in de Grondwet verzekerd en men zou dus vrij scholen met den Bijbel mogen stichten.

Gelukkig, zij kregen hun zin.

„In de nieuwe Grondwet werd geschreven: „Het geven van onderwijs is vrij," en daarmee was het lot der wet van 1806 beslist." [1])

Doch deze mooie medaille had nog een keerzijde.

II. DE VRIJHEID NIET GEGEVEN.

Waren de *christelijke vrienden* en allen, die een school met den Bijbel verlangden, hartelijk ingenomen met de bepaling: Het geven van onderwijs is vrij; niet alzoo de tegenstanders.

Prof. Hofstede de Groot schreef over deze kwestie een heele brochure en daarin zeide hij o.m.: „Openlijk zou men dus scholen kunnen oprichten, mits op eigen kosten, waarin allerlei de maatschappij omkeerende grondstellingen der jeugd konden worden ingeprent, grondstellingen van oproer, koningsmoord, burgerhaat, bedrog, roof, van communisme, godsdienstoorlog, atheïsme, zonder dat de wet, hem, die dit leerde, kon bereiken." [2])

Deze meneer zag de toekomst dus al heel donker in. En hij meende in gemoede, dat de menschen hun tijd en hun geld er voor over hadden, om scholen op te richten, waar dergelijke dingen werden geleerd. Och neen,

---

[1]) J. ter Gouw. Beknopt Historisch Overzicht van onze Nationale Schoolwetgeving, blz. 182.

[2]) Prof. Hofstede de Groot. Wat hebben wij van het ontwerp van de gewijzigde Grondwet te verwachten? blz. 23.

de professor meende het niet, 't was maar professorale overdrijving, waarmede de domme hoop gemakkelijk bang gemaakt kon worden.

Niet minder heftig roerde zich het *Nederlandsch Onderwijzersgenootschap*. Dit genootschap was 11 Jan. 1842 opgericht. Sedert het tot standkomen van de wet van 1806 was er bij de onderwijzers een streven merkbaar om door middel van genootschappen elkander te steunen en voor te lichten. Maar het duurde tot 1842 eer het kwam tot oprichting van een genootschap. Aanvankelijk ondervond de jeugdige vereeniging van de Regeering weinig steun, omdat men meende, dat het genootschap een bolwerk zou worden van de voorstanders van het vrije onderwijs. Het duurde dan ook tot in 1844 eer de Koninklijke goedkeuring kwam. Doch toen was ook alle vrees geweken want de beide Groninger schoolopzieners Hofstede de Groot en Van Swinderen hadden de professorale vleugelen over de jonge vereeniging uitgebreid en in hun hoede was zij volkomen veilig.

Hofstede de Groot roerde zich in zijn reeds geciteerde brochure en Prof. Van Swinderen schreef namens het Ned. Ond. Genootschap: „Alle gevaren zouden voorshands zijn voorkomen, als de nieuwe grondwet niet te veel bepalingen maakte en dus ook in dit opzicht niet weder in het gebrek der vorige verviel, maar zulke nadere bepalingen aan den gewonen wetgever overliet en zich eenvoudig tevreden stelde met deze uitdrukking: „ „het onderwijs wordt bij de wet geregeld,'''' of als men volstrekt het woord *vrijheid van onderwijs* in de nieuwe grondwet wilde behouden, dan alleen in deze woorden: „ „het geven van onderwijs is vrij, behoudens de bepalingen voor de bevoegdheid, die de wet regelen zal.'''' Dus kon onder het woord bevoegdheid later *alles* begrepen worden in de wet: kunde, geschiktheid, zedelijkheid, materieel bestaan en de betrekking van Nederlander.''

Het spreekt van zelf dat ook de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich deed hooren. Zij achtte het noodzakelijk „om het voortdurend aanzijn eener openbare school in elke gemeente door wijziging van het voorge-

stelde artikel boven de wisselvalligheden eener gevaarlijke concurrentie te stellen."

Zelfs in het Ministerie kwam verzet tegen het ontwerp en de beide ministers Graaf Schimmelpenninck en Generaal Nepveu vroegen den Koning hun ontslag. De eerste verklaarde zich zeer beslist voor behoud van het bestaande en duldde daarop geen inbreuk.

Dit gaf Groen van Prinsterer aanleiding tot het schrijven van drie brieven aan Graaf Schimmelpenninck „over de vrijheid van onderwijs".

Doch de tegenstander gaf geen kamp en met zekere voldoening schreef „De Wekker" van 9 Juni 1848: „In alle oorden des Rijks worden adressen geteekend tegen *de onbepaalde vrijheid van onderwijs.*"

Nu was dit weer een van de halve leugens of wil men halve waarheden, waarin „De Wekker" toentertijd sterk was. Er was geen *onbepaalde vrijheid* van onderwijs gevraagd. Deze werd slechts gevraagd in een adres van 125 ingezetenen van Ubbergen en Nijmegen. Doch dit feit greep „De Wekker" gretig aan om den volke te verkondigen, dat men geheel *onbepaalde* vrijheid verlangde. „De Wekker" schreef in hetzelfde nummer ook, dat zij het aangenaam vond, dat bij de onderwijzers geen eigenbelang in het spel was, maar „belangstelling in het goede, de vrees, dat de grondslagen, waarop het gebouw der zedelijke en verstandige volksbeschaving moet rusten, zullen weggenomen worden, dat het goede zal verloren gaan en het onderwijs komen in handen van personen, die het zullen verlagen ter bereiking van bijzondere bedoelingen of tot een spel van concurrentie."

't Zou ons te ver voeren den geheelen strijd van 1848 breedvoerig te beschrijven. 't Bleek dat alle tegenstanders der bijzondere school het met elkander lang niet in alle opzichten eens waren, maar hierin was roerende overeenstemming verkregen, dat men de bijzondere scholen zoo min mogelijk vrijheid moest toestaan.

Het eind van de zaak was, dat er in de grondwet werd geschreven: *dat overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs zal gegeven*

worden, waarop dan volgde: *het geven van onderwijs is vrij.*

Er was bij de vrienden van de school met den Bijbel werkelijk vreugde over het behaalde succes. Men had dan nu toch een in de grondwet vastgelegde vrijheid. Maar de scherpste geesten zagen verder. Zij begrepen heel goed, dat de schoone bepaling: het geven van onderwijs is vrij, krachteloos werd gemaakt, door de verzekering, dat er overal in het land *voldoende* openbaar onderwijs werd gegeven.

Er was nooit méér weigerachtigheid bij de plaatselijke besturen geweest dan na het koninklijk Besluit van 1842, waarbij tegemoetkoming bedoeld was. Precies zoo ging het na 1848. 't Geven van onderwijs was nu vrij, maar nog werd het ver in 1849 eer de Haagsche vrienden hun school mochten stichten.

En zoo ging het op meer plaatsen.

Professor Van Swinderen had voorspeld, dat het land weldra met scholen zou zijn overdekt, doch dat viel den Hooggeleerde wat mee. 't Aantal scholen met den Bijbel ging slechts langzaam vooruit, dank zij de toegestane vrijheid, die niet gegeven werd.

Zoo b.v. te Goes.

Daar werd op 2 December 1850 autorisatie gevraagd om een christelijke school op te richten. Nauwelijks was dit verzoek in zee of de predikanten der Hervormde gemeente, wendden zich tot het plaatselijk bestuur, met het verzoek de aanvraag af te wijzen.

„Tweemaal was de aanvraag afgewezen, omdat Gedeputeerde Staten meenden, eerst dat de kinderen van *latere* inteekenaren niet mochten worden toegelaten, naderhand toen zij door den Minister beter ingelicht waren, dat er een *gezindheidsschool* verlangd werd. In 1852 werd de autorisatie verleend, maar van zin en beteekenis beroofd, door de bepaling dat de school niet staan zou onder het bestuur der Adressanten. Acht maanden later, na een tweede terechtwijzing van den Minister werd hun *het geldelijk en huishoudelijk bestuur* toegekend. Eindelijk, in October '53, nadat ook tegen deze beperking bezwaar

in gebracht was, werd de autorisatie overeenkomstig de verordeningen uitgereikt." [1])

Nog in 1871 verhaalde Groen van Prinsterer dit geval als een voorbeeld met welk een tyrannie destijds de menschen der christelijke school hadden te worstelen. Hij schrijft in zijn „Nederlandsche gedachten" van 27 September 1871:

„Zoo was het in 1851 met Goes. Eenige huisvaders, wien de gemengde school niet gevalt, wenschten, op eigen kosten, hunne kinderen te doen opvoeden, overeenkomstig het geloof der Hervormde gezindheid, in de waarheden welke aan alle protestantsche gezindheden volgens de aangenomen kerkleer, gemeen zijn. Dit was herhaaldelijk geweigerd. De *openbare* school was, volgens burgemeester en wethouders, *christelijk genoeg*. In die dagen waren deze en de Gedeputeerde Staten de keurmeesters der christelijkheid. Voor onze geloofsgenooten te Goes kwam ik in de Tweede Kamer op. Het wekte *hilariteit*. Een uitstekend redenaar, van wien wij later, ten goede hebben mogen zeggen: Quantum mutatus ab illo! [2]) voerde mij te gemoet: „gij verstaat de kunst *de faire montrer les choses* dat is, om aan hetgeen niets beduidt een schijn van veelbeduidendheid te hechten."

„„De geachte spreker vergeet"," zeide ik, „„dat dikwijls in een schijnbaar *kleine* zaak zich een geheel systema concentreert. Zoo is het te Goes. Daar komt het systeem van onverdraagzaamheid, waarover ons beklag loopt, aan het volle licht. Niet alleen is en blijft de wederpartij in het *openbaar* onderwijs meesteres, ook in het *bijzonder* onderwijs wordt, bij voortduring, een waarborg zelfs tegen vexatoire toepassing van bestaande verordeningen ontzegd; en na den strijd, jaren achtereen gevoerd, na al hetgeen er, van gouvernementswege, en ook in deze Kamer, omtrent vrijheid van onderwijs gezegd is, zal in 1851, het *genoegzaam-christelijke* eener voor alle gezind-

---

[1]) M. D. van Otterloo. Bijdragen ter toelichting van de schoolkwestie, blz. 87.

[2]) D. i. een uitspraak van Vergilius die beteekent: Hoezeer veranderd vergeleken met vroeger. De Z.

heden, zoo het heet, ingerichte openbare school, *bij resolutie van Burgemeester en Wethouders of van Gedeputeerde Staten worden gedecreteerd.*""

Zoo werd er geknoeid met de verleende vrijheid. En zoo moest christelijk Nederland worstelen om de school, die het voor zijn kinderen noodzakelijk achtte, zoo moest men worstelen om het kind.

HOOFDSTUK VII.

VAN SCHOLEN EN SCHOOLMEESTERS.

„Want in der waarheid zijn vergaderd tegen Uw heilig kind Jezus, welken Gij gezalfd hebt, beiden Herodus en Pontius Pilatus met de heidenen en de volken Israëls."

Handelingen 4 vs. 27.

I. DE GESCHIEDENIS VAN MEESTER GANGEL.

Meester B. Gangel was openbaar onderwijzer.

Hij was dit in 1834 te Den Ham in Overijsel, in 1836 te Gouderak in Zuid-Holland en sedert 1838 te Appeltern, een dorpje in Gelderland.

Maar sedert jaren had er bij meester Gangel een verandering plaats gehad.

Zijns was de overtuiging, dat „men zich in 't onderwijs moest richten naar 't kompas van Gods Woord"; dat de meeste onderwijzers „een verkeerd kompas gebruiken, n.l. dat van zelfvolmaking in eigen kracht, waardoor zij hun leerlingen nimmer tot de eenige en ware haven van zielrust, tot God in Christus voeren." De meeste nieuwe schrijvers, Pestalozzi, Niemeyer, Visser, erkennende dat het kind tot God geleid moet worden, wijzen als middel aan: „terugleiden tot zedelijkheid en deugd, in eigen kracht en wijsheid, door streven naar een ideaal der volmaaktheid. In Gods Woord is een gansch ander middel genoemd: wedergeboorte uit God door den Heiligen Geest tot nieuwe schepselen, geschapen in Christus Jezus tot goede werken." Maar „dan is er meer noodig dan verstandelijke ontwikkeling, dan aanleeren van kundigheden." Dan is er noodig een onbelemmerd gebruik

van den Bijbel, althans van de Bijbelsche geschiedenis." [1])

Met deze beschouwingen stond Gangel diametraal tegenover den „geest der eeuw" en moest hij wel in botsing komen met de autoriteiten.

Dat dit niet geschiedde, althans gedurende de eerste jaren van zijn verblijf te Appeltern niet, lag aan de omstandigheden. De schoolopziener was tevreden over het onderwijs van Gangel, ook de Roomsche en de Protestantsche ouders prezen het en de kinderen hielden veel van hun meester en roemden zeer zijn heerlijk vertellen uit den Bijbel. Dit laatste vond de dominee goed en de oude pastoor van Appeltern verzette er zich niet tegen. Zoo gaf Gangel gedurende een zestal jaren in de openbare school christelijk onderwijs.

B. Gangel.

Doch in 1844 kwam hieraan een einde.

De oude pastoor stierf en de nieuwe pastoor was niet van zins zich bij de bestaande toestanden neer te leggen. Al heel spoedig was zijn invloed merkbaar in de school. Wanneer de meester zou bidden of beginnen met de Bijbelles, begon er zulk een lawaai te ontstaan, dat er aan bidden niet te denken viel.

De Roomsche kinderen rezen dan eenvoudig op en verlieten de school; zoo had de pastoor het geboden.

Doorgaans begonnen zij dan buiten een geweldig lawaai te maken. Ook de burgerij nam een andere houding aan tegen den onderwijzer; scheldwoorden en lasterpraatjes werden zijn deel en meermalen werden z'n ruiten ingegooid.

Op 12 December 1844 woonde de pastoor een geheelen schooltijd de lessen bij, ook de Bijbelles en aan

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 101.

het eind daarvan verklaarde hij aan de kinderen, dat de meester hier niets had geleerd, wat zij niet weten mochten.

Gangel meende, dat dit een goed teeken was, doch hij vergiste zich. Toen de kinderen vertrokken waren, zeide de pastoor, dat hij dit slechts gezegd had om Gangel den aftocht gemakkelijk te maken.

Hij bleef dus Gangel's tegenstander, die niet eerder rusten zou vóór de meester was vertrokken.

Doch Gangel was niet van plan maar zoo dadelijk den aftocht te blazen. Hij zeide, dat hij niets had gedaan tegen de wet, die het gebed voorschreef en het vertellen uit den Bijbel niet verbood.

Den 16den December kwamen twee Roomsche leden van de plaatselijke schoolcommissie de school bezoeken en reeds den volgenden dag dienden zij een aanklacht in bij het gemeentebestuur tegen meester Gangel, omdat hij uit den Bijbel had verteld.

Nu die aanklacht was daar op haar plaats, want ook de burgemeester was van oordeel, dat de meester zich niet moest ophouden met „praatjes over Adams val".

„De pastoor eischte afschaffing van eenige boeken: de „Honderdtallen" van Schmidt (ofschoon de schrijver een R. K. geestelijke was en de werkjes op bijna alle scholen van het katholieke Beieren gebruikt werden); het zedekundig leesboek van Van Dobben en de Bijbelsche verhalen door Van Lingen, omdat daarin de woorden „genade" en „de Bijbel is het beste boek" voorkwamen. Ondertusschen hielden de meeste vaders hun kinderen thuis, zoodat van de 82 nog slechts 12, later 7 of 8 de school bezochten. Want de Hervormden, met den predikant aan 't hoofd, achtten, dat de onderwijzer in strijd met zijn verplichtingen handelde, waarin dan ook Z.Eerw. bij schrijven van 5 Jan. '45 aan Gangel den raad gaf, zich naar de wenschen van den pastoor te schikken." [1])

Het is waar, de dominee en de meester zaten niet op één stoel en de laatste had wel eens aanleiding gegeven

---

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 103.

tot ergernis. Zoo had hij vaak in zijn kwaliteit als voorlezer zich niet gehouden aan de opgegeven verzen, maar las hij soms heele hoofdstukken achtereen, zonder zich te storen aan den predikant, die geduldig op den kansel stond te wachten. Dat had meester Gangel niet moeten doen, maar waar het hier ging om den Bijbel op de school of den Bijbel er af, daar had de predikant aan de zijde van den meester moeten staan. Hij deed dit echter niet!

Toen Gangel alzoo noch bij den pastoor, noch bij den predikant, noch bij de schoolcommissie, noch ook bij het gemeentebestuur steun vond, beriep hij zich op den schoolopziener, die zou toch stellig wel recht doen. Doch deze, de weleerwaarde Heer Macalester Loup, ook een Hervormd predikant, verklaarde dat Gangel zich *schuldig* gemaakt had aan het geven van *leerstellig godsdienstig onderwijs*. Hij vermaande hem zeer dit na te laten, daar het hem anders op verlies van zijn betrekking zou komen te staan.

Gangel verdedigde zich, doch de schoolopziener hield vol dat er *leerstellig godsdienstig onderwijs* werd gegeven. Of dit waar was, kon de plaatselijke schoolcommissie niet uitmaken, wel verklaarden deze heeren, dat het hen ergerde, dat Gangel uit den Bijbel vertelde en ook dat zij zich gestooten hadden aan zijn gebed.

Welk gebed was dat dan wel geweest?

Och 't was het algemeen-gebruikelijke schoolgebed, indertijd door den algemeen gevierden schoolopziener Wester opgesteld en waaraan Gangel den eenen keer had toegevoegd: „*om Uwes lieven Zoons Jezus Christus wil,*" en den anderen keer, „*opdat Uw zegen in Christus over ons kome.*"

In Juli werd te Appeltern een vergadering gehouden, waarvoor de meester verschijnen moest. Daar waren de schoolopziener, de schoolcommissie en de burgemeester, die de zaak met dien lastigen meester zouden uitmaken. Doch men vorderde niet en het eind was, dat men de beslissing van Gedeputeerde Staten zou inroepen.

Nu kon Gangel, meende hij, deze beslissing met eenige gerustheid afwachten omdat dit College nog zeer onlangs

het Bijbelsch onderwijs in bescherming had genomen, tegen den aanval der R. K. geestelijkheid.

Doch ook in dit opzicht werd Gangel teleurgesteld.

De schoolopziener had Gangel bij Gedeputeerden voorgesteld, als een man *van dweepzieke gevoelens, zooals meestal bij de zoogenaamde Separatisten voorkomen.*

En zonder dat Gangel in deze zaak zelf was gehoord, werd hij den 19den September 1845 voor zes weken geschorst, terwijl hij tevens werd veroordeeld, om de kosten van een plaatsvervanger te betalen.

Nu stond Gangel op een tweesprong.

Eén van beiden, òf hij moest tegen zijn geweten handelen en voortaan gebed en Bijbellezen nalaten, òf hij zou ontslagen worden en daardoor zich en zijn gezin broodeloos maken. Het zag er werkelijk donker uit voor den beproefden meester. Doch — de Heere regeert!

Midden op de Veluwe was een kleine kolonie ontstaan. Het waren een 24-tal huisjes, of beter hutten, die daar in de buurt van Beekbergen waren neergezet. De menschen, die er woonden, waren halve heidenen. Zij leefden van wat de schrale bodem opleverde en van wat er verdiend werd met het stroopen van korhoenders, die daar veel voorkwamen en aan de streek den naam van Hoenderloo hadden gegeven.

Nu had, enkele jaren vóór dat meester Gangel in Appeltern in conflict kwam met de autoriteiten, Ds. O. G. Heldring, predikant te Hemmen in de Betuwe, eens een voetreis gemaakt over de Veluwe en bij die gelegenheid de genoemde kolonie „ontdekt".

Hij voelde zich zeer tot die menschen aangetrokken en zorgde er voor dat er bij hun dorpje een put werd gegraven.

Toen hij daarmee de harten dier menschen had gewonnen, beraamde hij plannen om er een school te bouwen.

Het geld kwam bijeen: het Koninklijk Huis schonk *f* 3000, Gedeputeerde Staten *f* 600, en een vriend van Heldring, die een boek had geschreven, dat *f* 1700 opbracht, schonk dat heele bedrag, de Minister zeide *f* 100 's jaars toe en zoo was in het voorjaar van 1846 de school klaar.

't Was natuurlijk een openbare school, maar dat was hier in de Veluwsche wildernis geen bezwaar.

Er moest nu een bekwaam onderwijzer zijn, die kon catechiseeren en evangeliseeren en op Heldrings verzoek

Ds. O. G. Heldring.

meldde Gangel zich aan. Gangel werd benoemd en weldra kon de school geopend worden met 60 leerlingen.

De schoolopziener Robidé van der Aa was zeer ingenomen met den arbeid van Gangel en gaf in verschillende bladen z'n tevredenheid te kennen.

En dezelfde Gedeputeerde Staten van Gelderland, die

in Appeltern meester Gangel hadden geschorst, schonken hem in Hoenderloo een gratificatie van *f* 50. Later diende Gangel nog het christelijk onderwijs te Amsterdam, Schiedam en Woubrugge.

II. HOE APPELTERN EEN CHRISTELIJKE SCHOOL KREEG.

Wat door de vijanden van het christelijk onderwijs ten kwade was gedacht, werd door den Heere ten goede geleid. Sedert menschenheugenis waren daar aan de betrekking van onderwijzer, die van koster en voorzanger verbonden.

Dit moest na Gangels vertrek zoo blijven meende het kerkbestuur en daarom werd aan den schoolopziener gevraagd de oproep voor sollicitanten zóó te stellen, dat men geen kans liep een Roomschen candidaat te krijgen. Doch de schoolopziener voldeed niet aan dit verlangen.

Nu richtte men een verzoek aan den koning.

Om ondertusschen de zaken loopende te houden benoemde de schoolopziener een zekeren R. van Korlaar, lid der Herv. kerk, tot tijdelijk onderwijzer. Hij nam ook de betrekkingen van koster en voorlezer waar en zoo ging drie jaar lang de zaak uitstekend.

Doch Van Korlaar was en bleef maar steeds tijdelijk onderwijzer en om aan dezen ongewenschten toestand een einde te maken vroegen de Burgemeester en het kerkbestuur aan den Minister en aan den Koning of Van Korlaar maar niet, zonder vergelijkend examen als onderwijzer mocht worden benoemd. Dit verzoek werd niet ingewilligd.

Korten tijd daarna werd Thorbecke minister.

En nu deed het kerkbestuur iets dat zeker eenig is in ons land: het stelde den Minister een *ultimatum*. Indien hij niet binnen een maand aan hun verzoek had voldaan, zou men den weg van rechten inslaan.

„Hierop geen antwoord binnen den bepaalden tijd ingekomen zijnde, is den 27sten Mei 1850 door het Kerk-

bestuur machtiging aangevraagd, om wegens het niet vervullen van de bestaande vacature van de verplicht vereenigde posten van schoolonderwijzer, koster en voorzanger, tegen den Staat der Nederlander te procedeeren; doch hierop volgde een weigering." [1])

Opnieuw werden ten slotte sollicitanten opgeroepen, er had een vergelijkend examen plaats, de schoolopziener maakte een drietal, doch buiten de voordracht om benoemde minister Thorbecke een Roomschen onderwijzer, den heer Kerssemakers.

Nu was Leiden in last.

Waar bleef nu de vereeniging van onderwijzer met de betrekking van koster en voorzanger?

Nu was men aan de Roomschen overgeleverd.

Meer dan ergens elders was hier in Appeltern de wapenkreet op haar plaats, die tijdens de Aprilbeweging van 1853 overal in ons Vaderland werd aangeheven:

„Protestanten weest nu wakker,
En gedenkt aan Jan de Bakker."

En ze waren wakker, ze zouden waken voor hun kinderen, Geuzenkinderen immers?

„Kenmerkend voor den geest, die in dezen tijd het Protestantisme bezielde, is heel deze geschiedenis. Terwijl men 't zwijgend en berustend had aangezien, dat het *wezen* der zaak, de Bijbel en het gebed in Jezus' naam, van de school verbannen werd, bewoog men schier hemel en aarde voor 't geen weinig meer was dan *schijn;* 't behoud van een toevallig, zuiver persoonlijk, bloot uitwendig verband tusschen kerk en school. De tuchtiging, de vernedering was zeker niet onverdiend, maar nu waren de Appelternsche Hervormden dan ook op eens klaar wakker." [2])

En Ds. Z. M. van Kuyk hakte den knoop door.

Hij vroeg 19 Januari 1853 autorisatie aan ter oprichting van een bijzondere school. Reeds 1 Februari had het

---

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 110.
[2]) t. a. p. blz. 111.

Gemeentebestuur toestemming verleend en de Gedeputeerden keurden dit goed. En reeds in Juni van datzelfde jaar werd de school geopend, met Van Korlaar als onderwijzer. Er kwam geld genoeg bijeen en zoo kon aan den onderwijzer een jaarwedde worden gegeven, hooger dan in dien tijd het gebruik was in ons land.

Had minister Thorbecke niet zoo willekeurig een Roomschen onderwijzer in Appeltern benoemd, wellicht zou het nog lang hebben geduurd eer dit dorpje een christelijke school had.

Er is toen nog een kleine oorlog ontstaan, om het gebouw, doch deze strijd werd ook ten gunste van de school met den Bijbel beslist en zoo kon zich het christelijk onderwijs te Appeltern onder den zegen des Heeren rustig ontwikkelen.

III. HOE HET IN ZWOLLE GING.

Welk een moeite het kostte een school met den Bijbel te veroveren bewijst ook de geschiedenis van de schoolstichting te Zwolle. Dat verhaal geeft ook een eigenaardigen kijk op de mentaliteit der toenmalige liberalen te Zwolle.

Er was door den kerkeraad van de Chr. Afgescheiden gemeente te Zwolle in Augustus van 1843 gevraagd om verlof tot het oprichten van een diaconieschool. Dit verzoek werd afgewezen.

En wel op deze gronden:

„Overwegende, dat de *bedoeling* van den kerkeraad, ofschoon eenigszins onduidelijk uitgedrukt, *schijnt* te zijn het oprichten eener school, waarop een godsdienstig onderwijs volgens de *leerbegrippen* van deszelfs genootschap, en *maatschappelijk* onderwijs zal worden gegeven; dat het geven van onderwijs in het leerstellige van eenig kerkgenootschap door den onderwijzer, bij art. 23 van het Reglement voor het L. O., is verboden en dat om deze reden het verzoek, zooals hetzelve is liggende, niet kan worden toegestaan.

„Overwegende wijders, dat wanneer het verzoek alleen

de strekking mocht hebben tot het oprichten van een gewone diaconieschool, uitsluitend ingericht tot het geven van *maatschappelijk* onderwijs, er geen termen zouden bestaan om daartoe vergunning te verleenen, omdat aan zoodanige school in deze gemeente geen *behoefte* is; terwijl ook bij daarstelling van zoodanige school aan het oogmerk van den Kerkeraad, om naar eigen goedvinden en zonder inachtneming van eenige wettelijke voorschriften, den onderwijzer aan te stellen, niet zou kunnen worden voldaan, omdat te dien aanzien alles zou behooren in acht genomen te worden, wat bij de Reglementen betrekkelijk de oproeping van sollicitanten en het houden van een vergelijkend examen is voorgeschreven." [1])

Ziezoo, nu wist de kerkeraad hoe de heeren er over dachten. Doch de broeders lieten het er niet bij zitten.

Zij zonden een antwoord in, waarbij zij betoogden, dat ze niet de bedoeling hadden leerstellig onderwijs te doen geven, dat er in hun adres ook niets stond, waaruit kon worden opgemaakt, dat zij zich bij het benoemen van een onderwijzer niet aan de wettelijke bepalingen zouden houden, en ook dat zij verplicht waren buiten bezwaar van 's Rijks kas voor tien armen te zorgen, welke zorg zij meenden ook te moeten uitstrekken tot het onderwijs.

De Kerkeraad schreef dit laatste, omdat vroeger aan de Afgescheidenen was verboden langs de huizen een collecte te houden voor de armen, terwijl dit wel was vergund aan de Hervormden en de Roomschen.

Maar heel leuk antwoordde Zwolle's vroedschap hierop, dat de kinderen der arme Afgescheidenen op de stadsscholen gratis onderwijs konden ontvangen.

Men dacht er aan nu in hooger beroep te gaan, doch bij nader inzien sloeg men een anderen weg in. Men besloot n.l. niet als corporatie, doch als enkele personen verlof te vragen tot het oprichten van een bijzondere school 1ste klasse. Dientengevolge leverden veertien „op zichzelf staande personen, inwoners van Zwolle, die zich

---

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 95.

bij inteekening en onderling vereenigd hadden tot het geregeld en toereikend onderhoud der school", op 25 Nov. 1844 een daartoe strekkend verzoekschrift aan de Regeering hunner woonplaats in. [1])

Men zou meenen, dat de vroede vaderen hiertegen wel geen bezwaar zouden hebben.

Doch ze hadden wel terdege bezwaar; zij merkten op, dat er in Zwolle een voldoend aantal scholen was en dat het belang van het onderwijs niet eischte, dat dit aantal nog met één werd vermeerderd.

Maar 't was immers niet te doen om er een school bij te krijgen; wisten de heeren dan niet, dat hier *gewetensbezwaar* in het spel was en dat wanneer er honderd openbare scholen in Zwolle geweest waren, men evenwel verlof zou hebben gevraagd om een school te mogen stichten. Men liet echter den moed niet zakken.

Uit Nijmegen ontving men de bemoediging: „Zal er te Zwolle niet een christelijke school komen, indien de Heere wil, dat zij er zijn zal? En hebben wij niet Zijne belofte, aan welke een boos, ongeloovig hart wel twijfelen, maar die het niet te niet doen kan: Zoo gij iets begeeren zult in mijn Naam. *Ik zal het doen?*"

De Zwolsche broeders wendden zich nu tot Gedeputeerde Staten. Zij beriepen zich daarbij op art. 18 der Publicatie van 15 Juni 1801: „Ieder burger zal een bijzondere school kunnen oprichten, om in hetzelve (*school* moest toen onzijdig zijn) [2]) onderwijs te geven, evenals in de openbare scholen geschiedt, doch daartoe alvorens admissie van het Gemeentebestuur moeten verkrijgen en evenals de openbare onderwijzer worden geëxamineerd."

Het beroep was vergeefsch.

Doch nu kwam de nieuwe Grondwet van 1848. Nu werd immers de vrijheid verleend; nu zouden dus ook de vrienden te Zwolle hun school kunnen krijgen. Minister Thorbecke had bovendien nog laten bekend maken, „dat het den Minister zeer aangenaam zou zijn, indien de

---

[1]) t. a. p. blz. 96.

[2]) Van Strijd en Zegen, blz. 97.

plaatselijke en provinciale besturen bij de beoordeeling van aanzoeken tot oprichting van scholen, vooral in den geest der tegenwoordige Grondwet, de *meest mogelijke vrijgevigheid* willen in acht nemen."

Dus schepte de Zwolsche schoolmannen nieuwen moed. April 1850 vroegen zij opnieuw verlof.

Doch nog dezelfde maand kwam er bericht in, „dat hun verzoek voor geen inwilliging vatbaar is gevonden en alzoo wordt afgewezen, op grond dat de wetgeving op het onderwijs alsnog dezelfde is en dat er voor het tegenwoordige geen behoefte bestaat aan de oprichting van een nieuwe school der 1ste klasse in deze stad."

Of de heeren ook consciëntieus waren.

De nieuwe Grondwet was er wel, doch een nieuwe schoolwet, op die Grondwet gebaseerd, was er nog niet. De wet van 1806 was nog van kracht en daaraan hielden de heeren zich.

Maar de Zwolsche broeders gaven nog den moed niet op. Ja, ondanks al hun teleurstellingen gingen zij rustig hun gang en begonnen nu zelfs onderhandelingen aan te knoopen met een onderwijzer, den heer Weenink, in het vaste vertrouwen, dat God hen in deze niet beschaamd zou doen uitkomen.

Er was door den Kerkeraad een bestuur benoemd, bestaande uit de heeren Ds. Postma, A. Bosch, G. Louman en L. Pessink. Dit bestuur nu ging na het laatste besluit van Zwolle's magistraat in beroep bij Gedeputeerde Staten.

„Maar nu werd de geschiedenis een curiosum! Gedeputeerden verlangden (27 Juni) de overlegging van een *„acte, waarbij adressanten zich onderling vereenigd en verbonden hebben, om een schoolgebouw van voldoende ruimte op te richten en te onderhouden, en van de bezoldiging van den onderwijzer tot een bepaald, bij die acte te vermelden minimum te voorzien."*

„Hoewel Ds. Postma c. s. nu wel twijfelde, of Ged. Staten recht hadden zulk een *acte* te eischen, voldeden ze toch aan 't verlangen en zonden een acte in optima forma. Nu toch, zou men meenen, was de maat vol en moest een toewijzing volgen.

„Maar neen: nieuwe bezwaren! De acte moest de handteekening dragen, niet enkel van de vier Bestuurders, maar van *al de oprichters en onderteekenaars, die voor hunne kinderen van de school gebruik zouden willen maken.*

„Zoo werd het toch waarlijk al te bont! Kon men dan de acte laten teekenen door allen, die later hun kinderen naar de op te richten school zouden zenden?" [1])

De heeren merkten beleefd op dat, wanneer alleen de kinderen van de oprichters de school zouden mogen bezoeken, deze al spoedig ongebruikt zou staan.

Het schijnt wel, dat Gedeputeerden dit niet konden begrijpen, althans zij handhaafden hun weigering.

Toen deed men een beroep op den koning en dit had, mede door het advies van Thorbecke, een gunstig gevolg: de Gedeputeerden gaven vergunning.

Er werd nu dispensatie aangevraagd voor het vergelijkend examen en daarna werd de heer Weenink als onderwijzer aangesteld.

Den 6den Januari 1851 kon eindelijk de school — „na zooveel strijd en tegenspoed, doch door Gods oneindige barmhartigheid tot stand gekomen", met 60 leerlingen worden geopend.

En de school groeide: het volgende jaar telde zij reeds 127 leerlingen. In 1870 was zij te klein en het volgende jaar betrok men een nieuw, ruim gebouw, met 350 leerlingen. Toen de school in 1851 in gebruik werd genomen was het eerste vers, dat Ds. Postma kinderen en ouders liet zingen:

„Schenk Uwen zegen bij Uw woord;
Het rijk des Satans word' verstoord;
Sterk leeraars, *sterk onze Overheid,*
In 't werk, door U haar opgeleid."

IV. MEESTER SMINK EN ZIJN SCHOOL TE DELFT.

Het ligt niet in onze bedoeling stuk voor stuk te verhalen hoe de eerste christelijke scholen in ons Vaderland

1) Van Strijd en Zegen, blz. 98.

werden opgericht. Dit zou ons verhaal eentonig maken. Slechts wilden wij in dit hoofdstuk enkele staaltjes meedeelen van de verregaande dwinglandij der gemeentebesturen, waaraan de mannen van het christelijk onderwijs, ook na 1848, waren overgeleverd en 'n paar voorbeelden geven van oude onderwijzers, die om des beginsels wil zooveel hebben te verduren gehad.

In deze paragraaf willen we nog geven het verhaal van de christelijke school te Delft en van haar onderwijzer Smink, zooals dat in „Van Strijd en Zegen" wordt meegedeeld.

„De circulaire, die Thorbecke in Dec. 1849 aan de Ged. Staten der verschillende provinciën toezond, was voor eenige christelijke scholen de op een kier gezette deur der vrijheid. Daardoor kwamen in 1850 te Delft, Rotterdam en Ommen, een paar jaar later te Dordrecht en elders christelijke scholen tot stand. In sommige dezer plaatsen hadden de vrienden vier en zes jaren moeten wachten.

De Christelijke Afgescheiden gemeente in Delft nam in dien tijd nog een zeer bescheiden plaats in en ze had ruim haar deel gehad aan den smaad en den spot der vijanden. De kleine gemeente had haar leidsman in den eenvoudigen J. van Oel. Met den kerkeraad had hij de vaste overtuiging, dat onderwijs naar de belijdenis der gemeente onafwijsbare eisch van Gods Woord is. Daarom werd in 't begin van 1850 door den kerkeraad een commissie uit zijn midden benoemd, die de hand aan den ploeg zou slaan. Maar de moeilijkheden waren groot en de krachten klein, zelfs bij de geringste eischen, die men stelde. Hoe zou men een gebouw en een onderwijzerswoning bekomen? Hoe een hoofdonderwijzer? Hoe de vergunning van de Overheid? Hoe de financiëele drijfkracht? Maar het geloof verzette bergen. De gemeente werd samengeroepen en, schoon sommigen leeuwen en beren op den weg zagen, de meerderheid besliste: wij zullen u steunen in uw schoon plan. Maar toen die steun in zilver zou worden omgezet — het waren „kleine luyden"! — had men, nadat alle gemeenteleden bezocht waren... een toezegging van *f* 3.50 per week.

Bittere teleurstelling, bange twijfel, stilstand! Maar slechts voor een wijle. Ten slotte behield het geloof de overhand: „Zeg den kinderen Israëls, dat zij voorttrekken", dat leefde in de ziel.

De kerkeraad zond een verzoekschrift aan den Raad van Delft, en het verzoek werd ingewilligd, doch.... met een beperking: er werd vergund een diaconieschool op te richten voor de kinderen der Christelijke Afgescheidenen. Een tweede verzoek, later gedaan, had weer eenig gevolg: men kreeg verlof ook kinderen buiten de gemeente te nemen en van deze „een klein schoolgeld" te heffen.

Nu kon men verder. Een leening van vijftigduizend gulden.... ach neen zoo schitterend was het begin niet. 't Was de dag der kleine dingen. Na lang zoeken vond men eindelijk een geschikt pand, het huis van een zijdeverver met de daarnaast gelegen ververij, aan den Nieuwen Langendijk, op dezelfde plaats, waar heden de school gevestigd is. De ververij werd met weinig kosten tot school ingericht; de woning zou dienen tot huisvesting van den eersten hoofdonderwijzer, den heer Smink. Op hem was het oog van den kerkeraad gevallen; de eenvoudige waardige man verliet de school, waaraan hij in de stad als onderwijzer werkzaam was en aanvaardde de eer der schande. Als pionier van het christelijk onderwijs komt ook hem een plaats der eere toe in de rij der mannen, die de hitte des daags en de koude des nachts gedragen hebben. De huurprijs verslond het gansche fonds, waarover te beschikken was: precies *f* 3.50 per week.

Nadat ontheffing van 't vergelijkend examen was aangevraagd, werd de school den 5den Augustus 1850 geopend met 56 leerlingen.

Een jaar later werd de kerk door aankoop, eigenares van schoolgebouw en huis. Mevrouw Zeelt van Baambrugge verklaarde zich bereid de koopsom voor te schieten; door een lage rente en een kleine jaarlijksche aflossing werd de school gemakkelijk eigendom der gemeente. Mevrouw Zeelt is in de geschiedenis der Afscheiding geen onbekende. Tal van kerken konden gebouwd worden door haar financiëelen steun; de som der boeten, die zij

vrijwillig overnam van de eerste Afgescheiden predikanten, die vervolgd werden met gevangenis en geldstraffen, heeft meer dan een tonne gouds bedragen. [1])

In 1859 moest de school vergroot worden. Het benoodigde kapitaal werd door een 4 percents leening gevonden in aandeelen van *f* 25. Ook Groen hielp een handje, gelijk bij zoo menige school, die in 't nauw zat, en gaf zes aandeelen cadeau; anderen volgden dit voorbeeld of schonken de rente en zoo werd, onder den zegen des Heeren, ook deze zwarigheid overwonnen.

Mevrouw Zeelt.

Beter nog ging het, toen korten tijd daarna een nieuwe verbouwing noodig was geworden. Ds. Van der Valk zette er zijn krachtigen schouder onder, en in ééne week tijds werd een som van *f* 1400 aan vrijwillige bijdragen geschonken.

Doch steeds hooger werden de eischen des tijds, steeds drukkender de financiëele bezwaren en ten slotte gaf de kerkeraad het op en moest de heer Smink, met een jaarlijksche subsidie van *f* 400 van de kerk, voor eigen rekening de onderneming voortzetten. Eere den man, die alleen ging torsen, wat voor een gansche gemeente te zwaar was gebleken! Maar nòg drukkender werden de bezwaren na de wet van '78, nòg moeilijker

---

[1]) Over mevrouw Zeelt leze men Ds. J. C. Rullmann, De Afscheiding, 3e druk, blz. 282 en 287 en De Spiegel, Jaargang XVII, blz. 249.

de concurrentie, toen ook de hervormde broeders vooral door de ijverige bemoeiïngen van den heer Fabius, den lateren Inspecteur, van de noodzakelijkheid van christelijk onderwijs overtuigd, den 17den Aug. '83 een school openden op de Voldersgracht, in een gebouw, dat nog dienst had gedaan, als Chr. Geref. Kerk. Van '80—'83 hadden de Hervormden daarom ruim *f* 9000 samengebracht en nu werd, op dien historischen 17den Aug. hun school ingewijd met 96 leerlingen.

Weldra werd het werk den bijna tachtigjarigen Smink te zwaar en in '89 gaf hij het op. De school werd nu weer door de Chr. Geref. gemeente overgenomen en deze legde den moegestreden onderwijzer een jaargeld toe van *f* 500 en, toen hij drie jaar later inging tot de ruste, de helft van dat bedrag aan de weduwe. Het vuur der oude liefde was intusschen weer helder opgevlamd. In den loop van enkele dagen werd *f* 650 jaarlijks geteekend; een nieuwe hoofdonderwijzer begon onder gunstige voorteekenen zijn arbeid en de Rijkssubsidie gaf moed om de school grootendeels af te breken en nieuwe lokalen te bouwen. De school breidde zich weer gestadig uit en op haar gouden feest mochten de bestuurders ziende op een schare van 340 leerlingen in 7 lokalen getuigen: „Stormen gingen over ons heen, maar nog staan we daar als getuigen van de trouw en de genade des Heeren."

HOOFDSTUK VIII.

VAN POLITIEKEN STRIJD.

„Wenschelijk ware het, dat God ons een goeden vrede schonk, doch ik heb er weinig hoop op, want men eischt het verlaten van Gods Woord, hetgeen, Gode zij dank! niemand doen wil, maar liever alles wagen dan dezen schat te verliezen."
PRINS WILLEM I in 1580.

I. THORBECKE'S BELEID EN THORBECKE'S VAL.

Het was een stilzwijgende conditie, dat het Ministerie Thorbecke voor een nieuwe schoolwet zou zorgen. Immers de nieuwe Grondwet had bepaald, dat deze er uiterlijk in de zitting van 1849—'50 zijn moest. Dat zou dan een wet zijn, waarin het beginsel van de gegeven vrijheid van onderwijs nader zou worden uitgewerkt.

Geen wonder, dat alle vrienden van het openbaar onderwijs in het geweer kwamen, om hun geliefde school te verdedigen en de bijzondere school zoo zwart te maken als maar mogelijk was.

Prof. Van Swinderen had in „De Wekker" al geprofeteerd, dat de circulaire van minister Thorbecke, waarbij de gemeentebesturen en Ged. Staten tot meer toegevendheid ten opzichte van de bijzondere scholen werden aangemaand, overal als met tooverslag de bijzondere scholen zou doen verrijzen.

Anderen wisten met de Grondwet in de hand uit te maken, dat er geen bijzondere scholen mòchten gesticht worden. Immers de Grondwet zeide, dat er overal van Rijkswege voor *voldoend* openbaar onderwijs zou gezorgd worden. Pas als er voldoende openbare scholen waren, kon men eens over een bijzondere school gaan denken.

Bij wijze van aanvulling dus.

Hierop antwoordde de minister: „Of in alle deelen aan uwe inzichten zal kunnen worden voldaan durft de minister niet te verzekeren, maar dat de Grondwet worde betracht en ten uitvoer gelegd, dat is de vaste wil van het Gouvernement. Het zal de Grondwet in werking brengen naar *zijne overtuiging*, zonder te gelooven dat het mogelijk is den zin van een ieder, die op zijne wijze de grondwet gelieft uit te leggen te bevredigen."

„De circulaire bleef niet zonder invloed. Minder algemeen dan vroeger was de tegenwerking, waarmede de oprichting van bijzondere scholen te kampen had. Wel verrezen ze niet zoo menigvuldig als prof. Van Swinderen voorspeld had, maar in onderscheiden steden, ook hier en daar ten plattelande, trad er van lieverlede een te voorschijn. Zelden nochtans zonder tegenstand. De nieuw opgerichte bijzondere scholen, — en 't was een van de redenen van den zoo bitteren tegenstand, — noemden zich bij voorkeur *christelijke* scholen. Waarom? om die scholen en 't onderwijs daar gegeven in *tegenstelling* te plaatsen met *alle* scholen en met *elk* onderwijs in den lande? Och neen — aan zoo iets werd niet gedacht. De naam *christelijke school* was alleen aangenomen in *tegenstelling* van, — ook als protest tegen de *burgerlijk-maatschappelijke* school, zooals de openbare school dat èn naar de letter èn naar den geest van 't besluit van 2 Januari 1842 moest zijn, zooals zij het, om aan de bezwaren der Roomschen tegemoet te komen, bereids op meer dan één plaats was geworden, en van lieverlede overal zou worden, nu het meer en meer regel werd, om al wat het christendom in zijn *feiten* en *leeringen* is, van de school uit te sluiten, en de scholen, „waar de opleiding tot plichtsbetrachting daarop gegrond moest zijn, te karakteriseeren als zuchtende onder den druk van een koud, levenloos, doornachtig, spitsvondig dogmatisme." [1])

Een doornachtig en spitsvondig dogmatisme, dat was het, wat de bijzondere school zou brengen.

---

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 34—35.

Bij de Babylonische spraakverwarring, die er heerschte ten opzichte van de schoolkwestie en vooral oók met het oog op de dwaasheden, die ten opzichte van de christelijke school den volke verkondigd werden, achtte Groen het zijn plicht eens rond en duidelijk te zeggen, wat de mannen van het christelijk onderwijs begeerden.

Hij deed dit in de zitting der Tweede Kamer van 24 September 1851 en zeide daarbij o. m.: „Voor 't openbaar onderwijs vraag ik slechts, dat er mogelijkheid zij, zelfs met de meeste bezwaren van toezicht en overleg met de plaatselijke autoriteiten, om daar waar geen overwegende finantiëele bezwaren bestaan, in de groote steden scheiding te hebben, — ik spreek niet van eigenlijk gezegde gezindheidsscholen, — zoo ver wil ik bij transitoiren maatregel niet gaan, — tusschen Protestanten en Katholieken; eene scheiding van weerskanten begeerd, het eenige middel om vrede te hebben, en om de wederzijdsche twisten te doen ophouden; dat er niet tegen zoodanige splitsing der gemengde school zij een wettelijk beletsel, onoverkomelijk, ook dan wanneer zij zonder nadeel plaats hebben kan en door ieder gewenscht wordt."

Het was dus zoo eenvoudig mogelijk. Groen vroeg niet anders dan facultatieve splitsing. Geen regel, geen verplichting door de wet, maar eenvoudig een handelen naar de plaatselijke omstandigheden. De dwang wilde hij opgeheven hebben en de vrijheid uitgebreid.

Toch deed deze eenvoudige uiteenzetting een geweldigen storm opgaan. Minister Thorbecke begreep Groen niet, zoo zeide hij, diens woorden waren voor hem „als met een floers overtogen".

En de heer Van Dam van Isselt achtte het tijd eens flink te zeggen waar het op stond. Het was een merkwaardige rede, omdat zij zoo juist weergaf den geest, die de toenmalige liberalen beheerschte. Nadat hij in schrille kleuren had geteekend de verschrikkelijke haat, die er bij splitsing der scholen ontstaan zou tusschen Protestanten en Roomschen en nog andere rampen had opgesomd, die het vaderland zouden treffen als Groen z'n zin kreeg, eindigde hij zijn rede met deze verzuchting:

„God geve wijsheid aan de regeering en aan deze Kamer, om tusschen die scholen andere scholen op te richten, gelijk aan die, welke thans nog bestaan, waar niemand gedwongen wordt den Bijbel te lezen noch den Heidelbergschen catechismus te volgen, maar waar geleerd wordt God lief te hebben boven alles en den evenmensch als zichzelven, waar men leert dat liefde de grondslag van 't christendom is en dat *verdraagzaamheid* behoort tot die liefde. Zij, die in zulke scholen opgroeien, zullen eenmaal tusschen de strijdende partijen in staan, en zij zullen hen, die opgevoed zijn in de scholen, welke de heer Groen zoo wenschelijk acht, tot vrede en rust vermanen en hen daartoe trachten te brengen, — maar dat zal een zware taak, een gewichtige bezigheid zijn, en het is zeer onzeker of zij in hunne pogingen zullen kunnen slagen."

Johan Rudolph Thorbecke.

Zoo sprak de heer Van Dam van Isselt anno 1851.

En nu anno 1924 huldigt men nog hetzelfde beginsel.

De heer Van Diesen uit Amsterdam, sprekende voor de afdeeling Nijkerk van Volksonderwijs, zeide daar op 8 April 1924: [1]) „Ook God is in de openbare school geen

[1]) Verslag in de Nijkerker Courant van 14 April 1924.

contrabande. Het zijn juist *verdraagzaamheid* en *naastenliefde*, die de openbare school tot de *eenig, ware christelijke* stempelen. Dat er geen dogma's worden geleerd is juist, maar daarvoor hebben we onze kinderen te lief en staat onze school te hoog."

En verder: „De openbare school is ook niet neutraal, want zij voedt op tot alle christelijke en maatschappelijke deugden; zij heeft haar eigen beginsel, dat ieder openbaar onderwijzer afhoudt, in de school iets te doen of te leeren, dat de gevoelens van anderen op godsdienstig of maatschappelijk terrein zou kunnen krenken."

Zoo sprak de heer Van Diesen anno 1924.

Moet men er niet over verbaasd zijn, dat de heele schoolstrijd aan de mannen van Volksonderwijs is voorbijgegaan zonder dat die hun iets heeft geleerd?

Intusschen begon het duidelijk te worden dat minister Thorbecke de indiening van een nieuwe schoolwet op de lange baan wilde schuiven. In September 1852 trachtte Groen, bij de opening der Kamer, iets te weten te komen omtrent de plannen van de regeering, doch tevergeefs.

Nog eens drong Groen, in November van dat jaar, op facultatieve splitsing aan, teneinde het rechtsgevoel van alle gezindheden te bevredigen.

Doch de minister was het niet met hem eens.

Omtrent de vrijheid van onderwijs gaf hij echter de meest geruststellende verzekeringen. Hij zeide ervan: [1])

„Een bijzondere school goed ingericht, is mijns inziens, eene ondersteuning van het publieke onderwijs. Er kunnen verkeerde scholen zijn, maar ik hoop, dat het nadeel der verkeerde scholen, die bij een volkomen vrijheid kunnen ontstaan, op de algemeene werking van een wel ingericht nationaal onderwijs zal afstuiten. Men moet de bijzondere scholen niet betreuren, maar die in tegendeel beschouwen als een bijdrage van particulieren aan de gemeene zaak, waarvoor anders het bestuur moet zorgen. Een land, waar enkel bijzondere scholen zijn, zou zich zeer wel kunnen

---

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 59.

bevinden. *Het onderwijs is geen taak van de Regeering.* De regeering moet alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bijzondere personen gemeenlijk te kort schieten,.... ik meen dat dat de pogingen van particulieren om het onderwijs uit te breiden alleszins aanmoediging verdienen."

Inderdaad is er in deze woorden van Thorbecke veel, dat een voorstander van de bijzondere school zou kunnen onderschrijven. Doch men late zich door deze woorden niet van de wijs brengen.

Zeer terecht heeft Groen van Prinsterer dan ook later duidelijk gemaakt, hoe men Thorbecke's pleiten voor een bijzondere school moet opvatten.

Hij schreef: [1]) „Doch, dewijl ik dit gaarne erken, erger ik mij dat men met dubbelzinnigheden de kiezers misleidt. Immers door bescherming van *bijzonder* onderwijs, wordt doorgaans nog iets meer verstaan dan de vrijheid, waarvoor Thorbecke opkwam. Over *geloofsvrijheid,* over vrijheid der *godsdienstige* opleiding loopt het verschil. Niet over vrijheid enkel in *vorm* en *orde* en *methode,* maar ook en vooral, over vrijheid in 't geen door de tegenpartij *sectarisch,* door òns *christelijk nationaal* genoemd wordt. Niemand zal ontkennen, dat Thorbecke ruimschoots financieele en gouvernementeele bescherming gewild heeft voor het bijzonder onderwijs d a t h e m b e v i e l. De vraag, waar het op aankomt is, of dit protectoraat zich, namens *recht voor allen,* tot hetgeen *hem niet beviel* uitgestrekt heeft. Ook door zijn machtigen invloed heeft de vrijheid van onderwijs het lot gehad van elke vrijheid, die het liberalisme illusoir maakt en wegcijfert in de praktijk, nadat ze, met ophef, als een der gewichtigste volksrechten in de Grondwet gebracht werd."

Zoo krijgen we een anderen kijk op Thorbecke.

Doch de dagen van zijn ministerie waren geteld.

't Moet gezegd worden, 't was een verdienstelijk ministerie geweest. Toch waren de liberalen niet tevreden over de houding van Thorbecke ten opzichte van het

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer. Ned. Gedachten 1872, No. 35.

bijzonder onderwijs. Zij meenden, dat hij dit te veel bevorderde. Maar geheel had Thorbecke het verbruid, toen hij toeliet, dat de pauselijke hiërarchie in ons land werd hersteld. Feitelijk was het herstellen dier hiërarchie reeds toegestaan in de Grondwet van 1848. Doch de regeering had te kennen gegeven, dat zij voordat de zaak werd uitgevoerd, daarvan mededeeling wenschte te ontvangen. Toestemming te geven was er niet meer, die was al gegeven, „toen de band der Staten sprong".

Welnu in Maart 1853 kwam de mededeeling.

Utrecht zou een aartsbisdom, Haarlem, Den Bosch, Roermond en Breda zouden bisdommen worden.

In het pauselijk schrijven werd o. a. gesproken van „Calvinistische ketterij" en het „bij den dag in Holland toenemende katholicisme" en deze uitdrukking verwekte hier veel ontroering. Er brak een storm van verontwaardiging los (April 1853) en „geen Paus, geen bisschop", werd de leus. Toen Koning Willem III Amsterdam bezocht, werd hem daar een smeekschrift aangeboden met ruim 50000 handteekeningen, waarin werd verzocht de vestiging der hiërarchie niet goed te keuren. De Koning gaf aan de commissie, die het verzoekschrift aanbood een ander antwoord, dan door den ministerraad was vastgesteld en daarop vroeg het ministerie Thorbecke ontslag. 't Was de z.g.n. Aprilbeweging, die Thorbecke ten val bracht. Althans officieel.

Officieus was het anders.

De schoolkwestie was lang niet vreemd aan de zaak. Door zijn schijnbaar bevorderen van de bijzondere school had hij zijn liberale partijgenooten meer gegriefd, dan door de bisschoppelijke hiërarchie.

II. EEN NIEUWE WET IN 'T ZICHT.

De plaats, die door den val van het ministerie Thorbecke was leeggekomen, werd nu bezet door het kabinet Van Hall—Donker Curtius.

De Tweede Kamer werd ontbonden.

„Bij de verkiezingen voor de nieuwe Kamer werden

een aantal volgelingen van Thorbecke door conservatieven vervangen. Het aantal Anti-revolutionairen was klein (7), wijl deze partij nog te veel haar aanhangers telde onder de „kleine luyden", welke door den hoogen census van het kiesrecht verstoken waren.

Het besluit betreffende de bisdommen bleef gehandhaafd.

Het ministerie diende echter een wet in tot regeling van het toezicht op de kerkgenootschappen. Zij werd aangenomen, maar door amendementen met behulp der anti-revolutionairen ontzenuwd en als instrument van liberale willekeur onbruikbaar gemaakt. Zij bepaalde, dat zonder 's konings toestemming geen vreemdelingen een kerkelijke bediening mochten aanvaarden en dat het kerkelijk gewaad alleen mocht worden gedragen, waar de openbare godsdienstoefening was toegelaten.

„Zoo was de wet niet veel meer geworden," schreef Da Costa aan Groen, „dan een krachtig protest tegen de allocutie en plannen van Rome, een teeken van leven en herleefde werkzaamheid bij koning en natie, regeering en vertegenwoordiging tegen Paapsche stoutigheden. Maar verre van ons de dwaasheid van het paard, dat tegen het wilde zwijn de hulp van den mensch inriep en ten koste van zijn eigen vrijheid verkreeg." [1])

Daarmede was dan de „Aprilbeweging" bezworen. Maar er wachtte het nieuwe kabinet een veel moeielijker taak. Er moest een nieuwe schoolwet komen. Het ministerie Thorbecke had hiervoor moeten zorgen, doch was den dans ontsprongen. Nu rustte die taak op het nieuwe ministerie.

Weinig bemoedigend was de denkwijze van de nieuwe regeering met betrekking tot de vrijheid van onderwijs. Had Thorbecke in zijn circulaire van 2 Dec. 1849 gepoogd de Gedeputeerde Staten tot milder optreden tegenover de bijzondere scholen te bewegen, minister Van Reenen, die als minister van Binnenlandsche Zaken Thorbecke was opgevolgd, dacht er anders over.

Weigerde een plaatselijk of een gewestelijk bestuur,

---

[1]) De Jong, a. w. blz. 326.

aan 't welk de beslissing stond de autorisatie te verleenen voor een bijzondere school, de Minister *zou er in berusten en niet tusschenbeide* treden, 't beginsel der wet van 1806 was de gemengde school en deze moest, zoolang de wet bestond, gehandhaafd worden.

Met deze redeneering was de groote kampioen voor het christelijk onderwijs Mr. Groen van Prinsterer het natuurlijk vierkant oneens.

Hij antwoordde den minister dan ook: „Waar is dit te lezen in die wet, en staat er in die wet niet uitdrukkelijk, dat er opleiding tot *christelijke* deugden moet zijn?... Nog altijd onderstelt men, dat met splitsing van de school, het oprichten van gezindheidsscholen wordt bedoeld. Reeds in 1851 heb ik hier het verschil doen uitkomen tusschen het oprichten van gezindheidsscholen, dat zijn scholen voor Lutherschen, Remonstranten, Afgescheidenen, enz. hetgeen van Staatswege onder de onmogelijkheden behoort en eene inrichting van het schoolwezen, waardoor de openbare instellingen, ook wat de godsdienstige behoefte betreft, bruikbaar zijn voor de bevolking. Zelfs het geachte lid uit Maastricht (Thorbecke) — het is verwonderlijk nadat de zaak zoo dikwerf jaren achtereen ter sprake gebracht is — koestert nog altijd hetzelfde denkbeeld van ons, dat wij namelijk van de openbare school willen maken een gezindheidsschool, waar niet alleen die speciale leer der Hervormde Kerk, maar de meest *eenzijdige uitsluitende, dogmatische* (ik weet niet of hij nog meer bijvoegelijke naamwoorden gebruikt heeft) opleiding gebracht wordt. Volgens hem begeeren wij dit zelfs voor de openbare school. Wij verlangen het zelfs niet bij de oprichting eener *bijzondere* school. Indien de geachte spreker zich de moeite wil geven de school te bezoeken, welke wij in deze stad opgericht hebben, zal hij zien, ik houd mij hiervan overtuigd, dat zij bruikbaar is, niet alleen voor Hervormden, die aan de meest eenzijdige, uitsluitende, dogmatische richting gehecht zijn, maar voor allen, die op de waarheden welke de Protestantsche gezindheden gemeenschappelijk, als hoofdzaak van het Christendom belijden, gesteld zijn.

Dit werpt, meen ik, een geheel ander licht over ons

verlangen, en, voegt men er bij, dat wij het zijn, door wie naleving van de wet van 1806, naar den eisch der veelszins veranderde omstandigheden begeerd wordt, dan zal het denkbeeld wellicht voor velen en voor den minister aannemelijk zijn."

Eindelijk, den 4den September 1854, diende minister Van Reenen de lang verbeide nieuwe schoolwet bij de Kamer in.

„Onwederlegbaar bewees zij, dat de gemengde school het einde van haar ontwikkelings-proces was genaderd, dat zij niet te behouden was, dan door alle godsdienstig onderwijs als telkens aanstootelijk voor den een of ander, geheel ter zijde te stellen. Wat de voorstanders en eerste uitvoerders van de wet van 1806 onmogelijk hadden geacht, — 't zou, ja, 't *moest* nu gebeuren — ordeshalve *zou de godsdienst bij wijze van politiemaatregel buiten de school worden gesloten.*

Het zou dus voortaan worden een burgerlijk-maatschappelijke school, een volkomen godsdienstlooze school.

Was er dan geen kans voor de ouders gelaten, om een school te krijgen naar eigen inzicht? Jawel, men had de deur daartoe op een kleine kier gezet. „Waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten, mogen afzonderlijke openbare scholen worden ingericht voor kinderen van dezelfde gezindheid."

Meer dan een phrase was dit echter niet, want in de Memorie van Toelichting sprak de minister als zijn meening uit, dat dit wel onmogelijk in praktijk gebracht zou kunnen worden, omdat er immers *zeventien godsdienstige gezindheden gevonden werden.*

„Zullen voor elk dezer een of meer openbare scholen worden opgericht?" zoo vroeg hij.

„Wanneer men aldus de caricatuur van onze denkbeelden bestrijdt, valt het licht ze met één pennestreek terzijde te stellen," merkte Groen hiertegen op. [1])

Alleen de Joden en de Roomschen juichten het ontwerp toe. Voorzeker een bedenkelijke hulde.

---

[1]) Mr. Groen v. Prinsterer. Adviezen. Dl. II, blz. 123.

Groen ageerde er fel tegen. Niet meer in de Kamer. Bij de verkiezingen in Juni was hij in Zwolle niet herkozen, zeer zeker een gevolg van zijn ijveren voor de vrijheid van onderwijs. Maar buiten de Kamer gebruikte hij zijn pen, om zijn getrouwen op te roepen tot den strijd tegen zulk een schoolwet en om vooral de oogen van het volk te openen voor het gevaar dat thans van achter de regeeringstafel dreigde.

Groen kreeg een ongedachte hulp.

Minister Van Reenen beging de onvoorzichtigheid te beweren, dat het met de grondwet in de hand, niet mogelijk was op de openbare school een christelijke opleiding te geven.

Daarmede had hij het in erge mate verbruid bij de *Groote Protestantsche partij.* De Kamer keurde het ontwerp niet goed en in December 1855 kwam de minister met een nieuw gewijzigd ontwerp schoolwet.

Maar ook in dit nieuwe ontwerp was geen plaats voor een christelijk-godsdienstige opvoeding. „Het geven van onderwijs in den godsdienst wordt overgelaten aan de kerkgenootschappen," zoo bepaalde de wet.

Groen was nu weer in de Kamer. In Den Haag was hij gekozen. En aanstonds begreep hij, dat dit tweede ontwerp even verderfelijk was als het eerste, maar ook dat de kans op aanneming grooter was, dan bij het eerste ontwerp. In de Nederlander uitte hij zijn bezwaren en daarin maakte hij ook zijn eischen bekend.

Die kwamen hierop neer:

1°. Vrijheid van bijzonder onderwijs, volgens de Grondwet;

2°. Een wèlingerichte openbare school, in den regel tegen de concurrentie der bijzondere scholen bestemd;

3°. Waar het mogelijk is, afzonderlijke scholen van Staatswege voor Protestanten en Roomsch-Katholieken;

4°. Geen *godsdienstlooze* school, die aan de overmacht van *Rome*, door terzijdestelling van Bijbel en Volkshistorie, den weg baant.

Natuurlijk waren de Anti-Revolutionairen het hiermede hartelijk eens, maar zelfs gelukte het Groen de instem-

ming te verwerven van mannen als Van Koetsveld en Hofstede de Groot.

Tal van bezwaren werden tegen de nieuwe wet ingebracht en koning Willem III wenschte, dat het ministerie daaraan zou tegemoet komen. Hij hoopte, dat een weg gevonden zou worden, waarlangs de schoolstrijd kon beëindigd worden. De wet zooals zij er nu lag, zou hij bezwaarlijk kunnen teekenen.

Doch het ministerie wilde zijn wet op het onderwijs toch doorzetten; het zou er voor pal staan, verklaarde de heer Van Hall.

En heimelijk hoopte men er een meerderheid voor te zullen vinden in de Tweede Kamer.

Doch die meerderheid was er niet: de wet werd verworpen en daarop diende het ministerie Van Hall—Donker Curtius zijn ontslag in.

III. EEN LEGENDE.

Men heeft het willen voorstellen alsof aan Groen van Prinsterer, na den val van het ministerie Van Hall—Donker Curtius een ministersportefeuille is aangeboden. Groen zou die dan geweigerd hebben en alzoo zou Groen eigenlijk de schuld er van hebben, dat toentertijd de schoolkwestie niet in anti-revolutionairen zin is opgelost.

Mannen van naam hebben dit zelfs beweerd en deze voorstelling met hun autoriteit gedekt.

Niets is echter minder waar, gelijk straks zal blijken.

Toch schrijft Van Welderen Rengers in zijn Parlementaire Geschiedenis: „Groen van Prinsterer werd vanwege Z. M. om advies gevraagd, maar zonderling genoeg scheen de staatsman, die niet geaarzeld had het werk van zijn politieke wederpartijders als verderfelijk voor het godsdienstig en zedelijk welzijn der natie af te schilderen, terug te deinzen voor de praktische oplossing van het door hem in woord en geschrift sedert jaren behandelde vraagstuk."

Ook nieuwere schrijvers sluiten zich bij deze meening aan. Zoo verscheen er in Maart 1924 nog een groot

werk [1]) waarin werd gezegd: „Groen van Prinsterer is voor de aanvaarding van een ministerszetel teruggedeinsd."

Waaruit dus de conclusie valt te trekken, dat de rechterzijde het aan zichzelf heeft te wijten, dat de schoolwet van minister Van der Brugghen is gekomen, die zooveel ellende over ons volk heeft gebracht. Het is geen wonder, dat, waar in standaardwerken aldus de waarheid wordt verdraaid, ook andere boeken en o. m. ook leerboeken voor vaderlandsche geschiedenis deze legende overnemen. Zoo lezen we o. a. in het meer aangehaalde leerboek van J. de Jong: „De koning wendde zich nu tot Groen van Prinsterer om advies. Tot aanvaarding eener portefeuille was hij echter niet bereid, wijl zijn aanhang grootendeels uit niet-kiezers bestond." [2])

En toch hoe vaak deze legende ook wordt geschreven en overgeschreven, het is en blijft een legende en de historie heeft zij niet aan haar zijde.

Het is waar, dat koning Willem III Groen heeft geraadpleegd. Hij deed dit reeds vóór het kabinet Van Hall—Donker Curtius was afgetreden. Natuurlijk liep het over de schoolkwestie. Er was in het land zulk een storm opgestoken tegen de ingediende schoolwet. En bij het advies, dat Groen toen uitbracht, bleek wel duidelijk, dat hij de gedachte had dat hij zelf kon worden belast met de oplossing van het probleem.

Groen schreef toen woordelijk dit aan den koning: [3])

„Ik huiver bij de overweging van de magt der vrijzinnige rigting, gelijk ze in drie jaren, door een met haar in hoofdgedachte eenzelvig en daarna weifelend Bewind opgebeurd is geworden. Gelijk ze nu tot vermeestering van het gezag, dat is, volgens de leer, van een *ministrieel en centraliseerend alvermogen* bedacht is.

Ik huiver ook om de hartstogtelijkheid der bestrijding, die mij dikwerf, zoodra men van eenigen invloed mijnerzijds beducht was, ten deel viel. Ik huiver om de velerlei

---

[1]) Prof. Kranenburg. Nederlandsch Staatsrecht.

[2]) J. de Jong. Leesboek voor de geschiedenis van het vaderland, 2e deel, blz. 327.

[3]) Aangehaald in „De Rotterdammer" van 8 Maart 1924.

werkzaamheden die, vooral hier te lande, in hooge betrekking een nauwkeurig en bedaard overleg der vraagstukken, die met hoofdbeginselen in verband staan, bijkans onmogelijk maakt. Daarom zou ik niet ligt de vrije positie verlaten, waarin misschien grootendeels mijn kracht ligt. Althans zou ik niet zonder rijp beraad daartoe kunnen besluiten. Ik zou vreezen door gebrek aan zelfkennis, een last op mij te nemen, die, vooral in gevorderden ouderdom, mij te zwaar is. Alleen dan zou ik niet langer aarzelen, wanneer ik, door den samenloop van omstandigheden, de overtuiging verkreeg, dat, op den voorgestelden voet, ook voor mij welslagen niet onmogelijk en dus het weigeren van medewerking niet verantwoordelijk zijn zou."

Dit is toch zeker allesbehalve een weigering te noemen en zeer zeker kan hier niet gezegd worden dat Groen is teruggedeinsd. Als er van terugdeinzen sprake is, welnu dan is men toentertijd voor Groen teruggedeinsd.

„In het geschrift van Prof. Fabius over Elout in de aanteekeningen, die Mr. T. de Vries uit Groen's archief gemaakt heeft blijkt, dat oorspronkelijk wel aan een opdracht aan Groen gedacht is, maar dat toen Groen tot de overtuiging was gekomen niet te mogen weigeren, niet aan hem, maar aan Mr. Van der Brugghen de opdracht tot kabinetsformatie werd verleend." [1])

Zie hier het verloop van de geschiedenis:

„De heer Elout begaf zich naar Oud-Wassenaar, om met den heer Groen in overleg te treden. De heer Elout was er voor, dat de opdracht zou worden aangenomen. De portefeuille van Binnenlandsche Zaken was voor den heer Groen niet geschikt, daar hij, wat de meeste afdeelingen van het departement betreft, uit den aard zijner studiën niet genoegzaam op de hoogte was, en men niet van hem kon vergen, dat hij zich op de hoogte van al die zaken stelde.

Na lange deliberaties kwam men tot het besluit, dat Groen bij eventueele opdracht Minister van Buitenlandsche Zaken en tevens van Onderwijs zou worden. Wel

---

[1]) De Rotterdammer van 8 Maart 1924.

had Mevrouw Groen wat aangaat de portefeuille van Buitenlandsche Zaken eenig bezwaar met het oog op het ontvangen van diplomaten, enz., maar dit bezwaar bleef niet gelden. Toen de heer Elout van den heer Groen scheidde was er besloten, dat deze laatste de opdracht zou aannemen. Eén conditie slechts werd door hem gesteld, en wel dat *in tegenwoordigheid des Konings* de quaestie van het onderwijs principieel zou worden behandeld met al de nieuw op te treden Ministers.

Dat geschiedde op Donderdag. De twee volgende dagen hoorde de heer Groen niets meer, toen Zondagochtend de heer Van der Brugghen per kort briefje belet vroeg tegen twee uur op Oud-Wassenaar. Het onderhoud tusschen Groen en den voormaligen afgevaardigden uit Zutphen had plaats zonder getuigen. De heer Groen had aan den heer Elout gevraagd tegen 4 uur bij hem te komen om hem den uitslag der bespreking mee te deelen.

Zoodra de heer Elout bij den heer Groen binnenkwam, (Van der Brugghen reed net weg) zeide de leider der Anti-rev. partij: „Van een opdracht aan mij is geen sprake meer."

Zoo is het ware verloop van de historie, en dus staat vast, dat niet Groen is teruggedeinsd, maar dat men voor Groen is teruggedeinsd.

HOOFDSTUK IX.

EEN TRAGISCH CONFLICT.

„Want het is geen vijand, die mij hoont, anders zoude ik het hebben gedragen; het is mijn hater niet, die zich tegen mij groot maakt, anders zoude ik mij voor hem verborgen hebben.

Maar gij zijt het, o mensch, als van mijn waardigheid, mijn leidsman en mijn bekende!"

Psalm 55 vs. 13 en 14.

I. HET GESPREK OP OUD-WASSENAAR.

Koning Willem III had zich een echte Oranje getoond. Het tweede wetsontwerp van Minister Van Reenen had in de Tweede Kamer een meerderheid en de wet zou zeker worden aangenomen. Doch het was een schoolwet, die de ontkerstening van ons volk zeer sterk zou bevorderen. Toen Koning Willem III dit begreep, trad hij tusschenbeide. En nog vóór de wet in stemming was gebracht, verklaarde hij zulk een wet nooit te zullen teekenen.

Deze daad noemt Groen „de schoonste bladzijde in het leven van Koning Willem III."

Het Ministerie wilde niet tegemoetkomen aan de bezwaren van zooveel duizenden Protestanten en ging heen.

Nu stond men voor de vraag: „Wie moet opvolger zijn?"

Drie jaar tevoren had men ook voor deze vraag gestaan. Toen ging Thorbecke en de vraag rees: „Wie moet hem opvolgen?" Da Costa was toen (in 1853) van meening, dat Groen de aangewezen man was. Toen men de zaak besprak in April 1853, zei Da Costa: „Wat anders dan een Ministerie-Groen?" En zeker, Groen was de erkende leider van het Orthodoxe Protestantsche volksdeel, ter-

wijl de massa der Aprilbetoogers behoorde tot de Orthodoxe Protestanten. Maar het is bekend, dat het kiesrecht in dezen tijd zeer beperkt was, er waren omtrent 100.000 kiezers, die meerendeels behoorden tot de gegoede liberale

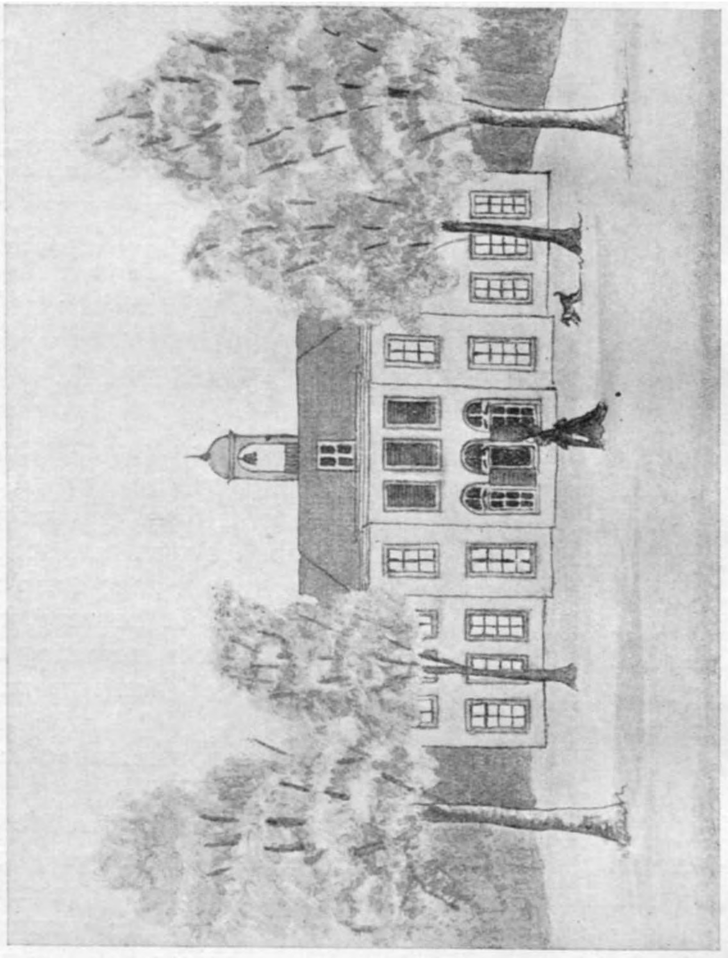

Groen's zomerverblijf „Oud Wassenaar".

of conservatieve burgerij. De Aprilbetoogers hadden voor 't grootste deel geen kiesrecht. Zij behoorden tot wat Groen noemt het volk achter de kiezers. En als Groen Minister werd, had hij te doen met de Kamers, die in meerderheid liberaal of conservatief waren. Vandaar, dat

Groen niet gevraagd werd om een nieuw kabinet te vormen. [1])

Maar nu?

Het was nu niet het stroovuur van een April-beweging, dat het ministerie had doen wijken, maar het verzet der natie tegen een schoolwet, die in principe paganistisch was.

Het ligt voor de hand, dat Koning Willem III het eerst aan Groen dacht. Hij was de man, die de onderwijskwestie op bevredigende wijze zou oplossen.

En Groen is voor die moeilijke taak niet teruggedeinsd. Hij schreef er later zelf van: [2])

„Wèl heb ik toen, vernemende dat 's konings persoonlijk verlangen met mijn hoofdgedachte en met de hoofdstrekking van het Petitionnement overeenkwam, mij niet ongezind verklaard in een ministerie ad hoc, als lid van het kabinet of, liever nog, als commissaris des konings speciaal te dezer zake, de behandeling der onderwijskwestie op mij te nemen. Onder één voorwaarde evenwel. Namelijk dat, door gezamenlijke bespreking en vaststelling der hoofdpunten van het regeeringsbeleid, in tegenwoordigheid des konings, ik genoegzamen waarborg zou hebben van opregte en kordate homogeniëteit." Zoo stonden de zaken toen Groen op 15 Juni 1856, Zondagsmorgens het volgende briefje ontving van Mr. Van der Brugghen:

Waarde Vriend! Zoude het u conveniëren mij morgen, Zondag den 15den dezer, des middags ten halfdrie uur voor eenige oogenblikken gehoor te verleenen? Ik ben in mijn tijd beperkt en zie mij daarom genoodzaakt een bepaald voorstel te doen.

Indien ik van u, bij Singendonck, alwaar ik gelogeerd ben, geen antwoord ontvang, zal ik meenen het er voor te kunnen houden dat mijn bezoek u niet onwelkom zal zijn.

Geloof mij steeds. t. t.

VAN DER BRUGGHEN.

---

[1]) J. E. van Buuren, in „Gereformeerd Schoolverband", Januari 1922.

[2]) Mr. G. Groen van Prinsterer. Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, blz. 35.

Groen zond geen antwoord en dus zou de conferentie doorgaan. Groen meende, dat Van der Brugghen met hem kwam spreken over de nadere regeling der zaak. In twee dagen had Groen niets over zijn aanstaand ministerschap gehoord.

Doch in plaats daarvan kwam Mr. Van der Brugghen met de boodschap: „*Ik*, niet gij, ben de man van het oogenblik. 't Is hard, mijn vriend! maar uw Ministerie zou geweest zijn een Ministerie Polignac." „Polignac was de man, die 1829 in Frankrijk minister werd en wiens reactionaire politiek de Juli-revolutie van 1830 veroorzaakte. Groen dus de reactionair, die niet nationaal was. Van der Brugghen de man, die het christelijke met het nationale zou vereenigen. Het Ministerie Polignac wordt dikwijls het onmogelijke ministerie genoemd. In dien zin schijnt Van der Brugghen het bedoeld te hebben. Groen was te fel principieel, te beslist. Groen's politieke overtuiging was gegrond op zijn confessioneel belijden, op de Gereformeerde theologie. En daardoor te hoekig, te belijnd voor vele conservatieven van dien tijd." [1])

Nu wist Groen dus, dat hij geen minister zou worden. Zou Van der Brugghen het dan worden?

Dat was nog niet zeker, dat hing wat Van der Brugghen betrof af van den steun van Groen. En anderhalf uur lang putte Van der Brugghen zijn welsprekendheid uit, om zich van dien steun te verzekeren.

„Van der Brugghen was," zegt de liberale geschiedschrijver W. H. de Beaufort, „begeerig, om als minister op te treden." Hij meende, dat hij daartoe bijzondere roeping had. Hij zou de vredesapostel zijn, die den onzaligen onvrede, die er op onderwijsgebied heerschte, wegnemen zou.

„Van der Brugghen gevoelde zich de man van de Bevrediging. Groen was Gereformeerd, ook in de opvatting van zijn levenstaak. Geroepen om Gods wil te doen niet alleen en juist daar, waar hij met eigen ambitie overeenkwam, maar heel dikwijls juist daar tegenin, in ge-

[1]) Van Buuren, a. w. Februari 1922.

trouwheid aan het geopenbaarde Woord Gods. Van der Brugghen heeft zich door zijn religieus gevoel zelf gesuggereerd tot de meening, dat hij van Godswege de roeping had, om de schoolkwestie in 1857 op te lossen. Die oplossing was zijn roeping. Vandaar een wonderlijke vermenging van persoonlijke ambitie en religieuse stemming. En vandaar ook, dat Van der Brugghen, niets en niemand ontziende, op den weg der bevrediging voortholde tot hij ten slotte in de armen van Thorbecke terecht kwam." [1])

Zoo praatte Van der Brugghen dus heel hartelijk als altijd en herhaalde telkens zijn vraag, of hij er toch van verzekerd mocht zijn, dat Groen niet tegen hem in oppositie zou komen. Daarop was Groen's antwoord: „Handelt ge overeenkomstig mijne u bekende beginsels, dan zijt ge van mijn bereidvaardige medewerking zeker; doet ge dit niet, dan kunt ge geen lijdelijkheid verwachten." [2])

Dit gesprek nu is aanleiding geweest tot een zeer „afschuwelijk misverstand" en heeft zich dermate toegespitst, dat het conflict tusschen Groen en Van der Brugghen een der aangrijpendste momenten is geworden in onze parlementaire historie.

Tegen vier uur vertrok Van der Brugghen en toen had hij voor zichzelf de overtuiging, dat Groen aan zijn zijde stond. In dien geest liet hij zich ook uit dien zelfden Zondag tegen zijn zwager Singendonck. Het was voor hem een heugelijke tijding. Nu durfde hij, en reeds den volgenden dag stelde hij den koning in kennis met het gelukkig verloop der onderhandelingen.

Maar hij had zich vergist en al spoedig zou blijken, dat hij Groen kon rekenen onder zijn felste tegenstanders.

Had Groen hem dan bedrogen?

Dat allerminst, maar het schijnt, dat Groen zelf niet heel duidelijk heeft uitgesproken.

„Groen had zijne redenen, zich niet ten volle uit te

---

[1]) Van Buuren, idem.

[2]) Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, blz. 36.

spreken en Van der Brugghen was niet in de stemming om een half woord te verstaan." [1])

Van der Brugghen zelf heeft later deze verklaring gegeven. „Gij hebt," schreef hij later aan Groen, „op een wijze tot mij gesproken, die mij, geen diplomaat, heeft *kunnen* doen denken, dat gij werkelijk tot mij gesproken hadt in den zin zooals ik het heb opgevat." [2])

Zoo kan zich de zaak hebben toegedragen.

Er is dus een misverstand in het spel geweest. Een zeer tragisch conflict was van dit misverstand het gevolg. Aan wien de schuld?

„Groen vooral heeft hier misgegrepen. Het was zijn fout, dat hij mee door waardeering van den persoon van Van der Brugghen niet gepeild heeft de beteekenis van diens principiëele afwijking.

Aan het einde zijns levens heeft Groen dit ruiterlijk erkend, wanneer hij in de Nederlandsche Gedachten schrijft: „Mij zelven verwijt ik, dat ik in 1856 zooveel verwachtte van één man, die op theologisch terrein zich reeds zoo zwak had betoond. Ik meende (doch dat was mijn dwaling), dat in den Staatsman, mits van harte Christen, de theologische dwaling minder schaden zou! Alle krenking van Gods waarheid werkt nadeelig op elk gebied.

De oude Wormser zag en oordeelde scherper. Toen in 1856, vóór van het ministerschap van Van der Brugghen sprake was, de antirevolutionaire kiesvereeniging Nederland en Oranje te Amsterdam dezen had candidaat gesteld met Mr. Teding van Berkhout, weigerde hij, aan Van der Brugghen zijn stem te geven.

„Hoe achtenswaardig Z. Ed. ook zijn moge — hij staat meeningen voor, die niet geduld mogen worden."" [3])

De oude Wormser had goed gezien.

En Groen had zich vergist.

---

[1]) Mr. W. H. de Beaufort, De Gids 1887.
[2]) Hoe de onderwijswet in 1857 tot stand kwam, blz. 107.
[3]) De Rotterdammer, No. 6382.

II. WIE WAS VAN DER BRUGGHEN?

Mr. Justinus Jacob Leonard van der Brugghen werd den 6den Augustus 1804 uit een aanzienlijke familie te Nijmegen geboren. Zijn vader was aldaar ontvanger der directe belastingen en hij gaf zijn zoon, die een schoon verstand bezat, een degelijke opvoeding.

Te Leiden studeerde de jonge Van der Brugghen met eere. Hij smaakte het genoegen, een door hem ingezonden antwoord op een wetenschappelijke prijsvraag met goud bekroond te zien en ook de dissertatie, waarop hij promoveerde, toonde, dat hij een talentvol man was.

Mr. J. J. L. van der Brugghen.

Op 22-jarigen leeftijd vestigde hij zich reeds als advocaat te Nijmegen. Slechts vier jaar had hij deze praktijk uitgeoefend, toen de Belgische opstand hem onder de wapenen riep. Vier jaar lang was hij in krijgsdienst, maar het ging er nog al gemoedelijk naar toe. „Kenschetsend voor Van der Brugghen en voor den toenmaligen oorlogstoestand is, dat Van der Brugghen te velde een kleine piano met zich voerde benevens een miniatuur drukpers, waarop hij zijn bulletins in het Fransch drukte." [1])

Uit den dienst terug, huwde hij met Jonkvrouwe Anna Singendonck en werd hij weldra Rechter van Instructie te Nijmegen.

De geestelijke opwekking, die omstreeks 1840 over de Nijmeegsche aristocratie kwam, ging niet aan Van der Brugghen voorbij. Zij maakte op zijn ziel een onuitwischbaren indruk en naast César Malan noemde hij gaarne

---

[1]) Mr. T. de Vries, Mr. G. Groen van Prinsterer in zijn omgeving, blz. 123.

de Nijkerker predikant C. C. Callenbach „zijn vader in Christus".

Dat Van der Brugghen ondanks zijn rechtsgeleerde studiën ook lust en aanleg had voor de theologie, blijkt uit de aanteekeningen, die hij gaf op Romeinen IV en Romeinen X vs. 4, alsmede uit zijn werk over „De eedsleer" en over „Het verlossingsbegrip".

In de Nijmeegsche beweging voor het christelijk onderwijs werd hij al spoedig een vooraanstaand man. Mede door zijn toedoen verrees de school op den Klokkenberg en van 1844—1852 redigeerde hij het „Nijmeegsch schoolblad", de eerste periodiek, die aan de belangen van het christelijk onderwijs was gewijd.

„Groen was het niet in alles met hem eens, maar schonk toch aan Van der Brugghen „gelijk hij reilt en zeilt" een gift van 500 gld. voor de Normaalschool." [1])

Al spoedig zocht Van der Brugghen aansluiting bij de mannen van het Réveil en op de vergaderingen van de „christelijke vrienden", waar Heldring, Da Costa, Groen, Capadose, Van Lynden en Elout samenkwamen, was hij een geziene gast.

Doch Groen had wel gelijk toen hij zeide, dat hij het niet in alles eens was met Van der Brugghen. Telkens botste het met de „christelijke vrienden". Hij had afwijkende gevoelens, maakte scherpe scheiding tusschen wet en evangelie en verwachtte geen heil van een herziening der belijdenisschriften.

„Hoort hem opkomen voor het subjectieve, voor het ethische element: „Het gelooven is niet een daad des verstands alleen, noch des gevoels, noch der verbeelding, maar eene daad van het zedelijk-godsdienstig geweten."

„In het ethische moment, dat tot het naar waarheid dorstende hart, tot het geweten spreekt, ligt het bewijs der waarheid van de Schrift." „Het christendom is een kracht Gods tot zedelijke waarheid, een geneesmiddel van het geweten; eerst als het gevolg en de vrucht daarvan, werkt het ook tot opheldering en scherping onzer

---

[1]) J. Kuiper. Gesch. v. h. Christ. Lag. Onderw. in Nederland, blz. 156.

verstandelijke vermogens. Ach, het is zulk eene het hart tot christelijke liefde en verdraagzaamheid overwinnende waarheid, dat het christendom niet allereerst afhangt van de zuiverheid van het begrip der waarheid, van het hebben van waarheid in het binnenste." [1])

Uit deze aanhalingen van wat Van der Brugghen zelf schreef blijkt voldoende, dat hij tot de ethische richting behoorde, dat hij het levensbeginsel stelde tegenover het leerbegrip en de vrijheid verheerlijkte boven het gezag. Maar deze beschouwing maakte ook scheiding in de Staatkunde, beheerschte ook zijn kijk op de schoolkwestie.

In 1853 werd Van der Brugghen lid der Tweede Kamer voor Zutphen. In 1856 werd hij Minister van Justitie, om in het volgende jaar de schoolwet tot stand te brengen, die naar hem werd genoemd.

„Dat was de schoolwet „met de befaamde zinsnede", opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden," waarbij hij, op aandringen van Thorbecke, tot de verklaring gebracht werd, dat de beteekenis van het woord „christelijk" aldus moest worden opgevat, dat „alle leerstellingen en dogmatische bestanddeelen, alles, met één woord, wat tot het begrip des christendoms, van zijne waarheden, van zijne feiten, van zijn geschiedenis behoort, van de gemengde school verwijderd moet blijven. Ik meen dat die verklaring juist en dat zij duidelijk is." (Rede van Van der Brugghen op 10 Juli 1857).

Nu, aan juistheid en duidelijkheid, zoo Van der Brugghen geheel aan de wenschen van Thorbecke wilde voldoen, liet deze verklaring zeker niets te wenschen over." [2])

Van der Brugghen's afwijkende beginselen maakten scheiding in de Staatkunde en hadden ook invloed op de schoolkwestie. Zóó kon hij worden de man van de schoolwet van 1857, die over ons volk zooveel ellende heeft gebracht, doch die toch van achteren bezien ons ook nog tot zegen is geweest. Doch dat was zijns ondanks.

Feit blijft, dat Van der Brugghen ons christenvolk heeft teleurgesteld.

---

[1]) De Rotterdammer, No. 6388.
[2]) Mr. T. de Vries, a. w. blz. 125.

Voor het ideaal der vrije school heeft hij dapper gestreden, ja dat ideaal heeft hij zelfs eerder gegrepen dan Groen, doch als minister heeft hij dit heerlijk ideaal smadelijk prijsgegeven.

Hij heeft den roem van zijn jammerlijk ministerschap slechts kort overleefd. Reeds den 2den October 1863 overleed hij, nog geen 60 jaren oud.

III. WAT HEEFT VAN DER BRUGGHEN MISDAAN?

Men had van Van der Brugghen schoone verwachtingen. Meer dan iemand anders had hij den kamp gevoerd voor de vrije school en tegen de neutrale staatsschool. Scherp had hij zich over die school vaak uitgelaten. En wat de opleiding tot alle „christelijke en maatschappelijke deugden" betreft, hij had ervan gezegd:

„Wij weten, met méér zekerheid dan iets ter wereld zeker is, en zulks niet door een grillige opvatting van onze eigen gedachten, maar op Gods waarachtig Woord, dat op alle scholen, hoe goed en voortreffelijk anders ook, waarop Christus niet aan de kinderen voorgesteld wordt, gelijk God en dat Woord van Hem getuigt, aldaar niet verzameld, maar verstrooid wordt; dat is dat de kinderen, door een onderwijs hetwelk niet anders kan zijn dan tevens opvoeding door tucht, de leer en vermaning des Heeren, niet alleen verstoken blijven, maar verwijderd, maar meer en meer vervreemd worden van Hem, die ook voor die kinderen de éénige naam is, die hun gegeven is, waardoor zij kunnen zalig worden."

„Het is even onmogelijk, dat men op scholen, waar Gods Woord niet gehoord wordt, de kinderen zoude kunnen opleiden tot alle maatschappelijke deugden, als met de hand aan den hemel reiken, en degenen, die toch zeggen, dat zij dat kunnen, toonen daardoor, dat zij noch zichzelven, noch de kinderen, noch God, noch Christus, noch Zijn Woord kennen."

„Het is voor de eer van onze wetgeving zeer te hopen, dat zij zich niet meer aan de wartaal van „Christelijke en maatschappelijke deugden" zal schuldig maken.

Ja, wartaal in den volsten zin des woords; een phrase, welke aantoont, dat men noch van deugd, noch van maatschappij, noch van Christendom éénig begrip heeft."

„Wij bidden onze vrienden, toch wel bijzonder hierop hunne aandacht te willen vestigen, dat het wetsontwerp-Van Hall volstrekt niets nieuws invoert, maar de zaken laat, zooals zij waren: — alleen ontneemt het aan dien staat van zaken de leugen, de officieele fictie, waardoor, hetgeen facto op de gemengde openbare school geen Christendom was noch konde zijn, toch gecenseerd werd Christendom te wezen. Is dit werkelijk een schade, dat wij van die fictie verlost worden?"

Zoo had Van der Brugghen drie jaren te voren gesproken. En hoe jammerlijk heeft hij de verwachtingen zijner vrienden teleurgesteld.

Toch mag zijn jammerlijke houding als Minister niet worden gebrandmerkt als een verraad aan de Anti-Revolutionaire partij. Van der Brugghen was geen volbloed Anti-Revolutionair.

„Anti-Revolutionair was in het midden der vorige eeuw geenszins een omlijnd begrip. Daar was geen uitgewerkt program; daar bestond geen belijnde organisatie. Noch bij de conservatieven, noch bij de liberalen kon Van der Brugghen zich voegen, toen hij in 1853 na de April-beweging door Zutphen naar de Tweede Kamer werd afgevaardigd.

Niet z'n ontrouw aan de Anti-Revolutionaire beginselen kan Van der Brugghen als schuld worden aangewreven, maar wel de jammerlijke wijze waarop hij zijn eenmaal ingenomen standpunt ten opzichte van de gemengde school verliet. Had hij in 1853 breed zijn bezwaren tegen de gemengde school uitgemeten, (we haalden ze hierboven aan) nauwelijks Minister, doet hij de verbijsterende uitspraak: „Ik geloof, dat de gemengde school goed, in den waren zin zelfs Christelijk kan zijn, zonder bepaald leerbegrip. Ja, ik moet verder gaan en ik moet mij zelfs blootstellen aan het verwijt, iets te zeggen, dat minder strookt met de eenigszins orthodoxe reputatie, welke ik heb genoten — ik moet er bijvoegen,

dat een gemengde school mij voorkomt zelfs goed, zelfs Christelijk te kunnen zijn, zònder het gebruik van den Bijbel. Het is waar, het Christendom komt voort uit en steunt op den Bijbel en ligt daarin; maar het is aan den Bijbel niet vastgesnoerd. Dat heeft de ondervinding van de eerste tijden der Kerk en van de eeuwen daarna aangetoond."

Men begrijpt, dat een dergelijke uitspraak koren was op den molen van Thorbecke. Hij juichte dan ook: „Mij dunkt, dat deze stellingen voor een groot deel aan onze beginselen zijn ontleend, althans daarmede eene verwonderlijke overeenstemming hebben."

En toen Van der Brugghen met de schoolwet kwam nam het gejuich nog toe. Dat was geen wonder, want die wet kwam in hoofdzaak overeen met de wet van Van Reenen, die de Koning niet had willen teekenen. Nu zou dus door een Christelijk man, oprichter van bijzondere scholen, een wet gegeven worden, die naar het hart der liberalen was en die zij zelf er niet dóór hadden kunnen krijgen.

Maar zoo goed als het gejuich in het liberale kamp begrijpelijk was, zoo goed is ook te begrijpen de droefheid van het Protestantsch-Christelijk Nederland. Groen verweet in de Tweede Kamer Van der Brugghen zijn ontrouw met deze woorden:

„Uw organisatie van het openbaar schoolwezen is met de behoefte en het recht van alle gezindten, met het geloof der natie, met het volksgeweten in strijd. Uwe volksschool neemt met het Kruis het Christendom weg. Vereenigt Jood en Christen op één volksschool, zoodat gij tot wegneming van het kenmerkend-christelijke verplicht zijt, en geeft dan die onchristelijke schoolgemeenschap den christelijken titel, dit noem ik heiligschennis. Uwe Christelijke leus is een onzedelijk woordenspel, dat ontheiliging door heiligschennis verbloemt."" [1])

't Was kras gezegd.

Maar waarlijk, de karakteriseering van wat Van der Brugghen gedaan had was niet *te* kras.

Want inderdaad, dít was het, wat Van der Brugghen had misdaan.

---

[1]) De Rotterdammer, No. 6394.

HOOFDSTUK X.

EEN JAMMERLIJKE TELEURSTELLING.

„De wet spreekt van opleiding tot *alle christelijke* deugden en dat *zonder* den Christus. Dit is even dwaas als vruchten te willen plukken van een boom, die niet geplant is."

Dr. Mr. W. VAN DEN BERGH. [1])

I. „DE NEERLAAG WAS VOLTOOID EER DE STRIJD BEGON".

Zoo was dan nu het ministerie Van der Brugghen aan het roer. 't Was een anti-revolutionaire minister, die het kabinet had samengesteld, en men had dus goede hoop, dat de schoolkwestie op bevredigende wijze zou worden opgelost. Immers juist daartoe was dit ministerie in het leven geroepen. De koning wilde tegemoet komen aan de bezwaren zijner onderdanen, die door petities hadden geprotesteerd tegen de wet Van Reenen. Het adres, dat door Ds. O. G. Heldring en andere predikanten was gericht tegen deze wet, was door duizenden geteekend en daarin werden gevraagd afzonderlijke scholen voor Protestanten, Roomschen en Israëlieten. Het is waar, minister Van der Brugghen had toen dit adres niet geteekend, doch de petitie, door Ds. Stoop opgesteld, had hij wél geteekend. Hij had daarbij zeer merkwaardige woorden gesproken. Hij zeide: „Ik verzeker u, mijne vrienden, indien de koning mij riep, een schoolwet te geven voor ons land, ik verzeker u, ik zou geen andere wet kunnen geven; maar om u te bewijzen, dat ik zulk

[1]) In een predikatie over Micha 6 : 8, gehouden op Zondag 16 Aug. 1888. Men zie G. van Zeggelaar, Wat God deed met Zijn kerk te Voorthuizen.

een school niet voor mijn kinderen begeer, geef mij de petitie, ik wil haar teekenen". [1])

Maar dit was zeker een verdachte uitspraak, doch stond tegenover deze woorden niet het feit, dat Van der Brugghen jaren lang de onhoudbaarheid der *gemengde school* had verdedigd en dat hij zelfs medeoprichter van de school op den Klokkenberg was en het Nijmeegsch schoolblad had geredigeerd?

Neen, men kon gerust zijn.

Zelfs Groen was tamelijk gerust; hij had de illusie, dat Van der Brugghen inderdaad de schoolkwestie zou oplossen in anti-revolutionairen geest.

Helaas, meer dan een illusie was het niet, dat zou al spoedig blijken.

Den 25sten Juni 1856 ontving Groen een vriendelijk briefje van Minister Van der Brugghen, waarin deze hem verzocht „nevensgaand concept der sluitingsrede eens te willen inzien en proeven. Uw oordeel over dat in deze oogenblikken gewigtige staatsstuk zoude mij, gelijk altijd, veel waard zijn." [2])

Deze sluitingsrede was de toespraak, waarmede minister Van der Brugghen op 5 Juli de zitting der kamer zou sluiten. De gedragslijn van het kabinet werd er in uitgedrukt en omdat ook de onderwijskwestie er in werd aangeroerd, stelde Van der Brugghen het op hoogen prijs, dat Groen het concept eens doorlas.

Groen deed dit en verklaarde later: „Het vertrouwelijk medegedeelde concept was onbeduidend." [3])

Men kon denken, hoe Groen schrok, toen hij op 5 Juli in de sluitingsrede van den minister deze woorden hoorde: „Uwe beschouwingen over de voorgedragen wet op het lager onderwijs zullen de regeering van nut zijn bij hare nadere overwegingen. De koning immers, getroffen door de gemoedsbezwaren van vele zijner onderdanen tegen het ontwerp, verlangt, dat een middel gezocht worde om

---

1) Dr. A. H. Raabe. Mr. J. J. L. van der Brugghen herdacht, blz. 155.
2) Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, blz. 47.
3) a. w. blz. 48.

deze gewichtige zaak in dier voege te regelen, dat niemands geweten worde gekwetst, *zonder af te wijken van de gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie gehecht is.*" [1])

Wie was de oorzaak van deze zonderlinge uitspraak? Dat was minister Anthon Gerard Alexander, ridder van Rappard. Hij was in 1799 geboren en heeft als student, als burger en als staatsman een zeer belangrijk aandeel gehad in de gebeurtenissen van zijn tijd.

A. G. A. van Rappard.

„Al overtrof niemand hem in die echte liberaliteit, die bescheiden is voor zich zelven en billijk en vrijgevig in den omgang jegens anderen, was hij toch conservatief op staatkundig en theologisch gebied. Van eene te geavanceerde liberale richting vreesde hij nadeel voor vaderland en koning, welke belangen hij onafscheidelijk getrouw had gediend." [2])

„Het leven van Anthon Gerard Alexander van Rappard is een treffende aanwijzing, wat geest — wat liefde tot het ware en het goede boven de natuur vermag. Van nature was Van Rappard van een zwak gestel, zonder grooten moed, vol van bezwaren, zonder vertrouwen op zichzelven, vreesachtig voor ziekte en dood. Niettegenstaande zijn zwaartillendheid, heeft hij meer dan dertig jaren den Staat in de belangrijkste betrekkingen gediend

---

[1]) J. de Bosch Kemper. Anthon Gerard Alexander, ridder Van Rappard, blz. 75.

[2]) J. de Bosch Kemper, a. w. blz. 111.

en geen, die het met meerder vrucht deed dan hij. Opziende tegen het openbaar debat, zonder vertrouwen op eigen kracht, maar vol vertrouwen op God, heeft hij de meest gewichtige wet voor een vrijheid- en vooruitgang lievend volk voorgesteld, verdedigd en met een aanzienlijke meerderheid doen aannemen." [1])

Helaas ja, dat is de twijfelachtige eer geweest van Van Rappard. Z'n levensbeschrijver noemt hem „de ontwerper en verdediger van de schoolwet van 1857". Dat is hij geweest, ook al staat de wet op naam van Van der Brugghen. Maar deze laatste had wijzer moeten zijn. Hij had dadelijk moeten begrijpen, dat de uitdrukking „zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie gehecht is," die z'n vredelievende collega hem in den mond legde, de schoolkwestie niet zou oplossen, maar integendeel den schoolstrijd met groote hevigheid zou doen ontbranden.

Doch Van der Brugghen had daarvoor geen oog. Hij was het met Van Rappard eens, dat de gemengde school moest gehandhaafd worden.

Vandaar de uitdrukking in de Sluitingsrede. Groen was z'n illusie verloren.

Zoodra hij de woorden uit de rede hoorde, wist hij, dat de zaak verloren was.

„De neerlaag was voltooid, eer de strijd begon. Bijkans niemand, zelfs onder onze geestverwanten, scheen te bemerken, dat de eerste officiëele verklaring met de bedoeling van de Kabinetsformatie in tegenspraak was.

Bijkans niemand scheen op de verloochening van de hoofdgedachte des Konings te hebben gelet.

Bijkans iedereen was overtuigd, dat het kabinet gebonden was en bleef aan het mandaat des Konings, overeenkomstig de algemeen bekende hoofdgedachte van het petitionnement; verzet tegen de *Gemengde Staatsschool*, waartegen sedert 1806, naarmate van terugkeer tot voorvaderlijken godsdienstzin, de Natie zich bij toeneming heeft verzet.

---

[1]) J. de Bosch Kemper, a. w. blz. 114.

Verloochening juist van deze hoofdgedachte was, sedert 5 Julij, de leus van het kabinet." [1])

II. EEN HEETE STRIJD.

Ons kleine antirevolutionaire legertje had niet ingezien, welk groot gevaar er school in de verklaring, die Van der Brugghen in de sluitingsrede had gegeven. Zelfs Da Costa niet.

Hij schreef aan Groen: „Ik blijf evenwel in mijn crediet voor een minister, die bij den Heer zijn wijsheid zoekt, volharden." Dat was een gemoedelijke dwaling van den genialen dichter.

De verstandige Amsterdamsche deurwaarder J. A. Wormser dacht er anders over. Hij was het volkomen met Groen eens. Hij schreef aan Groen:

„De beginselen, door Van der Brugghen omtrent kerk en school voorgestaan, verschillen toch aanmerkelijk van de onze. Wij zien het gedurig, als de menschen niet fiksch en duidelijk op den grondslag der gereformeerde leer staan, heeft men ten slotte van hen meer verdriet dan pleizier. Dit blijkt ook weer op een zeer ergerlijke wijze van den heer Van der Brugghen."

Maar had Van der Brugghen dan ons christenvolk geheel vergeten? En verloochende hij dan ten eenenmale zijn verleden, als voorstander van het christelijk onderwijs? Wie dat meent, vergist zich. Er werd immers in artikel 23 der wet gezegd:

„Het schoolonderwijs wordt onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot alle *christelijke* en maatschappelijke deugden."

„De onderwijzer onthoudt zich van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van anders-

[1]) Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, blz. 48—49.

denkenden. Hij prent aan de kinderen dien eerbied in en wekt hen op tot onderlinge verdraagzaamheid."

En alsof die christelijke deugden en die verdraagzaamheid nog niet voldoende waren, werd zelfs Rijkssubsidie in uitzicht gesteld voor de bijzondere scholen.

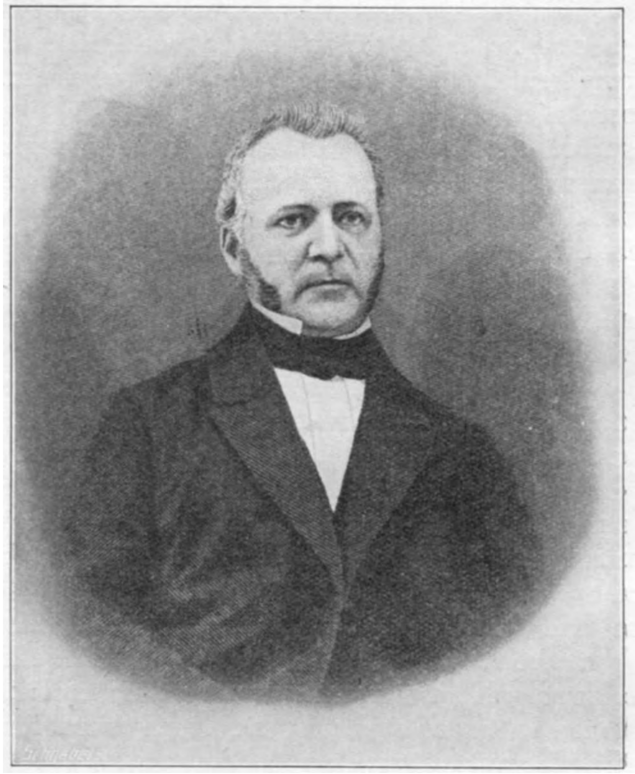

J. A. Wormser.

Spottend schreef Groen echter over deze wet: „Dezelfde wet, in de hoofdgedachte gewijzigd naar 't Verslag van 1856, enkel voor de leus met het woord *christelijk* versierd, en waarin een verzoeningsmiddel (Rijkssubsidie van bijzondere scholen telkens bij de wet), noch voor uitvoering, noch zelfs voor aanneming vatbaar, voorgespiegeld wordt. Dezelfde wet, waartegen het petitionnement

gericht was, dezelfde wet, waartegen de Koning zich verklaard heeft, dezelfde wet, waartegen het Vaderland door het Ministerie zou worden beschermd." [1])

De behandeling van deze schoolwet bracht in de Tweede Kamer een heeten strijd. De tegenstanders der bijzondere school steunden den Minister, zij verheugden zich, dat de idee der gemengde school werd gehandhaafd en namen dat woord *christelijke* op den koop toe, wel wetend, dat het in de praktijk een wassen neus zou blijken te zijn. De mannen van het christelijk onderwijs waren bedroefd over de jammerlijke teleurstelling, die één hunner bezig was hun te bereiden.

En dan nog onder een valsche leus.

En met de suggestieve bewering, dat de natie sinds 1806 zoo aan de gemengde school was *gehecht*.

Jhr. Elout van Soeterwoude verhief zijn stem tegen deze leugenachtige bewering en in de Kamer zeide hij: „Na vijftig jaren ondervinding is gebleken, dat een aanzienlijk en talrijk deel der natie *niet gehecht is* aan die gemengde school, welke het ontwerp schept en waarop ter liefde der Joden, of ter liefde der neologie of ter liefde eener gewaande volkseenheid, *het christendom slechts benaming zal wezen*. Neen, *de vermenging van het christelijk met het Israëlietisch beginsel is bijna algemeen afgekeurd*. Voeg bij de richting, waartoe ik de eer heb te behooren, die van Ds. Van Koetsveld, die van het Onderwijzers-genootschap; voeg daarbij onze 1200000 Roomschgezinde landgenooten, die bevreesd zijn, dat een christelijke factor op de gemengde school leiden zal tot een afdwaling op het godsdienstig gebied, die zij niet willen, en som nu die allen op, — dan moge er nog een deel van de natie overblijven, dat een stille bewondering koestert voor dat beginsel van eene vereeniging van Israëlieten en Christenen, maar dan kan men toch niet spreken van de gehechtheid der *natie*." [2])

Ter kenschetsing van den geest, die Van der Brugghen

---

[1]) Aangehaald bij Van Otterloo, Bijdragen, blz. 215.
[2]) Van Otterloo, a. w. blz. 264.

bezielde, geef ik hier de verdediging van zijn eerste hoofdstelling. De Minister zeide dan in de Tweede Kamer:

„Mijn eerste hoofdstelling is dit: dat de zaak van het *christendom, van het evangelie, van het koninkrijk Gods*, om de zaak in één woord uit te drukken, *niet is de zaak van den Staat*. Dit is mijn levendige en vaste overtuiging, en het gevolg van deze hoofdstelling is noodzakelijk, dat, waar de Staatsinstellingen, gelijk bij ons, eene openbare school meebrengen, waarop van Staatswege onderwijs wordt gegeven, waar dus het onderwijs niet enkel is onderwerp van Staatsbelang en Staatstoezicht, maar *de Staat zelf onderwijs geeft*, dat onderwijs niet kan, mag of moet strekken tot bevordering van de christelijke waarheid, van het koninkrijk Gods, omdat dat een gebied is, dat geheel ligt buiten het recht, de bevoegdheid en het vermogen van den Staat, en van den wetgever. Daaruit volgt verder, dat indien geklaagd wordt, dat op die Staatsschool de christelijke vorming dier kinderen niet behoorlijk wordt betracht; — dat zoo de ouders klagen dat hun kroost geen bevrediging vindt op die school voor hetgeen zij, elk naar zijne opvatting van het christendom, voor dat kroost als het ééne noodige beschouwen, die klachten moeten worden afgewezen met de eenvoudige opmerking, dat zij niet kunnen en mogen worden gericht tegen den Staat, omdat bij den Staat de voorziening in die behoeften niet te zoeken en te vinden is. Indien dus op de openbare Staatsschool voor de jeugd, de hoeveelheid van de christelijke opleiding en van de vorming, die hun te beurt valt, veel te wenschen overlaat, veel te kort schiet, dan zal men het geneesmiddel moeten zoeken waar het te vinden is: bij de kerk en nergens anders: bij degenen, die, in haar verschillende afdeelingen, belast zijn met de mededeeling en voortplanting der christelijke waarheid. *Maar nooit en in geen geval is dat geneesmiddel te zoeken bij den Staat*." [1])

Zoo pleitte Van der Brugghen voor de neutraliteit van

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 265.

de Staatsschool en hij stapte met dit pleidooi geheel over in het schuitje van Thorbecke.

Geen wonder, dat Thorbecke, „de geachte spreker uit Deventer", zooals Van der Brugghen hem noemde, juichte en de zegevierende woorden sprak: „Zóó sterk is nu de zuigkracht van mijn beginselen, dat zoodra een der uwen aan 't bewind komt, hij er zich niet aan kán ontworstelen."

Groen bestreed de wet zoo krachtig hij kon. Inzonderheid waarschuwde hij tegen de strekking van de wet. „Welke is nu de strekking dezer wet?", zoo vroeg Groen. En hij antwoordde zelf: „*Dat zij de practijk der toegeefelijkheid* ten koste der Protestanten in wettelijken vorm bestendigt en voltooit. En zij is niet een concessie aan de Roomschen; neen, wanneer men de gemengde school begeert, is zij de toepassing der wet van 1806 te goeder trouw; met dien verstande evenwel, dat hetgeen de wetgever van 1806 als nationale en christelijke opvoeding bedoeld heeft, wegvalt. Door deze wet krijgen wij in beginsel, en dit strekt haar in zoover tot eer, *de godsdienstlooze, de neutrale, de burgerlijke maatschappelijke school,* uit den aard der zaak, al wierd de wet honderdmaal met het woord christelijk gesierd. Zij moet zooveel mogelijk in dien zin en geest worden gezuiverd en versterkt."

Groen hield een lange rede, waarin hij menige scherpe pijl afschoot op het wetsontwerp en op het regeeringsbeleid.

En toen hij had uitgesproken, zeide de Minister van Binnenlandsche Zaken: „Die rede is zoo inhoudrijk van aard, daarin komen zooveel hoogstbelangrijke punten voor, die in verband tot art. 23 staan, dat ik mij niet gaarne zou blootgeven door daarop onvoorbereid te antwoorden. Ik behoud mij dat antwoord voor, totdat art. 23 in behandeling zal worden gebracht."

Zoo sprak de Minister, doch het antwoord is nooit gekomen, men durfde den geduchten anti-revolutionairen veldheer niet aan.

De principiëele strijd liep in hoofdzaak over de artikelen 16 en 23. Artikel 16 sprak over „de toegankelijkheid der openbare school voor kinderen zonder onderscheid

van godsdienstige gezindheid" en artikel 23 was het artikel over de christelijke en maatschappelijke deugden en verdraagzaamheid.

Bij de behandeling van artikel 23 noemde Groen het tamelijk onverschillig of het woord christelijk gehandhaafd werd of dat het werd geschrapt. Over beide artikelen (16 en 23) liet hij zich zeer scherp uit.

„Door de aanneming van art. 16, vereeniging van Israëliet en Christen, met gelijk recht in de volksschool, is een staatsrechtelijk feit volbracht, met geen ander in onze geschiedenis vergelijkbaar. De indruk van dat feit zal groot zijn; wellicht niet terstond, er zal misschien eenige tijd moeten verloopen, eer de Natie beseft wat eigenlijk de aanneming van art. 16 beteekent. De Natie is door de gebeurtenissen van 1853 en 1856 in een toestand van onaandoenlijkheid, ik zou bijkans zeggen van vertwijfeling aan hooger beginsel gebracht, waaruit ik geen onmiddellijk ontwaken voorzie. Verlangt ge te weten, hoe naderhand, wanneer men gaat nadenken over hetgeen er geschied is, het verband van art. 16 en art. 23 zal worden uitgedrukt? Ik zal het u zeggen... *De verloochening* van het christendom, in art. 16 gepleegd, wordt in artikel 23 *verbloemd*. Art. 16 is *ontheiliging*, art. 23 is *heiligschennis!*"

En na deze rake beoordeeling merkte het Israëlietisch kamerlid de heer Godefroi leuk op, dat hij het niet noodig achtte, den heer Groen en zijn vrienden te beantwoorden. Dat was zeker wel verreweg het gemakkelijkste.

Menigmaal ging het er bij de debatten scherp toe.

't Was inderdaad een heete strijd.

„Groen streed als een gewonde leeuw om ons land voor zoo heilloos een regeling te bewaren. Droeviger, dramatischer moment kent onze parlementaire historie niet dan den strijd van Groen tegen den impressionabelen man [1]), die met zekere luchthartigheid vroegere antecedenten verloochenende en als „renegaat der christelijke partij

[1]) Groen zegt op blz. 6 van zijn geschrift *Over het ontwerp* over Van der Brugghen: „De gestadigheid zijner ongestadigheid geeft te meer bewijs voor wat ik in de Tweede Kamer zeide: hij is een exceptioneel mensch en kan doen wat in een ander onoprecht zijn zou, zonder onoprechtheid."

en bondgenoot van Thorbecke" een wet helpt doorvoeren, waaronder ons volk tientallen jaren heeft gezucht en die een zee van rampen over ons land heeft uitgestort.

Nooit zijn wellicht in ons Parlement droever, bitterder, meewaardiger woorden gesproken dan die, welke Groen, tot schreiens toe bewogen, met bloedend hart zijn vroegeren medestander toevoegde:

„Uw organisatie van het openbaar schoolwezen is met de behoefte en het regt van alle gezindten, met het geloof der natie, met het volksgeweten, in strijd. Uwe volksschool neemt met het Kruis het Christendom weg. Vereenigt Jood en Christen op ééne volksschool, zoodat gij ter wegneming van het kenmerkend-christelijke verplicht zijt en geeft dan die onchristelijke schoolgemeenschap den christelijken titel, dit noem ik heiligschennis. Uwe christelijke leus is een onzedelijk woordenspel, dat ontheiliging door heiligschennis verbloemt." [1])

Doch de worsteling van Groen en zijn vrienden baatte niet.

„Den 20sten Juli namen de beraadslagingen een einde, met 47 tegen 13 stemmen werd de wet aangenomen, ook de Eerste Kamer keurde haar goed, slechts één stem, die van den heer Van den Oudermeulen verklaarde zich er tegen, *omdat* het verwijderen van allen positieven godsdienst van de staatsschool geen andere dan droevige gevolgen na zich kon slepen." [2])

Oprichting van bijzondere scholen zou voortaan vergund zijn, doch *zonder* subsidie van den Staat.

In de Tweede Kamer hadden *tegen* de wet gestemd de zes Anti-revolutionairen, waarbij zich Hoffman voegde, en zes Roomsch-Katholieken. De gezamenlijke liberalen, conservatieven, en de overige Roomsch-Katholieken (zes) hadden vóór de wet gestemd. In de Eerste Kamer stemden alle Roomschen vóór de wet.

---

[1]) Mr. P. A. Diepenhorst, Groen van Prinsterer's strijd voor de christelijke school, blz. 20.

[2]) Van Otterloo, a. w. blz. 320.

III. GROEN'S DAAD.

Dadelijk na afloop van de stemming in de Tweede Kamer verliet de heer Groen van Prinsterer de zaal. Hij had vooraf een brief op de ministerstafel gedeponeerd, waarin hij zeide, „uit persoonlijk plichtsbesef en na rijp beraad" ontslag te nemen als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Het is waar, de heeren Mackay, Van Lijnden, Elout van Soeterwoude en Van Reede van Outshoorn hadden in den heeten strijd dapper meegestreden. Maar Groen was de veldheer, hij verliet de zaal, waarin hem door een vriend zulk een jammerlijke teleurstelling was bezorgd en zijn ontslagbrief was „een waardig slot van een parlementairen strijd, in de moeilijkste en pijnlijkste stelling, met standvastige trouw aan 't hooge beginsel, ten einde toe volgehouden, eene *daad*, die het jarenlang herhaalde woord bezegelde, een krachtige getuigenis tegen eene openbare school, die binnen hare muren noch Heilige Schrift, noch Christelijke waarheid duldt." [1])

Doch Groen gevoelde, dat het Anti-revolutionaire volk recht had op een nadere verklaring van deze daad. Welnu, die verklaring wilde hij gaarne geven. Groen schreef: [2])

„Het ontslag is mijn bedoeling; een *daad*, die aan elk gesproken of geschreven woord klem geeft;

„Een getuigenis, dat een reeks van getuigenissen met een onmisbaren schakel besluit;

„Een kreet der smarten, wegens de ramp door toegeeflijkheid aan wanbegrippen over 't Vaderland gebracht;

„Een protest tegen beginselen van wetgeving en bestuur, waarbij noch op volksgeloof, noch op volksrecht, noch op volksbehoefte, noch op den eenigen grondslag van ware volksverlichting, noch op de voorwaarde van volkszegen mag worden gelet;

---

[1]) Van Otterloo, a. w., blz. 320.

[2]) Open brief aan het bestuur van de kiesvereeniging Nederland en Oranje te Leiden, blz. 7.

„Een verklaring dat, waar Regeering en Kamer aldus eensgezind zijn, voor de hoogere belangen van het Vaderland op parlementair terrein niets te doen valt;

„Een betoon van die plichtmatige fierheid, welke, bij ootmoedig bewustzijn der geringheid van eigen kracht en waarde met de verhevenheid der roeping, die ons ten deel valt, in verband is."

Het schijnt, dat men van zekere zijde Groen deze daad heeft verweten. Althans in een zijner brieven aan Da Costa verdedigt hij zich aldus:

„Sommigen hebben in deze DAAD eene overtollige demonstratie of een teeken van te ver gedreven wankelmoedigheid gezien.

Ten onrechte. Mij zou het onmogelijk geweest zijn, na het op *zoodanige wijs* tot stand komen van *zoodanige wet*, niet, ook namens mijn medestanders, ondubbelzinnig blijk te geven van het exceptioneel gewicht door ons aan een beslissend votum gehecht."

In deze meening werd Groen nog zeer versterkt, door een brief, dien hij ontving van zijn „eerbiedwaardigen" vriend Merle d'Aubigné. Deze schreef o.m.: „C'etait pour votre pays une question de vie ou de mort, to be or not to be; vous le lui avez dit de *bouche*, mais il était bon de le lui dire par un *acte*." [1])

Dat het Groen inderdaad bittere ernst was, bleek duidelijk uit een schrijven, dat hij den 5den Augustus 1857 richtte aan Minister Van der Brugghen. Hij schreef:

„Hoog Edele Gestrenge Heer! Uwe letteren heb ik eenige dagen onbeantwoord gelaten, omdat de vraag: wat zal ik antwoorden? mij telkens in verlegenheid gebragt heeft. Een vriend zijt ge mij, in de volle beteekenis van het woord, jaren achtereen geweest; gij zult, althans het is mijn hoop en bede, eenmaal wederom mijn vriend zijn; u in de tegenwoordige omstandigheden dien naam te geven, komt nauwelijks, zoo het iets meer dan een

---

[1]) Het was voor uw land een kwestie van leven of dood, te zijn of niet te zijn; gij hebt het gezegd met den *mond*, maar het was goed, dat gij het ook zeide door een *daad*.

woord is, met volkomen opregtheid, komt vooral niet met den ernst en het hoog gewigt der zaak, die scheiding tusschen ons teweeg brengt, overeen. Van weerskanten zijn we tot vergeven en tot het reiken van de broederhand gezind; doch meer dan één zinsnede in uw schrijven toont dat de tijd, helaas! nog niet gekomen is, waarop we elkander kunnen verstaan. Gij meent dat mijn oppositie gekenmerkt werd door onbetamelijke scherpheid; ik acht dat ik u, meer welligt dan mij vergund was, in en buiten de Kamer, gespaard heb. Gij beroept u op de nakomelingschap; ik ben overtuigd dat het strenge vonnis der tijdgenoten van bijkans elke rigting door haar zal worden beaamd. Daarom was het dat ik in de Tweede Kamer, in het belang, zoo wij wenschen, van uwe nagedachtenis, de verklaring eener voortdurende hoogachting en liefde uitsprak; verklaring die alleen rusten kon op de onderstelling eener opregtheid waarmeê uw gedrag in tegenspraak is, naar het oordeel van allen die met hetgeen ik mij veroorloofd heb uw exceptioneel karakter te noemen, niet bekend zijn. Later, vroeg of laat, zult gij zelf mij regt doen wedervaren. Als de dag van kalme overweging aanbreekt, zult gij inzien dat het mij nooit te doen geweest is om u te kwetsen, maar om, zonder aanzien des persoons, getuigenis te geven tegen een handelwijze die, in mijne schatting, onberekenbaar nadeel gesticht heeft.

Wees verzekerd dat ik met christelijke belangstelling aan u denk en, niet minder dan gij, verlangend uitzie naar het oogenblik waarop wezenlijke toenadering zal mogelijk zijn.

GROEN VAN PRINSTERER. [1]

Zoo verliet Groen dan de Tweede Kamer.

Zijn ontslagbrief was een vlammend protest tegen een wet, die de ontkerstening onzer natie in de hand zou werken.

De groote veldheer had den slag verloren, doch de eer was gered en het ideaal had hij behouden.

---

[1]) Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, blz. 208—209.

Voortaan zou hij worstelen, ter bereiking van zijn doel, buiten de politieke arena.

IV. CHRISTELIJKE EN MAATSCHAPPELIJKE DEUGDEN.

Er is in den loop der tijden veel geschreven over de beteekenis, die de uitdrukking „christelijke en maatschappelijke deugden" zou hebben. En waar de strijd voor de schoolwet van 1857 in hoofdzaak juist liep over deze uitdrukking lijkt het mij gewenscht, hier weer te geven hoe Dr. Kuyper die uitdrukking verklaart. Hij zegt ervan: [1])

„De onderscheiding, die nog steeds in onze schoolwet wordt gemaakt tusschen de opleiding tot *christelijke* en de opleiding tot *maatschappelijke* deugden, en die, hoezeer door Minister Van der Brugghen gansch verkeerdelijk toegepast, toch van zeer oude dagteekening is, kan uiteraard niet slaan op *dezelfde* deugden, alleen verschillend in graad van volkomenheid der beoefening. Het kan niet beduiden, dat het op zichzelf een *maatschappelijke* deugd is, de hongerigen te spijzigen, maar dat dit een *christelijke* deugd wordt, als men ditzelfde doet op teederder, meer innemende wijze. Zoo dikwijls de christelijke deugden en de maatschappelijke deugden tegenover elkander worden gesteld, zijn maatschappelijke deugden alle die deugden, die uit Gods bestel in de schepping als natuurlijke verplichtingen voortvloeien, en zijn christelijke deugden die andere deugden, die eerst zijn opgekomen met Jezus' verschijning. Christus als onzen Koning belijden, voor hem getuigen, voor hem lijden, voor hem strijden, zich voor hem verloochenen, zijn beeld vertoonen, zijn volk liefhebben en zooveel meer, dat zijn al te gader specifiek „*christelijke* deugden", die principieel van de maatschappelijke en natuurlijke deugden onderscheiden zijn. Iets waaruit men tevens ziet, hoe onzinnig en ondoordacht het opnemen van die uitdrukking „christelijke deugden" in onze schoolwet was."

Hoe die christelijke deugden slechts in *naam* op de

---

[1]) Dr. A. Kuyper, Pro Rege, Tweede deel, blz. 99.

Openbare school werden onderwezen bewijst hij op een andere plaats: [1])

„Zelfverloochening voor den naaste is niet alleen niet hetzelfde als zichzelven voor onzen Koning te verloochenen, maar beide komen gedurig met elkander in botsing. Zich voor den naaste te verloochenen is een *burgerlijke*, zich voor Christus te verloochenen een christelijke deugd, en ge kunt daarnaar afmeten, hoe ons volk van 1857 is misleid, toen men de opleiding van ons volk tot alle „maatschappelijke en christelijke deugden" zelfs aan geheel ongeloovige onderwijzers heeft toevertrouwd. Een kwaad, daaruit opgekomen, dat men niet wist wat christelijke deugd was, en het woord in de wet schreef zonder het te verstaan. „Laat de kinderkens tot Mij komen," is de spreuk, die we in den gevel van onze christelijke scholen schreven, want bij Christus is de allereerste vraag altoos, of iemand achter Hem komt, Hem volgt en zichzelven voor Hem verloochent. Eerst als men de volksjeugd daartoe opleidt, komt ze tot Jezus. Anders staat de volksjeugd buiten Hem en is zijns niet waardig. Vandaar dat er strijd kan komen tusschen den eisch, dat we ons voor den naaste, en den eisch, dat we ons voor Christus zullen verloochenen, en zoo dikwijls er strijd tusschenbeide komt, moet *altoos* de zelfverloochening van den naaste, ter wille van Christus, worden verzaakt."

V. EEN DOMINÉ, DIE DURFDE.

Zulk een dominé was de Veluwsche predikant H. W. Witteveen, die van 1846 tot 1884 te Ermelo stond. Hij was in vele opzichten een zeer merkwaardig man, een boetgezant, die onbevreesd de waarheid zeide, indien hij meende, dat hij dit doen kon op grond van Gods woord. Hij was den 3den Mei 1815 te Boornbergum in Friesland geboren. Als jonge man trad hij in militairen dienst en leidde er een verre van christelijk leven. [2]) Scheen het

---

[1]) Dr. A. Kuyper, a. w. bl. 67.

[2]) Men zie hierover J. Kuiper, Geschiedenis van het Godsdienstig en Kerkelijk leven in Nederland, blz. 493 e.v.

langen tijd, dat het goede zaad, in zijn jeugd door zijn moeder in zijn hart gestrooid, verstikt was, op Gods tijd bleek, dat dit niet het geval was. Het droeg inderdaad heerlijke vruchten: de jonge man zeide zijn goddeloos leven vaarwel en zette zijne studie voort. Den 20sten Juni 1846 werd hij te Ermelo als predikant bevestigd.

Ds. H. W. Witteveen.

„En er was in Ermelo heel wat te doen. Witteveen beschrijft het zelf aldus: „Wat vond ik? Een kudde, waar de duivel veeleer scheen koning te zijn, dan Jezus de Heere. Waar de sleutel der kennis was weggenomen. Waar verwoesting en scheuring ook mijn teeder gemoed scheen te zullen verwoesten en verscheuren." Geen wonder trouwens! Zijn voorganger was meer boer dan leeraar geweest, en reed in eigen persoon, zelfs op Zondag, het koren zijner pastorievelden naar de schuur. Het aantal kerkgangers was onder dezen „leider" tot een 50-tal, dat der Avondmaalgangers tot een drietal geslonken, terwijl de armen- en kerkekas met schulden bezwaard waren. Als een staaltje van de verdorvenheid van sommigen verhaalt Ds. Witteveen van een man, die, bij gelegenheid van de Puttensche weekmarkt, in een herberg geweest was, „half dronken; die

zong Psalm 42, bij elk vers een borrel en een vloek!" [1])

Toen de schoolwet van 1857 in 't zicht kwam, ergerde Ds. Witteveen zich daaraan geweldig. Hij gevoelde het, dat die wet ons volk naar den afgrond zou voeren.

Nog vóór de wet was aangenomen, hield hij een preek over de tien plagen, waarin hij o. m. zeide, dat de aanneming dezer wet de grootste plaag was, die over Nederland kon komen; ja, hij verklaarde, dat het een schande was, dat de koning zoo'n wet onderteekende, terwijl de schoolmeester, die aan deze wet zou gehoorzamen, was „als iemand, die, wanneer de Heere Jezus in de school zou komen, Hem bij den arm nam en er uitzette."

De dominé had, toen hij deze preek hield, ook Meester Natte onder zijn gehoor. Deze man was den 27sten Mei 1852 als koster en voorlezer plechtig door Ds. Witteveen ingezegend, hij dankte zijn positie goeddeels aan den predikant, doch zat met hem lang niet op één stoel. De preek over de tien plagen was hem buitengewoon slecht bevallen en toen er na eenigen tijd een aanklacht tegen Ds. Witteveen bij den Koning was ingediend wegens majesteitsschennis, hield men het er in Ermelo voor, dat Meester Natte van deze aanklacht wel meer zou weten.

Den 28sten October 1857 moest Ds. Witteveen over deze zaak terecht staan voor de rechtbank te Arnhem. De dominé ging en nam zijn preek mee.

Wat had de man tot zijn verontschuldiging te zeggen?

Hij verklaarde vooreerst, dat hij zeer Koningsgezind was, een verklaring, die de heele gemeente te Ermelo zou bevestigen. Verder deelde hij mee, dat men alleen uit den samenhang de gewraakte woorden zou kunnen begrijpen en om dat te bewijzen las hij — tot groote ergernis der rechters — de geheele predikatie voor!

De rechtbank vond echter in de preek geen aanleiding om den predikant verder te vervolgen en sprak hem daarom vrij.

't Bleef bij Ds. Witteveen echter niet bij een preek.

---

[1]) J. C. Rullmann. De strijd voor kerkherstel, 2e druk, blz. 357—358. W. Kirchner, Amsterdam.

Ook met de daad ageerde hij tegen de schoolwet van 1857. En in 1862 werd te Ermelo een Christelijke school geopend — het was de eerste school met den Bijbel op de Veluwe.

Maar de heer Natte was nog niet uitgepraat.

Hij achtte zich verongelijkt door de redactie van het Maandschrift van Chr. opvoeding en Chr. onderwijs, welke redactie hem beschuldigd had, ter zake van de vervolging van Ds. Witteveen.

Meester Natte bracht deze zaak ter sprake op de „vijfde bijeenkomst van christelijke onderwijzers, gehouden te Utrecht, 29 Mei 1858." [1])

Hij wenschte, dat de redactie hem zou rehabiliteeren. Doch de redactie verklaarde op de vergadering rondborstig, dat zij hem er van verdacht, in deze zaak de hand te hebben gehad. De heer Natte moest zich daarvan dan maar zuiveren. Hij deed dit, doch toen enkele leden meenden, deze zuivering te moeten aanvallen en deze aanval door meester Natte werd gelogenstraft, besloot men een commissie te benoemen, die de zaak zou uitzoeken en het volgend jaar hierover zou rapporteeren.

Op de vergadering, die het volgende jaar te Utrecht werd gehouden, kwam dat rapport.

Het verslag zegt ervan: [2]) „Thans wordt aan de leden gelegenheid gegeven om hunne mededeelingen te doen, en allereerst het woord verleend aan de commissie, die in de vorige vergadering benoemd was, in de zaak van den heer Natte. Het rapport van genoemde commissie was van den volgenden inhoud:

„De ondergeteekenden, ter vergadering van christelijke onderwijzers, den 29sten Mei 1858 te Utrecht gehouden, in commissie benoemd om te onderzoeken of en in hoeverre er grond is voor de beschuldiging van den heer Natte, n.l. dat de heer Natte bij de vervolging van Ds. Witteveen aanklager zou zijn geweest, deelen aan die vergadering mede: dat zij dienaangaande van onder-

---

1) Verslag 1858, blz. 11.
2) Verslag 1859, blz. 14.

scheidene kanten, en ook ter plaatse zelve, inlichtingen heeft ingewonnen; dat die berigten van zeer uiteenloopenden aard, en dikwijls met elkander in strijd waren;

dat na eene nauwgezette en onpartijdige beoordeeling bij de leden der Commissie het vermoeden veld won, dat de heer Natte, zoo niet rechtstreeks, dan toch zijdelings in die aanklagte de hand zou gehad hebben; doch dat hunne vermoedens dienaangaande tot zwijgen zijn gebracht, door een officieele verklaring van den Heer Burgemeester Vitringa, dat die aanklagte door hem zelve en niet op instignatie van den heer Natte is geschied."

De heer Natte was over het verloop der zaak echter niet tevreden en verklaarde zijn lidmaatschap der Vereeniging op te zeggen. Vroeger had hij hiermede reeds gedreigd, nu deed hij het inderdaad, „na welk incident de leden hunne werkzaamheden in de namiddag-bijeenkomst gingen voortzetten," zegt het verslag.

Veel heeft Ds. Witteveen te Ermelo nog tot stand gebracht. Hij was ook o.a. de eerste, die zich opgaf als donateur van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers tegen een jaarlijksche contributie van *f* 2.50. [1]) Voorts ook voor de zending heeft hij geijverd en steeds toonde hij, dat hij een dominé was, die durfde.

Niet in alles kunnen we het met Ds. Witteveen eens zijn, doch het blijft zijn onvergankelijke eer, dat hij kloek en fier zich verklaard heeft tegen de wet van 1857, die zooveel ellende over ons volk heeft gebracht.

VI. GROEN'S VERLIEZEN VAN DEN STRIJD EEN ZEGEN.

Met snellen gang was in 1857 de schoolwet aangenomen. Reeds den 13den Augustus bekrachtigde de koning haar en 1 Januari 1858 trad zij in werking.

Aan de zijde der tegenstanders van de school met den Bijbel was gejuich. Zij hadden een overwinning behaald zooals zij zich niet hadden durven droomen en nog wel met een voorstander van de school met den Bijbel aan het hoofd.

[1]) Zie verslag van de Tweede Bijeenkomst 1855, blz. 16.

't Was waar, er was nu wel volkomen vrijheid om scholen te bouwen, geen autorisatie zou daarop meer remmend kunnen werken, doch de subsidie hadden de liberalen den Minister toch uit het hoofd weten te praten, dat zou een ongehoorde gruwel zijn en de christelijke deugden, nu ja, men wist wel hoe ver dat strekte, men moest ook niet het onderste uit de kan willen hebben.

Thorbecke was volkomen tevreden, zijn ideeën hadden gezegevierd en die van Groen „zijn vriend en vijand tevens", hadden de nederlaag geleden.

Groen had den strijd verloren.

De heer Van Dam van Isselt, lid der Kamer en frontmaker voor de gemengde school, luchtte z'n hart in een loflied op die school.

Een paar coupletten vinden hier een plaats: [1])

„Rampzalig is de burgerstaat
Waar kerkgeschil en tweedracht leven;
Waar priestertrots en sectenhaat
Stoutmoedig naar den voorrang streven;
Waar 't oordeel, dat slechts God behoort,
In euvelmoed wordt uitgesproken;
Waar wrok de stem des harten smoort,
De band der liefde wordt verbroken."

„U, Neerland! dreigt die toekomst niet,
Wie hier, des Meesters woord vergeten,
Zich dringen op zijn rijksgebied,
Wie slechts zichzelven Christnen heeten,
In trotschen waan en *arren moed;* —
Verijdeld is 't onchristelijk streven;
Uw kroost is voor 't gevaar behoed,
't Is niet den dweepzucht prijs gegeven."

„De school, die 't jeugdig volk verbeidt,
Zal *ziel* en zin te zaam *ontwikklen,*
Geen kerkleer, die tot haten leidt,
Geen twist zal 't schuldloos harte prikklen."

„Bereid — (o gemengde school!) den akker van 't gemoed:
De Godsdienstleeraar zal 't voltooien,
Als hij wat vroom is, schoon en goed
In vruchtbren bodem uit zal strooien,

---

[1]) Het geheele lied werd geplaatst in den *Nederlandschen Almanak voor 1858.*

Geen dweepzucht en geen Godsdiensthaat
Kon 't reine Christendom weêrstreven:
Gemengde school! Zaai 't goede zaad!
Gods liefde zal den wasdom geven."

Was er alzoo vreugde en vroolijkheid bij de tegenstanders, bij de vrienden van de school met den Bijbel was droefheid en verontwaardiging.

De verontwaardiging gold in hoofdzaak Van der Brugghen. Groen, Mackay en Van Lijnden weigerden hem langer den vriendennaam te schenken.

Was dit te verwonderen?

Had Van der Brugghen, die de kroon had kunnen zetten op de jarenlange worsteling van Groen en de zijnen, hun niet een jammerlijke teleurstelling bereid?

Dat hij de Staatsschool niet wilde splitsen naar de gezindheden, was te verwachten. Dit was Groen's ideaal altijd geweest, doch Van der Brugghen streefde daarnaar niet. Dit was algemeen bekend.

En om billijk te zijn mag Van der Brugghen dit niet als een fout, als verraad worden aangerekend.

Maar wel staat hij schuldig aan het feit, dat in alle stukken, die van zijn kabinet uitgingen, de neutrale school warm werd verdedigd.

Wel was het verkeerd, om door het vernis der „christelijke en maatschappelijke deugden" aan de openbare school een aantrekkelijkheid te geven, die deze inderdaad niet bezat, terwijl hij drie jaren te voren deze woorden „als leugen, als wartaal, als phrase" had gebrandmerkt.

Wel is het hem niet te vergeven, dat hij de subsidieering der bijzondere school, die hij in zijn ontwerp in uitzicht had gesteld, zich door de liberalen weer liet ontfutselen.

„Bitter teleurstellend was in 1857 de houding van den man van den Klokkenberg en toch . . ., toch is het een zegen geweest, dat het denkbeeld van Groen niet heeft getriomfeerd. Bitter teleurstellend was de houding van Van der Brugghen. Met zekere luchthartigheid gaf hij vroegere meeningen prijs en met zekere verblindheid geloovend aan zijn providentieele roeping tot oplossing

van den schoolstrijd, zocht hij zijn uitgangspunt in den bestaanden toestand en dreef een hyper-opportunistische politiek.

Een verkeerde invloed is op hem geoefend door Beets. Tusschen Groen en Beets heeft het nimmer geboterd en de gepubliceerde briefwisseling toont aan, dat tijdens zijn ministerschap Van der Brugghen meermalen door Beets is aangezet om bij zijn ingenomen standpunt te volharden. De antipathie, welke bij Beets tegen Groen leefde, heeft de verwijdering tusschen dezen laatsten en Van der Brugghen toegespitst.

Ook was het jammer, dat de man, die na het aftreden van Dr. Simons in het Ministerie Van der Brugghen met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken werd belast en dus de verdediging der Schoolwet zich zag toebedeeld, in beginsel zoo ver afstond van de vrienden der christelijke school. Minister Van Rappard was technisch een voortreffelijk bewindsman, maar principiëel stond hij veel dichter bij Thorbecke en de liberalen dan bij Groen.

En eindelijk, wat vooral verderfelijk heeft gewerkt: het is de tegemoetkomende houding van Thorbecke. Deze was Staatsman genoeg om in te zien, dat een vrijzinnig Kabinet het schoolvraagstuk immer als struikelblok op zijn weg moest ontmoeten. Hij besefte de onschatbare beteekenis van het feit, dat een voorman der ontevredenen, een vriend der christelijke school kwam met een regeling, geheel naar zijn geest en liggend in de lijn zijner beginselen. Zoo trad hij tijdens de beraadslagingen over de schoolwet het Ministerie Van der Brugghen met zekere warmte tegemoet en onder Thorbecke's schild won Van der Brugghen zijn tragischen kamp tegen Groen." [1])

En toch hield deze jammerlijke teleurstelling tenslotte voor de zaak van het christelijk onderwijs een zegen in.

Gods gedachten zijn hooger dan onze gedachten, het blijkt zoo vaak in het leven van Gods volk.

Heeft niet juist de bittere verdrukking van Farao er toe meegewerkt om Israël met buit beladen uit Egypte

---

[1]) De Rotterdammer, No. 6434.

te doen trekken; was het niet Alva's tyrannie, die ons volk aanzette om den kamp tegen Spanje door te zetten?

Zoo ook is het de „jammerlijke teleurstelling" van Van der Brugghen geweest, die ons christelijk onderwijs een zegen heeft bereid.

Groen immers zocht tot 1857 alle heil in een gesplitste staatsschool, de openbare school wilde hij gesplitst zien in een school voor Protestanten, een voor Roomschen, en een voor Israëlieten. Maar het zou dan toch altijd zijn en blijven overheidsonderwijs, zij het dan ook christelijk overheidsonderwijs. De teleurstelling nu van 1857 heeft Groen de oogen geopend voor het groote gevaar, dat bij zoodanige situatie altijd nog bleef bestaan. Van toen af ging zijn strijd dan ook niet meer voor de staatsschool gesplitst naar de gezindheden, maar was zijn streven gericht op de vrije school met den Bijbel. Dat is de zegen geweest, die is voortgekomen uit Groen's verliezen van den strijd in 1857.

HOOFDSTUK XI.

DE NEUTRALE SCHOOL.

„Indien veerkracht zich ontwikkelt, zijn we bij getrouwheid aan de hoofdgedachte der wet, machtig genoeg met het wapen, dat tegen ons gesmeed werd. Weet ge wat ik bovenal vrees? Het verbloemen der verderfelijkheid van het beginsel door de dienstvaardigheden der praktijk." [1])

GROEN VAN PRINSTERER.

I. DE NEUTRALE SCHOOL EN DE CHRISTELIJKE ONDERWIJZERS.

Er waren tot 1857 tal van christelijke onderwijzers verbonden geweest aan de openbare school. Dat kon ook moeilijk anders, omdat op de meeste plaatsen de openbare school de eenige school was. Deze mannen hadden zich bij hun onderwijs het Evangelie van Christus niet geschaamd, maar het vrijmoedig gebracht, wetende, dat het was een kracht Gods tot zaligheid ook voor de kinderen. Waar de bevolking overwegend orthodox was, had de onderwijzer ongestoord zijn arbeid kunnen verrichten, doch indien men verkeerd wilde, was de toestand eenvoudig onhoudbaar. De geschiedenis van meester Gangel had dit bewezen. Het stond te voorzien, dat na de inwerkingtreding der nieuwe schoolwet de positie der christelijke onderwijzers er niet op zou verbeteren. Het was daarom goed gezien van het bestuur der „Vereeniging van Christelijke Onderwijzers", [2]) om op haar vijfde bijeenkomst, 29 Mei 1858 te Utrecht gehouden, de vraag

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer. Open brief aan de Kiesvereeniging Nederland en Oranje te Leiden, blz. 10.

[2]) Over deze vereeniging zie men het volgende hoofdstuk § 1.

aan de orde te stellen: „Wat kan — wat moet de christelijke openbare hoofd- en hulponderwijzer doen in de tegenwoordige omstandigheden?"

Men wilde de houding bepalen, die de christelijke onderwijzer voortaan zou hebben aan te nemen tegenover de neutrale school, zooals die door de wet van 1857 in het leven was geroepen.

En dat was noodig.

Het voorbeeld van J. van Noort was inderdaad leerzaam. Op de tweede bijeenkomst, 2 Juni 1855 te Utrecht gehouden, had deze zaak een voornaam punt van bespreking uitgemaakt.

In het jaar 1853 was de heer J. van Noort, onderwijzer aan de openbare school te Honswijk (gemeente Tull en 't Waal), wegens het voortdurend *gebruik maken van den Bijbel* in de school, door Gedeputeerde Staten van Utrecht voor den tijd van 6 weken geschorst en 23 Mei 1855 werd hij „uit hoofde van het bij voortduring *geven van leerstellig godsdienstig onderwijs*, door Burgemeester en Wethouders van Tull en 't Waal voor een onbepaalden tijd geschorst.

Op genoemde vergadering nu wees men op „het treffende van zulk een schorsing niet alleen voor den hoogbejaarden vriend en medearbeider, die daardoor het eerst getroffen en behandeld wordt als een, die niet meer waardig is der jeugd onderwijs te geven; maar ook voor ons allen, die uit en naar datzelfde Woord, welks opening in de school onzen vriend Van Noort als een misdaad aangerekend werd, het ons een hooge roeping en eere rekenen de ons toevertrouwde kinderen op te voeden en te onderwijzen." [1])

Er werd ten slotte besloten:

a. den heer J. van Noort, te Honswijk, te betuigen onze innige sympathie, en hem toe te bidden dat, naarmate de vervolging van de zijde der wereld aangroeit, in nog meerdere mate de vertroostingen des H. Geestes in hem mogen vermenigvuldigd worden;

---

[1]) Verslag van de Tweede Bijeenkomst 1855, blz. 20.

b. dat een der leden, zich in verbinding zal stellen, zoowel met den heer Van Noort als met den heer Mr. Groen van Prinsterer, om consideratie en advies;

c. dat, na behoorlijk onderzoek, de meeste publiciteit aan deze zaak zal worden gegeven." [1])

Het stond te voorzien, dat onder de nieuwe wet de neutrale school en de christelijke onderwijzer op nog meer gespannen voet met elkander zouden komen te staan en daarom was het heel juist gezien, om op de vijfde bijeenkomst boven reeds genoemde vraag te behandelen.

Enkele openbare onderwijzers opperden de meening, dat de wet van 1857 niet zoo verderfelijk zijn zou in aard en strekking. Het was toch ergens gebeurd, dat een schoolopziener een school binnenstapte, juist toen de onderwijzer bezig was de kinderen uit den Bijbel te laten lezen en hij had dit niet verboden maar zelfs bevorderd, door aan die school „te beloven en te geven een zeker getal nieuwe Exemplaren van den Bijbel."

Zeer terecht merkte men op, dat men in dit geval niet kon afgaan op plaatselijke toestanden. Immers, de gunstig gezinde schoolopziener kon worden vervangen, door een, die zich aan de letter en den geest der wet hield. Men had slechts te vragen: Wat zegt de Wet?

En daarop kon het antwoord niet twijfelachtig zijn. In aansluiting met wat Groen heeft gezegd in zijn bekenden „Open brief", was men het er over eens, dat „elke poging om den treurigen staat van zaken te bedekken, medewerkt om de Natie te gewennen aan iets, wat haar hoe langer zoo meer moet drukken, zal zij nog eenmaal òf daaruit *worden verlost,* òf er *zich zelve uit verlossen* door aan het openbaar onderwijs, zooveel en waar zij kan, haar kroost te onttrekken. En geen tijdelijke, geen plaatselijke, geen met de wet zelve strijdige rekkelijkheid van het schooltoezicht verleide ons om de waarheid te laten vallen dat de wet, die ons nationaal onderwijs beheerscht, is een nationaal vergrijp, doch ook en daarom een nationale *ramp.*" [2])

[1]) Verslag, blz. 22.
[2]) Verslag 1858, blz. 7.

Ten slotte werd nog nader bepaald de houding, die de christelijke onderwijzer aan de openbare school tegenover die school had aan te nemen en konden allen zich vinden in de volgende verklaring: [1])

„Hij zij — als geroepen om *in alles den Heer te dienen* —, zonder opzettelijk *trotseeren*, maar ook zonder verborgen *vreezen* van den mensch, in al zijn werk GETROUW. Bij uitzondering zullen tijdelijke of plaatselijke gunstige omstandigheden hem in zijne betrekking kunnen doen verblijven; in den regel zal de onmogelijkheid om *twee* heeren te dienen, hem uit den dienst van den eenen of van den anderen verwijderen. Het is om de eere Godes, om de getuigenis tegen de onchristelijke strekking der wet, om de conscientie van den Christelijken openbaren onderwijzer, zeer te wenschen, dat hij met den „getrouwen" Mozes liever kwalijk behandeld wil worden, dan *een tijdlang* het genot zijner betrekking te hebben. Wel verre van, bij het verlies zijner betrekking, werkeloos te blijven, helpe hij voorzien in de behoefte aan bijzonder christelijk onderwijs, en werke hij alzoo mede om, bij de wettelijke onbestaanbaarheid van openbaar christelijk onderwijs, de bijzondere school tot een toevluchtsoord te maken voor de kinderen van die ouders, welke door het onttrekken van hun kroost aan de openbare school, op waardige wijze, hun protest tegen de thans vigeerende wet willen voltooien en bekronen."

Alzoo was er voortaan, volgens den geest en de letter der wet aan de neutrale school geen plaats voor een christelijk onderwijzer, die aan zijn belijdenis *getrouw* wilde blijven.

II. DE NEUTRALE SCHOOL EN DE LEERBOEKEN.

Het was te voorzien dat, waar de schoolwet van 1857 aan den onderwijzer, die werkzaam was aan een neutrale school, ten strengste verbood „iets te doen, te leeren of toe te laten, wat strijdig was met de godsdienstige be-

---

[1]) Verslag, blz. 9, 10.

grippen van andersdenkenden" en de Bijbel een verboden boek was, ook de leerboeken zich moesten kenmerken door een ijzige neutraliteit.

Daarom moesten de toentertijd in gebruik zijnde leesboeken bij herdrukken ijverig worden nagekeken òf er misschien ook iets in stond, dat „strijdig" was.

Van deze „verneutraliseering" zullen we hier enkele proeven geven.

De heer Hemkes had een vijftal leesboekjes geschreven voor eerstbeginnenden. In den 4den druk van het 3de leesboekje kwam op blz. 20 dit lesje voor:

JEZUS.

Jezus is heilig.
Jezus is de Zoon van God.
Jezus deed veel goed.
Jezus deed *oneindig* veel goed.
Jezus moet ik liefhebben.
Jezus moet ik hartelijk liefhebben.

WAAROM?

Dat zal meester wel zeggen.
Dat zal vader wel vertellen.
Dat zal moeder mij wel uitleggen.
Ik geloof het nu wel.

In den vijfden druk van hetzelfde boekje was het lesje over Jezus verdwenen. Men las daarvoor nu:

God is goed.
Hoe goed is God wel?
God is *oneindig* goed.
Ik moet God liefhebben, *hartelijk*
liefhebben. — Ik moet God
liefhebben boven alles.
Heb God lief boven alles, en uwe
naasten als u zelven!
Wie is uwe naaste?

Men ziet het, de naam des Heeren is verdwenen en een andere naam is er voor in de plaats gekomen, een naam, waaraan Jood noch Mohammedaan zich stoot. Terecht merkte Jhr. Mr. P. J. Teding van Berkhout, een

ijverig verdediger van de school met den Bijbel, dan ook later in de Kamer op, dat hij het in hooge mate afkeurde, dat uit verkeerde neutraliteit in de schoolboekjes de naam van Jezus Christus wordt geweerd en geschrapt.

Dat is geen neutraliteit, maar bestrijding van het Chistendom. Als christen-Nederlander moest hij erkennen, dat hij zich daaraan ten sterkste ergerde, omdat daardoor een onuitwischbare smet geworpen wordt op de Nederlandsche Regeering en het Vaderland." [1])

Jhr. Mr. P. J. Teding van Berkhout.

Inderdaad, het „weren, schrappen en veranderen" van den naam van Jezus Christus had plaats. Als bewijs dienen de 21ste en 22ste druk van de leesboekjes van N. Anslijn Nz.

In den 21sten druk leest men:

God is Vader, is Behoeder,
God, die al wat is gebiedt;
Jezus is onze eigen Broeder,
Hij, die 't leven voor ons liet.

In den 22sten druk werd dit:

God is Vader, is Behoeder,
Die zijn menschen-kinderen mint,
Meer nog dan de trouwste moeder,
Haar onschuldig, teeder kind.

In den 21sten druk staat in een lied op „den Dood":

Wie schept uit dart'le vreugde een bittren tranenvloed?
Wie kan van *Adam's val* de klaarste blijken geven?

Deze laatste regel werd in den 22sten druk:

Wie kan het klaarste blijk van *'s menschen boosheid* geven?

---

[1]) Van Otterloo, a. w. blz. 342.

In den 21sten druk kwam voor:

En wie in *Christus Jezus* sterft,
Voorwaar hij hooger kroon verwerft.
Dan eenig prins kan geven.

Dit werd in den volgenden druk:

En wie *met vroom vertrouwen* sterft,
Voorwaar hij hooger kroon verwerft,
Dan eenig prins kan geven.

In den 21sten druk heette het:

Het deugdelijk leven
Doet *christenen* streven
Naar 't ware verheven.

Dit werd:

Het deugdelijk leven
Doet *ijverig* streven
Naar 't ware verheven.

En nu als laatste voorbeeld:

O, mijn vrienden!
Kort, zeer kort, één oogenblik —
Slechts een snik —
Zult ge u hier niet meer bevinden,
En dan ..... *waar?*
Eeuwig bij uw Middelaar.

Dit moest worden:

O, mijn vrienden!
Kort, zeer kort, één oogenblik —
Slechts een snik —
Zult ge u hier niet meer bevinden,
En dan ..... *vrij*
Van der zonde slavernij.

Ook werd het lied „Jezus is het hoogste goed" eenvoudig geheel weggelaten en vervangen door „Verkeerde zorg", terwijl een lied „Op Christus' Hemelvaart" plaats moest maken voor „Lof der deugd".

Is het wonder, dat een christelijk tijdschrift schreef: [1])

„Het wegvallen van al het speciaal christelijke uit

[1]) Maandschrift van christelijke opvoeding in school en huis, 3e jaarg. blz. 447.

schoolboek en mondeling onderwijs moet als van zelve de kinderen op het denkbeeld brengen, dat ze dien Christus, waarvan vader en moeder nog altijd spreken of waarvan ze in Kerk en Catechisatie zooveel hooren, eigenlijk niet noodig hebben, dat zij 't heel goed buiten Hem kunnen stellen, en ook zonder in Hem te gelooven tot eer en aanzien, tot welvaart en tot alles, wat voor een volgend leven gerust stelt, kunnen geraken. Immers van alle brave of deugdzame mannen, waarvan ze in hunne schoolboeken lazen, of die meester hun ter navolging aanprees, hoorden ze nimmer of nooit, dat het de liefde tot Christus was, die hun het goede als een vrucht des geloofs en der dankbaarheid deed voortbrengen. De *brave Hendrik* en *Benjamin Franklin* en alle denkbeeldige wezens of historische personen, die in onze schoolboeken optreden, draaien allen rond in een zelfden kring van conventioneele moraal, waarvan alle stralen, die het leven richten, haar middelpunt vinden in tevredenheid over zich zelven, in wèl verstaan eigenbelang, om niet van 't grover egoïsme te spreken, dat hier en daar doorschemert."

Inderdaad, zòo was het.

De kinderen van ons volk krijgen op de neutrale school steenen voor brood en aan niets wordt daar zoo ijverig gearbeid, als aan de stelselmatige ontkerstening van het Nederlandsche volk.

III. DE NEUTRALE SCHOOL IN CARICATUUR.

De bekende Ds. J. de Liefde was een zeer scherpzinnig man, en een ijverig voorstander van de christelijke school. Onze scholen met den Bijbel hebben zeer veel aan hem te danken. Om maar iets te noemen, heeft hij voor onze scholen leesboeken geschreven, die nòg heden op tal van scholen worden gebruikt en nog weinig van hun bekoring hebben verloren. Hij gaf een aantal bundeltjes christelijke schoolliederen, die nu reeds door bijkans drie geslachten zijn gezongen en nog in eere zijn.

Natuurlijk keurde De Liefde de wet van 1857 af en vond hij de neutrale school een onding.

Toch zag hij in al de duisternis nog een lichtstraal.

Er was immers volgens de nieuwe wet vrijheid om scholen met den Bijbel te bouwen? Welnu, zoo meende

Ds. J. de Liefde.

De Liefde, nu kan deze vrijheid de proefsteen worden van ons geloof en van onze liefde.

„Er is," zoo zeide hij, „veel vroomheid, en rechtzinnigheid, en kerkschheid, en leere der vaderen, en oefeningen met gebeden en psalmzingen enz., maar dat alles kan men ruimschoots hebben.... en zijn geld in den zak houden. Dat alles kost niets. Maar scholen kosten geld

en door deze wet zal de Heere nu eens de proef nemen, of Zijne kinderen ook nog meer dan woorden, gebeden en gezangen voor Zijn dienst overhebben, want worden nu geen bijzondere scholen opgericht, dan zijn wij verloren." [1])

Intusschen, een scherpe geest als De Liefde zag dadelijk in, dat een neutrale school eigenlijk een onmogelijk instituut was en hij begreep, dat de oogen van het volk hiervoor moesten worden geopend. Hij meende dit niet beter te kunnen doen dan door middel van de satire. Hij zou een caricatuur geven van de neutrale school. Van zijn hand verscheen dan ook in 1857 een vliegend blaadje, [2]) waarin hij de ondeugdelijkheid van het onderwijs aan een neutrale school aantoonde:

De Schoolopziener treedt met den Pastoor, den Predikant en den Rabbijn de school binnen.

De Schoolopziener. Goeden dag, Meester! Goeden dag, kinderen! Wel Meester, wij zijn gekomen, om het onderwijs in uw school eens bij te wonen. Wij wenschen te weten of u zich houdt aan art. 4 der wet, waarbij bevolen is, dat het onderwijs zóó gegeven zal worden, dat het geen godsdienstige gezindheid kwetst. Zou u wel zoo goed willen zijn, ons hiertoe in staat te stellen?

De Meester. Goeden dag, Mijnheeren! Zeer gaarne Mijnheer de Schoolopziener! Wij zijn juist bezig met de Bijbelsche Geschiedenis.

Schoolopz. Zoo, dat treft goed! Art. 4 van de schoolwet zegt, dat de openbare school bestemd is voor kinderen van verschillende godsdienstige gezindheden. Is dat hier het geval?

Meester. O ja, Mijnheer! Ik heb hier negentig Protestantsche en bijna even zoovele Roomsche kinderen op school, benevens acht Joodsche kinderen. *(Tegen den ondermeester)* Nietwaar mijnheer Rechtuit?

De ondermeester. O ja, mijnheer! En dan hebben

---

[1]) S. Coolsma, J. de Liefde in zijn leven en werken geschetst, blz. 241—2.
[2]) Bij H. de Hoogh te Amsterdam.

wij nog vele ongodsdienstige gezindheden buitendien z. a. speelgezindheid, praatgezindheid, vechtgezindheid, lieggezindheid, steelgezindheid, enz.

De Predikant *(terzijde tot den Schoolopziener)*. Die mag ook wel eens op zijn nummer gezet worden!

Schoolopz. *(strijkt zich met de hand over het gelaat)*. Hm, zoo! En wordt men hier ook onderwezen in de gezindheid van niet meer te antwoorden dan gevraagd wordt?

Onderm. Vraag excuus; dat is hier niet noodig, want de tegenwoordige staat der schoolwetenschap brengt mede, den kinderen meer te vragen dan zij beantwoorden kunnen.

Predikant. Mag ik weten, met welk gedeelte der Bijbelsche geschiedenis u juist bezig was, Meester?

Meester. Ik zal het u door de kinderen laten zeggen, Dominee! Wel kinderen! waar hadden we het over?

De kinderen. Over de bruiloft te Kana, Meester!

Meester. En wie was er op die bruiloft, Piet Gomaar?

Piet G. De Heere Jezus, Meester!

De Rabbijn. Met uw welnemen, Meester! over dien persoon behoort hier niet gesproken te worden. Dat strijdt tegen mijn gezindheid.

Schoolopz. Nu, nu, mijnheer Levisson! dat is toch wat erg! Jezus is toch een historisch persoon, evengoed als Mozes. Hij behoort toch *ook* tot de geschiedenis!

Rabbijn. Nu ja, maar dan moet er dat *Heere* afblijven. Laten de kinderen dan spreken over den timmerman Jezus.

Onderw. Kinderen! wat deed de timmerman Jezus, op de bruiloft?

Mozes Cohen. Hij heeft er de gasten bedrogen!

Pred. en Past. *(te gelijk)*. Hoor dien kwaden bengel eens! Dat is tegen onze gezindheid, Meester!

Willem van Trente. Neen, Meester. Hij heeft er een mirakel gedaan!

Predikant. Een mirakel! Alsof de Heer Roomsch geweest was! Wie weet het beter?

Piet G. Hij heeft er een wonder gedaan.

Rabbijn. Dat is een leugen! Mijn gezindheid noemt het een leugen.

Mozes C. Meester, wil u Jan van Dordt eens verbieden? Hij zegt telkens tegen mij: „Lus je wel spek?"

Jan van Dordt *(driftig)*. Ja, maar Meester! hij scheldt mij uit voor een onbesneden Gooi.

Meester. Teeken Mozes en Jan op. Zij blijven school.

Schoolopz. *(terzijde tot den Meester)*. Laat dat wonder maar blijven. Vraag, wie er zoo meer op de bruiloft waren.

Onderw. Kinderen! wie was er nog meer op de bruiloft, behalve de timmerman Jezus?

Jan v. D. De man, die de bruiloft dirigeerde.

Onderw. Goed! Hoe noemt men zulk een man?

Eenige kinderen. Een opziener!

Schoolopz. Zoo! En wat is dat voor een man?

Piet Schalk. Dat is iemand, daar de Meester tegen opziet.

Pred. *(terzijde tegen den schoolopz.)*. Dat is tegen *uwe* gezindheid.

Schoolopz. *(fluisterend)*. Ja, 't is ondeugend goed.

Meester. En wie was er nog meer?

Willem v. Tr. De heilige Maria, de moeder van onzen lieven Heer.

Rabbijn. Meester, hoort u dat? Welk een lastering!

Onderw. En wat zeide de timmerman Jezus tot zijn moeder?

Piet G. Hij bestrafte haar, want zij bemoeide zich met hetgeen haar niet aanging. Vrouw, zoo zeide Hij, wat heb ik met u te doen?

Pred. Was dat wel eerbiedig, mijn vriend?

Piet G. Jawel Dominee! want Maria was een zondares evenals alle andere vrouwen.

Past. Dat is een leugen. Dat strijdt tegen mijn gezindheid.

Schoolopz. Meester, laat ons liever wat hooren over de geschiedenis.

Willem v. T. Meester, Piet Schalk plaagt me! Hij vraagt, of die bruiloft plaats vond, omdat de pastoor van het dorp trouwde.

Meester. Teeken Piet op. Schoolblijven!

Piet S. Hei, Meester, hij heeft eerst tegen mij gezegd, dat ik een vermaledijde ketter ben.

Meester. Willem ook schoolblijven! Kinderen, wat hebben we den laatsten keer van de geschiedenis behandeld?

Piet G. De Hervorming, Meester!

Meester. Goed! Wat was dat voor een gebeurtenis?

Willem v. T. Toen zijn de ketters afvallig geworden van de kerk.

Meester. Ei! Wie heeft dat gezegd? Dat heb *ik* je toch niet geleerd.

Willem v. T. Neen, dat hebben vader en moeder mij gezegd, en de Pastoor ook.

Meester. Nu, dat zeg je op een anderen tijd niet weer, hoor je!

Past. Niet Meester? Dat te verbieden is tegen mijn gezindheid.

Piet G. Toen zijn ze uit de afgodendienaars uitgegaan.

Meester. Wat zeg je daar? Hoe kom je daaraan! Heb je dat hier geleerd?

Piet G. Neen, dat heb ik thuis gehoord en op de catechisatie.

Meester. Nu, op een anderen tijd niet weer, hoor je.

Jan v. D. Maar, Meester! zijn de Roomschen dan geen afgodendienaars?

Meester. Wel neen jongen!

Pred. Niet? Is de mis niet volgens onze gezindheid een vervloekte afgoderij?

Willem v. Tr. En zijn de Protestanten dan geen ketters?

Meester. Neen, zeker niet!

Past. Ja, dat zijn ze wel. Dat leert onze gezindheid wel degelijk.

Meester. *(tot den schoolopz.)* Ik bid u mijnheer! wat moet ik hier de kinderen toch antwoorden?

De schoolopz. haalt de schouders op.

Onderw. Kinderen! wij weten het niet.

P i e t S. *(halfluid tegen Jan van Dordt)* Nou, ze zouden het niet weten!

M e e s t e r. Mozes Cohen, vertel jij de geschiedenis der Hervorming eens!

M o z e s C. Er was eens een monnik, Luther genaamd, die uit de Roomsche kerk ging.

M e e s t e r. Nu — en verder?

Mozes zwijgt.

O n d e r w. Waarom ging hij er uit?

S c h o o l o p z. *(fluisterend)* Stil Meester! dat moet u niet vragen, dan komt u in moeilijkheden met de gezindheden.

M e e s t e r. *(tot den schoolopz.)* Ja, maar wat moet ik *dan* vragen?

S c h o o l o p z. Alléén wat hij *gedaan* heeft; zuiver *geschiedenis.*

O n d e r w. Nu, Mozes! wat deed Luther nog meer?

M o z e s. *(zich bedenkend)* O ja, hij heeft een koe verbrand!

P r e d. Wat? Een koe?

M o z e s. O, neen, 't was een bul!

S c h o o l o p z. Hoe, Meester! heeft u de kinderen in den waan gelaten, dat die bul een dier was?

M e e s t e r. *(kleurend)* Och ja, mijnheer! ik ben daar maar niet dieper ingetreden, omdat ik bang was, dat ik de gezindheden kwetsen zou.

P r e d. Kinderen! was die bul een dier?

E e n i g e k i n d e r e n. Neen, 't was een blad papier, dat Luther van den Paus gekregen had!

P r e d. Juist! *(tegen den Meester fluisterend)* Vraag nu eens wat daarop stond.

M e e s t e r. *(fluisterend tot den Pred.)* Dat durf ik niet, want dan kom ik in moeilijkheid met de gezindheden.

W i l l e m v. T. Daar stond op, dat Luther vervloekt was.

J a n v. D o r d t. Ja, maar daarom was hij het nog niet. De Paus kan ook liegen!

M e e s t e r. Teeken Willem en Jan nog eens op! Zullen jullie zwijgen?

Schoolopz. Vraag nog wat *feiten.*

Meester. Nu — wat is er toen gebeurd?

Willem v. T. Toen is hij te Worms voor den Rijksdag gekomen.

Onderw. En wat hebben ze daar met hem gedaan?

Past. *(ter zijde)* Ze! Hoe verachterlijk van Zijn Katholieke en Allerheiligste Keizer Karel en de Hooge Vergadering!

Mozes C. Ze hebben hem gestreng bestraft.

Willem v. T. *(halfluid)* Hadden ze hem maar opgehangen.

Jan v. D. Zoo? En jou er dan bij!

Meester. St. Geen gepraat. En wat is er toen met Luther gebeurd?

Schoolopz. Genoeg zoo, Meester! Het komt mij voor, beter te zijn dat u al zulke gedeelten der geschiedenis vermijdt.

Meester. Maar, mijnheer! dan kan ik de geschiedenis, althans de nieuwe, in 't geheel niet onderwijzen.

Past. Ja, dat was ook maar beter. Wat zij van de geschiedenis weten moeten, zal ik hun op mijn catechisatie wel vertellen.

Schoolopz. Met uw verlof, mijnheer de Pastoor! dat behoort op de catechisatie niet thuis. Geschiedenis is wel degelijk een vak van schoolonderwijs.

Onderw. Zeker, mijnheer! Maar wat wordt er van de geschiedenis als wij ze zoo behandelen moeten? Wat weten de kinderen dan nu van de hervorming? Dat Luther uit de Roomsche kerk gegaan is; een papier verbrand heeft, dat hij van den Paus had gekregen: en dat hij op den Rijksdag gestreng bestraft is. Maar *waarom* dat geschied is, en wat dat alles beteekende, daarvan weten zij niets. Mag dat heeten de geschiedenis te kennen?

Schoolopz. *(zuchtend)* Goedendag Meester! Dag kinderen!

Meester. Goedendag, Heeren! *(terzijde tot den onderw.)* Het beste zal zijn, dat wij de school sluiten; dan kwetsen wij tenminste geen gezindheden.

IV. DE NEUTRALE SCHOOL VOOR DE VIERSCHAAR VAN RECHTS EN LINKS.

Zeker is in de geestige caricatuur-teekening, die Ds. De Liefde gegeven heeft van de openbare school, voldoende duidelijk geworden, welk een onhoudbaar instituut de openbare school feitelijk is en dat hij, die meent, op de gemengde school de kinderen van het geheele volk te kunnen opvoeden, eenvoudig de werkelijkheid absoluut negeert.

Het is zeker niet van belang ontbloot, in deze paragraaf eenige uitspraken te geven omtrent de openbare school en de neutraliteit, niet van de voorstanders der christelijke school alleen, maar evenzeer van de voorstanders der gemengde school. [1])

„Ik acht het een nationale ramp, dat in ons vaderland een jeugd opgroeit, die opzettelijk ver gehouden wordt van de heiligste dingen hier op aarde, een jeugd, waaraan we niet kunnen denken, zonder de innigste deernis. Dat er ouders zijn, die niets heerlijkers vinden dan hun kinderen een goede dosis wetenschap meegeven op de wereldreis is goed. Alles wat aan onze jongelieden wordt geleerd is kostelijk, maar daarboven gaat het godsdienstonderwijs. Door het aanbrengen van kennis zorgt men voor de bagage, bij het godsdienstonderwijs wordt gehandeld over de reis zelf, opdat de reiziger behoed worde, dat zijn tocht hier op aarde aan het eind een mislukking zij."

Ds. HEERING, *Rem. Pred.*

„De school (die een Vrijzinnige, christelijke opvoeding moet geven) zal in de eerste plaats godsdienstig moeten zijn, er moet een godsdienstige stemming heerschen, het kind moet er zich bevinden in een godsdienstige atmosfeer. Dit is niet iets, wat in afzonderlijke uren naast andere vakken kan staan, dit moet de geheele schoolopvoeding en het onderwijs doortrekken. Daarbij komt het vooral op den persoon van den onderwijzer aan;

---

[1]) Oude en nieuwe gegevens voor den schoolstrijd. April 1918. (Niet in den handel) Blz. 58 e.v.

zoo deze geen geloovig, vroom man is, is er geen sprake van een godsdienstige stemming in de school.... hij moet zich ten volle aan de kinderen kunnen en willen geven."

J. N. BATTIST, *Vrijz. Pred.*

„Mr. Lohman heeft dus volkomen gelijk als hij zegt, 'n godsdienstige opvoeding is onmogelijk in de neutrale d. i. openbare school."

J. W. GERHARD.

„De openbare school is neutraal in 't godsdienstige en ook zelfs in 't nationale. Tenminste in de praktijk. Dat verreweg de meeste openbare scholen God doodzwijgen is 'n bekende zaak. En wat 't nationale betreft, ik voor mij ken wel 'n openbare school, waar de neutraliteit zich ook uitstrekt tot 't nationale, 'n school waar bijvoorbeeld nooit een nationaal lied wordt geleerd; denkelijk om de socialistische kinderen niet te kwetsen. Immers ook op dit gebied kan men „andersdenkenden" kwetsen.

In *zooverre* nu de openbare school godsdienst en nationaliteit doodzwijgt, is zij anti-godsdienstig en anti-nationaal. Dus in *zekeren zin* anti-godsdienstig en anti-nationaal."

H. BAKELS.

„Eerst mijn verplaatsing naar een groote stadsgemeente heeft mij tot de ontdekking gebracht van de heillooze strekking der openbare volksschool, en dat wel om de geest, die een groot gedeelte van het onderwijzend personeel bezielt, en mij des te meer doen waardeeren den zegen van bijzonder christelijk onderwijs. Ik ben nu met den heer Groen overtuigd, dat het volksonderwijs, waar het niet neutraal is — en hoe zou het dit kunnen zijn? — zeer licht, misschien onvermijdelijk, het voertuig wordt om, meer nog dan dit door de kerk geschiedt, de begrippen der zoogenaamde moderne theologie onder het volk te verbreiden."

Dr. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE.

„De Staat kan niet schoolmeesteren, terwijl hij noch godsdienstige belijdenis noch paedagogische beginselen

heeft en daarom een neutraliteit moet najagen, die practisch op de bevoorrechting van het modernisme en bestrijding van het christendom uitloopt."

Mr. HUBRECHT.

„En laten wij 't maar bekennen, dat wij, die geen idealen meer hebben — niet omdat wij 't niet zouden willen, maar omdat 't ons onmogelijk is gemaakt — wij, kinderen van die eeuwig vervloekte halfwetenschap, van de neutrale school, van een opvoeding zonder geloof; die niet meer, zooals onze voorvaderen uit de middeleeuwen of aan 't einde der voorgaande eeuw, groote glorieuse idealen op onzen levensweg meekrijgen; te halfgeleerd en niet rein genoeg meer om te kunnen gelooven en tevens ook niet voldoende onderlegd en positief ontwikkeld om in een absolute negatie geluk te vinden.

Wij kinderen, uit wie al jong zooveel moois is weggenomen, waarvoor zoo weinig gelijkwaardigs is in de plaats gegeven — laten wij maar eerlijk bekennen, dat wij zoo iemand (hij bedoelt Dr. Kuyper) in zijn vast geloof benijden." Zoo klaagde Frans Netscher in de *Hollandsche Revue.*

Maar wel revolutionair in beginsel is de *neutraliteit der volksschool,* omdat deze, evenals de geheele revolutie van 1789, op terzijdestelling van de goddelijke openbaring berust, en uit de toen aangenomen beginselen onmiddellijk voortvloeit.

Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN. [1]

De paedagogische revolutie kwam tegelijk met de staatkundige en ontsproot uit denzelfden wortel.

Prof. Dr. J. WOLTJER. [2]

Die op school spreekt van Christus als den man, in wien het complex van alle christelijke en maatschappe-

---

[1]) De Pacificatie, blz. 91.

[2]) Wat is het doel van Chr. Nat. Sch. blz. 82.

lijke deugden gevonden wordt, moet zeer nauwkeurig toezien, dat hij zich houde aan de bij de wet voorgeschreven eerbiediging van hetgeen de wet noemt de godsdienstige begrippen van hen, die gelooven in den Christus als den Middelaar en Verlosser.

Minister TH. HEEMSKERK. [1]

Laten wij deze reeks citaten besluiten met een aanhaling uit de bekende brochure van Dr. Singels: Gebrekkige Bijbelkennis. Hij schrijft: [2]

„De eerst te noemen bevindingen, hier aan te halen, werden opgedaan aan de examentafel aan welke de candidaten (voor het lager onderwijs) werden geëxamineerd, candidaten dus, die na eenigen tijd de hun toevertrouwde kinderen zouden moeten opleiden tot christelijke en maatschappelijke deugden, menschen bij wie men beschaving en algemeene ontwikkeling kan en mag verwachten, menschen van wie een invloed ten goede zal moeten uitgaan.

Een aspirant moest lezen en toonen het gelezene te begrijpen. Er was gekozen uit de Trouringh van de Veer, dat stukje, waarin sprake is van den zoon van den Rector van het Gymnasium, die Salomo heette en die voorbeschikt was knap te worden. Gevraagd werd, wat dat met Salomo te maken had? „Wie was Salomo?" .... „Een philosoof." „Dat kan." „Waar woonde hij?" „Te Athene." „Dat is mis." „Neen, ik vergis me ook. In Egypte." „Een philosoof in Egypte, is dat wel juist?" „Neen, Salomo was een koningszoon." „Dat is waar; maar weet ge nog iets meer van hem? Wel eens gehoord van Salomo's eerste recht?" „Neen." „Wel eens gehoord van David, Saul, Mozes?" „Nooit van gehoord." De Arke des verbonds was het vaartuig, waarin door Noach al de beesten werden bijeen gebracht. Simson was een hoofdbewindvoerder in de Fransche revolutie; „Den ouden Adam" afleggen een uitdrukking, waarvan

---

[1] Handelingen 1908—1909.
[2] Dr. Singels. Gebrekkige bijbelkennis, blz. 5 e.v.

nooit was gehoord; onbegrepen dus; Aartsvaders: onbekend. „Misschien wel afgeleid van Aartsbisschop."

„Egyptische duisternis," nooit van gehoord. „Maccabeeërs" waren torren of kevers, bij de Egyptenaren als heilig beschouwd."

Babylonische ballingschap, onbekend (één candidaat had wel eens gehoord, dat de Pausen in Babylonische ballingschap waren geweest.)

„Heer der Heirscharen," uitdrukking onbekend; eveneens apostel, tabernakel.

„Boetvaardige Magdalena" moest een zondige Fransche koningin zijn, die een boottocht naar Jeruzalem deed, bij een der kruistochten.

„Kruisiging," de bouw van de Roomsche kerken.

„Wie was de voorganger of voorlooper van Jezus?" „Marcus."

Wij zullen niet verder afschrijven.

Een dergelijke onkunde toont duidelijk, welke vruchten een school afwerpt, waar de Bijbel een verboden boek is geworden. En te begrijpelijker wordt het, hoe mannen als Groen, Elout en met hen vele anderen geworsteld hebben om het gedoopte kind aan den greep van zulk een school te ontrukken.

HOOFDSTUK XII.

BUITEN DE POLITIEKE ARENA.

> Allen, die den Heere Jezus in onverderfelijkheid liefhebben, zij deze zaak dringend aanbevolen. Dat onze gebeden veel opstijgen tot den troon van Hem, Die uit dit kiempje een frisschen boom kan doen opgroeien, onder welks schaduw wij hopen, dat de onderwijzers, die de vreeze des Heeren leggen tot grondslag van hun onderwijs, zich nog menigmaal zullen vergaderen, en van welks vruchten eenmaal gansch Nederland genieten zal, der jeugd tot heil en Gode tot eer.
>
> H. J. LEMKES.

I. DE CHRISTELIJKE ONDERWIJZERS VEREENIGEN ZICH.

Met de woorden, die wij als motto boven dit hoofdstuk plaatsen, eindigt Lemkes zijn „Verslag van de eerste bijeenkomst van christelijk-gezinde onderwijzers, gehouden den 14den October 1854, in het gebouw van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht."

„De stem des Heeren had gesproken.

Er was in ons land geweest een dorre vallei, vol doode beenderen: dorre eigengerechtigheid, zoetsappigvrome deugdbetrachting; leven naar eigengemaakte wetten, zonder te letten op de eeuwige wetten des Heeren, Die zoo vaak had gesproken tot zijn volk, dat als overblijfsel nog onder de doode menigte leefde, en nog niet had gebogen de knieën voor den geest des tijds, den Baäl van eigengerechtigheid, van zelfvoldaanheid, van ongeloof en revolutiegeest." [1])

Mannen van een anderen geest dan dien der Revolutie

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 417.

hadden als instrumenten Gods ons volk trachten wakker te schudden en dank zij hun waarschuwend en bezielend woord wás er dan nu een kleine schare, die in de worsteling om het kind meekampte, óók buiten de politieke arena.

Het lag voor de hand, dat de onderwijzers der weinige christelijke scholen en de christelijk-gezinde onderwijzers aan de openbare scholen de handen ineen zouden slaan, om in vereeniging met elkaar de zaak van het christelijk onderwijs te kunnen dienen.

Reeds in 1849 had de redactie van het Nijmeegsche Schoolblad gewezen op het voorbeeld der Duitsche onderwijzers, die te Neusalzwerk een „Evangelisch onderwijzersgenootschap" hadden opgericht en als haar wensch te kennen gegeven, dat alle onderwijzers in ons vaderland, die het met de beginselen dier broeders eens waren, hun goed voorbeeld zouden volgen. [1])

Er werden toen reeds pogingen aangewend, doch van de onderwijzers, die men aanschreef, gaven slechts zeven eenig antwoord, waarvan niet meer dan drie zich vóór de zaak verklaarden.

In 1852 bracht in een vergadering van de bekende Christelijke Vrienden de heer Bichon van IJsselmonde weer een christelijke onderwijzersvereeniging ter sprake. „De heer Groen van Prinsterer deed de wenschelijkheid uitkomen van meerdere kennismaking en onderling overleg tusschen de positief christelijke onderwijzers. Ook tusschen sommigen hunner werd de zaak van tijd tot tijd besproken; maar men kwam nochthans niet verder." [2])

Eindelijk vestigde in Mei 1854 de onderwijzer H. J. Lemkes nog eens de aandacht zijner collega's op deze noodige zaak. Met den heer A. Meyer wendde hij opnieuw pogingen aan, om tot zulk een vereeniging te komen. Al dadelijk ontmoetten zij veel sympathie bij den bekenden schoolvriend J. Voorhoeve H.C.zn., die hun voor hun doel een som van twee honderd gulden schonk.

In „De Nederlander" en per circulaire richtten zij een

---

1) Nijmeegsch schoolblad Sept. 1849, blz. 23—24.

2) Verslag van de eerste bijeenkomst, blz. 4.

oproep tot de christelijk-gezinde collega's om een vergadering te Utrecht te komen bijwonen. Van negen en veertig onderwijzers kwam een betuiging van adhaesie in, terwijl op de vergadering, die 11 October 1854 werd gehouden, een vijf en twintigtal onderwijzers bijeen kwamen.

Er was dus een begin, al was het niet groot. En deze 25 mannen stichtten toen de vereeniging van christelijke onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland.

Het ging ook hier naar de zinspreuk van Prins Maurits: het rijsje werd een boom.

Men begon met een vergadering van 25 en als thàns, na zeventig jaren, diezelfde vereeniging hare jaarvergadering houdt, komt er een getal van rond 1000 mannen en vrouwen, die het christelijk onderwijs dienen, bijeen, om niet in de eerste plaats materieele belangen — óók die — maar om eerst en meest de geestelijke belangen van het christelijk onderwijs te behartigen.

In de groote worsteling om het kind is deze vereeniging van „christelijk-gezinde onderwijzers", zooals ze aanvankelijk genoemd werd, een machtig bataillon gebleven. IJverig heeft ze haar aandeel gehad in den moeilijken kamp, en mede door haar actie is onder den zegen des Heeren ten leste de overwinning behaald.

Begon de vereeniging met een ledental van 25, thans nadert zij de 5000. Moge nog eenmaal door haar het ideaal bereikt worden, n.l. alle mannen en vrouwen, die het christelijk onderwijs dienen, in één organisatie vereenigd te zien!

II. DE VOORSTANDERS VAN CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS SLAAN DE HANDEN INEEN.

Langen tijd had Groen van Prinsterer vrijwel alleen den bitteren kamp moeten voeren voor het christelijk onderwijs. Menige teleurstelling was in dien strijd zijn deel geworden, niet het minst ook door de lauwheid van hen, die zijn medestanders behoorden te zijn.

Na de „jammerlijke teleurstelling", die Minister Van der

Brugghen zijn vrienden had bezorgd, begon dit anders te worden.

De vereeniging van christelijk-gezinde onderwijzers was nog wel uiterst zwak, maar zij was er dan toch.

Wilde men met meer succes den strijd voeren, dan moesten ook allen, die, buiten het onderwijs, voorstanders waren van een school met den Bijbel, worden gemobiliseerd.

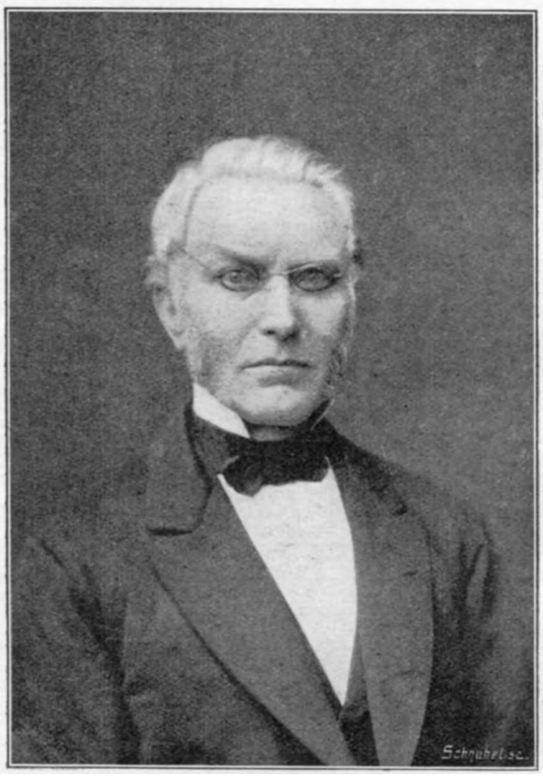

N. M. Feringa.
De vader van Chr. Nat. Schoolonderwijs.

In 1860 werd deze mobilisatie inderdaad een feit. De man, dien de Heere daartoe gebruikte, was een hoofd van een Haveloozenschool te Amsterdam: het was Nicolaas Mattheüs Feringa. — De bekende vereeniging „Christelijke vrienden" had opgehouden te bestaan. De kerkelijke kwestie was hiervan wel de hoofdoorzaak. De broeders verstonden elkander niet langer en zoo gingen deze vergaderingen, die zooveel zegen hadden verspreid, te niet.

Door sommige christen-mannen werd deze loop der zaken hartelijk betreurd en zij richtten nu als vergoeding voor het geleden verlies eene „Vereeniging voor Inwendige Zending" op.

Een der onderwerpen, die op de vergaderingen dezer vereeniging vaak besproken werden, was: het christelijk onderwijs. De noodzakelijkheid en het gewicht daarvan werden telkens met warmte besproken en bepleit. Niemand nam aan deze besprekingen met meer vuur deel, dan de meester der Havenloozen-school N. M. Feringa.

Hij was een man uit het volk, degelijk christen, paedagoog van erkende bekwaamheid, eenvoudig, nederig, verstandig en kundig.

Zijn moeilijken arbeid onder de Amsterdamsche haveloozen verrichtte hij met ijver en trouw. Hij wist hen te gewennen aan orde en tucht en hun ook te leeren de eerste beginselen — naar den eisch húns wegs.

„Op zekeren dag bezocht een schoolopziener de school, hoek Bloemstraat en Lijnbaansgracht. Hij woonde eenigen tijd de lessen bij; hij verwonderde zich over de orde in de school, over de aanhankelijkheid der kinderen aan hunnen meester en over hunne antwoorden, en eindigde met zijn groote ingenomenheid met alles wat hij gezien had te betuigen, daarbij voegend: „Godsdienst komt hier zeker niet te pas?" Waarop meester Feringa met zijn eigenaardigen lach antwoordde: „Zonder godsdienst kan ik *niets* doen!" Meester Feringa kende het verband tusschen onderwijs en opvoeding; hij wist wat christelijke deugd zonder Christus beteekent, wat eene Godsdienstlooze school moest zijn voor de kinderen onzes volks." [1])

Juist daarom was hij zulk een ijverig voorstander van christelijk onderwijs. Hoe ongelukkig de wet van 1857 ook zijn mocht, de vrijheid, om uit eigen beurs scholen met den Bijbel te bouwen, had zij toch gegeven en onophoudelijk drong Feringa er op aan, die vrijheid nu ook te gebruiken. Heel ons vaderland moest overdekt worden met scholen met den Bijbel. Dit was echter gemakkelijker gezegd dan gedaan, want over 't algemeen was het volk zelf nog niet genoeg wakker geworden.

Toch bracht Feringa de zaak ter sprake op een vergadering van de „Vereeniging voor Inwendige zending".

---

[1]) De strijd om de school in Nederland sedert 1857, blz. 13.

Op voorstel van Baron W. van Lijnden werd nu aan Meester Feringa opgedragen, een concept van Statuten eener Vereeniging van christelijk onderwijs te ontwerpen en op een volgende vergadering ter tafel te brengen.

Dat voorstel werd aangenomen en Meester Feringa aanvaardde de opdracht.

Zoo werd de „Vereeniging voor Christelijk-Nationaal schoolonderwijs" geboren, waarvan Feringa met recht de vader mag heeten.

Natuurlijk sloeg Groen van Prinsterer de wording dezer vereeniging met belangstelling gade en Meester Feringa verzuimde niet, telkens Groen's gewaardeerde adviezen in te winnen en zijn hulp en medewerking te vragen.

„Hoezeer verschilden deze beide mannen, Groen en Feringa, in karaktervorming en beschouwing der zaken. Groen de voorzichtige, alles wikkende en wegende staatsman, die in dit opzicht, gelijk in zoovele andere, een echt Nederlander, volgens zijn eigen uitdrukking, vreesde „de koe bij de horens te grijpen, vóór dat men zeker was haar te kunnen vasthouden," maar om haar eens gegrepen, dan ook tot geen prijs weder los te laten. Feringa, de levendige, terstond tot handelen besloten, maar ook even doorzettende volksman. De Haagsche Staatsman en de Groninger schoolmeester. Groen, die u, wanneer gij met hem samen waart, bedaard aanhoorde, geheel liet uitspreken; u onderwijl met zijn ernstig, doorvorschend oog onbeweeglijk aanstaarde; slechts nu en dan door een trek van goed- of afkeuring om den mond en een lichte beweging der lippen bewijzend, dat hij in uwe woorden belang stelde; die op veel wat men hem zeide, weinig antwoordde, op veel wat men hem vroeg, weinig beloofde — en Feringa, die u telkens in de rede wilde vallen, alles meedeelde, wat hij zelf op het hart had, en dadelijk gereed was datgene te doen, wat gij van hem verlangdet, of nog veel meer.

Toch waren voor deze zaak en voor dit werk de samenstemming, de vereenigde krachten van beiden onmisbaar!" [1]

---

[1]) De strijd om de school in Nederland sedert 1857, blz. 15.

Het had heel wat voeten in aarde eer Groen geheel voor het denkbeeld van Feringa was gewonnen.

Nog altijd had Groen de stille hoop, dat de toestand, zooals die in de 17de eeuw was geweest, toen er verband was geweest tusschen Staat, Kerk en School, zou worden hersteld. Doch allengs zag hij in, dat dit niet mogelijk was. De Staat had de school met den Bijbel aan ons christenvolk ontnomen en slechts door het particulier initiatief kon, onder Gods zegen, het verlorene worden herwonnen. Toen Groen tot dit inzicht was gekomen, werd hij de trouwe bondgenoot van Feringa, zijn medestrijder en raadsman. Hij zorgde nu voor den grondslag der Vereeniging.

Die grondslag luidde: „De Vereeniging, gegrond op de onveranderlijke waarheden, wier levenskracht *zich in het tijdperk der Reformatie, ook hier te lande, van kerk en school met zegenrijken luister geopenbaard heeft*, is gewijd aan de bevordering van Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs."

Het was te voorzien, dat er in de toekomst over de beteekenis der woorden nog al verschil van opinie zou kunnen ontstaan. Daarom werd door Feringa en vooral ook door Groen nadrukkelijk verklaard: „De Vereeniging begeert geen anderen kerkelijken grondslag dan het *apostolisch Christendom*, gelijk het uit de middeleeuwsche duisternis der Kerk van Rome weder aan het licht kwam; de belijdenis van het Evangelie, gelijk ze de Protestantsche Kerken niet verdeelt maar verbindt, en het éénstemmig getuigenis der Kerkhervorming tegen het ongeloof, ook van onze dagen, voortzet. Zij vermeent, dat zij alzoo niets van hetgeen op de volksschool behouden moet worden, prijsgeeft; zij verlangt daar eerbiediging ook van het geloof der Gereformeerde Kerk, niet gelijk het zich in de Godgeleerdheid met dogmatische scherpzinnigheid ontwikkelt, maar gelijk het zich in de harten der geloovigen, in de negentiende als in de zestiende eeuw, levendig betoont. De Vereeniging wil, dat vele kinderen, naar het eigen bevel van den Zaligmaker, tot hem, dat is: niet tot *elken* Christus der menschelijke

wijsheid, maar tot den *Christus der Heilige Schrift*, worden gebracht."

„De Vereeniging rust op de onderstelling der mogelijkheid, wenschelijkheid en plichtmatigheid van samenwerking, ook waar men, op Christelijk-Protestantschen grondslag, in kerkelijke richting verschilt."

„Hier ontmoeten zich, om aan Christelijke volksopvoeding bevorderlijk te zijn, Hervormden, Lutherschen, Remonstranten, Doopsgezinden. Hier geven leden van het Hervormd Kerkgenootschap en Afgescheidenen, vrienden der Confessioneele en der Ethisch-irenische richting elkander de hand. De natuur zelve van dergelijke Vereeniging veronderstelt, dat iedereen, boven de openbare school, zeer verre een Christelijke, ook van een Kerkelijke richting, waartoe hijzelf niet behoort, wenschelijk rekent; dat iedereen, op onderlinge billijkheid, niet op wederzijdschen naijver, vooral niet op overheersching van de algemeene kleur door het meesterschap van eigen schakeering bedacht zij."

„Het *Christendom boven geloofsverdeeldheid*, door Thorbecke vermeld, is niets anders dan idee en omschrijving van *maatschappelijke* beschaving en zedelijkheid."

„Maar er is een Christendom boven geloofsverdeeldheid, waarvan de belijdenis van elke Christelijke Kerk een straal is, dat het kruis tot middelpunt heeft."

„Een christendom boven kerkverschil van Protestanten, komt met kinderlijke behoeften en bevatting, naar den eisch van het Lager Onderwijs, overeen. „Zoodanig een grondslag der opvoeding is door de Christelijk-historische richting voorgestaan, reeds vóór 1840, tot op den huidigen dag." [1])

De meerderheid der christenbroeders kon zich in dezen grondslag vinden en zoo kwam in October 1860 de vereeniging tot stand.

Groen werd Eere-voorzitter, Feringa trad op als secretaris. Mr. I. de Neufville werd voorzitter en P. van Eik

---

[1]) Zoo schreef Groen in „Berichten en Bijdragen van de Vereeniging voor Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs". No. 1. Gebrs. Van Cleef, 's Hage.

penningmeester. Verder sloten zich al spoedig aan Baron W. van Lynden, Jhr. Elout van Soeterwoude, Ds. Heldring, Jb. Voorhoeve, Bichon van IJsselmonde, Baron van Wassenaer van Catwijck, Prof. Valeton, Ds. Van Son, de gebr. Teding van Berkhout en Mr. Marez Oyens, Ds. Zubli en Ds. Cohen Stuart, allen mannen, die te goeder naam en faam bekend stonden.

Ook Van der Brugghen begroette de geboorte der vereeniging met blijdschap en meldde zichzelf aan als lid. Hoezeer de christelijke vrienden deze toetreding waardeerden, konden zij toch niet nalaten aan Van der Brugghen op te merken, dat zij zijn toetreding beschouwden als een blijk, dat hij de wet van 1857 afkeurde. Dit was hem echter te veel en daarom trok hij zich terug. Uit het bestuur van de kweekschool op den Klokkenberg had hij zich ook reeds teruggetrokken, omdat sommige contribuanten hiervan hunne gaven hadden afhankelijk gemaakt. Hoewel een dusdanige handelwijs eenerzijds geen grootheid van ziel verraadt, moet toch anderzijds worden opgemerkt, dat al is zij niet te billijken, zij toch alleszins te begrijpen was.

En nu begon de arbeid.

Reeds op den dag der stichting werd de eerste *daad* verricht, doordat men aan de vrije kerkelijke school te Zevenbergen een renteloos voorschot gaf van 1000 gulden, dat later, op verzoek van den kerkeraad werd veranderd in een vaste jaarlijksche subsidie van 200 gld. Dien zelfden dag werd aan de Normaalschool te Nijmegen een gift gezonden van 500 gulden. En tot op heden heeft „Christelijk-Nationaal", zooals de vereeniging doorgaans genoemd wordt, haar taak met eere vervuld.

De worsteling was zwaar, want de overmacht was groot. Aan de zijde hunner verdrukkers was macht, zij daarentegen hadden geenen trooster. En te midden van miskenning, lauwheid, onverschilligheid bij rijk en arm, ook onder eigen geestverwanten, verdachtmaking, openbare en geheime tegenwerking, van hen, die zich bij uitnemendheid het „denkend deel der natie" noemden, heeft Christelijk-Nationaal den kamp gevoerd en volgehouden.

Tegen het „denkend deel der natie" had ook de „Vereeniging voor Gereformeerd schoolonderwijs" te strijden.

Deze vereeniging werd in 1868 opgericht door broeders uit de Christelijk-Gereformeerde Kerk met enkele uit de Hervormde Kerk. Zij konden niet instemmen met den grondslag van Christelijk Nationaal, achtten het niet geoorloofd, zulk een vereeniging te bevorderen en stichtten daarom een vereeniging op meer belijnden grondslag.

Maar de strijd bleef in hoofdzaak dezelfde. En het „denkend deel der natie" maakte het beide vereenigingen al even moeilijk. Heel fijn zette Dr. H. Pierson dit „denkend deel" op z'n nummer in een geestig versje, dat we hier laten volgen: [1])

AAN HET DENKEND DEEL DER NATIE.

Het denkend deel des volks zijt gij!
  Wij denken — bij uw gratie;
Het zij zoo! Voortaan heeten wij:
  't *Na* . . . denkend deel der natie.

Gaat ons dan maar in 't denken voor,
  En bouwt u luchtkasteelen:
Wij denken na, wij denken door,
  En volgens Gods bevelen.

Wat heeft u al uw waan gebracht?
  Wat baat u al uw denken?
Eén heeft er lang voor ons gedacht,
  Wiens plan geen mensch zal krenken.

Wie Hem vooruitdenkt, ziet weldra
  Zijn doel al verder wijken;
Wij denken liefst Gods gangen *na;*
  Eens zal ons 't doel wel blijken.

Denkt dus maar toe! — gij zijt alrêe
  Aan 't einde van uw droomen:
Wij denken na en gaan gedwee
  Waar God ons uit doet komen.

---

[1]) Dr. H. Pierson, destijds te Zetten, plaatste dit gedicht in den „Sprokkelaar" van 1879.

III. EEN VERGADERING MET ONZE GROOTVADERS.

Het zou ons te ver voeren, indien we ook maar eenigszins volledig wilden weergeven, wat de „Vereeniging voor Christelijk-Nationaal onderwijs" heeft gedaan in de worsteling om het kind.

Op één feit moet toch de aandacht worden gevestigd, n.l. op een vergadering, die in Mei 1867 te Leeuwarden werd gehouden. Er waren gewichtige zaken te verhandelen en het verwondere ons dan ook niet, dat op deze vergadering 600 à 700 menschen tegenwoordig waren. Daar waren mannen onder, die met eere onder ons christenvolk werden genoemd. Men zag er Otterloo en J. Voorhoeve en H. A. Gerritsen, den bekenden leider van de Normaalschool op den Klokkenberg te Nijmegen, R. Husen van Utrecht en J. Smelik van Den Haag, Ds. Ploos van Amstel van Anjum en Ds. Felix van Bolsward, Ds. A. Brummelkamp van Kampen en Ds. Domisse van Schraard, Ds. Ringnalda van Woudsend en Ds. Evenhuis van Sneek. Zelfs Baron Thoe Schwarzenberg en Hohenlandsberg uit Middelburg was onder de aanwezigen. [1])

Dien ouden heer in het voorzittersgestoelte kent ge van zijn portret: het is Groen van Prinsterer. Hij gaat staan, om het voorzitterschap over te dragen aan Mr. J. de Neufville, dewijl het een taak is, waarvoor spreker zich niet meer berekend gevoelt.

„Lang heeft hij zelf geaarzeld, of hij wel ter vergadering komen zou. Hij verblijdt zich echter aanwezig te zijn, nu de vergadering plaats heeft in de hoofdstad van een gewest, zóó luisterrijk in vaderlandsche herinneringen, en dat merkwaardig zijn zal, ook in onze dagen, in den wederstand tegen een stelsel van opvoeding, dat met de heiligste volksrechten in strijd is."

Groen is, gelijk wij weten, Eere-Voorzitter; de Neufville is voorzitter. De laatste noodigt Ds. G. J. Vos Azn. uit voor te gaan in gebed en het lezen van een gedeelte van Gods Woord.

---

[1]) Ik volg hier nu in hoofdzaak het keurige artikel van den heer T. van der Kooy, voorkomend in het Correspondentieblad, 68e Jaarg. No. 30.

De Voorzitter — in zijn openingswoord — verblijdt zich, dat hij in deze vergadering een zóó talrijke „vrouwenschaar" mag begroeten. Met dank memoreert hij, dat een Vrouwenvereeniging te Makkum is opgericht om het chr. onderwijs te steunen.

Dan komt de Penningmeester, P. van Eik aan het woord voor het uitbrengen van zijn verslag. „Wij prijzen den Heere onzen God, dat we ons temidden der vrije Friezen mogen bevinden. Laat ons dan ook vrije en frissche woorden tot elkander spreken over vrij onderwijs en vrije scholen. — Maar we moeten afdalen tot de droge, dorre, maar onmisbare cijfers."

W. Oostmeyer.
Hoofd Boommarktschool, Amsterdam,
gest. 1848.

Veel wordt naar aanleiding van het verslag gediscussiëerd over de vraag, of de inkomsten der vereeniging voor een deel moeten gekapitaliseerd, dan wel in haar geheel aan de scholen besteed. Men zal het eene doen en het andere niet nalaten.

In de namiddagvergadering komt een brandende kwestie aan de orde! De zaak van *eigen schoolinspectie!*

Die maakte de tongen los. Toen als nu!

Er zijn verschillende voorstellen. De hoofdcommissie stelt voor, tot de inspectie te besluiten.

Kampen geeft in overweging, vooralsnog geen inspecteur te benoemen.

De heer Mr. J. Kruyff, agent voor Vlaardingen en Schiedam, wenscht de benoeming van één of twee inspecteurs.

Sneek wil voor drie jaren bij wijze van proef twee inspecteurs aanstellen tegen vergoeding van reis- en verblijfkosten en *f* 500 per jaar.

Mr. H. J. Koenen opent de discussie. Hij verwacht van de aanneming van het Bestuursvoorstel „de heilrijkste gevolgen".

De heer C. Arens Bzn. van Rotterdam moet er niets van hebben. Hij heeft verscheiden mannen der practijk geraadpleegd. Hij kan zich geen gegrond oordeel over een school denken op grond van een vluchtig bezoek. Voor de groote onkosten zouden 15 scholen gesubsidiëerd kunnen worden.

Ds. Ringnalda is het met hem eens en ook vreest hij „suprematie" van zoo'n inspecteur!

De heer T. M. Looman ondersteunt het voorstel. De *naam* inspecteur schrikt af; laten we spreken van hoofdagent. Ook hij geeft maar adviezen. Tevens zou hij met de propaganda belast kunnen worden.

De heer F. C. Wijle wil als onderwijzer een woordje zeggen. Hij is vóór inspectie. Hij is nu al op zijn vierde standplaats en heeft altijd het heilzame van een bezoek ondervonden. Alle christelijke onderwijzers zullen den inspecteur met open armen ontvangen. En zoo gaat het door.

Ds. Voorhoeve, de heer Van Otterloo, Ds. Schuurman, zijn er vóór; Ds. Vinke en anderen er tegen.

Dan krijgt Groen van Prinsterer het woord. Hij handhaaft het woord: „inspecteur". Inspectie is niets anders dan toezicht, opzicht; en dat hebben we állen noodig. Om *goede* scholen is het ons te doen. De taak van den inspecteur is met schoolbezoek niet afgeloopen. Als deskundige bij uitnemendheid moet hij kunnen voorlichten op het terrein der paedagogiek en de zaak van het Chr. onderwijs met pen en woord kunnen verdedigen in openbare polemiek.

De zaak is nu rijp ter afdoening. Met groote meerderheid van stemmen wordt het Bestuursvoorstel *aangenomen* en daarmee de betrekking van inspecteur gecreëerd.

Den volgenden dag, 23 Mei, wordt de vergadering voortgezet.

De voorzitter deelt mede, dat voor den bouw van

scholen juist een gift is ingekomen, *groot 3000 gulden*, van iemand, die onbekend wenscht te blijven. De heer J. Voorhoeve H.C.Zn. garandeert *duizend gulden* in geval van te kort.

Ds. Vos deelt mede, dat j.l. Maandag de vereeniging „Vrienden der Waarheid" een beurs heeft ingesteld ter opleiding van *Ned. Hervormde* (!) jongelingen voor onderwijzer.

De voorzitter dringt aan op kortheid bij de behandeling der verschillende voorstellen, daar ook het schoolwetsontwerp van den heer De Brauw, dat bij de Kamer aanhangig is, nog moet worden besproken. Al het „kleingoed" wordt dus voor de middagpauze afgedaan en de penningmeester krijgt juist nog een briefje van iemand, die honderd gulden belooft.

J. Voorhoeve H.C.Zn.

Namiddagvergadering.

De penningmeester krijgt het eerst het woord. Zooeven zijn ontvangen een gift van tien gulden „uit dankbare erkentenis voor het goede, in de vergadering genoten" en twee toezeggingen van honderd gulden.

Dan is de groote zaak aan de orde. Prof. Gratama brengt een breed advies uit over het wetsvoorstel De Brauw. Het gaat hem niet ver genoeg. Hij wil gelijk recht voor allen. De subsidie moet niet facultatief gesteld zijn, en dan van het goedvinden der Gemeentebesturen afhangen. Het recht er op moet vast staan, zonder dat het *beheer* in handen der Overheid komt.

Van Jhr. Elout van Soeterwoude, niet ter vergadering aanwezig, is een schriftelijk voorstel ingekomen, om weer den kant der facultatieve schoolsplitsing uit te gaan.

Zie, een en ander lokt den veldheer zelf uit zijn tent. Groen van Prinsterer krijgt het woord.

Mijn standpunt is bekend, zegt hij. *Tot de wet van 1857 was ik voorstander van facultatieve splitsing, na dien tijd niet meer.*

Wij kijken elkander aan, want wij gevoelen, dat hij hier woorden spreekt van historische beteekenis. Woorden, waarover men na 60 jaar nog twisten zal. Hij her-

Ds. A. Brummelkamp.

innert aan wat hij reeds vóór zes jaren heeft gezegd: „Als het Staatsonderwijs neutraal of nog erger wordt, dan moet er *een gewijzigde verhouding* komen tusschen openbaar en bijzonder onderwijs."

De voorrang van het bijzonder onderwijs!

En nu keert mijn veeljarige geliefde medestrijder Elout naar het *door mij verlaten* systeem terug.

Wat zal de leider nu doen?

Hij biedt namens de Hoofdcommissie een „beleefde verklaring van sympathie ter bekrachtiging aan."

„De vergadering, zonder zich bevoegd te achten, over het aanhangig wetsvoorstel in bijzonderheden reeds nu een oordeel te vellen;

„verklaart gaarne, dat zij de hoofdstrekking: recht voor allen, met ingenomenheid begroet." Met woorden, zwaar van argumentatie, licht hij deze motie toe.

En ten slotte, een vaderlandsche herinnering. Toen de voorzitter der Feestcommissie ons gisteren door het historische deel dezer bloeiende stad rondleidde, dacht ik aan Willem Lodewijk, die meer dan 30 jaar lang aan het hoofd dezer provincie ten rijken zegen was. Leeuwarden is de aangewezen plaats, waar eenmaal het dankbare Nederlandsche volk voor Willem Lodewijk een standbeeld zal oprichten. Zij het beeld van Willem Lodewijk met de zinspreuk: „Will's Gott, mit Ehren", ook in dezen strijd tegen onderdrukking op schoolgebied, Nederland en Oranje tot waarschuwing en tot voorbeeld."

De motie wordt bij acclamatie aangenomen.

Na het dankgebed stelt Ds. A. Brummelkamp van Kampen voor, aan te heffen: „Zijn Naam moet eeuwig eer ontvangen," en de vergadering gaat uiteen.

Zie, zóó vergaderden onze grootvaders in een der moeilijkste perioden van de worsteling om het kind.

Tijd en krachten, gebed en gaven hadden zij veil voor het groote doel: de vrijheid, de bloei van het christelijk onderwijs. Door middel van de school met den Bijbel wilden ze ons volk terugroepen tot de oude, beproefde paden van Gods Woord en zij wilden dien moeilijken kamp niet opgeven, totdat weer dat volk voor God zich zou buigen.

HOOFDSTUK XIII.

OM HET GEWETEN DES VOLKS.

„En nu vraag ik aan den heer Groen, of dit alles, wat ik opgenoemd heb, heiligschennis is: of dit alles is verloochening van het kruis van Christus. Ik laat het over aan zijn geweten en *aan het geweten van het Nederlandsche volk*, om op die vraag het antwoord te geven."
Mr. VAN DER BRUGGHEN.

I. GROEN'S SCHOOLWET-PROGRAM.

Men schreef 1869.

Het zou een gewichtig jaar worden, want in Juni zouden de verkiezingen voor de Tweede Kamer worden gehouden en daarbij zou het onderwijs een gewichtige rol spelen.

Groen van Prinsterer begon oud te worden. De vergadering van Chr. Nationaal Schoolonderwijs, te Leeuwarden in 1867 gehouden, had hij bijgewoond, doch voor die van Arnhem, het volgende jaar gehouden, had hij zich laten verontschuldigen.

Thans echter schoot de oude veldheer nog eenmaal het harnas aan. Ach neen, veel succes beloofde hij zich van de aanstaande verkiezingen niet. Maar daarom was het hem niet te doen. Succes had hij in zijn jarenlangen strijd weinig gekend. Eerst een volgend geslacht zou op de graven van hem en van zijn medestrijders de victorie verwerven, waarvoor hij had geworsteld.

Groen had bij deze verkiezingen een ander doel in het oog. Hij beoogde „het herwinnen van de zelfstandigheid der Anti-revolutionaire partij uit de doodelijke omarming van het conservatisme, door, ditmaal althans, bij de stembus van 1869, de schoolkwestie uit het slijk der politieke

combinatiën en speculatiën wederom op te heffen tot levensvraag, tot *conscientievraag* van het Nederlandsche volk." [1])

Het geweten van het Nederlandsche volk zou ten slotte uitspraak moeten doen over de brandende schoolkwestie. En een tiental vlugschriften, die Groen in het licht gaf onder den titel: *Zelfstandigheid herwonnen of Parlementair cijfer en zedelijke volkskracht* I—X, poogde de conscientie wakker te schudden. Van der Brugghen zelf had zich op het geweten van het volk beroepen. Groen had toen dadelijk geantwoord: „De kleine minderheid zal, naarmate natuur en strekking der Wet duidelijker wordt, met des te meer vrucht zich beroepen op de christelijke conscientie, zoowel van den Minister van Justitie als van het Nederlandsche volk. Een *beroep op de christelijke conscientie van het Volk.* Het zal blijken, dat een wet, zonder Bijbel en bepaald leerbegrip, waar de naam van Christus, òf niet òf althans niet als de eenige Naam, waardoor wij zalig moeten worden, mag worden genoemd, geen wet is, waarbij de Natie, indien het *volksgeweten* ontwaakt, rust heeft." [2])

En nu zou er een beroep op het volksgeweten worden gedaan. Het was de taak van Christelijk Nat. Schoolonderwijs. Op de Algemeene vergadering, die 19 en 20 Mei te Utrecht gehouden stond te worden, zouden deze beide verklaringen worden behandeld:

1°. dat, ter eerlijke naleving van de wet van 1857, in den zin en geest, waarin ze tot stand kwam, wijziging van artt. 23, 24 en 25 vereischt wordt;

2°. dat aan elken meer afdoenden waarborg van gewetensvrijheid, wijziging van art. 194 der grondwet zal moeten voorafgaan. [3])

Het kwam dus hier op neer, dat men het woord *christelijk*, in de bekende uitdrukking, christelijke en maatschappelijke deugden wilde schrappen.

Groen schreef een brochure: Ons Schoolwetprogram,

---

[1]) Ds. J. C. Rullmann, Kuyper-Bibliographie, Deel I, blz. 54.

[2]) Mr. Groen van Prinsterer, Over het ontwerp van de wet op het L. O., blz. 206—208.

[3]) Mr. G. Groen van Prinsterer, Ons Schoolwetprogram, 2e dr. blz. 4.

waarin hij zich richtte tot de hulpvereenigingen van Chr. Nat. Schoolonderwijs, met het verzoek de zaak ernstig onder de oogen te zien. „Oppervlakkige adhaesie, beleefdheidshalve, baat niet. Verschil van meening kon nu worden bijgelegd."

Groen bepleitte in zijn brochure dan verder de schrapping van het woord *christelijk*. Door dit woord toch werd de goêgemeente om den tuin geleid. En daarom had Groen van meetaf als eisch gesteld, dat dit woord moest vervallen. Deze eisch werd door de tegenstanders verkeerd verklaard. Zoo zeide op 23 Aug. 1866 Minister Heemskerk: „Gedurende jaren was door het hoofd der anti-revolutionaire partij er op aangedrongen, dat het woord *christelijk* uit art. 23 der wet zou worden geligt, en overigens die wet in stand gehouden. Ik vraag, welke andere bedoeling kan dit hebben dan om de smet van onchristelijkheid op de openbare school te werpen?"

„Welke andere bedoeling?" vraagt Groen. „Op deze vraag gaf ik honderd werf, reeds eer ze door den minister gedaan werd, het antwoord. Omdat ik, in het belang van alle partijen, neutraliteit wil; omdat ik niet, onder het masker eener *christelijke* benaming, een *antichristelijk* onderwijs wil." [1]) Dat was het. Stelselmatig suste men het volksgeweten in slaap, door het openbaar onderwijs een christelijk vernisje te geven en niet het ware karakter van dat onderwijs aan het volk te toonen. Zuid-Beijerland gaf daarvan een sterk staaltje. De *Stemmen van Waarheid en Vrede* verhaalde daarover: „Met grooter nadruk zagen wij den eisch van ontchristelijking der openbare school niet aangedrongen, dan in een adres van den Heer J. M. Stroes, hoofdonderwijzer aan de bijzondere school voor christelijk nationaal onderwijs te Zuid-Beijerland. In dit stuk wordt de onderwijzer der openbare school aangeklaagd, omdat hij niet alleen in den Bijbel laat lezen, maar ook uit den Heidelberger Katechismus leerstellig godsdienstonderwijs geeft. — Verder wordt hem ten laste gelegd, dat op de schoolborden in de openbare school

[1]) Groen, Ons Schoolwetprogram, blz. 15.

geschreven werd gevonden het dogma: „God is geopenbaard in het vleesch"; voorts de woorden: „Jezus Kristus is geboren" en het register der Bijbel-boeken. De adressant verzocht den minister „om den openbaren Hoofdonderwijzer te doen verplichten zich voortaan, zoo ten opzichte van het gebruik des Bijbels als van positief kristelijke leer- of leesboeken, en het onderwijs in het kerkgezang, als van hetgeen verder aan de openbare school alhier haar wettig neutraal karakter zou ontnemen, te onthouden, opdat de bijzondere kristelijke school alhier op dit punt aan geene verdere, hetzij al dan niet opzettelijk bedoelde krenking harer rechten ten doel sta."

Dit adres ging naar Den Haag. En wat antwoordde de Minister op 1 Maart 1867 in de Tweede Kamer?

„Het komt mij voor, dat zij (n.l. de bestuursleden der christelijke school te Z.-B.) *daaromtrent volkomen in hun recht waren. Als strijdig met de wet, heb ik terstond last gegeven daaraan een einde te maken."* [1])

Met zulke voorbeelden voor oogen stelde Groen den eisch, dat het woord *christelijk* geschrapt moest worden en dat de neutrale school ook overal en in alles neutraal zijn moest.

Verlangend zag Groen uit naar de ontwaking van het volksgeweten. Hij hoopte, dat de arbeid van „Christelijk Nationaal" daaraan dienstbaar zou worden en hij riep die vereeniging dan ook toe: „Vergeet niet, dat er nog een christelijk *geweten leeft in uw volk."* [2]) Gelukkig kreeg Groen een medestrijder.

De jonge predikant, eerst onlangs uit Beesd naar Utrecht overgekomen, zou voor de algemeene vergadering van „Chr. Nationaal" de opwekkende rede houden.

Dr. A. Kuyper zou een rede houden, die tot titel droeg: „Het beroep op het volksgeweten".

II. KUYPER'S „BEROEP OP HET VOLKSGEWETEN".

De 18de Mei 1869 blijft een gewichtige datum in de geschiedenis van den schoolstrijd.

[1]) Ons Schoolwetprogram, blz. 18. [2]) Idem, blz. 29.

In de consistoriekamer van de Domkerk te Utrecht ontmoetten elkander op dien dag twee groote mannen. De eene was Groen van Prinsterer de oude, moegestreden „veldheer zonder leger", en de andere de jonge predikant van Utrecht, Dr. A. Kuyper, die voorbestemd was met zijn geniale talenten zijn heirscharen aan te voeren en de eertijds oppermachtige Liberale Partij terug te dringen tot een tactlooze oppositie.

Het is een treffende ontmoeting geweest. En nooit verdween deze datum meer uit de herinnering van Dr. A. Kuyper. Hij zeide er eenmaal van: „Dit duurde tot 18 Mei 1869, toen ik in de consistoriekamer van de Domkerk te Utrecht, op een mij onvergetelijken avond, voor het eerst den man ontmoette, die door zijn vasten blik, door zijn ernstig woord, mij terstond zóó machtig aangreep en imponeerde, dat ik van die ure af zijn geesteskind ben geworden." [1])

Dr. Kuyper betrad den kansel en begon met er op te wijzen, dat men tot nu toe meer het oog had gehad op een onmiddellijk succes. Men wilde door invloed op het staatsbeleid, door verwikkeling der staatkundige vraagstukken, of toevallige groepeering der staatspartijen, als bij verrassing het pleit winnen. Menige heilzame teleurstelling had echter geleerd, dat zoodanig succes niet het bezielend element in de zware worsteling zijn kon. Allengs had toen de overtuiging veld gewonnen, dat in het beroep op het volksgeweten de kracht van het streven naar de vrijheid van onderwijs ligt.

„Juist omdat het zelfbedrog der overspanning week, dringt het rustig geloof aan onze zaak meer op den voorgrond. Wij hebben de begoocheling van den korten weg verloren, maar aan vastheid van richting ongelooflijk gewonnen. En daarom, nu we geen zegepraal meer beoogen van een enkelen dag, nu zijn we niet meer gehaast, nu geeft het geloof ons den tijd, om den langeren weg naar het volksgeweten te zoeken, en droomen we ons geen overwinning meer, eer dat volksgeweten zal zijn ontwaakt." [2])

[1]) Gedenkboek 1897, blz. 71.

[2]) Dr. A. Kuyper: „Het beroep op het volksgeweten", blz. 4.

Dr. Kuyper beschrijft dan verder hoe de tegenpartij toentertijd over ons dacht. Men meende met een „zelotische club", met een „clique van fanatieke stokebranden" te doen te hebben. Van de overzijde voerde men aan, dat de groote meerderheid van ons volk toch gehecht was aan de openbare school en dat het een vruchteloos pogen zou zijn, het daarvan af te brengen. Ook een beroep op het volksgeweten zou niet baten, want immers dat volksgeweten had gesproken en wel ten gunste van de openbare school. Maar de redenaar in de Domkerk toonde aan, wat onder volksgeweten moet worden verstaan en bewees, dat er ook is een valsch beroep op dat geweten.

In een vijftal trekken toonde hij vervolgens aan, wat de eischen onzer richting waren en wat er aan de uitspraak van het volksgeweten diende te worden onderworpen. Het waren de eischen van godsdienstigheid, prijsstelling op de landshistorie, bloei van het huiselijk leven, „selfgovernment" der burgerij, en eerbied voor de gewetensvrijheid. Bij elk dier punten stond Dr. Kuyper in den breede stil en hij eindigde zijn schoone rede met deze woorden:

„Bovenal dan roepen we u in den naam des Heeren op, om al wat dor en onsmakelijk, wat muf en ziekelijk is, bij ons onderwijs, met onverbiddelijken afkeer te bestrijden. Geloof mij, het baat u niet, of ge het bewijs al zoekt te leveren, hoe men voor een viertal eeuwen met uw begrippen een man vol kracht en leven kon zijn, — maar hoe men in onze eeuw, in huisgezin en maatschappij, in staat en kerk, eerst door deze dingen een leven vol bezieling erlangt, dát is het wat ge de kinderen onzer eeuw moet toonen. Niet de bedompte lucht der graven, maar de frissche geur des levens, lokt tot ingaan in uw tente uit. En nu, die frischheid des levens, ze ontkiemt niet dan op den wortel des geloofs. Geloof in het hart, ziet daar de eenige balsem, die de wonden ook onzer richting helen kan. Hebt ge geloof, dan wacht ge niet tot anderen met u gaan, maar gaat ge al vast zelf. Is het geloof uw levenskracht, dan dankt ge voor het bezit uwer vijanden, om dat juist hun tegenstand u voor uitglijden bewaart. Alleen dan, wanneer het geloof uw beginsel is, hebt ge tot een beroep

op het volksgeweten recht, en zal God zelf bij dat volksgeweten voor u pleiten. En beklemt ook dan nog soms de vreeze u het hart, als de wolken zich zoo donker samenpakken, en ge voort moet, maar zonder het einde van den weg te kunnen meten, ook dán nog blijft ons het gebed, dán gebeden M. H. gebeden, niet dat uw eigen naam geëerd, maar dat de naam onzes Heeren geheiligd worde: dan gebeden, niet om het koninkrijkje van uw eigen invloed, maar om het doorbreken in ons dierbaar vaderland van het koninkrijk onzes Gods!" [1])

De groote schare had met aandacht toegeluisterd en onder haar niet het minst Groen van Prinsterer. Hij gevoelde het: deze rede was de echo op zijn veeljarig roepen; de man, die hier op den kansel stond, had van God de gave ontvangen, om meer en beter dan hijzelf dit verstond, het klavier van de volksconsciëntie te bespelen. „En wij kunnen ons voorstellen en indenken, welke blikken, en welke woorden, er straks in de consistoriekamer van de Domkerk, tusschen die twee zijn gewisseld.

Gelijk Da Costa op zijn hoofd de zegenende hand van Bilderdijk nog voelde als een zalving van den jeugdigen David door den Godsman Samuel tot koning — zóó bleef de indruk van deze eerste kennismaking met Groen van Prinsterer in de ziel van Dr. Kuyper onuitwischbaar." [2])

En Groen zelf gevoelde, hoe God als met eigen hand, hem hier zijn opvolger aanwees, den man, die de worsteling om het kind zou voortzetten, de Jozua, die de vermoeide strijders voor de vrijheid van onderwijs het Kanaän der rust zou binnenleiden.

Reeds den 1sten September van datzelfde jaar sprak Groen het openlijk uit in de Nederlandsche Gedachten, dat hij Dr. Kuyper beschouwde als den toekomstigen *leider* der anti-revolutionaire partij.

---

[1]) Het beroep op het volksgeweten, blz. 30—31.
[2]) Ds. J. C. Rullmann a. w., blz. 57.

III. OVER EEN VLAG, DIE DE LADING NIET DEKTE.

De beide dagen, volgend op dien, waarop Dr. Kuyper zijn schoone rede had uitgesproken, hield Chr. Nationaal zijn algemeene vergadering.

Er viel, źooals te begrijpen is, nog al heel wat te spreken over de schrapping van het woord *christelijk* uit de wet. Niet alle broeders dachten daarover gelijk. Met name was Ds. Ph. J. Hoedemaker een verklaard tegenstander van de voorgenomen wijziging. Het vervulde hem met weemoed, dat men het woord *christelijk* wilde schrappen. Hij moest toegeven, dat de werkelijkheid zoo was, dat inderdaad de openbare school niet christelijk was, maar met die werkelijkheid mocht men, zoo meende hij, geen vrede hebben. Als argument was aangevoerd, dat de onchristelijke staat geen christelijk onderwijs kon en mocht geven, maar hiertegen voerde hij aan, dat men ook met een onchristelijken staat geen vrede mocht hebben. En het deed hem oprecht leed, te bemerken, dat het meerendeel der aanwezige broeders het met het bewuste voorstel eens was.

Na Ds. Hoedemaker kwam Dr. Kuyper aan het woord. Hij liet een geheel ander geluid hooren. „Het standpunt, waarop wij ons moeten plaatsen, is, zoo zeide hij: wij hebben te doen met een Regeering, gededuceerd uit een staatstheorie, die onchristelijk is, omdat zij strijdt met de eeuwige eischen en wetten des levens. Tegenover die staatstheorie staat de christelijke idee. De tegenwoordig overheerschende staatsidee is *satanisch,* is principiëel valsch, kan niet bekeerd, maar moet vernietigd worden. Bestond er nog kans om onze school of onzen staat te veranderen, dan zou hij meenen, dat het woord moest blijven, omdat het een uitgangspunt kon worden; maar wanneer hij ziet, dat de geheele staatsinrichting moet gebroken worden, dan moet men alle krachten daaruit terugtrekken, om ze op een nieuw standpunt te concentreeren. Het christelijk-historisch beginsel brengt mede, dat de staat, en vooral zulk een staat, geen onderwijs mag geven, ja, dat de staat, als hij modern is, geheel *per se* onmogelijk onderwijs kan

geven. In de gegeven omstandigheden moet al ons streven zijn, dat den staat het gewone onderwijs onmogelijk worde gemaakt; het moet afbrokkelen. Daardoor verkrijgen wij dat de ouders opmerkzaam worden, dat het staatsonderwijs niet voldoet. Als wij den staat in zulk een toestand laten verschijnen, dat hij als een geraamte daar staat, zullen de oogen opengaan." [1])

Na Dr. Kuyper voerden nog enkele heeren het woord en daarna stond de voorzitter, Mr. Groen van Prinsterer, op. Hij gevoelde, dat hij in deze gewichtige aangelegenheid niet zwijgen mocht, hoewel men voldoende zijn meening kende.

Van der Brugghen, zoo zeide Groen, had zich vergist. „Het woord *christelijk* is een belijdenis van het Nederlandsche volk" had hij gezegd, doch dit was een beklagenswaardige illusie. „Hij heeft de dienstvaardigheden der praktijk met verontwaardiging beleefd. Later zou hij gezien hebben, hoe de zoogenaamde *neutrale* school in een *secteschool der modernen* haar eigenaardige ontwikkeling verkrijgt; hoe het woord *christelijk,* opgenomen in de vijandige atmosfeer onzer dagen, een krachtig werktuig ter ontchristelijking van het Nederlandsche volk wordt." [2])

Nu vroeg Nicolaas Beets het woord. Men kende ook zijn gevoelens. Hij was de vriend van Van der Brugghen en met hem eens geestes. En in een hartstochtelijke rede hekelde hij vooral hetgeen door Dr. Kuyper was gezegd. „Men heeft gesproken van *satanisch,* ik vind daarin iets *daemonisch,"* zoo zeide hij. 't Was kras gezegd en iemand, die de vergadering bijwoonde, vertelde later: „Nog zie ik Dr. Kuyper verbleeken, toen het „daemonisch" over de lippen van den Hoogleeraar, toen nog predikant, kwam." [3])

Doch Beets was te scherp geweest en hij had bovendien Dr. Kuyper niet begrepen, want het woord *satanisch* was geen scheldwoord, maar „de kenteekening der kiem, die zich in een eeuw van ongeloof en revolutie ontwikkelt." Ook had Dr. Kuyper, waar hij met dit woord de heer-

---

[1]) Ds. J. C. Rullmann, a. w. blz. 61—62.
[2]) Ds. J. C. Rullmann, t. a. p.
[3]) H. S. S. Kuyper, Herinneringen van de Oude Garde, blz. 97.

schende staatsidee qualificeerde, slechts gehandeld in navolging van Burke, Stahl en Guizot.

Ten slotte werd een adhaesie-betuiging met de voorgestelde weglating van het woord „christelijk" aangenomen met 53 tegen 9 stemmen.

Dr. Kuyper sloot de vergadering met dankzegging. Doch deze strijd over het woord „christelijk", inderdaad een vlag, die de lading der openbare school niet dekte, had een breuke geslagen tusschen de broederen; zoowel Beets als Chantepie de la Saussaye bedankten voor het lidmaatschap van „Chr. Nationaal".

Later zou blijken, dat het doel van dezen strijd was bereikt, het volksgeweten zou mede door dezen strijd worden wakker geschud en tevens bleek, dat het beroep op het volksgeweten een nieuwe phase in „de worsteling om het kind" had ingeluid.

HOOFDSTUK XIV.

VAN SMAAD EN EERE.

„Een beker elken dag uit de bron van smaad is de gezondste tafeldrank; dat verhoogt de energie in den strijd, dat doet de kracht tot weerstand toenemen, dat doet uit de dagelijksche worsteling elken avond en elken morgen weer opzien tot Hem, van Wien alleen ons de kracht en de heilige bezieling kan toekomen. Ik weet het zelf bij ondervinding!"

Dr. A. KUYPER.

I. ABRAHAM MEYER.

1821—1896.

In de worsteling om het kind is er op verschillende fronten gestreden.

Allereerst in de politieke arena, waar Groen jarenlang de geniale kampvechter was. Voorts ook in de pers, waar het ook vele jaren Groen is geweest, die de dagelijksche polemiek voerde.

Maar niet minder is er gestreden in de school zelf.

Onder zeer ongunstige omstandigheden, voor een meer dan onvoldoende bezoldiging, moest de concurrentie worden volgehouden tegen de openbare scholen, die aanzittend aan den koninklijken disch geens dings gebrek hadden.

Doch die mannen, onze voortrekkers, zooals wij ze gaarne noemen, hebben volgehouden, volgehouden in het geloof en menigmaal heeft de oude Abraham Meyer het zijn collega's op vergaderingen toegeroepen: „Broeders, heb ik het u niet gezegd, dat, indien gij gelooft, gij de heerlijkheid Gods zien zult?"

Deze Meyer is wel een der grootsten geweest van dat oude geslacht en veel smaad is zijn deel geworden ter wille van de school, die hij liefhad.

Reeds in 1844 was hij onderwijzer te Vlaardingen aan

een openbare school. Sedert 1842 was dit een godsdienstlooze school en Meijer's patroon begeerde dan ook, dat zijn onderwijzers strikt neutraal zouden zijn in hun onderwijs. Maar dat kón Meijer niet. Ook in de school wilde hij christen zijn, en hij gevoelde, dat dit op den duur niet zou gaan. Toen dan ook ten slotte zijn gebed zelfs werd aangetast en hij de opdracht kreeg, een paar formulier-gebeden, die zijn patroon op een stukje papier had geschreven, te gebruiken, werd het hem te bang en ging hij solliciteeren. Doch hij solliciteerde zonder succes. Het werd hem een zaak des gebeds, hij smeekte den Heere om uitkomst en de Heere verhoorde zijn gebed. Uit Nijmegen ontving hij een brief — 27 Mei 1844 — van niemand minder dan Mr. J. J. L. van der Brugghen, die hem aanbood een betrekking als onderwijzer aan de school te Nijmegen tegen een belooning van 150 gulden 's jaars boven kost en inwoning.

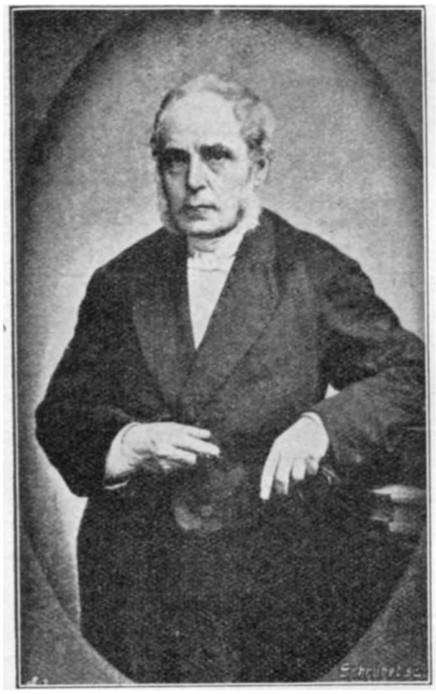

A. Meijer,
geb. 6 Sept. 1821, overl. 30 Dec. 1896, die in 1854 met Lemkes het initiatief nam tot oprichting van de Vereeniging van Chr. Onderwijzers, wier voorzitter hij bijna 40 jaar is geweest.

Met beide handen greep Meijer deze benoeming aan. Hij trok naar Nijmegen en heeft er een zestal gelukkige jaren doorgebracht. In 1850 vertrok hij naar Rotterdam. Bij zijn afscheid was ook de vader van Van der Brugghen tegenwoordig. De oude man gaf hem een Bijbel mee als aandenken, met de woorden: „Houd het Woord vast! houd het Woord vast!"

En dien raad heeft Meijer trouw opgevolgd.

In Rotterdam wachtte hem smaad en eere.

„Als onderwijzer mocht hij niet deugen. Dat liet de Plaatselijke Commissie wel gevoelen. De „Vrienden" hielpen ook een handje. Den een was hij te licht, den ander te zwaar. Onderwijzers, die vroeger aan zijn tafel hadden gezeten, weigerden hem de hand; op onderwijzersgezelschappen werd zijn hoed als aschbak gebruikt."

„Doch zijn werk wordt gezegend. Tal van heerlijke getuigenissen mag hij vernemen. En in niet al te lang tijdsverloop is de verachting in waardeering veranderd.

Tot 1862 blijft hij in Rotterdam. Dan wordt hij een zwerveling. Hij gaat naar Ermelo, in '64 naar Groningen, in '65 naar Wanswerd; onder de polderwerkers bij de doorgraving van Holland op zijn smalst, waar hij als lid der Commissie tot hulpverschaffing, bij een werkstaking zijn arbeid buitengewoon zag uitgebreid; dan gaat hij naar Nijkerk in Friesland, naar Oostwold, keert in 1872 naar Rotterdam terug, begint een school voor eigen rekening, doet die weer over, als de krachten hem gaan ontzinken; heeft dan nog geen rust, daar hij nog tweemaal als tijdelijk hoofd optreedt, te Minnerstga en te Hoogeveen en eindelijk, wanneer zijn leven gaat enden, komt over hem een ongeneeslijke krankte, die zijn verpleging in 't gesticht Veldwijk te Ermelo noodig maakt, vanwaar de moede zwerveling den 30sten December 1896 henen trok naar het Vaderhuis met zijn vele woningen!" [1])

Meijer heeft gewerkt, zoolang het dag was.

Niet alleen voor de verschillende scholen, die hij diende, maar evenzeer voor het christelijk onderwijs in 't algemeen. Zoo gaf hij in zijn Rotterdamschen tijd, met zijn vriend Lemkes uit het: *Maandschrift voor Christelijke opvoeding en Christelijk onderwijs.* Het contract met den uitgever Kemink was niet bijster voordeelig, want het vermeldde, dat bij een eventueel tekort dit door de redacteuren moest worden aangezuiverd. Meijer en Lemkes waagden het er op in 't belang van 't onderwijs. Veel succes hadden de beide trouwe werkers niet: in Rotterdam telde het tijdschrift slechts 24 inteekenaars.

---

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 550.

Vooral als voorzitter van de vereeniging van christelijke onderwijzers en onderwijzeressen heeft hij naam gemaakt. Bijna veertig jaar lang bekleedde hij die functie en was hij de ziel der vereeniging. Met recht getuigde dan ook het Christelijk schoolblad: [1]) „Zoover onze heugenis reikt, leidde hij als voorzitter onze jaarvergaderingen. Vurig was daar zijn gebed; altoos bezield en bezielend zijn toespraak. Zijn woord was machtig; de indruk ervan vaak blijvend; er sprak iets gewijds uit, ook dan wanneer de toon in sterkte en volheid vaak boven de maat was van inhoud en geestelijke kracht. En altoos luisterde iedereen als ademloos toe."

Ook bij het graf van Groen van Prinsterer voerde hij het woord. Eigenaardig was daar zijn aanhef:

„Hier staat maar een schóolmeester, máar een schoolmeester!"

Meesters als Meijer hebben we er niet heel veel gehad. Maar we hadden ze toch en God gaf ze ons op den rechten tijd. In de worsteling om het kind hebben zij een zeer werkzaam aandeel gehad en mede door den arbeid van mannen als Meijer is ons vrij-christelijk onderwijs tot bloei gekomen. Voor alle tijden is Meijer voor de christelijke onderwijzers een voorbeeld en zoolang er liefde blijft voor ons christelijk onderwijs, zal de heugenis aan Abraham Meijer niet uitslijten.

II. HUIBERTUS JOHANNES LEMKES.
1828—1897.

Met recht mag men Lemkes de evenknie van Meijer noemen. Te Dordrecht geboren, genoot hij zijn eerste opleiding aan een kostschool te Bergen-op-Zoom. Vandaar kwam hij als kweekeling op een instituut te Alphen. Een jaar lang was hij onderwijzer te Utrecht, waarna hij weer naar Alphen ging en er bleef tot 1873, toen hij de school verliet. Te Utrecht bleek al spoedig, welk een uitnemend onderwijzer Lemkes was. Toen dan ook zijn patroon, de heer IJsselman, stierf, werd hem verzocht diens opvolger

[1]) Van 8 Jan. 1897.

te worden. Hij zou een salaris genieten van *2000* gulden en vrije woning! In dien tijd zeker geen kleinigheid.

Tegelijkertijd ontving hij een verzoek uit Alphen om op te treden als hoofd van een christelijke school. De vrienden in Alphen boden als salaris aan: „Zoolang wij zelve te eten hebben, zal Lemkes geen gebrek hebben."

Het laatste „beroep" nam Lemkes aan.

Hij redeneerde aldus: voor Utrecht zullen wel meer liefhebbers komen, daar heeft men mij dus niet noodig, maar naar Alphen zal niemand heen willen op zulke voorwaarden. Hij ging er heen, hij waagde het met zijn God en zijn geloof is niet beschaamd geworden.

H. J. Lemkes,
geb. 16 Febr. 1828, overl. 6 Jan. 1897.
Hij stichtte met A. Meijer de Ver. van Chr. Onderwijzers en is vooral bekend geworden door z'n krachtig verzet tegen den vaccinedwang.

Veel smaad en verguizing is te Alphen zijn deel geworden. Maar manmoedig heeft hij die gedragen uit liefde voor het christelijk onderwijs.

Te Alphen heeft hij zijn groote talenten ontplooid. Hij bracht de school vooruit en genoot de liefde van ouders en kinderen.

Alles ging goed tot het jaar 1871. Toen kwam de vaccinatie-kwestie den schoonen arbeid van Lemkes wreed verstoren. Alle onderwijs werd bij gemeenteverordening afhankelijk gesteld van de vaccinatie of revaccinatie der kinderen. Hier was natuurlijk „een gedienstigheid der praktijk" in het spel. De vaccinatie werd door de vijanden van het christelijk onderwijs aangegrepen als een welkom middel, om dat onderwijs tegen te werken.

Lemkes voelde de tegenwerking én het onrecht.
De ouders zijner leerlingen verzochten den gemeenteraad, het besluit in te trekken — tevergeefs!
Nu zonden de beide hoofden van Chr. Scholen te Aarlanderveen een request. Lemkes stelde zich op het standpunt, dat, waar de wet van 1857 vrijheid van onderwijs waarborgt, het niet aangaat door allerlei bepalingen die vrijheid te belemmeren. Men mocht niet aan de willekeur der gemeentebesturen zijn overgeleverd.
Doch Lemkes liet het niet bij protesteeren. Hij wilde de zaak in hoogste instantie uitgemaakt zien. Daarom bleef hij onderwijs geven met één ongevaccineerd kind in de school. Nu volgde een proces-verbaal en een veroordeeling. Hij bracht nu de zaak voor de arrondissementsrechtbank te Leiden, doch op grond van een fout in de dagvaarding werd Lemkes van rechtsvervolging ontslagen. Dit geschiedde tot tweemaal toe en daarmee bleef de zaak onbeslist.
„Wat dreef Lemkes tot zijn optreden in dezen? Dit. Van *hun* geld richtten de voorstanders van het christelijk onderwijs scholen *op*, de Staat zou bepalen, hoe ze werden *in*gericht." Hij zag — ten onrechte? — verder: „De vaccine is niet meer dan een bijkomstige zaak, maar als wij *heden* toelaten, dat de overheid om het belang der openbare gezondheid, de vaccine *in* de scholen brengt, kunnen wij dan *morgen* de deur sluiten, indien zij, om het belang der openbare orde, den bijbel *uit* onze scholen voert?" [1])
In 1873 kwam de wet op de besmettelijke ziekten en Lemkes was nu dadelijk besloten de school te verlaten. Hij meende dat deze wet hem in zijn heiligste rechten krenkte.
De Standaard [2]) schreef over deze daad:
„In hem komt het Liberalisme te staan, niet tegenover een bekrompen dorpeling of kleingeestigen domoor, maar tegenover een rijk ontwikkeld, hoogst beschaafd, innig vroom, talentvol man, die naar recht en rede tot het puik van Neêrlands mannen wordt gerekend!"
Doch Lemkes ontving, zooals al onze voortrekkers, even-

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 560.
[2]) De Standaard, No. 257, 30 Jan. 1873.

goed den smaad als de eere. Of was het wel smaad wat Uilenspiegel schreef? Mij dunkt, het was smaad en eere tegelijk. Uilenspiegel dan schreef: [1])

„O, voortreffelijke *Lemkes!* hoe diep gevoel ik, wat het u kosten moet, te scheiden van deze christelijk-historisch-nationaal-Aarlanderveensche kindertjes, die gij ingewijd hebt in de wijsheid, die uit den booze en uit de *Standaard* is. Maar harder dan te scheiden van deze kindertjes, zou het u zijn, ze te zien vaccineeren — die onschuldige schapen! — tegen kinderziekte! Alle tijdperken van verdrukking hebben hun martelaren gehad; edoch geen martelaar heeft ooit schooner voorbeeld van christelijke heldenmoed gegeven, dan gij uw volk gaaft, o Lemkes! Waar is in de geschiedenis der christelijke kerk de naam te vinden van een tweeden Aarlanderveenschen schoolmeester, die liever dan zich en zijne scholieren te laten vaccineeren, het Abé-boek dichtsloeg en zichzelven ten prooi gaf aan armoede en gebrek?"

Dit was de spot van Uilenspiegel.

Een en vijftig jaar later kwam op deze spottaal het antwoord. De Nederlandsche Staatscourant [2]) toch vermeldde: „Bij Koninklijke Besluiten zijn benoemd: tot ridder in de orde van Oranje-Nassau: . . . . H. J. Lemkes, [3]) Voorzitter der Vereeniging voor Christelijk M. U. L. O. te Alphen aan den Rijn."

Voor het onderwijs in het algemeen heeft Lemkes zich verdienstelijk gemaakt, doordat hij den stoot gaf tot de oprichting van de vereeniging van christelijke onderwijzers en lange jaren haar secretaris was. Verder door zijn redacteurschap van het tijdschrift voor christelijke paedagogiek.

Na 1873 bleef hij zijn krachten wijden aan den arbeid in het Evangelie. In verschillende tijdschriften schreef hij belangwekkende artikelen.

„Self-made man, heeft hij zéér veel bereikt. Zijn beteekenis als paedagoog blijkt ook hieruit, dat een studie

---

[1]) Uilenspiegel, No. 43, 8 Febr. 1873.
[2]) Nederlandsche Staatscourant, No. 169 A., 30 Augustus '24.
[3]) De eenige zoon van den Voortrekker.

over *„Het onafscheidelijk verband van onderwijs en opvoeding"*, door het predikanten-gezelschap, waarvan het tijdschrift *Ernst en Vrede* het orgaan was, werd bekroond. Hij werkte reeds in 1846 en '47 mede aan *De Leerschool*, tijdschrift voor aankomende onderwijzers, en had later, in '57 en '58 met Meijer en anderen de redactie van het *Maandschrift voor christelijke opvoeding en christelijk onderwijs*. Uit al deze geschriften blijkt overtuigend, dat zijn paedagogische grondregel deze was: De vreeze des Heeren is het beginsel der wijsheid!" [1])

Den 6den Januari 1897 ontsliep hij op 69-jarigen leeftijd. Aan de groeve werd namens de Vereeniging van christelijke onderwijzers en onderwijzeressen door den heer R. Husen Gode dank gebracht voor wat de overledene ten dienste van het christelijk onderwijs had mogen doen.

III. HENDRIK JAN VAN LUMMEL.
1815—1877.

Klein begonnen, — dat geldt ten volle van Van Lummel. In 1815 werd hij te Amersfoort geboren, waar zijn vader huisschilder en later onderwijzer was. Voor beide „vakken" ontving de knaap eenige opleiding en toen hij op 16-jarigen leeftijd zijn vader verloor, vervulde hij vaders plaats en verdiende daarmede 50 daalders in het jaar. Dit karige loon trachtte hij door het geven van lessen te verbeteren. Toen hij achttien jaar oud was, had hij nog slechts 4 boeken in zijn bezit. Maar ondanks zijn armoede en gebrek aan hulpmiddelen wist hij zich toch in enkele jaren te bekwamen tot een flink en degelijk onderwijzer, die zelfs de moderne talen goeddeels machtig was.

Vier en twintig jaar oud, ontving hij een benoeming als hoofd der openbare school te Houten bij Utrecht. De bezoldiging was niet hoog; hij moest leven van het schoolgeld, dat de kinderen zouden meebrengen. Er konden — zoo was hem verzekerd — ongeveer 250 kinderen komen en die zouden samen wel ± 500 gulden bijeen

1) Van Strijd en Zegen, blz. 557.

brengen. Van Lummel was 't nooit ruim gewend geweest en dus durfde hij wel op zoo'n salaris te trouwen.

Daar in Houten heeft Van Lummel een moeilijken tijd doorgemaakt.

„Heeroom werd boos, omdat de nieuweling zich verstoutte op „Gereformeerde noten" te laten zingen; dominee, omdat *zijn* meester niet persoonlijk 't psalmbriefje kwam halen; burgervader, omdat het jonge mensch gevraagd had, hoeveel hij kreeg voor 't overschrijven van de notulen van het polderbestuur. En de ouders vonden het trotsch van de nieuwe „matres", dat zij er niet als de oude een snoepwinkeltje met garen- en bandnering op na wenschte te houden. Een storm van grieven, die gierden en staken als muggen." [1])

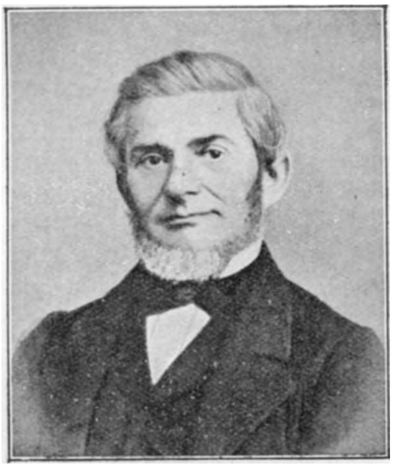

H. J. van Lummel.

Men moet er zich over verwonderen, dat Van Lummel het in zoo'n prettige omgeving acht jaren heeft uitgehouden. En wellicht zou hij ook toen nog niet zijn weggegaan, als er niet een gevaar had gedreigd. De pastoor wendde pogingen aan, om een Katholieke school op te richten en kwam die school er, dan zou Van Lummel het grootste deel zijner leerlingen en zijner inkomsten verliezen.

Buitengewoon welkom was hem daarom een benoeming als hoofd van de vierde Diaconieschool te Utrecht. Deze benoeming nam hij dadelijk aan en zoo trok hij dan naar Utrecht, waar hij dertig jaar heeft gearbeid.

Een trouw medewerker in het belang van het christelijk onderwijs vond Van Lummel hier in den Hoogwelgeboren heer C. W. J. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, die

[1]) Zernicke, Paedagogisch Woordenboek, blz. 744.

de Diaconieschool, waaraan Van Lummel op advies van den inspecteur Tip benoemd was, onder zijn persoonlijk beheer had.

Veel heeft deze eerbiedwaardige man gearbeid in het belang van het christelijk onderwijs en met eere blijft zijn naam vermeld in de geschiedenis van dat onderwijs.

Van Lummel heeft in Utrecht kunnen toonen wie hij was. Allereerst als onderwijsman.

Onder zijn leiding stond een bewaarschool en een opleidingsklas, zoodat velen onder zijn opzicht kwamen als kleine kleuters, om hem weer te verlaten als onderwijzers.

Mr. C. W. J. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam.

In wijderen kring heeft Van Lummel het christelijk onderwijs gediend door het teekenen van verscheidene series platen, o. m. ook een voor het Bijbelsch onderwijs. Het zaakonderwijs is door Van Lummel met deze platen uitstekend gediend.

„De plaat is door Van Lummel uitverkoren tot voorwerp van aanschouwing. Daardoor is hij, hoewel tegen zijn bedoeling, te beschouwen als de vader van het plaatvertellen. De kennis, die hij aanbrengt, is voornamelijk technologie. Daaruit is het te verklaren, dat op vele scholen hoofdzakelijk werktuigen als voorwerpen ter aanschouwing zijn aangeschaft." [1])

Doch Van Lummel deed meer.

Hij was ook schrijver van boeken voor de school en voor het volk en als zoodanig heeft hij het christelijk volksdeel met zijn rijke gaven op uitnemende wijze gediend. Nog worden gelezen zijn verhalen uit den tijd der Hervorming: De Smidsgezel, De Bijlhouwer en De Hopmans-

---

[1]) Douma en Leur: Zaakonderwijs.

vrouw. Een verdienstelijk werk verrichtte hij ook door het uitgeven van zijn „Nieuw Geuze-lied-boek".

In de Vereeniging van Chr. Onderwijzers was hij voorts een geliefde figuur. „Jarenlang ontving hij de Algemeene Vergadering in zijn school. En, drong hij zich zelf al niet op den voorgrond — hij wilde nooit in 't Bestuur zitting nemen — 't is te begrijpen, dat hij er op werd gedrongen. Hij was een prettige verschijning, een geliefd spreker, een bemind vriend, een goed schrijver. De Ned. Maatschappij van Letterkunde erkende zijn verdiensten door hem als haar medelid te benoemen, en niemand minder dan Prof. Brill schreef, na zijn overlijden, zijn levensbericht!" [1])

Een smartelijk keellijden sleepte hem ten slotte ten grave. Hij overleed den 18den Sept. 1877. In hem had de Heere aan ons christelijk onderwijs veel geschonken en mede aan zijn arbeid is het te danken, dat in de worsteling om het kind tenslotte de victorie werd bevochten.

IV. HERMANUS PIETER MITZE.
1835—1885.

Mitze is onder de voortrekkers niet een der meest bekende. Dit vindt vooral zijn oorzaak in zijn eenvoudigheid, allerminst in het weinige, dat hij voor het christelijk onderwijs heeft gepresteerd.

In 's-Gravenhage geboren, in 1835, bezocht hij de Herv. Diaconieschool aldaar en werd hij later door Schaberg opgeleid tot onderwijzer.

Reeds op 24-jarigen leeftijd trad hij op als hoofd aan een school voor haveloozen te Utrecht. Met veel zegen heeft hij 2½ jaar lang onder de verwaarloosde jeugd gearbeid. Daarna werd hij hoofd van de Chr. Nat. School te Makkum. Slechts 1½ jaar bleef hij hier. Men had hem toen noodig te Hoogeveen. Het was daar onder veel tegenstand gelukt een christelijke school op te richten en nu begeerde men Mitze tot hoofd. Hij was daar juist op z'n plaats, want Mitze was een man, „die zijn smader wat te antwoorden had". Door zijn opstellen in het „Maand-

1) Van Strijd en Zegen, blz. 573—74.

schrift voor Chr. Opvoeding" had hij getoond, een welversneden pen tot zijn beschikking te hebben. 'n Enkel citaat uit zijn opstel „De handhaving van het paedagogisch element in het onderwijs door drieërlei macht", bewijze dit. Daarin schreef hij o. m.:

„Waarachtige opvoeding houdt rekening met de zonde als eene schrikkelijke en geweldige macht des doods, der verwijdering van God; kent de worsteling des gebeds. Zij is de toegestoken hand der eeuwige ontferming Gods tot redding van het verlorene. Zij kan niet wortelen in eenige vage begrippen omtrent God, deugd en onsterfelijkheid. Zij wordt niet gebouwd op den valschen grondslag eener hooggeprezene humaniteitsleer, zij is niet het werk van den neutralen staat. Daarom moeten er ook naast deze openbare macht, andere machten hunne werking op het gebied van het onderwijs laten zien."

H. P. Mitze.

In Hoogeveen besteedde hij zijn vrijen tijd, om zich te bekwamen voor Godsdienstonderwijzer. Inderdaad gelukte het hem de akte hiervoor te verwerven. En toen van moderne zijde wekelijks een blaadje werd uitgegeven, om de moderne ideeën meer ingang te doen vinden onder het volk, schreef hij elke week een tegenblaadje, om die ideeën te bestrijden.

Een en ander deed hem ruimschoots deelen in den haat der modernen. Toen hij een benoeming ontving als hoofd van de 2de Chr. armenschool te Amsterdam, schreef men

uit Hoogeveen een hatelijken brief naar den kerkeraad te Amsterdam.

„Al spoedig werd hij na zijn vestiging aldaar, verzocht predikbeurten te vervullen en nu zond hij, vóór zijn eerste optreden, zijn tegenstanders te Hoogeveen, als antwoord op hun ongunstig schrijven aan den kerkeraad, eenvoudig het Amsterdamsche kerkebriefje, waarop zij zijn naam vermeld zagen en tevens in welk kerkgebouw hij als hulpprediker het woord der genade in Christus mocht verkondigen." [1])

In 1869 tot 1885 is Mitze aan de christelijke armenschool te Amsterdam werkzaam geweest. Zelfs zijn collega's aan de openbare school dwong hij achting af. Behalve zijn arbeid voor de school had hij op menig ander terrein een taak. Zoo trad hij op als redacteur van „De Christelijke Schoolbode", als bestuurslid van de beide vereenigingen „Barnabas" en „Johannes". Met Ds. Van Son arbeidde hij op het opleidingsschip *de Wassenaar* onder de jonge zeelieden. In Mei 1884 was hij 25 jaren als hoofd werkzaam geweest, doch hij wilde beslist niet, dat er aan dit feit eenige aandacht zou worden geschonken.

Helaas, weinig vermoedde men toen, dat zijn taak zoo spoedig zou zijn afgewerkt. Reeds in het volgende jaar overleed hij, weggerukt uit zijn drukken arbeid. Kort voor zijn sterven verzocht hij aan Ds. Van Son, bij zijn graf *geen woord* te spreken, omdat dit spreken zoo licht in menschvergoding kon ontaarden.

Mitze was een door en door degelijk schoolmeester, die ter wille van het christelijk onderwijs gaarne smaad en verguizing verdroeg. Ook hij heeft in de worsteling om het kind meegestreden en vast geloofd in de eindelijke zegepraal der hem dierbare beginselen.

In het „Maandschrift" schreef hij eens: „Aan wien de zegepraal zijner beginselen, aan wien de toekomst? Niet aan den Staat, die in materiëele welvaart het hoogste toppunt van volksgeluk stelt. Niet aan Rome, dat in de voorbijgaande praal en glans zijner kerk, de glorie van zijn heil zoekt. De toekomst, zij het niet de naaste, dan toch

[1]) De Unie, christelijke volksalmanak 1887, blz. 102.

de laatste, is voor de gemeente, die uit de kracht van haar heiligend beginsel leeft, omdat dit beginsel gedragen wordt door het kruis der verzoening, dat eens als een boom des levens op Golgotha's heuveltop stond."

V. GERRIT PIETER POST.
1838—1910.

Gerrit Pieter Post is een merkwaardig schoolmeester geweest, een schoolmeester van den ouden stempel, een stoer werker.

In het gezin van meester W. K. Post te Rotterdam werd 15 Juli 1838 Gerrit Pieter Post in de wieg gelegd.

„Wat verder op in ons geestelijk veel bewogen vaderland stonden de wiegen van Jhr. Mr. Elout, van Mr. A. E. Baron Mackay, van H. Eerdbeek, van Dr. A. Kuyper en van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.

De vrede met België was nog niet geteekend. Kerk en school waren in beroering. Daar worstelden rondom het machtige 1806 de jaren 1618 en 1816. Ds. Van Raalte en de zijnen werden vervolgd; Gangel kampte in Appeltern; Ds. Scholte zat gevangen achter traliën zonder glasruit; des konings kurassiers renden Genderen binnen; Ds. Capadose opende zijn Zondagsscholen; Mr. Groen van Prinsterer pleitte hoogst-eerbiedig bij den Koning; Mejuffrouw Grégorie deed het werk van Dorcas; Da Costa werkte aan zijn „Nieuwpoort", waar hij de schim van den Vader des Vaderlands had gezien, het Wilhelmus had gehoord, en van den biddend dankenden Maurits had genoten!" [1])

Aanvankelijk was het niet de bedoeling van meester Post, zijn zoon onderwijzer te doen worden; hij deed zijn jongen in de leer bij een goudsmid. Doch op de bijbelbesprekingen, die bij Post aan huis werden gehouden, werd hij opgemerkt door een der vrienden — J. D. Smits. Deze begreep, dat er een goed christelijk onderwijzer in den jongen stak en hij kreeg het ten slotte van den ouden Post

---

[1]) H. Nieukerke, Een Haagsch Driemanschap, blz. 25—26.

gedaan, dat Gerrit Pieter aan den goudsmid zijn dienst opzeide en zich voor onderwijzer ging bekwamen. Dat ging — n.l. dat bekwamen — met veel bezwaren gepaard. „Met gebrekkige hulpmiddelen moest hij studeeren in den tijd, die er overschoot, als ochtend-, middag- en avondschool plus een Zondagsschool met klassen van 60 tot 80 leerlingen, hun eisch hàdden gehad."

Doch Post liet zich door deze bezwaren niet afschrikken. Hij worstelde er manmoedig tegen in en kreeg op tijd zijn akten.

Post werd onderwijzer te Rotterdam en nadat hij zijn hoofdakte had gehaald, werd hij hoofd te Wildervank. 't Was een school, die stond onder het Bestuur van „afgescheiden" broeders en omdat Post nog al dweepte met Ds. De Liefde en Ds. Van Oosterzee, waren de broeders bang voor geestelijke infectie der kinderen met de dogmatiek der beide predikanten. Men nam toen den oordeelkundigen maatregel, dat de Zondagsschool moest openstaan voor ouders en belangstellenden. Vele menschen maakten van dit recht gebruik en tot hun genoegen. Post kon heerlijk vertellen en van onzuivere dogmatiek bemerkte men niets.

G. P. Post.

Van 1862—1866 werkte Post te Wildervank, hij verwierf er een uitstekenden naam en in 1866 ontving hij twee benoemingen tegelijk: een uit Bergum en een uit Groningen. De eerste nam hij aan. Maar reeds een jaar later verwisselde hij Bergum met Groningen, dat hem voor de tweede maal „beroepen" had.

In Groningen kwam Post goed op dreef. Zes volle jaren werkte hij er met zegen, zij het ook onder veel bezwaren. „'t Gebeurde, dat hoofd en personeel moesten wachten op salaris. Dan werd er maar weer eens schuchter bij den

penningmeester aangeklopt. Eens, — de kas was ledig — antwoordde deze: „Als ik je met twee rijksdaalders helpen kan?" En de twee rijksdaalders werden verdeeld tusschen het hoofd en zijn onderwijzers." [1])

In 1873 trok Post naar Den Haag, waar hij tot zijn dood is gebleven.

De toestand zag er bij zijn komst in de Hofstad niet bijster rooskleurig uit.

Hij „was voorbereid of onderhouden door een twaalftal predikanten, fijn beschaafde, soms rijk begaafde, edele, brave menschen, die bijna zonder uitzondering in de worstelend opkomende Christelijke school eene bedreiging zagen voor den welstand der Nederlandsch Hervormde Kerk en die in een spijtige houding met leede oogen aanzagen, hoe hun ijzeren collega Moll de onderste lagen der Gemeente in Hervormde Kerk-scholen, die hij dan niet Christelijke scholen, maar *onze* scholen noemde, trachtte te onttrekken eenerzijds aan verwilderend ongeloof en anderzijds aan verwijderende Gereformeerdheid. De overgroote meerderheid van Moll's ambtgenooten sloegen, om tot hetzelfde doel te geraken, den breeden koninklijken weg in. Zij rekruteerden *uit en voor* de openbare scholen te 's-Gravenhage een niet zoo onbeduidend legertje van Catechiseermeesters, Vaders en Moeders van Godshuizen, Voorlezers, Kosters, Plaatsengevers, Grootboekhouders, Regenten, Kerkeknechts, Ouderlingen, Diakenen, Collectanten, Klerken, Stoovenzetsters, Orgeltrappers, Organisten, enz., zoodat de kinderen der Hervormde Kerk-scholen op kerkelijk terrein nooit iemand zagen, die tot hun school behoorde.

Tevergeefs solliciteerden armoedige Nederlandsch Hervormde Christelijke onderwijzers van die dagen naar een der „vette kerkbaantjes".

Tevergeefs hoopten de dominees van die dagen door deze taktiek de openbare school te christianiseeren." [2])

We haalden dit citaat even aan om te doen zien, dat het opkomend christelijk onderwijs, dat de christelijke onder-

---

[1]) H. Nieukerke, a. w., blz. 31.
[2]) Ibidem, blz. 33.

wijzers in hun strijd óók te worstelen hadden met wie broeders waren en steunen moesten.

Toen Post in Den Haag kwam, vond hij er bloeiende openbare scholen, drie kerkelijke scholen, die goed op peil waren en voorts een paar poovere christelijke schooltjes — dat was alles.

Post vestigde zich in de Nobelstraat en ving zijn arbeid met lust aan. De Prins Willemschool vorderde natuurlijk zijn eerste en meeste kracht. Maar daarnaast waren nog tal van andere zaken, die zijn aandacht vroegen, die op z'n steun rekenden. Het is wel eigenaardig, hier eens een lijstje te geven van al wat Post buiten de school had te doen. En Post stond in dit opzicht niet alleen. Zoo was het met bijna al die oude voortrekkers. Voor alles had men hen noodig en doorgaans waren zij ook immer bereidwillig.

Maar nu de lijst van Post:

„Lid der Afdeeling van de Vereeniging van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen — altijd present;

Secretaris dier Afdeeling — ijverig;

Penningmeester van idem — nauwkeurig;

Voorzitter der Provinciale Vergadering in Zuid-Holland;

Lid van het Hoofdbestuur — gedurende één uur; hij bedankte, toen een besluit door de Algemeene Vergadering werd genomen, dat Post verderfelijk achtte voor den innerlijken welstand van ons Christelijk onderwijs;

Hulpprediker des Zondagsmorgens te Rijswijk, als wanneer Post een onverdachte witte das omdeed;

Leider eener Zondagsschool te Voorburg;

Medeoprichter, bestuurslid, secretaris en leeraar der Christelijke Normaalschool te 's-Gravenhage;

Opleider en examinator van Christelijke bewaarschoolhouderessen;

Examinator der sollicitanten naar een plaats als hoofd eener Christelijke school te 's-Gravenhage en Voorburg;

Voorzitter der Bijbelvereeniging;

Voorzitter der Vereeniging van Christelijke werklieden;

Voorzitter der Nederlandsche Zendingsafdeeling;

Voorzitter van Bijbel en Oranje;

Een Barnabas, als correspondent van Barnabas;

Schrijver van traktaatjes;
Medewerker aan Paedagogische Bijdragen;
Schrijver in de Nieuwe Sprokkelaar;
Schrijft referaten voor de Afdeeling;
Vertaalt Bunyan's „Eens Christens reize";
Vertaalt Diesterweg's „Maarten Luther", waarvan een 3de druk verscheen;
Schrijft een referaat over Spinoza, dat in de Koninklijke Bibliotheek werd opgenomen;
Vertrouwde van Ds. Moll, van Ds. Gunning en van Dr. Beynen, altijd, voorzoover het occasioneel kiezen van een vertrouweling dezen „Mannen van Beteekenis" dienstig voorkwam;
Voedsterling van Ds. De Liefde, Dr. Van Oosterzee en van Prof. Valeton;
Ontdekking van Dr. Chantepie de la Saussaye;
Vijand van Dr. A. Kuyper, dien hij zelfs van verre niet mocht zien; [1])
Collega van Smelik;
Huisvriend van Schaberg;
Rechterhand van Rumscheidt;
Geheugen van Eerdbeek;
Aanlegger en onderhouder van een band tusschen de Haagsche collega's;
Vaardig spreker in Noord en Zuid;
Gereede kampioen voor de hem lieve ethisch-irenische richting in de Nederlandsch Hervormde Kerk;
Trouw en invloedrijk opvoeder als huisvader;
Het eenig hoofd der Prins Willemschool in de Nobelstraat, wiens plichtsbetrachting als zoodanig spreekwoordelijk geworden is.
Ziedaar Gerrit Pieter Post! zij 't dan volledig!" [2])

Tot op hoogen leeftijd heeft Post aldus gewerkt. Aan rust nemen dacht hij niet.

Den 4den April 1910 presideerde hij nog de Provinciale onderwijzersvergadering te Rotterdam. Deze taak kon hij

---

1) Deze uitdrukking is te sterk; Post stond scherp tegenover Kuyper's politiek op kerkelijk terrein; zijn persoon was hem onsympathiek. De Z.

2) H. Nieukerke, a. w., blz. 34—35.

echter niet meer ten einde brengen. Hij gevoelde zich onwel worden en begaf zich vroegtijdig naar huis. Vijf dagen later was hij overleden.

„Gerrit Pieter Post werd den 15den Juli 1838 te Rotterdam in de loopgraaf van ons christelijk onderwijs geboren — en viel op het veld van eer in den voorzittersstoel der Provinciale Vergadering te Rotterdam 4 April 1910, om thuis nog vijf dagen te wachten op Uwe zaligheid, o Heere!" [1])

VI. MICHIEL DERK VAN OTTERLOO.
1810—1880.

De reeks onzer voortrekkers mogen we niet te uitgebreid maken, maar hoezeer ze dan ook bekort moet worden, zeker mag een schets over Van Otterloo niet ontbreken. Want in den strijd voor het christelijk onderwijs heeft hij een werkzaam aandeel gehad. Zelfs was hij jarenlang de rechterhand van Groen van Prinsterer en in bijna alles, wat Groen met betrekking tot de onderwijs-kwestie aan de pers toevertrouwde, raadpleegde hij eerst Van Otterloo — den openbaren onderwijzer van Valburg.

„Een hoofd van een openbare school, onder de schoolwet van 1857, nochtans een man, die met hart en ziel ijvert voor het christelijk onderwijs, wij kunnen hem in onze dagen nauwelijks voorstellen.

In de dagen van Groen was dat anders; er was meer fusie op kerkelijk, op staatkundig gebied en op dat van de school; het persoonlijk christelijk leven was principiëel niet zoo scherp belijnd als wel door oprechte liefde voor de zaak des Heeren vaak hoog gestemd. Daardoor wordt veel verklaarbaar, ook de positie van Groen's vriend Michiel Derk. Groen hield veel van Van Otterloo." [2])

Van Otterloo was een Fries.

Den 7den Augustus 1810 was hij te Leeuwarden geboren en van zijn 14de tot zijn 17de jaar was hij daar klerk ter griffie. Doch toen ging hij zich bekwamen voor onder-

---

[1]) H. Nieukerke, a. w. blz. 46.
[2]) Mr. T. de Vries, Mr. G. Groen van Prinsterer in zijn omgeving, blz. 160.

wijzer. Achtereenvolgens was hij onderwijzer te Haarlem, Vianen en Monster. In 1830 streed hij als vrijwilliger mee tegen de Belgen. Na twee jaar met eere te hebben meegestreden vroeg hij ontslag en werd meester te Neede. Hij toog nu weer ijverig aan de studie en reeds in 1839 gelukte het hem, hoofd te worden van de openbare school te Valburg.

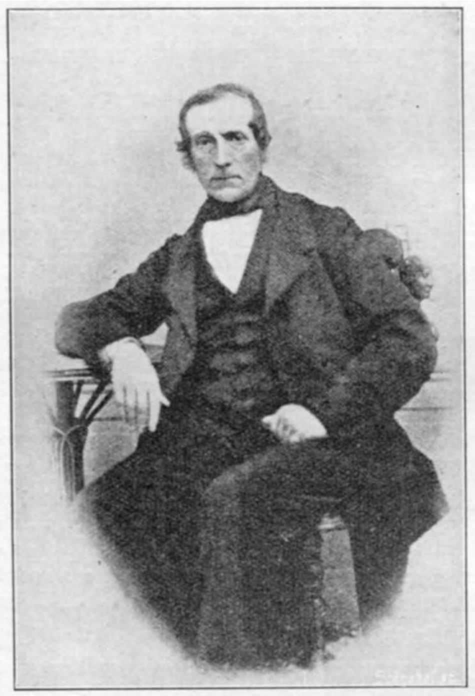

M. D. van Otterloo, geb. 7 Aug. 1810, overl. 18 Sept. 1880, die zich op het gebied van schoolwetgeving zoodanigen naam verwierf, dat Groen hem in 1871 met Dr. Kuyper en Mr. Keuchenius als candidaat voor de Tweede Kamer aanbeval.

Zeker zou hij nooit in kennis zijn gekomen met Groen, indien hij niet de pen had opgenomen en aan het schrijven was gegaan. In het *Nederlandsch Schoolblad* verschenen telkens artikelen van zijn hand en het waren deze artikelen, die de aandacht van Groen trokken en beide mannen met elkander in aanraking brachten.

„Van 1854 af onderhield hij met Mr. Groen van Prinsterer eene onafgebroken correspondentie en werd meer en meer niet alleen een vriend, maar zelfs een raadsman van dezen voortreffelijken geleerde, met wien hij door middel van het Nederlandsch Schoolblad zoo ongezocht in aanraking was gekomen." [1])

Behalve in genoemd blad verschenen er artikelen van zijn hand in *De Wekker* en in de *Boekzaal der geleerde wereld.*

---

[1]) J. Kuiper, Geschiedenis van het christelijk lager onderwijs in Nederland, blz. 245.

„Voortreffelijk pleitbezorger als hij was, bleef hij in het voeren van polemiek voor het christelijk onderwijs onovertroffen. Dat toonde hij als hoofd- of mederedacteur van het *Ned. Schoolblad*, de *Ned. Paedagoog*, het *Maandschrift voor christelijke opvoeding in school en huis* en van de *Hoop des Vaderlands*. Hij schreef verder een uitgebreide *Geschiedenis des Vaderlands*, onderscheidene voortreffelijke geschriften over de geschiedenis van het christelijk onderwijs en zooveel andere werken meer, vooral van historisch-paedagogischen aard, die alle een blijvende waarde bezitten en onder de vrienden van de christelijke school voorzeker in gezegend aandenken zullen blijven." [1])

Hem viel zelfs de buitengewone eer te beurt, mét Mr. Keuchenius en Dr. A. Kuyper, door Groen te worden aanbevolen als lid van de Tweede Kamer. Groen motiveerde deze aanbeveling aldus:

„Eén man is er, die in de, zoo wij hopen, gezuiverde en versterkte Tweede Kamer niet mag ontbreken; aan wien wellicht (ons land is een zonderling land) niemand denkt, die er vooral zelf niet aan denkt, en die desniettemin allereerst in aanmerking had moeten komen bij elk, die doeltreffende behandeling van de *onderwijsquaestie* in de Volksvertegenwoordiging begeert, M. D. van Otterloo.

Of hij in de openbare zitting het getal der redenaars vermeerderen zal, dit weet ik niet; dit geloof ik niet; maar daarom zal hij, evenmin als de heer Heemskerk Bz., een weinig beteekenend lid zijn.

Dat zijn invloed en overwicht in de afdeelingen zal worden gevoeld, dat, in al wat de schoolquaestie betreft, de door hem gestelde stukken zullen uitmunten door zeldzame kunde en luciditeit, dat hij, tot onberekenbaar voordeel voor het christelijk-nationaal onderwijs, aldaar voor onze vrienden een raadsman, een leidsman zal zijn, hier voor durf ik u borg staan." [2])

Het is helaas aan Van Otterloo niet vergund geweest,

---

1) Kuiper a. w., blz. 246.
2) Mr. G. Groen van Prinsterer, Parl. Studiën en Schetsen, blz. 494.

in de Tweede Kamer de belangen van het christelijk onderwijs te bepleiten.

Desniettemin is hij geweest een der krachtigste kampioenen voor de vrijheid van het christelijk onderwijs.

„Meer dan eens is de vraag gedaan: „Waarom blijft v. O. openbaar onderwijzer?" — Blijft? — Hoe lang of liever hoe *kort* zou hij dit nog zijn? In deze wedervraag ligt het antwoord opgesloten. Zijn jaren waren geteld. Op 50- à 60-jarigen leeftijd dingt men niet meer naar een andere betrekking. Een oude boom wil niet verplant worden. De kring, waarin hij zich bewoog, zijn geheele omgeving was hem lief geworden." [1])

Tot kort voor zijn dood bleef hij zijn taak vervullen.

In dezelfde maand, waarin hij uit Valburg vertrok, overleed hij reeds.

Een eenvoudige grafsteen op den doodenakker te Asperen wijst de plaats aan, waar zijn stoffelijk overschot rust. Maar ook al was die steen er niet, dan zou nog door wat hij deed voor ons christelijk onderwijs, vooral ook door zijn „Bijdragen ter toelichting van de schoolkwestie" de herinnering aan dezen man levendig blijven bij al de vrienden van het vrije christelijke onderwijs.

VII. JOHANNES VAN NOORT Sr.

In § 1 van hoofdstuk XI deelden wij een en ander mede omtrent de ervaringen van Johannes van Noort, die als onderwijzer werd geschorst, omdat hij den Bijbel op de school gebruikte.

Deze geschiedenis is door den betrokkene beschreven in vier en twintig brieven, die in 1860 bij Van Golverdinge te 's-Gravenhage in druk verschenen onder den titel: „Brieven van wijlen Johannes van Noort, zijn ontslag als openbaar onderwijzer te Honswijk (Prov. Utrecht) betreffende; om het gebruik des Bijbels op de school." [2])

[1]) B. in: De Unie, christelijke volksalmanak, 1885, blz. 98.

[2]) Dit boekje, dat moeilijk verkrijgbaar is — de „bibliotheek ten dienste van het christelijk onderwijs" bezit het niet — werd mij welwillend in bruikleen afgestaan door de kleindochter van Van Noort, Mej. Wed. E. van Reenen, geb. Van Noort.

Uit dit merkwaardige bundeltje brieven volgen hier enkele citaten:

Honswijk, den 16den Maart 1850.

Zaturdag den 16den Februarij 1850 was ik ten 12 ure gedagvaard op het Gouvernementshuis te Utrecht, voor de schoolcommissie, om gehoord te worden wegens mijn aanklagten:

1°. dat ik godsdienstig onderwijs in mijne school gaf, en daartoe den Bijbel dienstbaar maakte;

2°. dat ik verkeerde boeken in de school had (zooals zij dezelve noemden) en dat ik ten tweede male hierop betrapt was door toeziende (Roomsche) schoolopzieners, waartegen ik gezegd had, alzoo te *moeten* en te *hopen* voort te zullen gaan, waarop de opper-schoolopziener mij dreigde met eenen brief, met zes weken een ander in mijn plaats te zullen zetten, of van dit oogenblik dadelijk met die verkeerdheden op te houden (9 Februarij 1850 gedateerd).

Mondeling kreeg ik nog eene bedreiging, bestraffing en vriendelijke vermaning van hem:

1°. dat ik wel toe te zien had, daar mijn verkeerde handeling wel *f* 300 kosten zoude;

2°. of dit nu de belooning voor zijn weldoen was (daar ik moet erkennen, dat Zijn Ed. mij altijd toegenegen geweest is; door zijn bewerking kreeg ik een nieuw huis, en onder al mijne verdrukkingen (te veel om op te noemen), was hij het middel tot mijn uiterlijke bescherming en redding), en

3°. dat ik dus om *zijnentwil* mogt afstaan van dit mijn verkeerd handelen."

Honswijk, den 12den Dec. 1850.

„Ten vijfde maal ontving ik, veertien dagen geleden, den burgemeester, de assessoren en den toezienden schoolopziener weder in de school. De burgemeester vroeg mij, als een Pharao: Laat gij nog in de *machine* lezen? Met verontwaardiging antwoordde ik: Mijnheer, dat is geen machine, maar Gods Woord, enz. Nu zeide hij: Dan in dat ding, in dat boek? ik zeide: Ja, net als in het begin,

en zoo blijf ik voortgaan. Hij haalde den Bijbel en wilde hem aan een kind overgeven om er in te laten lezen, en zeide tegen mij: Kom, laat er eens in lezen en vraag er dan eens over. Ik zeide: Geeft u mij daar vrijheid toe? Wel neen, zeide hij; toen antwoordde ik: Dan doe ik het nu niet, maar kom, als ik het doe, alle morgen, enz. enz. Na nog vele gruwelen gingen zij heen en ik kreeg die woorden, het huis was op een steenrots gegrond, enz.; dan dit verteederde mij voor den Heere in het verborgen, maar tevens gevoelde ik zulk een weeheid om mijn hart over dat woord *machine*.

Schalkwijk, den 13den Nov. 1852.

Mijnheer!

Tengevolge van bij mij ingekomen klagten over het onderwijs, dat door u wordt gegeven, als in strijd met het koninklijk besluit van 2 Januarij 1842, no. 1, maak ik gebruik van mijn recht als Roomsch Catholijk Priester en Pastoor der gemeente Schalkwijk, waaronder de gemeenten Tull en 't Waal en Honswijk kerkelijk parochieren, om u te verzoeken mij te antwoorden op de vraag:

Of gij in uwe school te Honswijk ook gebruik maakt, in tegenwoordigheid van R. C. kinderen, tot lezen of voorlezen en daarna uitleggen van den Bijbel, ook genaamd de boeken van het Oude en Nieuwe Verbond, welke vertaald zijn door last van de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der vereenigde Nederlanden, volgens besluit der Nationale Synode, gehouden te Dordrecht, in den jare 1618 en 1619.

Voorts, of gij ook op dezelfde wijze in de school gebruik maakt van een berijmde vertaling der Psalmen, en van welke berijming?

Dewijl ik het regt heb die vraag te doen, volgens art. 10 van evengemeld besluit, en gij verpligt zijt mij daarop te antwoorden, verzoek ik u, dit binnen den tijd van vier dagen te doen.

Ik noem mij

Uw Dienstvaardige,
Bergers.

Dit volgende heb ik dan den Pastoor geschreven en door N. N. hem toegezonden.

Mijnheer!

Ik heb reeds, in den jare 1851, dusdanige vragen voor de heeren School-commissie beantwoord, waarop de heer Hooft van Huisduinen, gewezen Burgemeester te Schalkwijk, met Hazendonk, lid der commissie, in mijne school geweest zijn, een ganschen voormiddag de manier van mijn onderwijs gehoord en gezien en daarvan een procesverbaal gemaakt hebben, hetwelk ik blijmoedig onderteekend heb, als *zeker* wetende, dat het eenmaal van den Regter van hemel en aarde ten gunstigste voor mij zal uitgesproken worden.

Teeken mij,

Mijnheer!

Uw Dienaar,
J. van Noort.

Honswijk, den 16den Nov. 1852.

Honswijk, den 29sten Nov. 1852.

Ik schrijf, opdat ik lucht krijge.

Na den laatsten brief van den Pastoor, kreeg ik den 23sten dezer den volgenden van hem.

Mijnheer!

Ik heb u gevraagd om mij te antwoorden, op de vraag: of gij voor het tegenwoordige in uwe school gebruik maakt enz. enz. Hierop antwoordt gij, bij uwe brief van 16 November 1852, dat er reeds in den jare 1851 enz. Dat is geen antwoord op mijn vraag. Het is een ontwijkend antwoord, en daar ik vertrouw, dat gij u niet schaamt om er voor uit te komen, dat gij den Bijbel, door mij opgenoemd, bij uw onderwijs gebruikt, verzoek ik u, mij bepaaldelijk op de gedane vragen te antwoorden; en om alle geschrijf te doen ophouden, vraag ik u, of gij het inliggende stuk onderteekend aan mij wilt inzenden.

Ik teeken mij

Uw Dienstvaardige,
Bergers.

Hierop zou ik niet geantwoord hebben, dan, N. N. die bij mij was dacht het tegendeel (1 Petri III : 15). Wat het schrijven en het wegsturen van het volgende antwoord mij kostte, is wel af te leiden, als men bedenkt, waar ik woon, *in-* en *uit*wendig. Zonder 's Heeren nabijheid en vertroostingen, is het mij benaauwd.

Mijnheer!

Uw vertrouwen, *van mij niet te zullen schamen*, is gegrond op de waarheid (2 Tim. 1 : 8) en reeds gebleken, daar de Heere tot nog toe zich niet heeft geschaamd om in en door een onwijze, dwaze, verachte, onedele, ja, hetgeen niet is, zich alzoo wijs en sterk te betoonen (1 Cor. 1 : 26, 27, 28), en zoo heeft Hij immers ten allen tijde (voor en na Christus geboorte) zich onder Zijn volk geopenbaard?

Willens zoude dit ons onbekend zijn, en Jezus, den Bijbel en Zijn volk moest weg; maar dan nog lees ik hetzelfde, zelfs in het Apocryfsche boek Judith IX, vooral het 15de vers.

Het *ontwijkend antwoord*, zooals UEd. dit noemt, was dan niet een onbereid zijn om mij te verantwoorden, dengenen die rekenschap van mij afeischte (1 Petri III : 15) maar een voorzichtige afwijking, om een strik te ontgaan, en dat is mede geoorloofd naar de waarheid (Luk. XX : 8).

De Heere leere er velen mijne schuiling en verberging kennen, voor tijd en eeuwigheid, *daarvan* maak ik mijn werk en is mijne bede.

De onderteekening van de door u mij opgegevene verklaring, is mij ondoenlijk, daar ik niet onderteekenen mag *dat* niet naar waarheid is.

Uw dienaar
J. van Noort.

(Copie).

Ik ondergeteekende J. van Noort, onderwijzer te Honswijk, verklaar bij dezen, op het aanzoek, van den heer T. Bergers, R. C. priester en pastoor te Schalkwijk, dat ik in mijne school te Honswijk, tot onderrigt, gebruik

maak van den Bijbel, ook genaamd de Boeken van het Oude en Nieuwe Verbond, welke vertaald zijn op last van de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, volgens besluit van de Nationale Synode, gehouden te Dordrecht in den jare 1616 en 1619, en van een berijmde vertaling der Psalmen.

Terwijl ik verklaar dit niet te mogen nalaten, en ook van dien Bijbel gebruik maak onder schooltijd, terwijl de kinderen van R. C. ouders aanwezig zijn, door elken morgen door een der meest gevorderde scholieren een kapittel te doen voorlezen, en daarna het gelezene uit te leggen, indien hetzelve niet wordt begrepen.

Honswijk, den .... November 1852.

Deze verklaring kan ik immers niet onderteekenen, daar ik alle morgen al degenen laat lezen, die van de Gereformeerden (ach, waren zij het) er in lezen kunnen, en meer 's middags, dan wel 's morgens, er over spreek, hoewel ellendig, weinig lust, meest consciëntiewerk. Van een berijmde vertaling der Psalmen maak ik geen gebruik, 1616 en 1619 moest zijn 1618 en 1619.

Hoewel ik weer op nieuw een brief verwacht, om zelf eene verklaring te geven. Och, dat ik den Heere maar ondervinden mag als mijn raad en het wezen, verstand en sterkte.

Op de mededeeling van zijn a.s. schorsing [1]) antwoordde hij:

Wel Edel Gestrenge Heer!

Op dit oogenblik, 5 uren des avonds van den 2den Maart, ontving ik uwe missive, gedagteekend 28 Februarij l.l., waarin ik met nieuwe ontroering vernam, het *voornemen* van de Heeren der Provinciale Commissie van onderwijs te Utrecht, namelijk om eene *voordragt* te doen aan H.H. Gedeputeerde Staten, om de reeds ondergane schande en schade van den 1sten Maart tot op dit oogenblik te

1) Zie Bijlage I.

vernieuwen, door een nieuwe schorsing, bij nadere bepaling van de Provinciale Commissie, en dus na deze eerste weder voort te gaan met de school tot een tweede schorsing.

Niet alzoo, zeide Paulus, Hand. XVI : 37b.

Ik vind geene vrijheid, om tegen de informatie van H.H. Gedeputeerde Staten van den 23 Febr. aan te gaan, en hoop dus deze verzwarende straffen van *hunnentwege* lijdzaamlijk in te wachten.

Teeken mij

Mijnheer!

Uw verblijden en verheugden dienaar
in Christus, Matth. 5 : 12.
J. van Noort.

Honswijk, 2 Maart 1853.

Noode staken wij hier het citeeren dezer brieven. Veel verhaalt hij nog van den smaad, hem door de autoriteiten aangedaan, maar evenzeer klaagt hij: „De diepe vernedering van de boeren hier, in tegenwoordigheid der kinderen, heeft de achting van velen weggenomen en verkeerd in mij te bespotten en te tergen, en dat maakte mij menigmalen lusteloos en in ongestalte, en matigde mij een regt aan dat mij niet toekomt." De zaak eindigde ten slotte met de afzetting van Van Noort, waarna hij spoedig het schoolhuis moest ontruimen.

VIII. JOHANNES VAN NOORT JR.
1823—1897.

Is Johannes van Noort Sr. bekend geworden door zijn vaandeltrouw, die hij te Honswijk toonde, door de vervolging, die hij lijden moest, omdat hij Gods Woord liefhad en dat Woord aan de kinderen brengen wilde, zijn zoon Johannes van Noort Jr. is niet minder bekend, vooral door zijn arbeid in het Nijkerkerveen, een buurtschap, die tot Nijkerk behoort en waar Van Noort 45 jaar lang onder 1400 onkundige en onbeschaafde menschen een kostelijk werk heeft verricht. Zijn zoon, de bekende

Ds. J. J. van Noort, heeft zijn leven in 't kort beschreven [1]) en zeker mag ik de hoofdzaken daarvan wel als bekend veronderstellen. Zelf heeft Van Noort op hoogen leeftijd — ter wille van zijn kinderen — een autobiographie geschreven en van dit handschrift is mij welwillend inzage verleend. [2]) Aan dat handschrift ontleen ik een paar aardige bladzijden, die mede een kijk geven op het schoolwezen van dien tijd.

Meester Van Noort dan vertelt:

„Toen ik veertien jaar was werd de school bij vader zoo vol, dat hij ze alleen niet voldoende onderwijs kon geven. Vader zette mij in een kamertje, waar van 15 tot 20 kleine kindertjes kwamen, die ik de letters en cijfers enz. moest leeren. Nu dat ging gelukkig goed en helaas ik werd er wel wat trotsch op nu al meester te zijn, vooral toen mij de ouders ook meester noemden en hunne tevredenheid toonden. Doch wat gebeurt, bijna twee jaar was dat goed gegaan, de Pastoor had in de kerk gezegd, dat men geen kinderen bij meester Van Noort moest sturen, want die liet de kinderen in den Bijbel lezen en dit was verderfelijk voor de kinderen. Dit maakte, dat er kinderen van de school gingen en vader mijn hulp niet meer noodig had.

J. van Noort,
geb. 19 Juni 1823, overl. 19 Maart 1897,
die met zijn vriend Jacob de Boer tot
grooten zegen is geweest voor de Veluwe.

Dit maakte dat ik kweekeling aan de school te D. werd, om den meester te helpen en tevens les te nemen te Utrecht. Dit waren moeilijke 8 maanden, die ik daar doorleefde, in de school en in het huis.

---

1) Van Strijd en Zegen, blz. 618 e. v.
2) Door zijn dochter Mej. de Wed. E. van Reenen—Van Noort.

Mijn patroon was toen een man, die wel bekwaam was, doch zichzelven wel eens ongeschikt maakte voor zijn school. Hoewel ik anders veel van hem hield, dit moest ik afkeuren.

Eens kwam de schoolopziener de school bezoeken toen mijn patroon op bed lag, om die treurige geschiedenis. Ik stond alleen voor de volle school en beefde aan alle leden. Ik beloofde al de kinderen een griffel, indien zij bij het bezoek van dien heer mooi stil zaten en gaf toen allen schriftelijk werk, waardoor de kinderen allen stil zaten te schrijven. Bij het inkomen vroeg de S.: „Waar is de meester?" Ik durfde niet de waarheid te zeggen, maar zei dat de meester binnen was. De S. vroeg: „Is hij niet wel?" Ik durfde niet alles te zeggen, doch zei op beleefden toon: „Och mijnheer, hij heeft zijn ouderdom," enz.

De S. wellicht door verraad iets wetend ging naar binnen en vond daar den meester op het bed. Hij kwam weer door de school, was zeer vriendelijk tegen mij en zeide: „Nu mijn jongen, ik prijs u, daar gij de eer van den patroon en de school opgehouden hebt, doch zoo kan het niet langer." Dat laatste maakte mij ongerust voor mijn meester en ik onderzocht waar die heer gegaan was, na zijn schoolbezoek. Men zei mij: bij den Burgemeester. Nu maakte ik mij ongerust over mijn patroon, en ja, waarlijk kwam er een agent van den Burgemeester met een grooten brief, onderteekend door den Burgemeester en den Schoolopziener, dat hij bij het einde der week de school zes weken moest sluiten. Ik had waarlijk medelijden met mijn patroon en had het voornemen bij de sluiting der school die weken mijne ouders te bezoeken en hun raad te plegen. Doch daar gebeurde iets, waarop ik heel niet gerekend had. Ik ontving een brief van den schoolopziener, waarin hij zijn tevredenheid te kennen gaf bij zijn schoolbezoek en als bewijs hier van was er een briefje van *f* 25 ter aanmoediging. Mijn ouders vonden beter dat ik maar thuis kwam, waarom ik mijn ontslag vroeg en ontving."

Tot zoover de autobiographie van meester Van Noort. Het zou ons te ver voeren, zelfs maar in 't kort zijn levensgeschiedenis hier te vermelden. Slechts deze jeugdherinnering volsta. Zijn geheele leven heeft gestaan in het teeken van het offer. Tientallen van jaren was hij hoofd van een der oudste scholen met den Bijbel van ons vaderland, die te Nijkerkerveen. In die buurtschap heeft hij veel, uitnemend werk verricht. Niet alleen als schoolman, maar ook als bezoeker van zieken. Hij hield jongelingsvereeniging, bijbellezing en evangelisatie-bijeenkomsten. Ook ging hij de kroegen in om te zien, wie zich daar te buiten gingen aan sterken drank.

Nog wordt zijn naam met eere genoemd in de omgeving, waar hij arbeidde.

Als een unicum kan worden vermeld, dat het gemeentebestuur hem, toen hij zijn arbeid als hoofd der school neerlegde, uit de kas der gemeente een jaarlijksch pensioen toekende. Dit gebeurde in 1894. Smaad en eere is ook het deel geweest van dezen Van Noort, die op zijn eenzamen post trouw zijn deel in de groote taak heeft verricht.

HOOFDSTUK XV.

VAN VELERLEI WORSTELING.

Het monument van Groen's levenswerk *is* er.
Het zijn de scholen met den Bijbel, die als zijn
heen gezaaid over alle gewesten van ons vaderland.
Dr. G. A. WUMKES. [1])

I. ETAPPE-DIENST.

In iederen oorlog is de etappe-dienst onmisbaar voor den goeden gang van zaken. Het is de dienst, die zorgt voor den aan- en afvoer van wat het leger noodig heeft: levensmiddelen, munitie, materiaal.

Een dergelijken dienst hadden we ook in den schoolstrijd. Want terwijl in 's lands vergaderzaal en in de pers onze eerste mannen hun worsteling om het kind uitstreden, waren daar de eenvoudigen, de stillen in den lande, die gegrepen door het woord der Schrift: „Leer den jongen de eerste beginselen," werkten en worstelden, met opoffering van tijd en geld, om ons volk de zoo broodnoodige scholen met den Bijbel te bezorgen. Zij richtten vereenigingen op, hielden vergaderingen, zij organiseerden collecten en zij bouwden de scholen, voor wier vrijheid, voor wier bestaansrecht onze edele voorgangers met woord en pen den vijand bekampten. Plaatselijk voerden zij vaak een bitteren strijd om de school en een geweldige energie hebben zij in dien strijd ontwikkeld.

Er valt voor mijn doel niet aan te denken, dien plaatselijken schoolstrijd te gaan beschrijven. 't Behoeft ook niet. Zij is doorgaans slechts van plaatselijk belang en wordt gekend, waar zij gevoerd werd.

---

[1]) Het beginsel der wijsheid, blz. 4.

Slechts wenschte ik te noemen enkele van die stille strijders, van die werkers en bidders en offeraars, wier namen niet algemeen bekend zijn en die toch in de worsteling om het kind zoo kostelijk hebben meegestreden.

Daar was Age Wigers Schoonhoven te Workum. De noodzakelijkheid van christelijk onderwijs woog hem zwaar. In een brief aan den kerkeraad der Ned. Herv. Kerk beklaagde hij er zich over, dat er zelfs op de Bewaarschool niet werd gebeden, en geen psalmverzen werden geleerd. De geleerde liedjes waren onbeduidend en ademden eigengerechtigheid. Dat was in 1848.

Tien jaren later, in 1858, was zijn wensch vervuld en werd de heer Binnendijk tot hoofd der nieuw opgerichte christelijke school aangesteld. Het had vele offers geëischt, eer het zoo ver was, maar de Workummer vrienden hadden ze gewillig gebracht. Uitgezonderd een boer, die het heel goed doen kon, maar er zich met één enkelen gulden van af wilde maken. „Houd dien maar," zei Schoonhoven, „dien zal ik er wel bij doen." Niet minder ijverde Evert Teves, de blinde stoelenmatter uit Makkum, voor een eigen school. Ook blinde Evert had begrepen, dat er te Makkum een christelijke school moest komen. Nu droomde hij eens, dat er een heele troep kinderen in- en uitliepen in het huis vlak tegenover de steeg, waar hij woonde. Dat was vreemd!.... Hij vertelde het aan zijn vriend Schoonhoven en die bracht het verhaal van den droom op het eerstvolgende Maandagavondgezelschap. Dáár zaten ook juist een paar vrienden uit Harlingen. Zij waren zoo getroffen door het verhaal, dat zij meenden, dadelijk met de verwezenlijking van dien droom te moeten beginnen. Daarom legden zij al vast 'n paar kwartjes op tafel.

Het geheele gezelschap deed mee en men kwam dien avond al op.... *vier en een halven gulden!*

't Lijkt veel op het begin van de stichtingen van August Hermann Francke te Halle. „Acht niet gering den dag der kleine dingen," zegt de Schrift. Ook hier werd het eenvoudig geloof niet beschaamd. Eenigen tijd later kocht de blinde Evert voor de schoolvereeniging het huis, dat hij in zijn droom had gezien en A. P. Mitze uit

Amsterdam opende daar op 3 Februari 1863 zijn school.

Te Heeg was Jacob Nieuwland de gangmaker. Hij reisde heel Friesland af om geld bijeen te brengen. 't Liep vlot van stapel. Een voorstander gaf duizend gulden, tien anderen elk vijfhonderd, en deze bedragen met de giften der „kleine luyden" deden de school spoedig verrijzen.

Ook Harlingen had zijn man, die voorop ging.

Het was Solko Tromp. Toen Groen's arbeid onder de predikanten nog weinig weerklank vond, stond deze sigarenfabrikant reeds met den grooten staatsman in briefwisseling en bestudeerde ijverig zijn geschriften. Met Ds. Bryce van IJlst bezocht hij de eerste algemeene vergadering van Christelijk Nationaal te Amsterdam in 1861, en hoorde daar Ds. Heldring, Groen, Mackay en den ouden prof. Valeton. Voortaan steunde hij de zaak van het christelijk onderwijs met woord en gaven. Toen zijn vader te Woudsend in 1866 stierf, stond hij de ouderlijke woning aan de schoolvereeniging af en een jaar later had Woudsend een school.

Te Harlingen kwam natuurlijk ook een school en bovendien nog een christelijke bewaarschool. Verder werkte hij mee aan de oprichting van scholen te Makkum, Sneek en Balk. Hij wist geld los te krijgen te Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Feestdagen waren het voor hem, als hij uitgenoodigd werd de ingebruikneming van een nieuwe school bij te wonen. In het belang van het christelijk onderwijs schreef hij strooiblaadjes, waarin hij de menschen opwekte, toch hun kinderen naar een school met den Bijbel te zenden.

Dat zulk een ijverig voorstander ook veel smaad van de zijde van den tegenstander had te verduren, wekt geen verwondering. In een verkiezingspamflet heette het eens:

„Daar vind ik verder Solko Tromp
„Met zijn kop scheef op den romp;
„Ik hoor, hij voert somtijds een taal
„Als wijlen d' oude admiraal,
„Och, kreeg de man toch eens zijn loon,
„Men maalde hem als een koffieboon."

Onder de strijders van de christelijke school in Friesland moet ook met name genoemd worden Ds. Ploos

van Amstel. In het moderne Holwerd riep hij in 1864, toen niemand er nog aan schoolstichting dacht: „Binnen een jaar zal hier een christelijke school zijn!"

En 't was zoo; Ploos werd de „vader" der Holwerder school. In 1866 opende hij de school te Leeuwarden, waar hij den heer Van Munster als hoofd installeerde. [1])

Zooals het in Friesland ging, ging het ook in andere deelen van het land.

P. de Zeeuw, Azn.
Mede-oprichter van drie scholen met den Bijbel.

In de gemeente Ridderkerk was mijn grootvader Pieter de Zeeuw Azn. medeoprichter en bestuurslid van drie christelijke scholen. De eerste verrees in de buurtschap Oosterdam in 1867. De school was daar een evangelisatiepost. Twee jaar later kon men op het dorp Ridderkerk zelf een christelijke school openen. 't Had geweldig veel moeite gekost om de benoodigde gelden bijeen te brengen. Doch 't was gelukt. God had de gebeden verhoord. Grootvader werd de penningmeester, een functie, waaraan toen onnoemelijk veel zorgen verbonden waren. Toen hij zich later vestigde in Rijsoord, begreep hij dadelijk, dat daar een christelijke school dringend noodzakelijk was. Doch hoe moest die dáár komen? 't Geheele dorp was modern. Geen enkele voorstander van christelijk onderwijs werd er gevonden.

Voorshands kon hij weinig meer doen dan bidden, of

[1]) Op blz. 291/2 volgde ik een artikel van den heer T. van der Kooy in het Correspondentieblad, 69e Jaargang, nr. 39.

de Heere den weg wilde banen en voorts uitzien naar een gunstige gelegenheid. En die gelegenheid kwam.

Op zekeren Zondagmiddag brak een hevig onweer los, dat vergezeld ging van een geweldigen plasregen. Een groot deel der Rijsoordsche jeugd, bezig met allerlei „Zondagsgeneugten", zocht nu een schuilplaats tegen den regen in het pakhuis van mijn grootvader. Toen hij dit zag, ging hij er dadelijk heen. Het regende, dat het goot, de jongens konden nergens heen en nu vroeg grootvader, of hij hun eens een verhaal wilde vertellen. Graag natuurlijk. Hij vertelde een geschiedenis uit den Bijbel. De jongens luisterden met open mond, nog nooit hadden ze zoo iets gehoord.

H. van Ramshorst, Azn.

Ondertusschen was de regen bedaard en grootvader zeide hun, dat indien zij nog meer wilden hooren, zij den volgenden Zondag mochten terug komen. De volgende week kwamen er meer, dan er de eerste maal waren geweest. Zoo ontstond in dat moderne dorp een Zondagsschool en deze Zondagsschool baande langzamerhand den weg voor de christelijke dagschool, die na de eerste moeilijke jaren, weldra dé school van het dorp werd.

Te Nijkerk was het de landbouwer H. van Ramshorst Azn., wien het met enkele vrienden gelukte, een school voor Gereformeerd Onderwijs te stichten. Het was niet gemakkelijk geweest, zoover te komen. Jaren van volhardend werken, èn offeren, èn bidden, waren er aan vooraf gegaan, doch op 2 Maart 1874 kon de school toch geopend worden en tot op heden heeft zij met veel zegen mogen arbeiden onder de gedoopte jeugd van Nijkerk.

Dat was de etappe-dienst in de worsteling om het kind. De eenvoudigen, de stillen in den lande, bewerkten het volk en bouwden scholen. O zeker, het waren vaak primitieve gebouwen, verbijsterend afstekend tegen de schoolpaleizen, die — ten bate van het neutraal onderwijs — uit de publieke kassen werden gebouwd. De benoodigdheden werden vaak op afbraken gekocht, zoo goedkoop mogelijk. Maar God de Heere zegende dien arbeid, verhoorde de gebeden dier oude kloeke strijders en wij, hun kinderen en kleinkinderen, plukken heden nog de rijke vruchten van hun eenvoudig geloofswerk.

Ds. P. K. Dommisse.

Niet onvermeld mag hier blijven de schoolstrijd te Schraard in Friesland, waar het met name Ds. P. K. Dommisse was, die er den strijd leidde. De openbare school was daar gevestigd in een gebouw van de kerkvoogdij der Ned. Herv. kerk. Maar Ds. Dommisse had geen rust, voordat hij zijn gemeenteleden tot de overtuiging had gebracht, dat het onderwijs zonder den Bijbel voor hun kinderen niet deugde. Het gelukte hem, de oogen der menschen te openen voor het gevaar der neutrale school en de Friezen van Schraard zeiden: Nu is het uit, wij willen christelijk onderwijs. De oude meester Langhout was ook tot die overtuiging gekomen en dus werd de openbare school eenvoudig omgezet in een christelijke.

Doch nu ontbrandde de strijd.

De vijandige overheid der gemeente dreigde, een nieuwe

openbare school te zullen bouwen. Voor dit dreigement gingen Ds. Dommisse en zijn kerkeraadsleden niet uit den weg. De geloofsmoed dier mannen van Schraard was groot en als één man stonden ze om hun predikant.

Intusschen benoemde de gemeenteraad een nieuw hoofd voor de openbare school en deze vervoegde zich bij Ds. Dommisse om den sleutel der school. Doch de Dominee lichtte den man in: Er was in Schraard geen openbare school, alleen een christelijke.

Tegen den zin der bevolking werd nu toch een openbare school gebouwd, doch dank zij den onverdroten arbeid van Ds. Dommisse en de zijnen kwam er niet één kind. Goede raad was duur. Het gemeentebestuur van Wonseradeel wist raad. Het bezorgde den nieuwen meester een huishoudster, een weduwe met twee kinderen, en deze kinderen waren de eerste en eenige leerlingen der openbare school te Schraard. [1])

Eere aan Ds. P. K. Dommisse; ook hij heeft in den donkeren tijd — men schreef 1867 — midden in de heftige worsteling om het kind — zeer gewichtige „etappe-diensten" verricht. Hij had de leiding in handen; standvastig en volhardend heeft men rondom hem gestaan en de strijd is met een heerlijke zege bekroond.

II. NAAR DE NIEUWE WET.

Terwijl zoo door de stillen in den lande ijverig werd voortgebouwd en overal christelijke scholen verrezen, die getuigenis aflegden van den moed en het geloofsvertrouwen der voorstanders van een school met den Bijbel, werd in de politieke arena en in de pers de worsteling om het kind onverminderd voortgezet.

Zooals wij reeds zagen, was Groen in 1867 gekomen met „ons schoolwetprogram", waarin werd aangedrongen op een eerlijke naleving van de wet van 1857. Door deze eerlijke naleving toch zou het „volksgeweten" tot spreken worden gebracht. Een gevolg van deze actie

[1]) J. Kuiper verhaalt dit niet, toch is het historisch. Van zeer vertrouwde en bevoegde zijde ontving ik deze mededeeling.

was de oprichting van het „Anti-schoolwet verbond" in 1873. Men stelde zich als doel de onverwijlde wijziging van art. 194 der Grondwet.

Intusschen zaten ook de verdedigers der Openbare School niet stil. Zij begrepen, dat het zaak was, hun dierbaar pand, de neutrale school, te beschermen tegen mogelijke aanvallen en daarom richtten zij in 1870 op de „Vereeniging tot bevordering van het Volksonderwijs in Nederland".

Volgens artikel 1 der statuten stelde men zich ten doel:

„*a.* Bescherming en verdediging der beginselen van de Wet op het lager onderwijs van 1857;

b. Grondig onderzoek naar en zoo mogelijk opheffing van de bezwaren tegen eene tusschenkomst van de Regeering, om het onderwijs algemeen en verplichtend te maken."

Alzoo — volgens de voorstanders van het openbaar onderwijs had de christelijke school nog te veel vrijheid, moest zij nog meer in haar groei worden belemmerd.

Spoedig volgde de oprichting van de „Friesche Vereeniging tot bevordering van Volksonderwijs", die weldra tot een Nederlandsche zou worden uitgebreid.

Alle hens kwamen aan dek.

En toch — zelfs de tegenstander was over de wet van 1857 niet tevreden. In het rapport van de commissie, benoemd om te geven een „overzicht van den toestand van 't lager onderwijs op 31 December 1869 vergeleken met dien van 31 December 1857" las men: „Wat het onderwijs betreft, kan de Commissie tot haar leedwezen de vraag niet toestemmend beantwoorden, of de uitkomsten in verhouding staan tot den grooteren omvang ervan en de zorgen er aan besteed." Over het bijzonder onderwijs was het rapport vergelijkenderwijs gunstig. „Omtrent het onderwijs op de bijzondere scholen worden over 't algemeen zeer gunstige berichten gegeven, en het blijkt niet achter te staan bij dat, aan de openbare scholen gegeven." [1])

Al spoedig begonnen nu de tegenstanders van christelijk

[1]) N. M. Feringa, Gedenkboek betreffende het Volkspetitionnement, blz. 12.

onderwijs even hard om wetswijziging te roepen als de voorstanders. Dit bracht de laatsten er toe, hun positie te wijzigen.

Staatsrechtelijke gelijkstelling tusschen openbaar en bijzonder onderwijs werd van nu af de eisch. In tal van geschriften werd door Dr. A. Kuyper en Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman de billijkheid van dezen eisch bepleit. Door Chr. Nationaal werd mede op advies van Dr. Kuyper ter oplossing van de schoolkwestie het restitutie-stelsel aan de hand gedaan. Van subsidie wilde men niet weten, men beschouwde dat als een willekeurige bijdrage van den Staat in de kosten van het onderwijs, als een aalmoes. Het restitueeren, d. w. z. het terugbetalen der gemaakte kosten, was billijker. Algemeen werd de opinie gevestigd, dat er een nieuwe schoolwet komen moest. En reeds in 1876 deed Minister Heemskerk de stellige toezegging, dat nog in diezelfde zitting van de Tweede Kamer een nieuw ontwerp van wet zou worden ingediend. Het Tweede-Kamer-lid Moens kon daarop echter niet wachten. Reeds in Maart diende hij een ontwerp in tot wetswijziging, dat — werd het aangenomen — de christelijke school zoo goed als geheel vernietigen zou.

Gelukkig werd dit voorstel spoedig achterhaald door dat van den Minister zelf. Dit ontwerp stelde bitter teleur.

„Op rechtmatige wenschen was geen acht geslagen. De opofferingen, de strijd gedurende den twintigjarigen druk onder de heerschappij der Wet van 1857, werden als onopgemerkt voorbijgegaan, en in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp gevoegd, schier met bittere ironie bejegend." [1])

In dit feit vond de Hoofdcommissie van Chr. Nationaal aanleiding tot het houden van een algemeenen bedestond.

„In den avond van 23 Maart 1877 bogen zich duizenden voor hun God, om van Hem uitkomst en redding af te smeeken." [2])

Reeds bij het onderzoek in de sectiën werd door de

---

[1]) N. M. Feringa, a. w., blz. 14.
[2]) Idem, blz. 15.

heeren: Van den Berch van Heemstede, Schimmelpenninck van der Oye, Kuyper, Van Wassenaer Catwijck, Teding van Berkhout, Mackay, Van Asch van Wijck en Van Heemstra een nota ingediend, waarin het volgende voorstel werd vervat:

„Als nieuw art. 1 zouden wij wenschen in de Wet de navolgende bepaling in te lasschen:

De zorg der overheid voor het lager onderwijs strekt zich uit tot:

1⁰. De bevordering van de opleiding van het onderwijzend personeel;

2⁰. De uitreiking van verlofacten tot het geven van onderwijs;

3⁰. De uitbetaling van een vaste jaarwedde van Rijkswege aan alle onderwijzers, volgens bij de Wet vast te stellen regelen;

4⁰. De toekenning van pensioen aan alle onderwijzers, eveneens naar bij deze Wet vast te stellen regelen;

5⁰. Het houden door de gemeenten van scholen, zitplaatsen opleverend voor alle kinderen, wier ouders of voogden openbaar onderwijs voor hen begeeren;

6⁰. Het houden van toezicht op het onderwijs."

Vele adressen kwamen tegen het wetsvoorstel bij den Koning in, waaronder een van 298 Hoofdonderwijzers van bijzondere scholen, vertegenwoordigende 40756 leerlingen. Heel eerbiedig verzocht men daarin, „dat het Z. M. mocht behagen haar zorg voor het onderwijs op zoodanige wijze te willen behartigen, dat ook voor hen, die niet tot de zeer rijken behooren, de vrijheid om andere dan openbare scholen te bezoeken geen gevaar loope."

Het wetsontwerp-Heemskerk, hoe ongunstig het ook ware voor het chr. onderwijs, kon toch geen genade vinden in de oogen van de liberale en de radicale partij. Er was, naar hun meening, te veel vrijheid gelaten. Het ministerie Heemskerk viel en daarmee viel ook het ontwerp. Weldra volgde het wetsontwerp Kappeijne, dat na hevigen strijd ook wet worden zou. Helaas, eer de strijd daarover aanving, ontviel aan de vrienden van het chr. onderwijs hun kampvechter, de edele Mr. Groen van Prinsterer.

III. GROEN'S LEVENSAVOND EN LEVENSEIND.

Groen's levensdagen waren geteld. Sinds 1870 had hij zich teruggetrokken op zijn buitengoed „Oud-Wassenaar", waar hij zich bezighield met historische studiën en er o. a. schreef zijn bekend werk „Maurice et Barneveld".

„Op Donderdag 18 Mei 1876 werd op de Botermarkt te Amsterdam het standbeeld onthuld van minister Thorbecke, den grooten leider van het Nederlandsche liberalisme. Er was vlaggetooi en feestmuziek, maar geen bezieling. Den volgenden dag stierf Mr. Groen van Prinsterer, de christen-staatsman, meer nog de Evangelie-belijder. Beider leven behoort tot de nationale herinneringen der 19de eeuw. Beiden waren mannen, die hun groote gaven ten dienste hebben gesteld van het vaderland." [1]

„Veelvuldige aanraking bestond tusschen Groen en Thorbecke. Telkens worden hun namen vermeld in onderling verband. Dezelfde bladen, die het bericht van Groen's overlijden bevatten, gaven beschrijvingen van het standbeeld, te Amsterdam ter eere van Thorbecke opgericht.

In den beginne scheen het alsof hun weg veel parallel zou loopen. Aan de Leidsche academie stonden zij in onderling verkeer, in kleinen kring wijdden zij zich aan de studie der Grieksche literatuur. Beiden beantwoordden zij een prijsvraag van de Leidsche academie, beiden werden zij bekroond. Treden zij straks het maatschappelijk leven in, dan nemen zij terzelfder tijd in de Kamer zitting.

Na het verlaten der academie blijft de vriendschapsband bewaard. De drukke correspondentie uit de eerste jaren werd na Thorbecke's dood door Groen uitgegeven. In het voorwoord plaatst Groen de opmerking: „Schijnbaar althans volkomen overeenstemming. Desniettemin is reeds, in den innerlijken grondslag der wederzijdsche overtuiging, de kiem van veeljarig en principieel antagonisme onmiskenbaar.

Dan op de laatste bladzijde dit briefje van Thorbecke, dat van 7 September 1841 dateerde:

---

[1]) Dr. G. A. Wumkes, Het beginsel der wijsheid, blz. 3.

„Ik ben niet van uw geloof, doch ik wenschte, dat allen voor het hunne zóóveel deden, als gij voor het uwe. Wij hadden wat meer groeikracht in de Nederlandsche natuur."

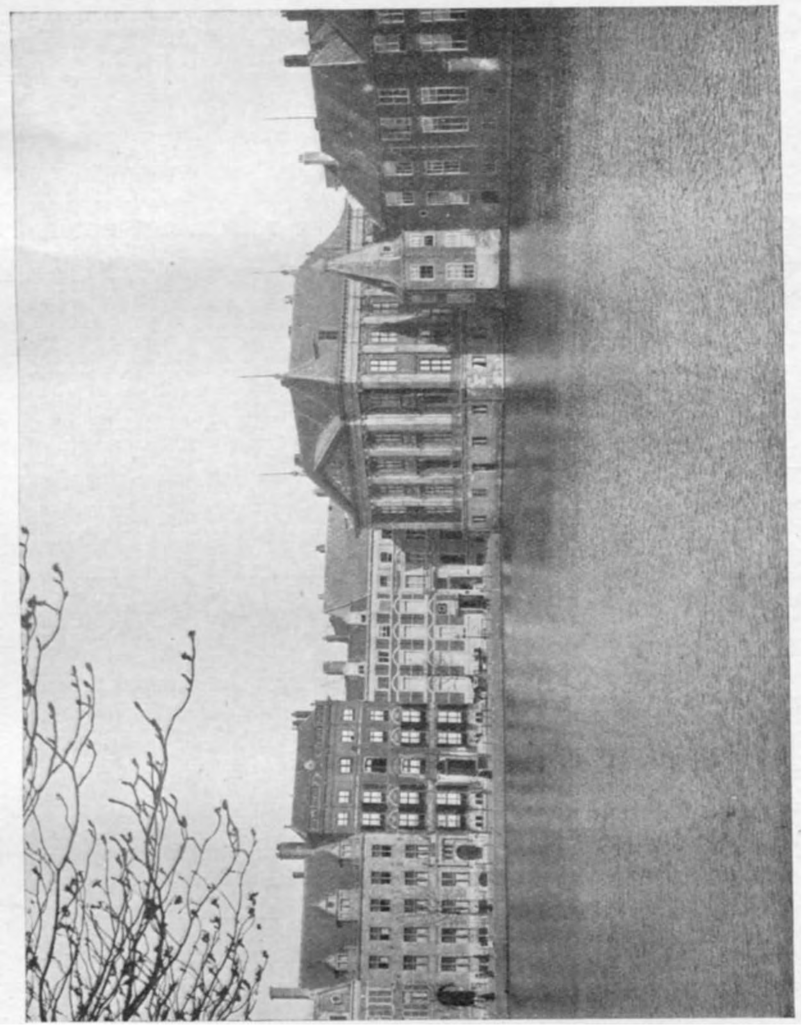

Groen's woning aan den Korten Vijverberg Den Haag, (het 2e huis van links).

„Ik ben niet van uw geloof." — Ziet hier in al haar diepte de wond.

„Ik ben niet van uw geloof." — Ziet hier in al haar diepte de oorzaak van den moeizamen strijd.

„Ik ben niet van uw geloof." — Ziet hier in al haar oprechtheid de uiting, die den strijd adelde en verhief." [1])

Omtrent de laatste dagen van Mr. Groen van Prinsterer heeft Jhr. Elout van Soeterwoude belangrijke mededeelingen gedaan in een klein geschrift: „Enkele herinneringen uit Mr. Groen van Prinsterer's laatste dagen."

Hij zegt daarin o. m.:

„In den aanvang zijner laatste ziekte had Groen — gelijk zoovelen die als hij den weg des geloofs verkondigden, leidende tot de beloften des tegenwoordige en toekomende levens — moeite met ruimte het antwoord te geven op de vraag: wat baat het u nu, dat gij dit al gelooft?

Besprekingen en gebed schonken rust. Aanvankelijk echter nog niet blijdschap. Eenige dagen later werd ook die zijn deel.

Den 3den Mei dicteerde de zieke aan zijn voortreffelijke Echtgenoote, die inderdaad zijne evenknie was, deze woorden:

„4 uur 's morgens heb ik de volgende verschijning gehad:

„Door een zonderlingen samenloop van omstandigheden, van de teederste zorg omringd, ben ik in den uitersten angst en verschrikking gebragt. Daarop ben ik, uitgeput en afgemat, in diepen slaap geraakt, en is er een oogenblik geweest, waarin ik, als in den angst der helle, zonder eenige bijzondere aanleiding, *in die duisternis* een *licht* heb zien blinken, dat ik niet anders beschouwen kan, dan als een buitengewone te hulpkoming van mijne, in eigen oog, onvergeeflijke kleingeloovigheid. Van dat oogenblik af heb ik een onuitsprekelijke rust. NU LOOF EN DANK IK DEN HEER."

Het hier meegedeelde, waarvan de zieke den eigenlijken inhoud reeds aanstonds, des nachts, aan zijn Echtgenoote had verhaald, is eigenhandig door hem onderteekend, aan de woorden „onuitsprekelijke rust" nog dit toevoegende: „wat Hij ook over mij beschikke." [2])

---

1) De Rotterdammer, No. 6442.
2) Enkele herinneringen, blz. 10.

Op den laatsten dag van zijn leven sprak de kranke: „Nu kan ik rustig heengaan, Heer! waar dan heen? Tot U alleen — weg met het aardsche goed! — Alleen aan den voet van het kruis. Alléén met U, alleen met U. 'k Wil op Uw bloed ontslapen."

Zoo ontsliep de edele strijder voor de vrijheid van het christelijk onderwijs, diep betreurd door duizenden in den lande, die God dankten voor de rijke gave, hun in dezen held geschonken.

Op het kleine kerkhof „Ter Navolging" aan den ouden Scheveningschen weg, werd Groen begraven.

Op 3 Juni 1884 werd een eenvoudig monument op zijn graf geplaatst. Men leest er de volgende woorden op:

Groen's grafmonument.

„Ter nagedachtenis aan Guillaume Groen van Prinsterer, 21 Aug. 1801—19 Mei 1876, en zijne echtgenoote Vrouwe Elisabeth Maria Magdalena van der Hoop, 6 Februari 1807—14 Maart 1879.

Zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven.

Hunne werken volgen met hen." (Openb. VII : 10—17).

Door de familie van Groen werd de zorg voor het monument opgedragen aan de Vereeniging van Christelijke onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland en Overzeesche bezittingen, en nog telken jare wordt op de Algemeene vergadering dier Vereeniging door den afgevaardigde der afdeeling 's-Gravenhage verslag uitgebracht over den toestand van Groen's graf.

HOOFDSTUK XVI.

DE SCHERPE RESOLUTIE.

„De godsdienst is op het spel, de eer en het levensbeginsel, de hartader van den Staat. U, Prins van Oranje, zoon van een vader, die voor de godsdienst het leven veil had, U aan wien niet te vergeefs gezag verleend en een roeping opgelegd is, betaamt het de minderheid te beschermen."

GRAAF WILLEM LODEWIJK
aan PRINS MAURITS.

I. EEN PAGANISTISCH VOORBEELD.

Daar is niets nieuws onder de zon.

Telkens zien wij deze waarheid bevestigd en zelfs geldt zij ten aanzien van den strijd, die er alle eeuwen is gestreden tusschen het licht en de duisternis.

Wie meenen mocht, dat het bestrijden van het christelijk beginsel, door middel van een schoolwet, een uitvinding van de 19de eeuw is, vergist zich. Reeds Keizer Juliaan de Afvallige bediende zich van dit machtsmiddel.

Men kent zijn geschiedenis.

In zijne dagen was het christendom reeds een macht geworden in den staat. Doch Juliaan haatte dat christendom, meer en doodelijker dan een zijner voorgangers.

Doch vervolgingen konden dat christendom niet afdoende bestrijden: het bloed der martelaren was immers steeds het zaad der kerk?

Maar Juliaan had een ander middel bedacht. Hij gaf een schoolwet, geldig voor zijn gansche rijk, een wet, waardoor hij op geslepen wijze het christendom trachtte dood te drukken.

De wet luidde aldus: [1])

„Het behoort dat de schoolmeesters uitmuntend zijn zoowel wat goede zeden als wat welsprekendheid betreft. Daar ik nu niet in iedere stad tegenwoordig kan zijn, zoo verorden ik, dat ieder die onderwijs wil geven, maar niet zoo klakkeloos en eigenmachtig die zaak aanvaarde, maar door het oordeel der autoriteit goedgekeurd, een besluit erlange van het gemeentebestuur, waaraan de toestemming der voornaamste burgers niet ontbreke. Dat besluit moet vervolgens aan mij ter onderzoek worden opgezonden, opdat de gekozene zich aan de scholen der steden aanbiede, door ons oordeel van een hoogeren eeretitel voorzien."

Zoo oppervlakkig gelezen, was Juliaan's wet doodonschuldig; hij verlangde alleen maar toezicht, meer niet, maar bij nauwkeurige lezing bemerkt men, dat er geen onderwijzer in de school kon komen zonder de keizerlijke toestemming en dat dus onderwijzers met een christelijke levensopvatting geen kans hadden.

's Keizers wet vond felle bestrijding; zelfs werd zij bestreden door Ammianus Marcellinus, *die geen christen was*.

De keizer gaf daarom een „memorie van toelichting".

Hij deed dit in een „Open brief", waaruit wij het volgende citeeren:

„Ik geloof, dat de goede opvoeding niet afhangt van welluidende woorden en welsprekendheid, maar wel van het beschikken over een gezonden geest, die een juist begrip heeft van het goede en het slechte, van het eerbare en het schandelijke. Diegene dus, die zùs denkt en zóó onderwijst, is er even ver af een opvoeder te zijn als hij er af is een eerlijk man te zijn. In kleinigheden kan het verschil tusschen de overtuiging en het woord een te verdragen kwaad zijn, maar het blijft toch altijd een kwaad. Maar zoo in belangrijke zaken een mensch zus en zoo denkt en juist het tegenovergestelde onderwijst van wat hij denkt, dan is zijn gedrag te vergelijken bij

[1]) Men zie: Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding, Jrg. 1902, aflev. VIII en XI. Dr. E. Epkema: „Een schoolwet van Keizer Julianus (Apostata)." Voorts J. Postmus: Calvinistische vertoogen, blz. 149 e. v.

dat van de kooplieden, ik spreek niet van de eerlijke, maar van de slechte, die zooveel mogelijk slechte waar aanprijzen, door hun lof hen bedriegende en aanlokkende, aan wie zij bedorven waren willen van de hand doen."
En dan philosopheert hij verder:

„Geen der jongelingen, die de school willen bezoeken, mag uitgesloten worden. Want het zou niet redelijk zijn den goeden weg af te sluiten aan knapen, die nog niet weten naar welken kant zich te keeren, evenzoo als het niet redelijk zou zijn hen door vreesinboezemingen tegen hun zin te dwingen tot de voorvaderlijke gewoonten, ofschoon het geoorloofd kan schijnen hen huns ondanks te genezen, zooals men met krankzinnigen doet. Maar allen wordt gelast zulk een ziektetoestand te dulden, en wij moeten de onwetenden wel onderwijzen, maar niet straffen."

Tot zoover Keizer Juliaan de Afvallige.

Men zou — dit lezende — meenen, dat de keizer kennis genomen had van het ontwerp van wet op het Lager Onderwijs, dat Minister Kappeyne ten jare 1878 in Nederland indiende.

Het heden wordt ook hier door het verleden verklaard. Kappeyne heeft — misschien zonder het zelf te weten — Juliaan tot zijn voorbeeld gekozen. En alzoo werd een Nederlandsche schoolwet gemaakt naar een paganistisch voorbeeld!

II. WAT KAPPEYNE BEDOELDE.

In 1877 werd het Ministerie Heemskerk vervangen door het Ministerie Kappeyne van de Cappello. Deze wisseling vervulde de mannen van het christelijk onderwijs met bange vreeze.

Men had toch van dezen minister, die nu de schoolwetswijziging ter hand zou nemen, voor het christelijk onderwijs weinig goeds te verwachten.

Sprekende over de invoering van den leerplicht, had hij in 1876 in de Tweede Kamer gezegd: „Dan zou ik bijna zeggen: Welnu! dan moet de minderheid maar onderdrukt worden, want dan is zij de vlieg, die de gansche

zalf bederft en heeft zij in onze maatschappij geen recht van bestaan!"

Op deze uitlating van Kappeyne antwoordde Dr. Kuyper in edele verontwaardiging:

„Kwam ooit de dag, Mijnheer de Voorzitter, — waarop aan deze ministerieele tafel een Regeering plaats nam, die sprekers program als Regeeringsprogramma aankondigde, zeggende dat ze desnoods de minderheid onderdrukken en de vlieg dooden zou, die de bereide zalf bederven kon, ik zou haar toeroepen: Neem dan ook uit het wapenschild der Nederlanden weg *den Leeuw*, het beeld der fierste vrijheid, en stel er voor in stede *den Adelaar met het lam in de klauwen*, beeld der tyrannie!" [1])

Mr. Kappeyne van de Capello.

„Kappeyne sprak niet, zooals de Bijbel, van een *doode* vlieg; waarschijnlijk met opzet, omdat een levende vlieg, die nog dood *gedrukt* moet worden, beter met zijn bedoeling overeen kwam." [2])

Reeds in 't begin van 1878 kwam de minister met zijn nieuwe schoolwet. 't Moet gezegd worden: deze wet bracht uitnemende verbeteringen. De bedoeling van Kappeyne was nobel, want immers hij wilde het volksonderwijs grondig verbeteren. En hij zag daarbij op geen geld.

De wet van 1857 eischte voor het openbaar onderwijs een bedrag van 2 millioen gulden, maar naar 's ministers eigen becijfering zou zijn wet 17 millioen kosten en hierbij zou het stellig niet blijven.

Zoo oogenschijnlijk dus een edele bedoeling, evenals van zijn paganistischen collega Julianus.

In de eerste plaats had hij de verbetering der school-

---

[1]) Dr. A. Kuyper, De Schoolkwestie I, blz. 22.
[2]) Van Strijd en Zegen, blz. 305.

lokalen op het oog. Tal van bepalingen werden gemaakt, waardoor er inderdaad groote verbeteringen werden aangebracht, maar ze kostten veel geld en al zou nader worden uitgemaakt, in hoeverre deze bepalingen zouden gelden voor de bijzondere scholen, te voorzien was, dat zij in hun veelszins onvoldoende lokaliteiten de concurrentie met de openbare schoolpaleizen moeilijk zouden kunnen volhouden. Wilde de bijzondere school haar gebouwen verbeteren, dan moesten de belanghebbenden dit zelf bekostigen.

Een andere moeilijkheid was de bepaling, dat kweekelingen niet langer mochten meetellen als leerkrachten. Voor de openbare scholen was dit geen bezwaar; haar personeel werd uit de publieke kassen bezoldigd en men stelde daar dus uitsluitend bevoegde personen aan. Maar de bijzondere scholen behielpen zich meest alle met de goedkoope kweekelingen. Een voorbeeld toone aan, in welke moeilijkheden onze scholen door deze bepaling kwamen. „In 't jaar '76 werd in Friesland aan de christelijke scholen onderwijs gegeven door 74 hoofdonderwijzers, 38 hulponderwijzers, en 72 kweekelingen. In deze scholen moest dus $^{2}/_{3}$ van het hulppersoneel worden vervangen. Daarbij werd het aantal onderwijzers zeer belangrijk uitgebreid. Eén voorbeeld moge dit ophelderen. Een school van tusschen 70 en 100 leerlingen had volgens de wet van '57 genoeg aan een hoofdonderwijzer met één kweekeling. Nu zou 't moeten worden: een hoofd met twee onderwijzers, wat voor zulke scholen neerkwam op een klimming van 't salaris van 't helpend personeel van 200 tot 1000 gulden. Wel was dit een artikel, dat slechts gold voor de openbare school, doch de bijzondere moest òf den wedloop volhouden òf door ongelijke concurrentie worden doodgedrukt." [1])

Er werd voorts bepaald, dat het rijk aan de gemeenten 30% zou vergoeden van de kosten, die voor 't openbaar onderwijs werden gemaakt. Dat was dus om zuinige gemeentebesturen over hun finantiëele bezwaren heen te helpen.

De memorie van toelichting, die dit wetsvoorstel ver-

---

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 305—306.

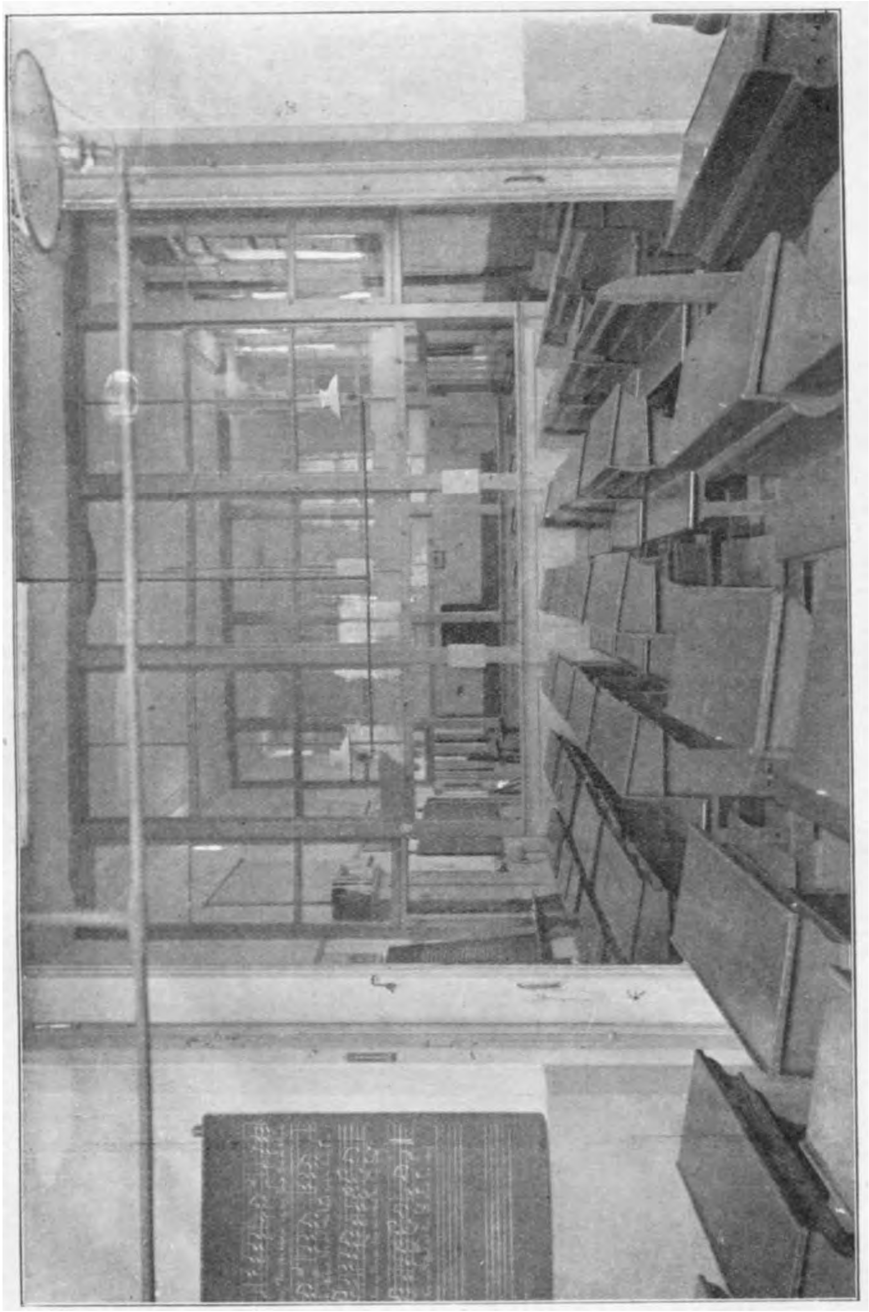

Type van een chr. school uit de zeventiger jaren. (De oude school te Nijkerk op de Veluwe). Glazen schotten waren toen het ideaal.

gezelde, was vol van uitdrukkingen, die den haat tegen het christelijk onderwijs duidelijk manifesteerden.

Zoo zeide de minister over de vaderl. geschiedenis: „Alleen dat deel der vaderlandsche geschiedenis, dat den leerling een bevattelijk overzicht schenkt van de wording van den Nederlandschen Staat en hem de groote daden leert kennen van het voorgeslacht, door welks volharding, onder de leiding van Oranje, ons onafhankelijk volksbestaan werd gegrondvest, verdient de breedere ontwikkeling, die, als middel ter opwekking van warme vaderlandsliefde, in de volksschool bestanddeel der nationale opvoeding behoort te zijn." Over de geschiedenis der Hervorming zou dus gezwegen, of zij zou althans verminkt moeten worden en wat God aan ons volk in den loop der eeuwen had gedaan, daarvan werd niet gerept. Verder verwachtte de minister, dat het schoolverzuim zooveel mogelijk zou worden tegengegaan en dat ook de voorstanders van het bijzonder onderwijs hieraan zouden meehelpen.

De Standaard van 18 Maart 1878 besprak deze memorie en zeide o. m.: „Nooit of nimmer is de vrije school zóó ruw en zóó hardnekkig aangepakt en op zóó barbaarsche manier de stoep afgedrongen als in dit koele, onbarmhartige, diep krenkende staatsstuk."

Men wist nu èn uit het wetsvoorstel èn uit de memorie van toelichting, wat minister Kappeyne bedoelde.

De stemmen, die tegen zoodanige tirannie protest aanteekenden, werden dan ook weldra alom in den lande gehoord.

En P. de Mol Moncourt vertolkte veler gedachten in een „geuzenliedeke", dat aldus luidde: [1])

In 't vrije Nederland
Voegt onrecht noch geweld;
Nooit hield een dwingeland
Hier op den duur het veld.
Daarom, zijt niet vervaard,
Als list en overmoed,
Aan dwinglandij gepaard,
In Neerland u ontmoet.

---

[1]) Opgenomen in: De Unie, chr. volksalmanak 1883, blz. 135.

Geen dwangbuis, geen corset
Voor zonen van dit land;
Geen oud-Spartaansche Wet,
Die recht en vrijheid bant.
Moderne tyrannij
Regeert slechts voor een tijd,
Daar Hooger heerschappij
U uit haar klauw bevrijdt.

In 't vrije Nederland
Voegt onrecht noch geweld;
Geen wet, geen slavenband
Heeft op den duur gekneld.
Vereenigt, God ter eer,
Dan trouwlijk hart en hand,
Zoo keert de vrijheid weer
In 't vrije Nederland!

III. DE STEM DER KLEINE LUYDEN.

Meester Schaberg had de ramen van zijn schoollokaal wijd open getrokken, want het was er flink warm, hoewel het reeds zes uur was. De 3de Juli 1883 was dan ook een zeer warme dag. De avondschool zou beginnen en de meester zong met z'n leerlingen gezang 43: 't Oog omhoog! het hart naar boven!

J. P. Schaberg.

Nauwelijks was het gezang geëindigd, of er vloog door het openstaande raam een gulden het lokaal binnen. Van iemand, die naast de school woonde, hoorde de meester 's avonds, dat een matroos dit had gedaan en toen die jongeman later op den avond nog eens de school passeerde, werd hij verzocht binnen te komen. Hij verklaarde toen in eenvoudige woorden, dat het lied hem had getroffen en dat hij zich zóó hartelijk had verheugd over het feit, dat daar een christelijke school was, dat hij er gaarne een gulden voor had over gehad.

„Zijn gift," zoo vertelt Schaberg, [1]) „werd door mij den anderen dag aan de schoolregenten bezorgd als een merkwaardige bijdrage voor de schoolkas."

En inderdaad was het dit ook.

Menschen zooals deze eenvoudige matroos waren er duizenden in den lande. Gaarne werd van de meestal schamele verdiensten een penningske geofferd ten bate van de school met den Bijbel.

Ten slotte is het het eenvoudige volk geweest, waren het de stillen in den lande, de kleine luyden, die de doodsklok over de openbare school hebben geluid.

Dr. Kuypers beroep op de volksconscientie was niet tevergeefs gedaan. Het volksgeweten was ontwaakt. De Regeering had hiervoor geen oog.

Afgaande op den Christus-verwerpenden geest, die het z.g.n. „Algemeen Nederl. Werkliedenverbond" bezielde, meende de Regeering, dat alle werklieden, dat alle kleine luyden dachten als dat verbond.

Zeer ten onrechte.

Bij duizenden werklieden heerschte gelukkig nog eerbied voor God en Zijn Woord. Nauwelijks was dan ook het wetsvoorstel-Kappeyne bekend, of het christelijk werkliedenverbond Patrimonium wendde zich met een krachtig protest tot de Tweede Kamer.

Maar bij dat protest bleef het niet.

Er werd ook een smeekschrift overhandigd aan den Koning. Dit geschiedde den 8sten Mei 1878, toen Z. M. in de hoofdstad vertoefde.

Met de volgende toespraak werd het smeekschrift overhandigd.

„Sire!

Sinds meer dan drie eeuwen zocht Neêrlands Christenvolk, en onder hen niet het minst de werklieden, tegen den klemmendsten druk een toevlucht bij Oranje.

't Is daarom, Sire, dat wij, nu dat volk, dat nog vastkleeft aan den God der Vaderen, zucht, zucht onder den druk

---

[1]) Een merkwaardig geldstuk, door J. P. Schaberg, in: De Unie, 1884, blz. 139.

eener Schoolwet, die zijne heiligste rechten krenkt, en eene nieuwe wet dien druk nog dreigt te verzwaren, eerbiedig de vrijheid nemen, Uwe Majesteit dit Adres aan te bieden namens het Nederlandsch-Werkliedenverbond Patrimonium."

Het smeekschrift zelf is te schoon, om het hier niet in zijn geheel op te nemen. Het luidde als volgt: [1])

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire!

Met verschuldigden eerbied en betuiging hunner onveranderlijke trouw en aanhankelijkheid aan Uw doorluchtig Stamhuis, wenden de ondergeteekenden, Bestuurderen van 't Nederlandsch-Werkliedenverbond Patrimonium (Vaderlijk Erfdeel) — goedgekeurd bij Uwer Majesteits besluit van 19 Maart 1877 — allen mannen, die met hunne handen het brood voor vrouw en kinderen verdienen, zich tot den troon van Uwe Majesteit.

Wij komen, Sire! voor onze kinderen pleiten.

Evenals Uwe Majesteit en Uwer Majesteits kinderen zijn onze kinderen gedoopt in den naam van den drieëenigen God en bij dien Doop hebben wij plechtig beloofd aan onze kinderen een christelijke opvoeding te zullen geven. Dat nu kunnen wij niet, Sire! indien wij geene Christelijke Scholen voor ons volk krijgen. Uwe Majesteit bedenke toch, dat wij den ganschen dag aan onzen arbeid zijn en de opvoeding van onze kinderen dus grootendeels op de school plaats heeft.

Naardien er nu weder een Wetsontwerp is ingediend, om dit verkrijgen van een Christelijke School voor onze kinderen nog moeilijker te maken, komen wij eerbiedig, maar met ootmoedigen aandrang, Uwe Majesteit smeeken om Uwer Majesteits Regeering ons een wet te doen geven, die onze kinderen niet langer van den Heere Jezus scheidt en van de traditiën onzes volks vervreemdt.

Uwe Majesteit gelieve toch te bedenken dat wij ons

---

[1]) N. M. Feringa, Gedenkboek betreffende het Volkspetitionnement, blz. 40—41.

deel niet uitsluitend in deze wereld hebben en dus de ellendigsten van alle menschen worden, indien wij onzen kinderen ook nog het deel voor den hemel zouden bemoeilijken.

Hetwelk doende, enz.

Namens het Nederl. Werkliedenverbond
Patrimonium (Vaderlijk Erfdeel)

(w. g.) K. Kater, Voorzitter,
J. Sijbrandt, 2e Secretaris.

Amsterdam, April 1878.

Dit was dan de stem der kleine luyden, de conscientiekreet der christen-arbeiders, doch bij dezen kreet zou het niet blijven.

IV. SMEEKSCHRIFT OM EEN SCHOOL MET DEN BIJBEL.

Over de wijze, waarop het smeekschrift tot stand kwam, geteekend en aangeboden werd, handelen wij in een volgende paragraaf. Het merkwaardige stuk zelf ga daaraan vooraf. Hier volgt het:

Sire!

Wij allen, die, in dit plechtig oogenblik, met de oprechte verzekering van onzen eerbied voor Uw vorstelijk gezag en van onze verknochtheid aan Uw stamhuis, als getrouwe onderdanen tot Uw koninklijken troon naderen, zijn ouders of voogden of verzorgers van kinderen, die in de christelijke opvoeding van de volksjeugd zeer ernstig belang stellen.

Voor die kinderen onzes volks, voor onze eigen kinderen, komen we bij Uwe Majesteit pleiten.

Pleiten, op grond van het Grondwettig recht, ons in het negende artikel van Uw eerste Staatswet gewaarborgd.

Pleiten, óók op grond van de edele geestdrift waarmeê de vorsten uit Uw koninklijk stamhuis steeds tegen de krenking van eerzame burgers in hun teederste rechten zijn opgekomen.

Maar pleiten bovenal, op grond van dat onvervreemd-

baar en onschendbaar recht zelf, dat elk vader bezit, om te spreken, vrij uit, zèlfs bij zijn koning, te spreken, zoodra het heilig belang van zijn kroost wordt bedreigd.

Dr. A. Kuyper, in de dagen van het Volkspetitionnement.

En in dat droeve geval verkeeren wij, Sire!

Nu straks het vierde eener eeuw hebben we met klimmende belangstelling, maar ook, waartoe het verheeld? met klimmende bezorgdheid, den strijd gadegeslagen, die, èn in den boezem der natie, èn in onze Staten-Generaal, èn tot in den raad Uwer ministers, over de volksschool gevoerd is.

Koesterden velen onzer daarbij nog lange jaren de hoop, dat de schoolwet, waaronder we sinds 1857 leven, op de proef minder bedenkelijk zou blijken, — *thans*, na een beslissende ervaring van straks twintig jaren, zou het nóg vasthouden aan die hoop, plichtverzaking jegens onze kinderen en schier de zelfmisleiding der onnoozelen zijn.

Neen, er valt, helaas, niet meer aan te twijfelen, of, droever zelfs dan we duchtten, gunt reeds de nu bestaande schoolinrichting slechts als privilegie aan rijkere ouders, wat in Uw gezegend land, o koning, immers het recht ook van den armste Uwer onderdanen behoorde te zijn, om namelijk zijn kinderen, desverlangd, een plaats te verzekeren op een *school met den Bijbel.*

Thans is zulk een *„school met den Bijbel,"* in letterlijken zin, òf een weelde, die alleen de met goederen bedeelden zich voor hun kroost veroorloven kunnen, òf wel een aalmoes, aan behoeftige kinderen, door anderer milddadigheid verstrekt.

Maar voor verreweg het grooter aantal van uw onderdanen, met name voor die breede klasse, die met de handen het brood verdient, of ook in kleiner nering en bedrijf een bescheiden middel van bestaan vindt, trekt reeds de wet, die thans het schoolwezen in Uwer Majesteits Rijk regelt, een onoverkomelijken scheidsmuur op tusschen de school van hun kinderen en Gods heilig Woord.

Immers, ze zijn eenvoudig onmachtig, om *eerst* aan de Staatsschool mee te betalen, en *dan* nog zelf uit particuliere middelen een eigen school in stand te houden. En het is zoo — ook Uwe Majesteit weet het — dat op vele Uwer dorpen, de Bijbel nog wel tersluiks op de openbare school geduld wordt, maar geduld op een wijze, die dat heilig Woord onwaardig is, en, door wetsontduiking, allerminst met de hoogheid van Uw wettelijk gezag strookt.

Bij dezen voor een christennatie onverschoonbaren toestand, zou ons, Sire, dan ook reeds lang de moed ontzonken zijn, indien het vooruitzicht ons niet had staande gehouden, dat zulk een stuitende rechtskrenking, in Nederland, onder de kroon van een Oranje-vorst, wel tijdelijk, nooit duurzaam, kon worden geduld.

Zoo hebben we dan, deels uit nooddwang, onze kinderen naar de Staatsschool gezonden, deels door eigen krachtsinspanning op kleiner schaal voorzien in de behoefte aan eigen scholen, — en voorts ons nu deze lange jaren geschikt in het onvermijdelijke, dès verzekerd, dat de verlichting van onzen druk niet kón uitblijven en er eerlang maatregelen tot rechtsherstel *moesten* komen door de rechtvaardigheid van Uwer Majesteits Gouvernement.

Maar hoe U dan, Sire, onze grievende teleurstelling onder woorden te brengen, nu men, eindelijk dan tot schoolwetherziening overgaande, niet slechts met onze schreiende grieven geen de minste rekening hield, en álles staan liet wat ons een steen des aanstoots was, maar bovendien in ons ouderrecht nog een greep verder dan dusver waagde, ons geduld en onze klacht met het dreigen van nog gestrenger maatregelen beantwoordt, en in stêe van onzen druk te verlichten, dien nog aanmerkelijk verzwaart.

Eerlang toch zal aan Uwe Majesteit een Wetsvoordracht worden voorgelegd, die, ontving ze Uw Koninklijke Sanctie, de oprichting en instandhouding van vrije scholen, nu reeds nog moeielijker, maar wat het ergst is, ging men voort op dien weg, straks geheel onmogelijk zou maken, en alzoo in plaats van onze kinderen bij hun opgroeien met den Bijbel te hereenigen, hun schoolopvoeding ten slotte al verder dreigde af te brengen van den grondslag der Schrift.

Met eerbiedigen ernst, maar toch ook met vrijmoedigen aandrang, komen we U daarom vragen, Sire: *Zal het daar dan metterdaad toe komen moeten?*

Toe komen moeten, onder de regeering van een Vorst, die in het gedenkwaardige jaar 1856, met zulk een trouw en zulk een fierheid, ons den moed hergaf door zijn koninklijk optreden.

Toe komen moeten, in een tijdsgewricht, waarin de staatkundige woeling al meer het hoofd opsteekt, om de vastheid van èlk gezag los te wrikken.

Toe komen moeten, nu merkbaar in alle rangen en standen de liefde voor wat hoog en heilig is daalt? Sire, zal dat goed voor Uw land en volk, zal dat goed voor

de nationale toekomst, of (waarom het niet uitgesproken?) zal dat goed voor God zijn, indien men in Nederland, op den klassieken bodem der gewetensvrijheid, voortaan, de rijkeren uitgezonderd, geen „school met den Bijbel" meer voor zijn kinderen zal kunnen hebben?

Het behoeft toch aan den voet eens troons, waarop Oranje de souvereiniteit draagt, geen herinnering, hoe in dat Woord van God de kracht van de volkeren der Hervorming, de steun van het gezag, de zenuw der conscientievrijheid en de hefboom tot nationale veerkracht ligt.

Zoolang dat Woord in eere was, heeft de Almachtige, meê door Uw doorluchte vaderen, ons land steeds mildelijk gezegend.

En omdat wij aan dat Woord gelooven, nog gelooven met ons hart, Sire, hebben we bijna allen bij den heiligen Doop eenmaal plechtelijk voor den God Uwer en onzer vaderen de gelofte gedaan, om onze kinderen in hun opvoeding bij dat Woord te houden.

Daarom dan, geëerbiedigde koning, neemt een deel van Uw volk ootmoediglijk, maar ook met stil vertrouwen, zijn toevlucht tot Uwer Majesteits troon, om het op Uw koninklijk hart te binden, of het toch Uwe Majesteit believen mocht, Hare hooge medewerking tot zulk een verergering van het ons aangedane onrecht nimmer te verleenen, en U alzoo te smeeken: *„Plaats, Sire, onder zulk een Wetsvoordracht Uw koninklijke handteekening nooit!"*

In wat voege of maniere alsdan voor degelijker volksontwikkeling door een deugdelijker schoolwet zal te zorgen zijn, ligt buiten den kring onzer overweging.

De gewone burger in den lande brengt aan zijn Koning geen raad, maar ziet naar zijn Koning op, om hulpe in zijn bedruktheid.

En daarom laten ook wij, Sire, in Uw Koninklijk Paleis niets dan de nederige bede van ons smeekschrift achter, of Uwer Majesteits rechtvaardigheid, zonder aan anderer rechten te kort te doen, ook ons (als die toch ook behooren tot Uwe getrouwe onderdanen) bij ons deugdelijk recht mocht willen handhaven, door in voege als in den

weg der Constitutie oirbaar zal blijken, zúlk een regeling voor ons schoolwezen te verordenen, dat voortaan, voor den armsten evengoed als voor den rijksten Uwer onderdanen, in Uw goede land de mogelijkheid besta, om, desverlangd, voor zijn kinderen *een school te hebben met den Bijbel.*

Hetwelk doende, enz.

Amsterdam, Juni 1878.

V. HET SMEEKSCHRIFT AANGEBODEN.

Op de jaarvergadering van C. N. S., die 2 Mei 1878 te Utrecht gehouden werd, kwam natuurlijk de nieuwe schoolwet ter sprake, die als een dreigende onweerswolk boven onze christelijke scholen hing.

Toen werd daar op voorstel van Dr. A. Kuyper, Jhr. Mr. De Savornin Lohman en Mr. Baron De Geer van Jutfaas, een commissie benoemd voor het volkspetitionnement. In die commissie kregen zitting behalve de drie genoemde heeren: Ds. Van Son, Mr. De Marez Oyens en N. M. Feringa. Verder kreeg Ds. Beuker zitting voor de vereeniging voor Gereformeerd schoolonderwijs en Wiegand namens de christelijke onderwijzers.

Deze commissie moest den loop der discussies in de Tweede Kamer volgen en zoo noodig een petitionnement opzetten en leiden.

Het smeekschrift werd opgesteld en den 12den Juli in 200.000 exemplaren door ons land verspreid. Plaatselijk waren overal z.g.n. locale comités opgericht, die het stuk zouden verspreiden en ook zouden zorgen voór de handteekeningen.

Ook werd door alle dag- en weekbladen het stuk gepubliceerd, zoodat niemand met het verwijt zou kunnen komen, dat men geteekend had, wat men niet kende. Op den 18den Juli werd de Wet in de Tweede Kamer aangenomen, met 52 tegen 30 stemmen.

Nu zou de onderteekening beginnen en het smeekschrift den koning worden aangeboden.

Doch vooraf verzamelde christelijk Nederland zich op

Maandag 22 Juli in zijn verschillende kerkgebouwen, om in een plechtige ure des gebeds den Heere zijn nooden bekend te maken.

En nà het gebed volgde het werk.

Die geheele week, tot Vrijdagavond konden de handteekeningen geplaatst worden.

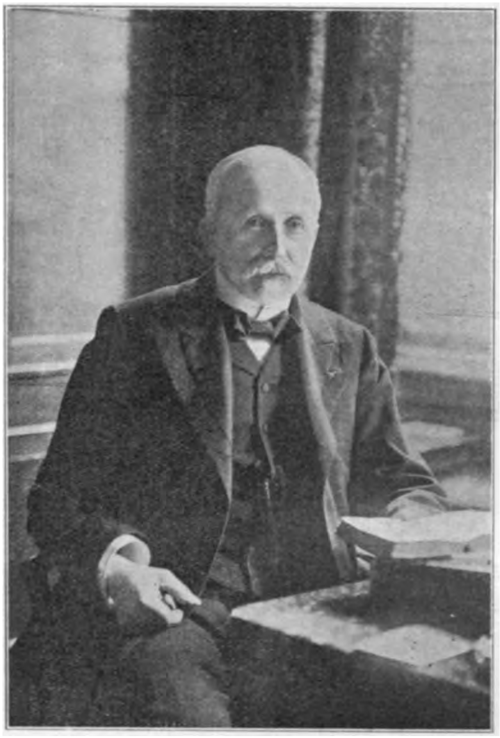

Mr. A. W. van Beeck Calkoen,
een der onderteekenaars van het smeekschrift,
die het einde van den strijd heeft beleefd.

Teekenen mochten alleen ouders of voogden en belangstellenden boven de 20 jaar, zoowel vrouwen als mannen. Naast de namen der ouders en voogden werd het aantal kinderen geplaatst van 6—12 jaar. Er werd druk geteekend en toen de vijf dagen om waren, was het smeekschrift onderteekend door ruim 305.000 personen, — 't aantal schoolgaande kinderen bedroeg 114.375.

Al de handteekeningen waren samengebracht in 18 deelen. Elke portefeuille droeg tot opschrift: „Smeekschrift aan den Koning om een School met den Bijbel".

„Het Smeekschrift zelf was gecalligrapheerd op papier van bijzondere qualiteit en met buitengewoon zegel. De bladen van dit Smeekschrift waren samengevoegd met een oranjelint."

„Vrijdagmiddag 2 Augustus te 4.52 kwam Z. M. per gewonen trein te Apeldoorn. Te zeven uur des avonds

vergaderde de Deputatie ten huize van Ds. Jorissen. Na het voorlezen van een gedeelte der Heilige Schrift, werd deze bijeenkomst, op verzoek van den Voorzitter, door Ds. Jorissen met gebed geopend. Na eenige bespreking en overweging werd besloten, dat Zaterdagmorgen te 8 ure de audiëntie zou worden gevraagd." [1]) Behalve het smeekschrift, dat door de deputatie zou worden overhandigd, zouden tegelijkertijd worden aangeboden een portefeuille met 306 adressen van kerkeraden der Ned. Herv. kerk; een portefeuille met 108 adressen van kerkeraden der Chr. Gereformeerde kerk; een portefeuille met adressen van onderscheidene andere Kerkgenootschappen en nog een portefeuille van verschillende andere corporatiën. Te 2 uur zou Z. M. de beide Deputaties ontvangen.

Z. M. Koning Willem III,
aan wien het Volkspetitionnement 3 Aug. 1878
werd aangeboden.

„Te 1 uur waren alle leden bijeen in een hôtel, gelegen aan den ingang van de Loo-laan, die ten Paleize voert. Te half twee begaven de Deputatiën zich te voet naar het Paleis, waar zij werden opgewacht door den voorzitter, den heer Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. Vóór de Deputatie het Paleis binnenging, ontving elk der leden, voor zoover zij een provincie of een corporatie

[1]) N. M. Feringa, a. w., blz. 29.

vertegenwoordigden, dat deel van het Smeekschrift, dat hem ter overreiking was opgedragen.

Ten Paleize gekomen, werden de Deputaties door Z. M. ontvangen in de „blauwe kamer".

Eerst sprak Ds. van Son voor de kerkeraden een hartelijk woord. Daarna werd het woord tot Z. M. gericht door den Voorzitter der Deputatie, Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude, in een boeiende rede.

Met de meeste aandacht luisterde de Koning naar deze toespraak, en meermalen gaf Z. M. luide teekenen van instemming.

Het antwoord des Konings was treffend in de hoogste mate. Het welde uit de volle borst eener sympathieke overtuiging, werd met den gloed en den ernst van het hoog belang der zaak wegsleepend uitgesproken, in bewoordingen, zooals deze Oranjevorst het geheim bezat tot zijn volk te spreken.

Na een herhaald „Hartelijk welkom!" betuigde Z. M., dat hij met welgevallen onder het koninklijk dak op 't Loo de Deputatie uit alle deelen des Rijks ontving; dat hij groot belang stelde in de zaak, die het hier gold.

„Ik weet het," — zoo sprak Z. M. onder anderen — „ik weet het, het betreft de toekomst van ons lieve Nederland, het betreft het geluk van onze *dierbare* kinderen." Voorts, dat de Koning zeer waardeerde „de wijsheid, de gematigdheid, de orde," door allen in acht genomen, en hoopte, dat men daarbij zou volharden; dat hij hartelijk dankte, (de Koning herhaalde dit) voor het zoo treffend blijk van den ongeschokten innigen band, welke Nederland steeds met Oranje vereenigt, en gaarne de verzekering gaf, dat hij persoonlijk en elk lid van het Koninklijk Huis geen hooger wensch of bedoeling kende dan het geluk van Nederland. Z. M. besloot met een: „Leve Nederland!", waarop de Deputatie haar „Leve de Koning, leve Oranje!" met geestdrift liet volgen.

Prof. van Velzen dankte nu den Koning voor de welwillende ontvangst en daarna verliet de Deputatie het paleis." [1]

---

1) N. M. Feringa, a. w., blz. 30—31.

Men was zeer voldaan over de belangstelling, waarmede de Vorst het Smeekschrift had aanvaard en over de hartelijke woorden, die hij had gesproken. Ten huize van Ds. Jorissen dankte men samen den Heere en smeekte Hem, het hart van den Koning ten gunste van de scholen met den Bijbel te wenden.

VI. KAPPEYNE TRIUMFATOR.

Helaas, de weg des Heeren was anders.

De begeerde vrijheid voor het christelijk onderwijs zou nu nog niet komen, nog zou het schrikkelijk pleit van dwang en vrijheid aanhouden — Kappeyne zou overwinnen!

Het lag natuurlijk in den aard van de zaak, dat de Koning aan Zijn Minister een advies vroeg inzake het Smeekschrift, dat hem met betrekking tot 's Minister wetsvoorstel was aangeboden.

En Kappeyne voldeed volgaarne aan deze opdracht.

Hij nam het Smeekschrift in studie en schreef toen een „Rapport aan den Koning".

Toen de wet van 1857 tot stand was gekomen, had Groen geschreven: „De Koning heeft in 1856 getoond, dat hij voor de billijke eischen van het Volk een geopend oor heeft. Het is niet aan den Vorst te wijten, dat het koninklijk initiatief, onder ministerieëele en parlementaire kunstbewerking, op eene Wet uitliep, erger dan die, waartegen de Koning zich verzet had."

Zoo'n „ministerieëele kunstbewerking" onderging ook het Smeekschrift der honderdduizenden ouders.

In het beruchte rapport werden op snoode wijze de klachten der ouders ontzenuwd en werd den Koning een geheele scheeve voorstelling van de zaken gegeven. [1])

Terecht werd dan ook in een „Open brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken" op ernstige en waardige wijze door Elout van Soeterwoude protest aangeteekend tegen dit rapport.

„In dit Staatsstuk geen enkel woord van waardeering

---

[1]) Men vindt dit Staatsstuk in zijn geheel in Feringa's gedenkboek, blz. 136—149.

der zielesmart van honderdduizenden; geen enkel woord van ernst; bijna niets dat recht geeft te vermoeden, dat ook de Minister de zaak als van „gewicht" beschouwt. Veeleer het tegendeel." [1])

De Minister ontzag zich zelfs niet, de verdenking te opperen, „dat velen, die, zelven niet op de hoogte der zaak, zich, toen zij daartoe werden aangezocht, lieten overhalen, hunne handteekeningen onder het hun voorgelegde stuk te plaatsen."

Verder wilde hij het doen voorkomen, alsof het verzet niet ging tegen zijn wetsvoorstel, doch tegen de Wet van 1857. Het geheele rapport ademt een zoo vijandigen geest en springt zoo wonderlijk met de waarheid om, dat het *zelfs* een man als Kappeyne onwaardig is.

Niettemin — hij bereikte zijn doel.

De Koning liet zich door de argumenten, die Kappeyne aanvoerde, overbluffen en — den 17den Augustus 1878 ging de droeve mare door het land: „De Koning heeft de Wet geteekend!"

Het was een slag in het aangezicht van allen, die de school met den Bijbel liefhadden.

Kappeyne was nu triumfator en de school met den Bijbel zou erger onder den druk komen, dan zij tot nu toe ooit geweest was.

„Geloof echter niet, mijnheer de Minister," zoo had Elout in zijn reeds genoemden „Open brief" geschreven, „dat de teleurstelling in mijn verwachting, al baart zij droefheid, mij moedeloos maakt."

Daarmee had Elout vertolkt, wat er leefde in het hart van de duizenden voorstanders van de vrije school.

Èn de 305.000 personen, die het smeekschrift hadden geteekend, èn de 164.000 Roomsch-Katholieke hoofden van gezinnen, die mede tegen de Wet hadden geadresseerd, zouden blijven strijden, totdat eindelijk aan de grootste helft van Nederland, die nu (als de z.g.n. „minderheid") onderdrukt werd, recht was gedaan. Kappeyne's wet was niet anders dan een *partij*-wet, die met behulp van een

[1]) Feringa, a. w., blz. 35.

onbillijke kieswet, door een *minderheid* van het volk, aan een groote meerderheid werd opgelegd.

Het Handelsblad van 20 Augustus 1878 schreef:

„De ontzachlijke beweging, tegen het beginsel der neutraliteit ondernomen, met een ijver en inspanning, als waarvan onze geschiedenis de wedergade schier niet kent, is dus mislukt."

Mislukt was de poging; Kappeyne meende 't ook. Maar in de gevolgen was zij niet mislukt, dat zou de toekomst leeren.

In zijn „Volksprotest tegen verdere vernietiging der Christelijke Volksschool in Nederland", schreef Ds. C. S. Adama van Scheltema:

„Geen wereldmacht zal rooven,
Hoe driest ze in boosheid spot,
Het pand van ons gelooven,
Het eeuwig Woord van God.

Hoe zij den Bijbel haten,
Hun gramheid wordt te schand,
Als ze ons toch moeten laten,
Gods heilig liefdepand.

In huis en school en handel,
In nacht en zonneschijn
Zal ons voor hart en wandel
De Bijbel richtsnoer zijn.

Verscheurt, verbrandt hem, dwazen,
Alleen 't papier vergaat;
Ons lied juicht bij uw razen:
Het eeuwig Godswoord staat."

HOOFDSTUK XVII.

DE EERSTE LICHTSTREPEN VAN EEN NIEUWEN DAG.

> Met de schoolwet van 1889 wordt haar afgod, [1]) de neutrale Overheidsschool, verbrijzeld en de eerste stap gezet op den weg naar de vrije school. Dit is een andere vrijheid dan die welke het Liberale Staatsbesluit in het vizier had, een vrijheid van hoogere orde, voor de bemachtiging waarvan niet de Liberale maar de Antirevolutionaire Partij een historischen strijd heeft gestreden,
> Prof. KRABBE.

I. TIEN JAREN.

De hoop, die ons christenvolk had gekoesterd, dat de *nationale ramp* nog zou worden afgewend, was vergaan. Inderdaad had de koning de fatale wet van Kappeyne geteekend en alzoo was Kappeyne Triumfator geworden.

In het kamp der neutrale-schoolmannen was gejuich, hoog bliezen zij van den toren en in de tenten der vromen was bange zorge. Donker zag men de toekomst in. En toch de Liberalen juichten te vroeg. Wat zij hadden behaald, was niet anders geweest dan een Pyrrhusoverwinning.

Want wat werkte de Scherpe Resolutie uit?

Dit, dat de school met den Bijbel plotseling in het centrum der belangstelling van ons christenvolk stond. Alle onverschilligheid schudde men af, alle lauwheid week, alle verdeeldheid verdween. Na de aanneming van de schoolwet dutte ons volk niet weer in, want de nieuwe schoolwet moest nu worden uitgevoerd en het pijnlijke daarvan ervoer men elken dag.

---

[1]) N.l. de afgod der Liberale Partij.

Heel terecht heeft Dr. Kuyper dan ook eens opgemerkt, dat mannen zooals Kappeyne ons christenvolk een grooten dienst hebben gedaan. Het besefte nu opeens, dat de religie

Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, de eerste voorzitter van de Unie.

op het spel stond en dat de heiligste goederen gevaar liepen ons ontrukt te zullen worden.

De organisatie, die in het leven was geroepen, om het Volkspetionnement te houden, behield men, en door haar zou men nu trachten te bereiken, wat door de Regeering ons werd onthouden.

Op den gedenkwaardigen 23sten Januari 1879 kwamen

te Utrecht ongeveer een negentig personen in vergadering bijeen in „Kunsten en Wetenschappen".

Nadat Prof. M. Noordtzij de vergadering met gebed had geopend, hield Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman een rede, waarin hij herinnerde aan de oprichting van de Unie van Utrecht in 1579.

Toen evenals thans moest men zich te weer stellen tegen dwinglandij en tirannie.

Na deze redevoering werd besloten, een nieuwe Unie te stichten, thans ter verkrijging van vrijheid van onderwijs.

Tot voorzitter werd Lohman gekozen, terwijl aan Jhr. Elout van Soeterwoude het Eerevoorzitterschap werd aangeboden.

Artikel 1 der statuten bepaalde: „Er bestaat een Bond, gevormd uit de Locale Comité's voor het volkspetitionnement, onder den naam van: „De Unie". Een school met den Bijbel.

De Unie heeft ten doel: 1°. om aan Vereenigingen ter bevordering van het Christelijk Onderwijs, zonder op haar terrein te treden, zedelijken en geldelijken steun te verleenen; 2°. plaatselijk den bloei der vrije school te bevorderen; 3°. de tijdens het volkspetitionnement verkregen organisaties te behouden, allengs vaster gestalte te laten aannemen en in zoodanig onderling verband te zetten, dat ze, zoo dikwijls de belangen van „de school met den Bijbel" dit vereischen, onverwijld dienst kunnen doen.

Zij onthoudt zich van alles, wat niet in onmiddellijk verband met het onderwijs staat."

„Art. 2. De Locale Comité's, die opgetreden zijn of nog zullen optreden, hebben elk voor zich een vrij en zelfstandig bestaan en zijn slechts federatief (bondgenootschappelijk) door de Unie vereenigd.

Door een Locaal-Comité wordt verstaan de gezamenlijke petitionnarissen en adhaeranten in eene gemeente, die aan de Augustus-collecte bijdragen."

De Augustus-collecte!

Nog in datzelfde jaar 1879, op 17 Augustus, werd zij voor de eerste maal gehouden. Zij bracht toen ruim *f* 41000 op. Er werd mee gespot en een liberaal Kamerlid merkte

smadelijk op: „Nog geen stooter (12½ cent) per hoofd." [1]) Het volgende jaar kwam zij op *f* 72000, „aldoor vooruitgaande tot 1886, toen de opbrengst was *f* 107.309.51, het hoogste bedrag. Daarna slonk de opbrengst tot ongeveer *f* 76000 (1895) en klom toen weer tot ruim *f* 90800 (1903). De 25 jaarcollecten brachten te zamen op de som van ruim *twee millioen gulden."* [2])

Behalve de uitnemende resultaten, die met de Augustuscollecte werden bereikt, bleek de Unie ook al zeer spoedig goed werk te kunnen verrichten bij het bouwen van nieuwe scholen met den Bijbel. Waar dit noodig was, werkte de Unie voorbereidend, door een Unie-spreker te laten optreden. Een gevierd Unie-redenaar was Ds. H. Pierson van Zetten. Hij was een warm voorstander van de vrije school en heeft steeds met gloed haar belangen bepleit. Ook als Voorzitter van den Schoolraad heeft hij vele jaren de zaak van het christelijk onderwijs gediend.

Ds. H. Pierson,
vele jaren voorzitter van den Schoolraad.

Een ander gevolg van de wet-Kappeyne was de offervaardigheid, die bij ons christenvolk werd gewekt. Volgens een matige berekening werd er van 23 Januari 1879 tot 23 Januari 1904 een som van

36 millioen drie honderd duizend gulden

bijeen gebracht. Dat was het antwoord door de christenen in Nederland gegeven, toen hun bede om een school met den Bijbel was afgewezen.

---

[1]) W. F. A. Winckel, Leven en arbeid van Dr. A. Kuyper, blz. 122.
[2]) De Unie, Na vijf en twintig jaren, blz. 14.

Nimmer is de offervaardigheid zoo groot geweest als gedurende de „tien jaren", die op de Scherpe Resolutie volgden. Ons bestek laat niet toe, hier plaatselijke bijzonderheden mee te deelen. 't Behoeft ook niet; de som van 36300000 gulden zegt genoeg. Ook de onderwijzers gevoelden den geweldigen druk der wet, maar als mannen, als helden hebben zij de onderdrukking gedragen. Voor een karig, voor een schamel loon zelfs verrichtten zij immer trouw hun moeilijken arbeid: omdat God het wilde. Uit liefde tot het gedoopte kind. Merkwaardig is het verhaal van den onderwijzer, die elf jaar lang diende zonder salaris en gedurende al dien tijd als uit de hand des Heeren leefde. [1]) 'n Extract uit zijn kasboek vindt men onder de Bijlage.

't Ging hier als in het land Gosen: hoe meer men het volk verdrukte, hoe meer het wies.

De burgemeester van Nieuwveen achtte zich zelfs geroepen, den officier van Justitie te Leeuwarden te waarschuwen tegen mevrouw Sasse—geb. Schoenmakers, die een collecte-reis deed voor de chr. school te Nieuwveen. Zij werd eenvoudig als onbetrouwbaar gesignaleerd. Een ernstig protest ging daar tegen uit en na grondig onderzoek bleek, dat de burgervader zich had vergist. Ook de Augustus-collecte werd meermalen bemoeilijkt. Te verwonderen was dit niet. Immers, de regeering zelf was het christelijk onderwijs allerminst gunstig gezind. En minister Six durfde den 28sten Nov. 1879 openlijk in de Tweede Kamer uitspreken: „Ik betreur het, dat men geld inzamelt, om christelijke scholen te stichten."

In den mond van dezen minister waren deze woorden wel op haar plaats. Hij toch was de man, die in 1881 een begin moest maken met de uitvoering der nieuwe schoolwet en dit deed op een voor het christelijk onderwijs zoo nadeelige wijze, dat er spoedig vlammende protesten tegen uitgingen. Om één voorbeeld te noemen: hij bepaalde, dat jongelieden, die aan rijkskweekscholen tot onderwijzer waren opgeleid, verplicht waren, het eerste jaar, na hun examen, aan een openbare school te werken. Hij hoopte

[1]) Van Strijd en Zegen, blz. 320 e. v.

op die wijze het noodige personeel aan de christelijke scholen te onttrekken, daar hij meende, dat de meesten niet veel idee zouden hebben, hun betrekking met eene bij het christelijk onderwijs te verruilen. Toen dezelfde minister echter goed vond, dat het kruisbeeld in de openbare school te Slenaken bleef hangen, omdat „verdraagzaamheid" z.i. regeeringsplicht was, stelde De Savornin Lohman de volgende motie voor: „De Kamer, van oordeel, dat de wet op het lager onderwijs, ook door het beleid van den Minister van Binnenlandsche Zaken, *steeds afkeurenswaardig* blijkt te zijn, gaat over tot de orde van den dag."

Deze motie werd weliswaar verworpen met 43 tegen 21 stemmen, maar de eerste stem tegen de nieuwe schoolwet was dan toch gehoord. En 't zou bij deze eene stem niet blijven. Voortdurend gingen er meerdere stemmen tegen op, hier en daar werd de wet gewijzigd en zelfs gingen er in het liberale kamp stemmen op, dat de wet niet deugde. Ja, minister Pijnacker-Hordijk verstoutte zich en gaf in 1883 in de Tweede Kamer als zijn meening te kennen: „Indien deze wet thans moest worden aangenomen, zij zou geen twintig stemmen voor zich verkrijgen." En nog verder ging hij, toen hij verklaarde, dat de stelling: „De vrije school regel, de openbare school aanvulling," ook zijn ideaal was.

Dit wekte niet weinig den toorn op zijner medestanders en stellig heeft deze uitspraak zijn ministerieël leven verkort.

Zoo was de toestand vijf jaren ná de aanneming van Kappeyne's tyrannieke schoolwet.

En nog vijf jaar later, dus tien jaren ná de Scherpe Resolutie, was er een ommekeer gekomen, waarvan niemand in 1878 had gedroomd — uitgezonderd Dr. A. Kuyper.

II. Dr. KUYPER'S PROFETIE VERVULD.

Den 18den October 1888 hield de Unie, Een school met den Bijbel, haar tiende jaarvergadering en bij die gelegenheid sprak de voorzitter Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman een openingsrede uit. Hij zeide daarin:

„Een tijdperk van 10 jaren van buitengewone werkzaamheid ligt achter ons. Wie herinnert zich niet, wat aan 1878 vooraf ging? Een machtige partij heerschte over ons. Met volharding werd de strijd om recht gestreden, maar hoe dat volk om recht riep, immer was het antwoord der overheerschende partij: „geen enkele penning voor de vrije Christelijke school — alles voor het neutrale Staatsonderwijs."

„Groen, die groote veldheer, was gestorven en met hem scheen de Anti-revolutionaire partij ter grave gedaald. Niet meer dan 9 Anti-revolutionaire leden hadden wij in 1878 in de Tweede Kamer. Toch deden dezen, wat zij vermochten, hoewel onze tegenstanders met steeds stouter grepen in de schatkist tastten, om het Christelijk onderwijs onder het gewicht van tonnen gouds te verpletteren. Wat Ds. Buitendijk toen zeide: „Het wordt nu onmogelijk tegen den geldstroom op te roeien," scheen gegrond. Nam men in 1860 reeds *twee millioen* uit 's lands kas ten behoeve der openbare school, in 1878 was die som tot *zeven millioen* geklommen. Toch bleef de vrije school zich ontwikkelen. En daarom: *meer* geld aan de openbare school! Dat was het parool der schoolwetmannen van 1878, zoodat dan ook de kosten in 1883 tot de fabelachtige som van *vijftien millioen* stegen en nog jaarlijks *elf millioen* bedragen. Hoe zouden wij met onze scholen daartegen bestand zijn! Inderdaad, had in 1878 ons volk er de bijl bij neergelegd en gezegd: „Wij kunnen niet langer," het zou begrijpelijk geweest zijn.

„In 1878 was ook ik onder de deputaten, die het smeekschrift aan den koning zouden aanbieden, en ontmoette toen Dr. A. Kuyper, dien ik nog niet van nabij kende, wijl ik nog weinig met hem in aanraking was geweest. Op eene wandeling in Apeldoorn sprak ik met hem over de toekomst van ons volk. Hij wees er op, dat wij, aan de regeering gekomen zijnde, zware plichten zouden te vervullen hebben; en toen ik mij eenigszins verrast over die woorden betoonde, en hem vroeg, of hij dan meende, dat *wij* ooit aan het roer zouden komen, antwoordde hij: *„Binnen 10 jaren zit gijlieden op de plaats der liberale partij."*

„Ik betwijfelde dit, en dacht dan ook dadelijk aan hetgeen men toen reeds van Dr. Kuyper zeide, dat hij n.l. een man van groote verbeeldingskracht was, maar van weinig practisch inzicht. Intusschen, de uitslag van de stemming op 6 Maart j.l. en het optreden van deze regeering was de letterlijke vervulling van deze profetie en heeft bewezen, dat het politiek doorzicht van Dr. Kuyper beter was dan het mijne.

„Waarlijk, er is reden om verbaasd te zijn, over wat in de laatste jaren is geschied. Voor dien ommekeer dient Gode dank gebracht te worden en naast Hem aan den man, die Groen in 1876 opvolgde en zijn strijd onder Gods zegen met zoo gelukkigen uitslag heeft voortgezet.

„Geheel de toestand is veranderd, want niet alleen kwamen onze tegenstanders in de minderheid, maar ook uit hun kamp gingen stemmen op voor het betrachten van rechtvaardigheid bij de oplossing der schoolquaestie. De laatste tien jaren waren voor de liberalen al zeer ongunstig geweest. Het is waar, in 1878 hadden zij met hun schoolwet getriumfeerd, doch daarna was de misère begonnen. Kappeyne viel, tengevolge van geschillen in den boezem van zijn ministerie; Six was zijn waardige opvolger. Crisis volgde op crisis, totdat de koning, eindelijk den strijd moede, aan Heemskerk opdroeg een ministerie te vormen.

„Vijf jaar lang wist deze buitengewone staatsman zich staande te houden en beredderde hij de zaken voor de liberalen.

„Toen Heemskerk optrad was juist de grondwetsherziening aan de orde gesteld. 't Had heel wat voeten in de aarde, eer die herziening tot stand kwam, doch eindelijk werd zij toch een feit. Zelfs werden in de Tweede Kamer enkele amendementen op het onderwijsartikel (194, thans 192) aangenomen, doch de Eerste Kamer verwierp die weer. Bij deze herziening werd bepaald, dat de Tweede Kamer voortaan 100 leden zou tellen en werd het bedrag, waarvoor men in de belasting moest zijn aangeslagen, gebracht tot op de helft.

„Zoodoende werd het aantal kiezers verdubbeld. Op

een bevolking van vier en een half millioen inwoners werd dit van 138.000 op 290.000 gebracht. Het politieke leven schoot wortelen in den minderen stand, waartoe een voornaam deel der bevolking behoorde." [1])

Mr. Æ. Baron Mackay.

In 1888 hadden de algemeene verkiezingen plaats. 't Ging er vinnig toe, aan de zijde der tegenstanders was men bepaald gemeen.

„In Schiedam rijmelde men:

Bescherm, o God, bewaak den grond,
Wees Nederland nabij,
Verlos ons van dat helsch verbond,
Van Kuyper's dwinglandij!
Ai, maak ons allen vroom en vrij;
Dat, Uwen Naam ter eer,
Wij stemmen tegen tyrannij,
Voor *Six*, uw knecht, o Heer!

d. w. z. voor den man, die ons christenvolk onder den loodzwaren druk van een Antichristelijke schoolwet wilde laten!" [2])

De verkiezingen werden met een gelukkigen uitslag bekroond: de nieuwe Kamer telde slechts 45 liberale leden; de overigen waren Anti-revolutionairen en Roomschen, uitgezonderd één conservatief en één socialist.

En op 18 September 1888 opende Æneas Baron Mackay, Minister van Binnenlandsche Zaken, in naam des Konings, de zitting van de Staten-Generaal. Hij las de Troon-

[1]) Paul Verschave, De politieke partijen in Nederland en de Chr. coalitie, blz. 283.
[2]) P. Brouwer, Een eeuw van strijd, blz. 111.

rede voor, wijl de Koning door ziekte verhinderd was.

En in die Troonrede kwam deze zinsnede voor: „Een gedeeltelijke herziening van de wet op het lager onderwijs zal u worden voorgesteld...."

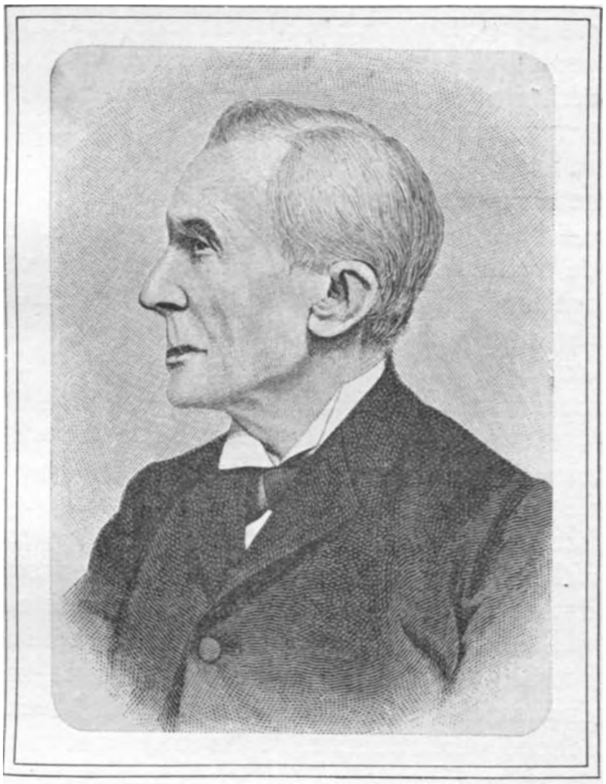

Mr. L. W. C. Keuchenius.

Dat werd gelezen — tien jaren nádat Kappeyne zijn Scherpe Resolutie er had doorgekregen — door een man van Anti-revolutionairen huize, van harte onze beginselen toegedaan, die zich het Evangelie van Christus niet schamen zou, ook niet als Minister.

O, als Groen dezen dag had mogen beleven! Hij, de eenzame strijder, de veldheer zonder leger.

En als Minister van Koloniën zetelde daar achter de groene tafel Mr. L. W. C. Keuchenius, de christen-staatsman bij uitnemendheid.

Daar dit ministerie door de schoolkwestie aan het bewind was gekomen, deed het z'n best, deze kwestie zoo spoedig mogelijk tot een bevredigende oplossing te brengen. Weldra diende het dan ook zijn ontwerp van wet in en in Augustus 1889 begonnen de beraadslagingen.

III. DE SCHOOLWET VAN MACKAY.

Het stond van meetaf vast, dat de herziening van de lager-onderwijswet 1878, voor het ministerie Mackay de *pièce de résistance,* de hoofdschotel zou worden. Niemand verwonderde er zich dan ook over, dat reeds in April 1889 het ontwerp daartoe werd ingediend.

Mackay toonde zich in dit wetsvoorstel een voorzichtig en beleidvol staatsman. Hij wilde niet meer oogsten, dan er rijp was. Alleen om het voor het oogenblik bereikbare was het hem te doen. Mackay zocht de oplossing van de schoolkwestie in de subsidieering van het bijzonder onderwijs van rijkswege. Reeds in 1886, bij de beraadslaging over de Grondwetsherziening, had de leider der Roomsch-Katholieken, Dr. Schaepman, dezen weg als den meest bruikbaren aangewezen.

Ach, het was nog niet veel, dat door de wet-Mackay aan de christelijke scholen werd gegeven; vergeleken bij de kapitalen, die het openbaar onderwijs verslond, was het slechts een aalmoes, doch het verlichtte den druk althans eenigermate en het was een schoone gedachte, dat de Regeering onze scholen erkende en er mee rekende.

De subsidie was natuurlijk aan zekere voorwaarden gebonden. Wilde een school aanspraak maken op subsidie, dan moest er een voldoend aantal leerkrachten aan de school verbonden zijn. Scholen met minder dan 41 leerlingen konden met één hoofdonderwijzer volstaan en ontvingen 250 gld. subsidie per jaar; scholen met 41—90 leerlingen moesten behalve het hoofd, één onderwijzer hebben en ontvingen dan jaarlijks 400 gld. Christelijke Normaallessen ontvingen voor elken kweekeling, dien zij hadden opgeleid, 500 gld., een hoofd eener Christelijke school, die iemand opleidde, ontving 300 gld.

Het debat in de Kamer was vrij kalm. De rechterzijde had nogal wat haast, deze rijpe schoof binnen te halen en bij den aanvang der debatten gingen van links hiertegen enkele stemmen op. Doch toen nam Schaepman het woord en hij zeide: „Ik voor mij meen, dat dit onderwerp rijp is voor behandeling, en ben overtuigd, dat mijn

vrienden deze overtuiging deelen. Ook het Nederlandsche volk verlangt, dat de zaak tot beslissing zal worden gebracht. Wij kunnen, na alle moeite en inspanning, die wij ons allen getroost hebben, om tot een oplossing van de schoolquaestie te geraken, niet langer aarzelen den laatsten stap daartoe te doen." [1])

De meerderheid van de Kamer was het met Schaepman eens en dus begonnen de debatten.

Zeker, de linksche heeren hadden bezwaren.

Daar was Farncombe Sanders, die het betreurde, dat de Regeering geen poging had gedaan om het paedagogische gedeelte van de Schoolwet te verbeteren.

De Beaufort kwam met een ander bezwaar. Hij was een secuur man en hij eischte waarborgen.

Vooral Van Houten trok te velde tegen het ontwerp, doch Schaepman, die bij deze onderwijsdebatten de eerste rol van rechts speelde, diende hem uitnemend van antwoord.

„De discussiën werden in bezadigden toon gevoerd. Zij duurden tot het einde der zitting 1888—1889 en werden na de opening der nieuwe zitting nog eenige dagen voortgezet. Het einde was bij de „links" overwegende stemming, die ook na de niet geheel afdoende verklaring van Mackay welwillend bleef, dat het ontwerp behalve de rechtsche stemmen 16 linksche kreeg in de Tweede Kamer (26 September 1889)." [2])

Ook in de Eerste Kamer, hoewel daar de meerderheid liberaal was, was de ontvangst welwillend. Enkele liberale heeren verzetten zich vinnig tegen het ontwerp en het wekt geen verwondering, dat Kappeyne, de man van de Scherpe Resolutie, toen lid van de Eerste Kamer, zich met hand en tand er tegen verzette.

Gelukkig, zijn verzet baatte hem niet veel. Ook de Eerste Kamer hechtte met 31 tegen 18 stemmen haar goedkeuring aan het ontwerp (6 December). Reeds op 8 December 1889 teekende Koning Willem de wet, die althans een deel van het in 1878 geleden onrecht weer goed maakte.

---

1) Handelingen van de Tweede Kamer 1888—89, blz. 1293.

2) Dr. N. Japikse, Staatkundige geschiedenis van Nederland van 1887—1917, blz. 37.

Onder de voorstanders van de Christelijke school was vreugde. Er was nu toch eenige steun. En al zagen sommigen heel goed in, dat deze subsidie terdege ook haar bezwaren meebracht, [1]) toch werd God gedankt voor de uitredding, die Hij het Christelijk onderwijs had geschonken. Aan den horizon begon het thans te lichten; men zag de eerste lichtstrepen van een nieuwen dag.

---

[1]) Niet onvermeld moge hier blijven dat Dr. Van den Bergh van Voorthuizen zeer tegen het aanvaarden van subsidie was. In een schrijven — enkele weken voor zijn dood — aan het Bestuur der scholen te Voorthuizen en Zwartebroek gericht, adviseert hij dan ook, de subsidie te weigeren. Hij zelf verklaarde zich bereid, zijn contributie over het jaar 1890 met *f* 300 te willen verhoogen. Men zie: G. van Zeggelaar, Wat God deed met Zijn Kerk te Voorthuizen, blz. 191 v.v.

HOOFDSTUK XVIII.

ORGANISATIE VAN HET CHRISTELIJK ONDERWIJS.

„Meerdere aansluiting der scholen is hoog noodig. Nu meer dan ooit. Er bestaat een groot, schoon onvermijdelijk gevaar, dat door verkrijging van recht de gemeente gaat inslapen. Thans moet daar krachtig tegen worden gewaakt."

Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

I. DE SCHOOLRAAD.

Er was in „de worsteling om het kind" thans een overwinning te boeken. Het beginsel van rechtsgelijkheid was in de wet neergelegd; er braken alzoo nieuwe tijden aan en het was goed, dat men er zich op bezon, hoe de verworven voordeelen het best ten bate van het christelijk onderwijs konden worden aangewend.

De anti-revolutionaire Kamerclub zag dit duidelijk in en namens haar richtten dan ook De Savornin Lohman en Th. Mackay een schrijven aan de besturen van de Vereen. van Chr. Nat. schoolonderwijs, van de Vereen. voor Geref. schoolonderwijs, van de Unie en van de Vereen. van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland, waarin de wenschelijkheid werd betoogd, een samenkomst te hebben, ten einde te overleggen, wat er in het belang van het christelijk onderwijs was te doen, nu er nieuwe tijden waren ingeluid.

Den 6den Febr. 1890 had deze samenkomst plaats en het resultaat was, dat een organisatieplan werd gereed gemaakt. Er werd nog een en ander maal vergaderd en het slot was, dat op 18 Maart 1890 de Schoolraad voor de scholen met den Bijbel was tot stand gekomen.

De idee van een schoolraad was niet nieuw.

Reeds in 1888 had Dr. Mr. W. van den Bergh, dienaar des Woords te Voorthuizen, het groote nut van een schoolverband ingezien. Met een paar bestuursleden en den hoofdonderwijzer van Zwartebroek A. Ouwehand, had hij daarover een rapport samengesteld. Toen op 17 Sept. 1888 de christelijke school in gebruik werd genomen, bood deze plechtigheid aan Dr. Van den Bergh een uitnemende gelegenheid, de schoolbesturen van genabuurde plaatsen over deze kwestie eens te hooren. Algemeen was men overtuigd van de noodzakelijkheid van een dergelijke organisatie. Het volgende jaar werd er een vergadering gehouden met de afgevaardigden van een negen-tal schoolbesturen van de Veluwe, waar andermaal een rapport over deze zaak werd opgesteld. Van dit rapport werden duizend exemplaren verzonden aan besturen en hoofden van scholen met den Bijbel.

Dr. Mr. W. van den Bergh.

Het resultaat was niet groot.

Hier en daar werd er in de pers even aandacht aan gewijd, o. m. schreef de Heraut er over met heel veel waardeering. Slechts drie antwoorden kwamen in. Toch — al gaven de Veluwsche vrienden hun poging op — werd het doel bereikt. Het schrijven van De Savornin Lohman namens de anti-revolutionaire Kamerclub had het gewenschte gevolg en de Schoolraad kwam er. „De Schoolraad stelde zich ten doel, de scholen met den Bijbel te hulp te komen in al datgene, wat geacht kon worden aller gemeenschappelijk belang te zijn en wel met name: 1^{0}. bij de bevordering van oprichting van scholen met den Bijbel; 2^{0}. bij de bevordering van den paedagogischen bloei der scholen; 3^{0}. bij de beslechting van *gewone* geschillen, die in den boezem der scholen mochten voorkomen; 4^{0}. bij de regeling van het pensioenwezen der onderwijzers; 5^{0}. bij de handhaving en verbetering van de rechtspositie dezer scholen.

Optredende als *schoolraad* voor de scholen met den Bijbel, verstond hij hieronder alle scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs, waarvan het schoolbestuur, afgezien van bijzonder kerkelijke belijdenis, verklaart, den Bijbel of de H. Schriftuur als Gods Woord, en alzoo als den eenigen regel van wat we te gelooven en te doen hebben, ook voor zijn school te aanvaarden.

Elk schoolbestuur bleef te allen tijde vrij den band met deze organisatie los te maken, alleen met deze uitzondering, dat dit, hangende een geschil, waarin òf dit Bestuur, òf een lid er van, òf de onderwijzer scheidsrechterlijke uitspraak had ingeroepen, eerst mogelijk werd, na afloop van deze uitspraak." [1])

Dat de Schoolraad werkelijk in een gevoelde behoefte voorzag, bleek wel uit het groot aantal scholen, dat er zich bij aansloot. Op 1 Januari 1891 waren er 222 scholen bij den Schoolraad aangesloten; op 1 Juli 1892 reeds 253; op 1 Dec. 1910 was dit aantal geklommen tot 606 en op 1 Juli 1923 waren 1241 scholen bij den Schoolraad aangesloten. Veel is er door den Schoolraad verricht in het belang van

---

[1]) J. Kuiper, Gesch. van het Chr. Lag. Ond. in Nederland, blz. 281.

onze scholen. Tal van scholen zijn door zijn bemoeïng en met zijn hulp opgericht, tal van moeilijkheden uit den weg geruimd. Een examen werd ingesteld, om onze onderwijzers te onderzoeken in die vakken, waarover het staatsexamen niet gaat en die toch voor onze scholen van het hoogste belang zijn, o. m. Bijbelsche geschiedenis, kerkgeschiedenis, geloofsleer, enz.

Veel is er door den Schoolraad gearbeid.

Maar de mannen, die de leiding hadden, konden er ook zijn. We noemen Dr. H. Pierson, jarenlang de Voorzitter van den Schoolraad.

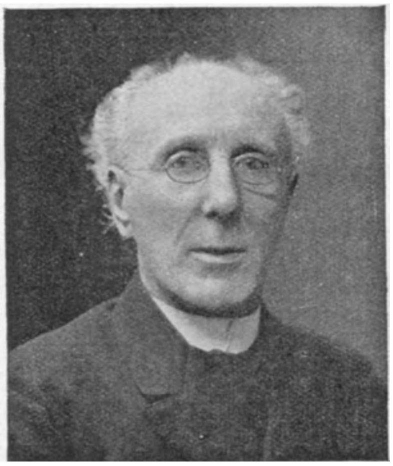

R. Derksen,
jarenlang de ijverige secretaris van Unie en Schoolraad.

En niet te vergeten R. Derksen, hoofd van een school te Rotterdam, die van 1890—1918 zijn volijverige secretaris was. De Schoolraad was in hem bijna belichaamd geworden.

„Bijna 40 jaar heeft hij het volgehouden, heeft hij Unie en Schoolraad op zijn hart gedragen, de vergaderingen, de examens, het jaarboekje georganiseerd. Van Schoolraad en Unie mocht men geen kwaad zeggen; aan hun belangen niet raken. Dat merkten we het best, als wij, zoo eens per jaar, vergaderden voor onze bibliotheek. Vroeger de Bibliotheek van den Schoolraad, nu niet meer en toch wel. In alle geval, zij stond veilig onder zijn dak, netjes en proper zonder een stofje, precies in rij, met een gansch ordelijken catalogus. Onze vergadering werd altijd besloten met een inspectiereis naar den zolder. Wij hadden er niets dan lof voor.

„Lieb Vaterland, magst ruhig sein."

Het allerlaatste kwam dan het „boterhammetje". Dat hoorde er niet bij. Toch kwam het er bij. Dat was ook zoo iets eigenaardigs van hem....

Tot in zijn laatste dagen was zijn hart bij zijn arbeid. Zelfs den laatsten dag zijns levens was hij niet ledig. 'n Zwaar sterfbed heeft hij gelukkig niet gehad; de Heere gaf hem een gemakkelijken ingang in de eeuwige tabernakelen, voor Zijn volk bereid." [1])

Unie en Schoolraad waren zoo gelukkig in Mr. J. Terpstra een alleszins bekwaam opvolger van den heer Derksen te vinden. Onder zijn leiding moge nog veel goed werk worden gesticht door den Schoolraad, ten bate van onze scholen met den Bijbel!

II. CHRISTELIJK VOLKSONDERWIJS.

Op den 2den Juni 1887 werd te Amersfoort de jaarvergadering gehouden van Christelijk Nationaal. Helaas, men was er niet in broederlijke eensgezindheid bijeen. Er was tweespalt onder de broeders en Dr. Rutgers en Dr. Vos stonden als twee geharnaste strijders tegenover elkaar, om elkaar te bekampen.

De twist was ontstaan tengevolge van de kerkelijke beweging: de Doleantie. In vele gemeenten hadden de „uitgeworpen" broeders toen in de school een wijkplaats gevonden, waar zij godsdienstoefening konden houden. Hiertegen nu ging uit, het protest van velen, die in dit geding aan de zijde der Herv. Kerk stonden. Zij meenden, dat scholen, die door Chr. Nationaal werden gesubsidieerd, niet mochten gebruikt worden in den kerkelijken strijd. Heftig werd er gedebatteerd, doch van wijken wist niemand. Toen diende Dr. S. D. van Veen — ten einde het geschil te beslechten — een motie in. Zij luidde aldus: „Lokalen van Christelijke scholen, door de vereeniging gesubsidiëerd, mogen op geenerlei wijze en door geen der partijen in den kerkelijken strijd gebruikt worden, behoudens verkregen rechten, die de eene of andere gemeente heeft op het gebruik en de bestemming dier gebouwen."

Werd deze motie aangenomen, dan werd daarmede

[1]) H. J. van Wijlen in het 28ste jaarverslag van den Schoolraad, blz. 3—4.

een breuk voorkomen, dan koos Chr. Nationaal geen partij in den kerkelijken strijd.

Doch dit geschiedde niet.

„De motie werd verworpen, en die verwerping beteekende zooveel als het uitreiken door de Vereeniging van een brevet van goedkeuring aan Christelijke schoolbesturen op het dienstbaar maken van de school aan de z g.n. doleantie. Toen meenden dan ook vele vrienden der Hervormde Kerk, dat het oogenblik gekomen was om te gaan. Met smart scheidden zij. Het kostte hun veel. Voor hun geest doken de namen op van Groen, Feringa en zoovele anderen. Zij toch hadden in den geest dezer mannen gestreden en hetzelfde bedoeld als zij! Maar lieten zij, met tranen in de oogen, de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs in de handen der overwinnaars, onwrikbaar stond hun overtuiging vast, dat al was het in andere vormen, de strijd voor het Christelijk onderwijs door hen moest worden voortgezet." [1])

Ds. K. Scharten,
een trouw vriend van het Christelijk onderwijs.

Intusschen kwam het niet spoedig tot het voortzetten van den strijd. Wel werd al spoedig onder leiding van Dr. A. W. Bronsveld en Dr. De Visser een conferentie gehouden, doch deze leidde tot een negatief resultaat. Drie jaren zou het nog duren, vóór er practisch iets werd uitgericht. Het was vooral het feit van de oprichting van den Schoolraad, dat den stoot gaf aan de oprichting van een nieuwe vereeniging, die voor Chr. Volksonderwijs.

Ds. H. Malcomesius nam er het initiatief toe. Hij was predikant te Rotterdam en in den tijd der Doleantie had ook hij gepreekt in de lokalen en waren zijn predikaties opgenomen in de reeks: Uit de diepte. „De besliste houding, die Ds. Malcomesius aannam, had voor hem het

[1]) Dr. J. Th. de Visser in Van Strijd en Zegen, blz. 670.

beroep naar Rotterdam ten gevolge. De verwachting echter, die men daar van hem koesterde, als zou hij meegaan met de reformatie der Kerk, werd bitter teleurgesteld." [1])

Ds. Malcomesius bleef in de Herv. Kerk en in 1890 koos hij op schoolgebied partij tegen wie uit het Gereformeerde beginsel wenschten te leven.

Op de stichtingsvergadering, die 23 Oct. 1890 in het Nutsgebouw te Rotterdam werd gehouden, sprak Ds. Malcomesius een inleidend woord. Het is kenmerkend voor den geest, die de mannen van Volksonderwijs bezielde. Hij zeide o. m.: „Christelijke opvoeding, — niet alleen een nationaal, maar ook een kerkelijk belang, — hoe weinig is dit in het oog gehouden bij den arbeid voor Chr. opvoeding, door middel van schoolonderwijs. Stelde Chr.-Nationaal zich ten doel, deze zaak ter hand te nemen, zonder te vragen naar kerkelijke kleur, toch mag met de geschiedenis vóór ons niet worden ontkend, dat er wel degelijk een zedelijk verband bestond tusschen die vereeniging en onze Ned. Herv. Kerk, waarom dan ook in hare statuten, waarin gesproken wordt van een Kerk, de Ned. Herv. werd bedoeld. Maar om dat verband heeft men zich in den loop des tijds weinig bekommerd. Een algemeene Protestantsche grondslag, zonder te vragen naar kerkelijke belijdenis, werd geacht het juiste standpunt te zijn, dat men moest innemen; ja, men gevoelde zich zoo gelukkig in die vrijheid van beweging, dat menigeen er

Ds. H. Malcomesius,
geb. 16 Maart 1839. overl. 31 Maart 1899,
op wiens initiatief in de dagen na de doleantie de Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs werd gesticht.

[1]) Ds. J. C. Rullmann, De Doleantie, blz. 215.

een eer in stelde, dat zijn school met de kerk niets had te maken... Dit voelde ook de commissie, die u opriep tot deze samenkomst en u thans van harte welkom heet aan deze plaats. Zij wenscht den draad op te vatten, door Chr.-Nationaal losgelaten, en zich te vereenigen met allen, die aan Groen's leuze zich houden: Christelijke opvoeding, een nationaal, maar ook een *kerkelijk* belang."

In hoeverre Ds. Malcomesius het hier bij het rechte eind had, blijve onbesproken, feit is, dat zijn arbeid het gewenschte resultaat had en dat de vereeniging voor Chr. Volksonderwijs werd opgericht.

Ds. Malcomesius en Dr. De Visser traden nu in verschillende plaatsen van het land op, om propaganda te voeren voor de nieuwe vereeniging. Met hare beperkte middelen kon de vereeniging in den eersten tijd practisch niet veel doen ter bevordering van het Chr. onderwijs, doch allengs werd dit beter naarmate de vereeniging in bloei toenam. Aan de Unie-collecte deed men niet meer mee, men riep een zelfstandige collecte in het leven, die omstreeks 25 April (den geboortedag van Prins Willem van Oranje) werd gehouden en Oranje-collecte werd genoemd. Van de opbrengst van die collecte moest 5 pct. worden gestort in de kas voor Chr. Volksonderwijs. In later jaren stelde men ook een examen in, gelijkend op dat, hetwelk door den Schoolraad wordt afgenomen.

De nieuwe vereeniging begon met 200 leden. Doch er zat groei in en achtereenvolgens klom het ledental tot 720, 870, 1100, 1200, enz., terwijl de Oranje-collecte van jaar tot jaar meer opbracht. Er werd ook een blaadje uitgegeven onder den titel: „Ons schoolblaadje", terwijl er tal van scholen in ons vaderland door de vereeniging werden opgericht.

Chr. Nationaal is niet in het publiek tegen deze zustervereeniging opgetreden, „omdat door de oprichting dier vereeniging wordt voorkomen, dat de krachten van die mannen, die tot nu toe een hart hadden voor de Chr. school, maar die zich op het nieuwe standpunt onzer vereeniging niet meer thuisgevoelden, en alleen in een Her-

vormde vereeniging heil zien, voor het Chr. onderwijs verloren zouden gaan."

Zoo was het ook.

En de lichtzijde van dit incident, is dat tal van kinderen door middel van Chr. Volksonderwijs op een Christelijke school zijn gekomen, die anders wellicht op een openbare school zouden zijn beland.

HOOFDSTUK XIX.

HET UNIE-RAPPORT.

....„een daad van geloof; men stort zich door een regeling als de voorgestelde, onbeschermd in den vollen strijd; maar we vertrouwen, dat het een strijd is in den weg Gods, waarbij wij op Zijne hulp mogen rekenen."

J. E. N. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE.

I. HET ADDERTJE ONDER HET GRAS.

De wet-Mackay had de eerste lichtstrepen van een nieuwen dag doen zien, er was uitkomst gekomen en de druk van zeer veel schoolbesturen werd verlicht door de toegezegde Rijkssubsidie.

En toch gevoelde men van meetaf, dat men met het aanvaarden van de subsidie den voet had gezet op een weg, die, werd hij tot het einde toe bewandeld, ons de vrijheid onzer scholen kon kosten.

Met name had Dr. Van den Bergh van Voorthuizen ernstig gewaarschuwd tegen de aanvaarding van de subsidie. Het ideaal, dat hij beoogde, was dat de vrije school geheel uit liefdegaven zou worden onderhouden evenals ook de kerk zich redt zonder één cent subsidie.

De bezwaren van Dr. Van den Bergh tegen het aanvaarden der subsidie waren deze:

1°. Wij miskennen daarmede de verbondstrouw des Heeren, die bij den H. Doop beloofde, een God ook voor het zaad te zijn en Die tot nu toe zonder Staatshulp ons voedde; zou Hij, indien wij slechts geloofden, het overige niet geven?

2°. Wij bevorderen het socialisme, door van den Staat

hulp voor het onderwijs te vragen; en waar wij steeds meer ook Staatshulp voor armenzorg zoeken te ontberen, zullen wij die thans aanvaarden, waar de Overheid voor de mingegoeden het geld ons geven wil. Is het niet onze eeretaak, juist voor hen te zorgen?" [1])

Nog in 1903 liet de Heraut zich in ongeveer gelijken geest uit. Dit blad schreef toch: [2]) „Het subsidiestelsel heeft slechts in zeer geringe mate onze sympathie. Subsidie van den Staat is en blijft een zilveren koord. De ernstige bezwaren, vroeger door Dr. v. d. Bergh, en thans nog door vele broederen, tegen de subsidiëering van het bijzonder onderwijs ingebracht, tellen wij waarlijk niet gering. Elke band, die onze vrije scholen afhankelijk maakt van den Staat, kan op den duur gaan knellen. Het ideale standpunt, dat onze Christelijke scholen, zoowel lagere als hoogere, alleen zullen leven van de vrijwillige gaven van ons Christenvolk, lacht ons het meeste toe."

Hoe dankbaar wij ook zijn moesten voor wat 1889 ons had gebracht, toch was er toen naar het inzicht van velen een kardinale fout gemaakt. Gepoogd was immers de Christelijke school te brengen waar de Openbare sedert tientallen van jaren was, maar zuiverder zou het h. i. zijn geweest, indien de Openbare school teruggebracht werd tot waar de Christelijke was: Alle scholen behoorden aan de ouders en de Staat moest ophouden voor schoolmeester te spelen.

Maar er was meer.

Een groote grief was de schoolgeldheffing. Volgens de bedoeling van den wetgever zou er op de Openbare scholen een billijk schoolgeld worden geheven.

Maar de toepassing van dit artikel bracht allerlei moeilijkheden. 'n Stuiver schoolgeld per week, voor welgestelde menschen, was geen zeldzaamheid. Er werd dan ook op de Openbare scholen hoegenaamd geen schoolgeld betaald.

Op een Openbare school met 480 leerlingen werd in één jaar *f* 246 aan schoolgeld opgebracht, terwijl op een Chris-

---

[1]) G. van Zeggelaar, a. w., blz. 192—193.
[2]) De Heraut 14 Juni 1903.

telijke school in diezelfde gemeente door 240 leerlingen *f* 1250 schoolgeld werd bijeengebracht. Er waren zelfs plaatsen, waar de hondenbelasting meer opbracht dan het schoolgeld der Openbare school. Ieder gevoelt, dat hierin een onbetamelijke bevoorrechting van de Openbare school was gelegen en dat er onder de menschen van het Christelijk onderwijs al spoedig ernstige klachten rezen.

Men was in '89 tevreden geweest met de bepaling, dat er *billijk* schoolgeld zou worden geheven, doch men had er niet aan gedacht, dat billijk een heel eigenaardig woord is, dat een zeer rekbaar begrip aanduidt.

Er school in 1889 een addertje onder het gras en al spoedig kwam het te voorschijn en begon leelijk te bijten.

II. HET UNIE-RAPPORT.

Waar de klachten zoo algemeen rezen en de bezwaren zoo alom werden gevoeld, behoeft het geen verwondering te wekken, dat op de algemeene vergadering der Unie in 1894 meer dan één locaal comité kwam met de vraag, of het niet wenschelijk was, dat werd nagegaan in welken zin de lager onderwijswet diende gewijzigd te worden, naar den wensch der mannen van het christelijk onderwijs. Deze vraag werd bevestigend beantwoord en nog op dezelfde vergadering werd een commissie benoemd, bestaande uit veertien personen, van verschillende kerkelijke en politieke schakeering, die de verschillende grieven zouden nagaan en een oplossing der verschillende kwesties zouden trachten te vinden.

Tot deze commissie behoorden o. a. Baron Mackay, die de wet van 1889 had voorgesteld en Jhr. De Savornin Lohman, die haar zoo meesterlijk had verdedigd. Reeds op de volgende algemeene vergadering kwamen de heeren met hun rapport — bekend geworden als het Unie-rapport — en werd het met algemeene stemmen aangenomen.

In hoofdzaak bracht het rapport drie grieven naar voren, die het meest om wegneming riepen, n.l.:

a. „zoolang het grootste deel van de kosten der openbare school, mede door de wijze, waarop de meeste ge-

meentebesturen, in strijd met den geest der schoolwet, de schoolgeldheffing hebben geregeld, ten laste komt van de gemeentekas, blijft er een ongewenschte rechtsongelijkheid bestaan tusschen diegenen, die het voor hen bruikbare

Koningin Emma, tijdens wier Regentschap de mannen van het christelijk onderwijs zich bezig hielden met het Unie-Rapport.

onderwijs van gemeentewege ontvangen, en diegenen die dit zelven moeten bekostigen;

b. „de lotsverbetering van de *openbare* onderwijzers is niet mogelijk, zonder de reeds zwaar gedrukte gemeente nog meer te belasten, terwijl ook het rijk die slechts ter harte kan nemen indien, terwille van het in de wet opge-

nomen beginsel van rechtsgelijkheid, de bijdrage aan alle scholen wordt verhoogd;

c. „het blijkt meer en meer, dat vele openbare scholen onder de leiding komen van onderwijzers, wier beginselen door de ouders der aldaar schoolgaande kinderen worden afgekeurd, zonder dat iemand bij machte is, zoodanige onderwijzers te weren."

Hoe de commissie zich nu de wegneming dezer grieven dacht, had zij nader in het rapport uitgewerkt. Hare conclusiën waren:

1°. „De gemeenten worden niet langer belast met de bekostiging der lagere school.

2°. Door het Rijk worde voor elke lagere school een vaste bijdrage uitgekeerd, te berekenen naar regelen, bij de wet vast te stellen, waarbij de tegenwoordige wet als leidraad kan worden genomen, en naar zoodanigen maatstaf, dat de kosten van een gewone, eenvoudig ingerichte lagere school worden gedekt, en rekening gehouden wordt met uitbreiding van leerstof en vermeerdering van het onderwijzend personeel.

3°. De uitkeering van die bijdrage wordt, evenals thans, verbonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrijlaten en alleen strekken om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren.

4°. Voor zoover de ingezetenen niet zelve in hun onderwijs voorzien, treden in hun plaats de gemeentebesturen op. Hun wordt de vrijheid verleend, het beheer hunner scholen over te dragen aan plaatselijke schoolcommissiën en voorts die scholen zóó in te richten, als het meest strookt met den geest der ouders van de schoolgaande kinderen."

Over deze laatste bepaling zeide Jhr. De Savornin Lohman op de vergadering, waar dit rapport werd besproken o. m.: „Wil men die scholen dan *openbare* noemen, hier is niets tegen, maar zij behoeven in geen geval neutraal te zijn, zoodat zelfs degenen, die voor christelijke openbare scholen zijn, met het stelsel van dit rapport kunnen medegaan."

Dat was zoo mooi als het kon. *Alle* voorstanders van christelijk onderwijs, hoever zij overigens ook uit elkander

gingen, werden op die wijze onder één hoedje gevangen.

Intusschen was juist deze schijnbaar zoo mooie bepaling een der zwakke plekken in het Unie-rapport en werd zij weldra één der struikelblokken, waarover men viel.

Zooals gezegd, op de vergadering der Unie, die 16 April 1895 werd gehouden, werd het rapport met algemeene stemmen aangenomen, en men verheugde er zich over, dat men nu een algemeene basis had gevonden, waarop men gezamenlijk zou kunnen voortbouwen.

Men wist nu wat men wilde, doch van voortbouwen zou vooralsnog weinig komen.

III. HET GEWIJZIGD UNIE-RAPPORT.

Hoe kostelijk de idee van het Unie-rapport ook was, al spoedig bleek het, dat dit een twistappel was tusschen de verschillende vrienden van het christelijk onderwijs.

Reeds in het najaar van 1896 kwamen Dr. J. Woltjer en dertien anderen met de bedenkingen, die zij hadden tegen het Unie-rapport bij het Hoofdbestuur der Unie. Hun bezwaren waren de volgende:

1°. Er werd h. i. afgeweken van den regel, die tot dusver als een beginsel gold: „Wie daartoe in staat is, bekostige zelf het onderwijs zijner kinderen; wie het niet geheel kan, betale zooveel, als in zijn vermogen is;

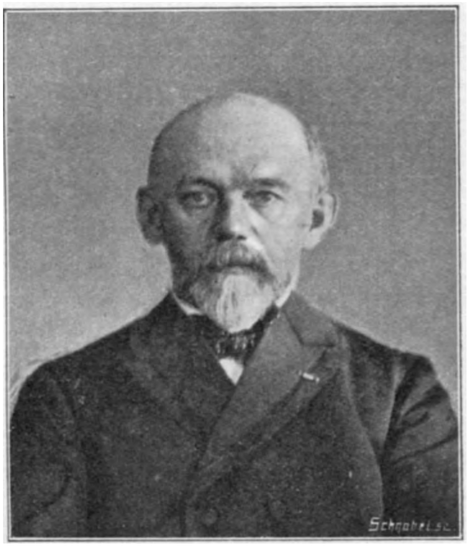

Prof. Dr. J. Woltjer,
lange jaren voorzitter van het Chr. Nationaal schoolonderwijs; mede-ontwerper van het gewijzigd Unie-Rapport.

2°. het stelsel van het Unie-rapport ligt in de richting van de beginselen der socialisten;

3°. wanneer het stelsel van het Unie-rapport tot wet wordt verheven, zal de kiem gelegd zijn, die, bij het opwassen, het zedelijk besef en de vrijheid der burgers op het gebied van het onderwijs zou verstikken;

4°. zij vreesden, dat door centralisatie de kosten van het lager onderwijs zouden worden opgedreven.

Men zal toegeven, de bezwaren waren ernstig genoeg en het was een verblijdend teeken, dat het Hoofdbestuur van de Unie er voor te vinden was, over deze bezwaren eens van gedachten te wisselen.

Zoo kwam men dan den 17den April 1900 bijeen en werden de „bezwaren" overwogen. Vooral ook Dr. Kuyper had ernstige bedenkingen tegen het Unie-rapport en het is vooral ook aan zijn welsprekend woord en aan zijn overwicht in den kring der broederen te danken, dat de bezwaren ten slotte werden ondervangen.

Het heeft geen zin, in den breede een verslag te geven van de discussiën, die met betrekking tot deze zaak werden gehouden. Het resultaat was zeer verblijdend. Men kwam na een ernstige en langdurige gedachtenwisseling tot overeenstemming; het „Gewijzigd Unie-rapport" werd opgesteld en aangenomen en daarin zouden van nu af de voorstanders van de school met den Bijbel een gemeenschappelijke basis hebben. Dit rapport zou nu het richtsnoer zijn, waarnaar men hoopte, dat de schoolkwestie zou worden opgelost. De conclusiën van het Gewijzigd Unie-rapport waren deze:

1°. Op de lagere scholen worde, zoo mogelijk door de commissiën, die voor het beheer der scholen zijn of worden aangesteld, van hen, die niet tot de onvermogenden behooren, een proportioneel schoolgeld geheven, naar bij de wet vast te stellen regelen.

2°. De gemeenten worden niet langer belast met de bekostiging van de lagere school.

3°. Door het Rijk worde ten behoeve van de lagere scholen aan de schoolcommissiën een vaste bijdrage uitgekeerd, te berekenen naar regelen, bij de wet vast te stellen, naar zoodanigen maatstaf, dat de kosten van een gewone, eenvoudig ingerichte, lagere school, voor zoover

deze niet uit de schoolgelden te vinden zijn, worden gedekt, en rekening gehouden wordt met uitbreiding van leerstof en vermeerdering van het onderwijzend personeel.

4°. De uitkeering van die bijdrage worde, evenals thans, verbonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrij laten en alleen strekken om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren.

5°. Voor zoover de ingezetenen niet zelve in hun onderwijs voorzien, treden in hun plaats de gemeentebesturen op, met dien verstande echter, dat zij op tijd en wijze, bij de wet te regelen, het beheer der scholen overdragen aan plaatselijke schoolcommissiën, te benoemen door de ouders der schoolgaande kinderen.

De idealen, die in dit „Gewijzigd Unie-rapport" zijn neergelegd, zijn nog steeds niet bereikt. Maar dat ze eenmaal bereikt zullen worden is niet ondenkbaar. Alle voorstanders van de vrije school moeten er naar streven.

Een beter, een gezonder plan, om de schoolkwestie op te lossen, dan in het Gewijzigd Unie-rapport is neergelegd, is tot heden nog niet verschenen. Het zal ons volk in zijn geheel ten goede komen, als de gedachten, daarin geuit, richtsnoer geworden zijn bij de schoolwetgeving.

HOOFDSTUK XX.

DE LAATSTE RONDE.

> Niemand vermoedde vóór een halve eeuw, dat het bijzonder onderwijs zulk een vlucht zou nemen en zulk een belangrijk deel zou gaan vormen van het algemeen volksonderwijs. Thans heeft het een plaats in ons volk verkregen, die de overheid dringt, om in het algemeen belang er hare zorg aan te wijden. Het kan niet meer beschouwd worden als een zonderlingheid van enkele particulieren, het is voor een grooten kring van ons volk *de* school geworden.
>
> Dr. H. BAVINCK. [1])

I. DOOR EEN STRUIKELEND PAARD GERED.

Van 1897 tot 1901 was het ministerie Pierson—Borgesius aan het bewind.

Dit ministerie rekende het zich tot 'n plicht onder de verschillende voorstellen van sociale wetten, die het indiende, er ook een te voegen met betrekking tot den leerplicht.

„Men behoeft er niet lang over te aarzelen, of men de leerplichtwet bij de sociale wetten wil rekenen. Zij beoogt immers de zorg voor de jeugd, in het bijzonder van de minder bevoorrechten in de maatschappelijke samenleving. Zij is een maatregel van sociale voorzorg, in zoo verre zij állen kinderen een zekere mate van ontwikkeling tracht te doen deelachtig worden.'' [2])

Reeds in 1898 werd zijn eerste ontwerp ingediend. De

[1]) Christelijke en neutrale staatkunde, blz. 41.

[2]) Dr. N. Japikse, Staatkundige geschiedenis van Nederland van 1887—1917, blz. 195.

Minister was overtuigd van de groote noodzakelijkheid dezer wet. Volgens zijn verklaring toch waren er op 1 Jan. 1897 26.840 jongens en 32.880 meisjes boven de 6 en beneden de 12 jaar, die in het geheel geen lager onderwijs of huisonderwijs genoten hadden. Het was echter te voorzien, dat er een heftige oppositie tegen dit ontwerp zou worden gevoerd. In het Voorloopig Verslag begon het reeds. De aanhef daarvan luidde:

„Vele leden verklaarden de indiening met leedwezen te hebben gezien... Het standpunt der Regeering berust op de stelling, dat de Staat de opvoeding der kinderen in eigen hand moet nemen. Zij verliest uit het oog, dat de Staat niet is de maatschappij. Zij wil de natuurlijke, van Godswege aan de ouders opgelegde verplichtingen om hunne kinderen op te voeden, overbrengen op de Overheid en de ouders maken tot dienaren van den staatswil. Omzetting van zedelijke en natuurlijke verplichtingen in staatsplichten moet intusschen leiden tot verzwakking van de zedelijke constitutie van het volk. Invoering van schooldwang is toepassing van het stelsel van Staatsvoogdij en daarom in strijd met onze geschiedenis en onzen volksaard." [1])

Zoo spraken vele Kamerleden reeds in het Voorloopig Verslag. Ook uit den boezem des volks werden dergelijke stemmen gehoord. Nagenoeg alle voorstanders van het Christelijk onderwijs veroordeelden het wetsontwerp op den leerplicht. Het Christel. Nat. Schoolonderwijs nam een conclusie aan, waarin de wet onrechtvaardig werd genoemd, voor ouders, die zich niet aan plichtsverzuim tegenover hunne kinderen schuldig maakten. De Schoolraad richtte een adres aan de leden van de Tweede Kamer, waarin hij opkwam voor het goed recht der bijzondere scholen. Immers, die scholen waren niet een publieke, maar een eigen instelling, die zich naar eigen inzichten mag ontwikkelen en waar de Staat niet met dergelijke dwingende bepalingen komen mag.

Waar zoo een groot deel van ons volk principiëele

---

[1]) Handelingen Tweede Kamer 1897—1898, Bijlagen No. 160, blz. 5.

bezwaren had tegen de wet; kon het niet anders of in de Tweede Kamer ging het tamelijk heftig toe.

Nu moet gezegd, dat minister Borgesius buitengewoon toegeeflijk was. Hij wijzigde en hij schrapte maar. Ten slotte moest de Minister met een tweede ontwerp komen, dat ook weer dermate onder handen genomen werd, dat de Kamer tot een nieuw afdeelingsonderzoek besloot.

Het verzet kwam vooral van den kant der Anti-revolutionairen en der Roomschen. Onder de laatsten had echter de leider, Dr. Schaepman, nog weer een apart standpunt ingenomen. Hij had principieel niet zooveel bezwaren tegen de wet, maar hij vreesde alleen, dat de bijzondere scholen door deze wet in de moeilijkheid zouden komen. Intusschen, al het schuren en slijpen, dat Borgesius aan zijn ontwerp deed, haalde hem menig kras verwijt van de linkerzijde op den hals. Het waren vooral Ketelaar en Troelstra, die het gedrag van den Minister laakten. Doch wat moest hij? Hij wilde zijn ontwerp zoo graag in veilige haven brengen. Met de Antirevolutionairen waren geen zaken te doen. Dat had hij wel begrepen aan Dr. Kuyper's protest en ook aan de bestrijding van De Savornin Lohman.

Mr. H. Goeman Borgesius,
van 27 Juli 1897—1 Aug. 1901 Minister van Binnenlandsche Zaken in het Ministerie Pierson.

Maar Schaepman was niet zoo fel tegen het ontwerp gekant. Daarom verklaarde de Minister, dat het bijzonder onderwijs door de invoering van de leerplichtwet niet in

slechter conditie zou komen. Toen was het verzet van Schaepman gebroken.

Het ging nu op de eindstemming aan. De meeste katholieken, alle anti-revolutionairen, ook de socialisten en één vrij-liberaal stemden tegen de wet. Met 50 tegen 49 stemmen werd zij aangenomen. Eén anti-revolutionaire afgevaardigde was afwezig. Het was de heer Schimmelpenninck. Doordat zijn paard struikelde, was hij uit het zadel gevallen en lag hij ziek te bed toen de eindstemming plaats had. Zoodoende werd de wet met één stem meerderheid aangenomen.

Dr. Kuyper sprak van een „tragische wetgeving". 7 Juli 1900 kwam de wet in het Staatsblad; juist een eeuw nadat door de Regeering der Bataafsche Republiek de noodzakelijkheid van zulk een wet was bepleit.

Zijn belofte heeft minister Borgesius gestand gedaan. Door zijn gewijzigde schoolwet van 1901, waarbij de subsidie voor de bijzondere scholen aanmerkelijk werd verhoogd, heeft hij gezorgd, dat de bijzondere scholen financieel niet in grooter moeilijkheden kwamen.

II. „MAAKT FRONT VOOR DE OPENBARE SCHOOL!"

Bij de verkiezingen in 1901 hadden de rechtsche partijen de overwinning behaald en als gevolg daarvan trad het ministerie Kuyper op.

Reeds in de eerste troonrede, die in September 1901 werd voorgelezen, kwam de zinsnede voor: „Voor de vrijmaking van het onderwijs in zijn onderscheidene vertakkingen, zal op den ingeslagen weg worden voortgegaan." In de Tweede Kamer hadden den 2den Mei 1901 de heeren Kuyper, De Visser, Lohman, Mackay en Van Alphen een motie ingediend, inhoudende, dat de door de wet vastgestelde minima voor de jaarwedden der onderwijzers aan openbare en bijzondere lagere scholen met hunne wettelijke verhoogingen ten laste van het Rijk te brengen zouden zijn.

Deze motie was destijds verworpen, doch het lag voor de hand, dat Dr. Kuyper, zelf minister geworden, op deze motie zou terugkomen.

En hij deed dit ook in zijn onderwijsnovelle.

Bij deze wet werd aan het bijzonder lager onderwijs grootere financieele tegemoetkoming toegekend, dan bij de wet-Mackay was geschied.

De hoofdzaak was: Aan de gemeenten zouden voortaan vergoed worden de minima der jaarwedden, waarop de onderwijzers aanspraak konden doen gelden volgens de wet; dezelfde vergoeding zouden de besturen der bijzondere scholen ontvangen. Tegelijkertijd werd bij een wijziging van de burgerlijke pensioenwet ook aan de bijzondere onderwijzers pensioen van rijkswege toegekend. Vooral om het eerste voorstel is in de Tweede Kamer een verbitterde strijd gevoerd en het is bij partijstemming aangenomen.

Dit leek wel vreemd, want immers had het Bestuur van het Nederlandsche Onderwijzersgenootschap veel goeds in het ontwerp gevonden. En aan de vergadering van het Genootschap, die 29 Juli 1904 te Zutfen werd gehouden, stelde het als inleiding op de bespreking van het Regeeringsvoorstel, deze conclusie voor:

„Met groote ingenomenheid begroet het N. O. G. de verbeteringen, die deze voorstellen willen brengen in de opleiding voor onderwijzer, de salarieering der bijzondere onderwijzers, de verbetering hunner rechtspositie en de mogelijkheid tot ruimer subsidieering van scholen voor zwakzinnige kinderen."

Toen deze conclusie aan de vergadering was voorgelezen, sprong de heer Ketelaar op.

En hij was de tolk van de gansche vergadering, toen hij verklaarde, dat het bestuur het wetsontwerp-Kuyper niet goed had gelezen. Want in dit ontwerp werd een aanslag gepleegd op het lager onderwijs in ons land, zooals nog nooit was geschied.

De bedoeling was, de openbare school leeg te pompen. Zag het Bestuur dit dan ook niet?

Het N. O. G. mocht dit niet kalm aanzien, maar moest met klem verklaren, dat deze wetsvoorstellen voor haar onaannemelijk waren.

Zoo sprak Ketelaar.

En hij eindigde zijn rede met den uitroep: „Maakt front voor de Openbare school!"

Met enthousiasme nam de vergadering deze leus over en weldra klonk van Sluis tot Delfzijl de kreet: „Maakt front voor de Openbare school!"

Maar wat voor boos opzet school er dan in Kuyper's onderwijsnovelle?

O, de boosheden waren menigvuldig.

Zijn voorstel was in strijd met de Grondwet.

Verloochende de pacificatie van 1889.

Was een aanslag op de openbare school.

Was een verderf voor het volksonderwijs.

Zou honderden openbare onderwijzers aan den dijk zetten.

Dr. A. Kuyper,
naar een schilderij, hem op zijn zeventigsten verjaardag door de christelijke onderwijzers aangeboden.

Zou de openbare scholen ontvolken.

Zou het aanzijn schenken aan tal van kleine, sectarische, gebrekkige schooltjes.

Zou op onrustbarende wijze de verdeeldheid en onverdraagzaamheid bevorderen!

Inderdaad een schrikbarend zondenregister.

„Evenals bij het hooger, dook plotseling bij het lager onderwijs het dogma weer op van de éénе, heilige, algemeene, vanwege hare neutraliteit voor allen toegankelijke

volksschool. De sectescholen mogen praten over verdraagzaamheid, de openbare school *doet* de verdraagzaamheid. De Christelijke school eischt het kind op, om het clericaal te maken; de openbare school zegt: geef mij het kind, opdat ik het geve aan zichzelf." [1])

De kleine bijzondere scholen werden „paedagogische jammergestalten" genoemd, doch de statistiek wees uit, dat dit instituut veel meer bij het openbaar, dan bij het bijzonder onderwijs voorkwam.

Maar de scherpste pijl op den boog van den tegenstander was de eisch, dat er waarborgen moesten zijn. Men moest toch weten, hoe het dierbare rijksgeld werd besteed!

Welnu, die waarborgen waren er. De wet-Mackay eischte: inzending van het leerplan, een commissie van beroep, verbod van nering, enz.

Maar dit was den frontmakers niet genoeg.

Wat? Het leerplan voor „gezien" teekenen? Neen, het leerplan moest door de autoriteiten worden *„goedgekeurd"*.

Als altijd stond ook nu weer Jhr. De Savornin Lohman aan de spits van den strijd. In zijn brochure: „De schoolstrijd heropend", schreef hij inzake de gelijkstelling van de openbare en bijzondere scholen tegenover de Rijkskas:

„In 1889 was, meende ik, de schoolstrijd uitgestreden. „Geen gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs", die laat de grondwet niet toe en is ook uiteraard onmogelijk.

„Maar wel tegenover de Rijkskas gelijkstelling van de bijzondere school. Beiderlei soort van scholen gelijkelijk geschikt voor volksopvoeding; mitsdien sta de wetgever neutraal, en worde bij de keuze der school de vrijheid der ouders gewaarborgd."

„Niettemin bleef al wat tegenstander was bij de verklaring, dat Kuypers novelle *ongrondwettig* was. Die ongrondwettigheid zat vast op 400 gulden."

Dat kwam zoo:

„Minister Mackay kende aan een school met één leerkracht toe *f* 250 subsidie.

---

[1]) Dr. H. Bavinck, a. w., blz. 18.

Minister Goeman Borgesius *f* 400.
Minister Kuyper stelde voor pl. m. *f* 800.
Het wetsontwerp-Mackay, dat met medewerking van 17 liberale leden der Tweede Kamer, met de meerderheid der liberale Eerste Kamer tot stand kwam, was *niet* in strijd met de grondwet.
Borgesius' voorstel *evenmin.*
Dr. Kuyper's novelle *wél.*
Zoo kwam men dus voor de onmogelijkheid:

f 250 subsidie = grondwettig.
f 400 subsidie = grondwettig.
f 800 subsidie = *on*grondwettig.

Gelukkig dacht de rechterzijde daar anders over." [1])

Dr. Kuyper's schoolwetswijziging kwam tot stand. En de voorstanders van het Christelijk onderwijs dankten God voor dezen zegen. Helaas, mede tengevolge van de geweldige campagne der „frontmakers" viel het ministerie Kuyper in Juni 1905, om plaats te maken voor het ministerie De Meester.

Mr. P. Rink,
van 17 Aug. 1905—11 Febr. 1908 Min. van Binnenlandsche Zaken in het Min. De Meester.

III. DE ZORG DER OVERHEID.

De tijd, waarin de bijzondere school het stiefkind was, waarin zij werd beschouwd als 'n liefhebberij van zonderlingen, was dan nu toch eindelijk voorbij. Er moest met haar worden gerekend.

Niet langer was de openbare school eenig voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering, ook de bijzondere scholen profiteerden nu geregeld van elke verbetering, die werd aangebracht.

Langzaam maar zeker rees de zon boven den gezichtseinder en mocht er al eens een wolk voorbij trekken,

---

[1]) Oude en nieuwe gegevens voor den schoolstrijd, 1918, blz. 11. (Niet in den handel).

zij bleef rijzen en tot teruggaan kon niemand haar dwingen.

Zelfs minister Rink moest zich bij het historisch-gewordene neerleggen.

Minister Mr. Th. Heemskerk.

Dank zij de felle Kuyper-hetze, was het ministerie, waarvan deze eminente staatsman president was, gevallen en het linksche ministerie-De Meester, waarin Mr. P. Rink, minister van Binnenlandsche Zaken was, kwam nu aan het bewind.

Gedurende den korten tijd van zijn bestaan heeft dit ministerie niet veel zonnige dagen gekend.

Telkens • waren er grootere en kleinere strubbelingen en ten laatste reed de ministerieele wagen zoo hopeloos vast, dat aan verder rijden niet meer te denken viel.

Echter in dien korten tijd had minister Rink nog kans gezien, een kleine wetswijziging tot stand te brengen, waarbij de salarissen der onderwijzers iets werden verbeterd. Ook de bijzondere onderwijzers deelden in dit voorrecht.

Mr. Th. Heemskerk voelde zich geroepen, de zaken van het ministerie-De Meester voort te zetten.

Ook deze anti-revolutionaire minister bracht enkele

wijzigingen in de lager-onderwijswet tot stand. „Het hoofddoel der wijzigingen betreffende het lager, evenals ook die betreffende het middelbaar onderwijs, is met een enkel woord aan te geven; het geldt de verdere financieele gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs; o. a. konden bijzondere scholen voortaan ook aanspraak maken op bouwsubsidiën. Zonder twijfel nam de afkeer hiertegen ook in liberale kringen in deze jaren toe. De houding van den Bond van Nederlandsche onderwijzers, die voor een z.g.n. republikeinsche school, d. w. z. een school zonder hoofd, met de leiding van het geheele onderwijs belast, ijverde en die voedsel gaf aan op overdreven wijze geuite en geëmploiteerde vrees voor sociaal-democratische propaganda op de lagere school, heeft hiertoe ongetwijfeld bijgedragen." [1])

Ook bracht minister Heemskerk nog een nieuw vaccinewetje tot stand, om daarmede tegemoet te komen aan veler bezwaren, vooral die der anti-revolutionairen.

Maar van veel meer gewicht is het feit, dat minister Heemskerk een commissie instelde, die tot taak had een grondwetswijziging voor te bereiden.

Dit was daarom ook voor het onderwijs van zooveel belang, omdat nu stellig ook het befaamde artikel 192, dat betrekking had op het onderwijs en waarin alleen het openbaar onderwijs als rechthebbend werd erkend, aan een revisie zou worden onderworpen. Er was gegronde hoop, dat het uur der vrijheid voor de bijzondere scholen nu binnen afzienbaren tijd zou slaan.

---

[1]) Dr. N. Japikse, a. w., blz. 372—373.

HOOFDSTUK XXI.

NAAR DE BEVREDIGING.

Maar in dien strijd mogen wij de hulp inroepen van God, die zoo menigmaal uitredding gaf, ook dan, als menschelijker wijs gesproken, de ondergang nabij scheen. Laat aan het oude Christelijk-Nationale Vaandel ons trouw blijven: „In den strijd voor onze vrije school is, of nu of later, de zege ons."

Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN. [1]

I. HET BEFAAMDE ARTIKEL.

Op 2 Mei 1910 werd de Grondwetscommissie geïnstalleerd. Minister Heemskerk zelf was voorzitter. Verder hadden er zitting in o. m. Jhr. S. van Citters, Dr. A. Kuyper, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, Dr. W. H. Nolens, Mr. P. J. Troelstra, Mr. P. W. A. Cort van der Linden. Alzoo vogels van diverse pluimage.

„De commissie was voorbeeldig onpartijdig samengesteld." [2])

Het is te begrijpen, dat er onder ons volk vooral groote belangstelling was voor wat de commissie zou maken van artikel 192 der Grondwet, het befaamde onderwijs-artikel.

Nu, de commissie was er van overtuigd, dat dit artikel dringend verandering behoefde.

In haar verslag, dat zij in Mei 1912 uitbracht, heette het: „Het grondwettelijk voorschrift, waarin het onderwijs regeling vindt, is, wat de hoofdstrekking aangaat, niet meer van dezen tijd. Artikel 194 der Grondwet van 1848, in 1887 ongewijzigd gebleven, gaf hoe langer hoe

1) De schoolstrijd heropend.

2) Dr. N. Japikse, a. w. blz. 373.

minder uitdrukking aan hetgeen in een machtig deel van het volk bleek te leven. Naar de oorspronkelijke bedoeling zou het onderwijs van Overheidswege worden verstrekt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. De wetgever vleide zich aldus de godsdienstige verdraagzaamheid en de eenheid der natie te zullen bevorderen. Nochtans werd de mogelijkheid voorzien, dat er zouden zijn, die met zoodanig onderwijs geen genoegen konden nemen. Hier werd gelegenheid gelaten zelf scholen op te richten."

„Aan het bijzonder onderwijs dient de plaats toegewezen te worden welke daaraan, ook krachtens de macht der feiten, toekomt. Slechts voor zoover dit te kort schiet, trede de Overheid op."

In 1848 was het befaamde artikel in de wet gekomen en het heeft er ingestaan tot 12 December 1917.

Het luidde aldus:

„Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering.

De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend lager onderwijs gegeven.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers, het een en ander door de wet te regelen.

De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven."

In 1848 was dit artikel een stap in de goede richting. Immers, de vrijheid van onderwijs werd hierin gewaarborgd. Helaas echter alleen het *geven*, niet het *ontvangen* van onderwijs.

Want alle pogingen om de bijzondere scholen te subsidieeren, leden onveranderd schipbreuk op dit grondwetsartikel. De liberalen toch verklaarden het eerste lid van

dit artikel zóó, dat er geen steun aan de christelijke school mocht worden gegeven.

Door Groen, Mackay, Lohman, Schaepman e. a. werd daartegen steeds aangevoerd, dat deze uitlegging verkeerd was. Immers, subsidie geven aan het bijzonder onderwijs sloot de aanhoudende zorg voor het openbaar onderwijs niet uit.

Gelukkig kwam er dan ook langzamerhand een kentering ten opzichte van de verklaring van dit artikel. Wel gelukte het bij de grondwetswijziging van 1887 niet, ook dit artikel aan een herziening te onderwerpen. Het voorstel, dat Schaepman daaromtrent deed, werd door de Eerste Kamer verworpen, omdat men meende, „dat het bestaande artikel genoeg ruimte liet voor den gewonen wetgever, om aan verschillende bezwaren der voorstanders van de bijzondere school tegemoet te komen, bepaaldelijk, dat het niet uitsloot de subsidieering van het bijzonder, ook confessioneel onderwijs." [1])

De tweede zinsnede van dit artikel luidde: Eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. Hoe moet men dit opvatten? Wel, zoo zeide men, de school moet neutraal zijn, dan worden ieders godsdienstige begrippen geëerbiedigd.

Neen, zeide Groen, splits de school naar de gezindheden, dan eerbiedigt gij ook ieders godsdienstige begrippen.

Jarenlang heeft Groen dan ook, op grond van deze zinsnede, gepleit voor facultatieve splitsing der openbare school, totdat hij eindelijk inzag, dat de *Vrije School* den eenigen uitweg bood.

De derde zinsnede luidde: „Er wordt overal in het Rijk van Overheidswege voldoend lager onderwijs gegeven."

Groen noemde dit „de ellendige zinsnede", en hij zeide er van: „dat artikel is op zichzelf voor ieder bruikbaar, ieder kan er van maken *wat hij wil.*"

En dat Groen hierin goed zag, bleek wel in de practijk. Immers werd te Wons den 17den Nov. 1869 een openbare school geopend met *nul* leerlingen. Later kwamen er 8

---

[1]) Mr. T. Sybenga: De grondwet van 1887, blz. 359.

uit de omgeving en twee uit het dorp zelf, doch verder kwam het niet. Te Schraard werd een staatsschool gesticht voor... 2 leerlingen, kinderen van de huishoudster van den meester. In 1872 werd te Gaast, nadat door het gemeentebestuur tevergeefs een beroep op minister Thorbecke was gedaan, een openbare school opgericht voor... *nul* leerlingen.

Dat was de consequentie van het *overal voldoend* onderwijs. Zoo ging het echter niet langer.

Ook van buiten begon men dit in te zien.

En Mr. De Savornin Lohman schreef dan ook heel juist:

„Is de „ellendige zinsnee" nog iets anders dan een onschuldige zinsnee; een atavisme; een onnut overblijfsel uit een vroegere periode?" [1])

Mackay bracht dan ook in '89 in beginsel de rechtsgelijkheid tegenover de Rijkskas tot stand, maar tegenover de gemeentekas bleef de ongelijkheid bestaan.

De verplichte schoolgeldheffing moest deze laatste ongelijkheid eenigermate wegnemen, doch daarvan kwam in de practijk niets terecht.

Toen werd het Unie-rapport geboren met zijn schoone idealen.

„Als een zuurdeesem heeft dit ideaal gewerkt in de gedachtenwereld van ons Christenvolk.

Het werkte tot in den boezem der tegenpartij." [2])

Aanvankelijk scheen de publieke opinie werkelijk omgezet te zijn, doch 1905 bracht een ontnuchtering.

Toen werd de leuze opgeheven: „Maakt front voor de openbare school!" en krampachtiger dan ooit klemde men zich vast aan het befaamde Grondwetsartikel.

De 400 gulden subsidie van Borgesius was grondwettig, maar de 800 gulden van Kuyper was ongrondwettig.

De Rechterzijde dacht daarover anders en het is de groote verdienste van minister Heemskerk, dat hij de Grondwetscommissie in het leven riep, die ook het befaamde onderwijsartikel eens onderhanden moest nemen. En de commissie deed dit.

---

[1]) Pacificatie, blz. 89.
[2]) Oude en nieuwe gegevens voor den schoolstrijd, blz. 10.

Zij kwam met een nieuw artikel 192, waarin de grondgedachte van het Unie-rapport werd gerealiseerd.

Het luidde aldus:

„Het onderwijs (niet dus alleen het openbaar onderwijs) is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering.

„Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, en bovendien, voor wat het lager en middelbaar onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van den onderwijzer; het een en ander door de wet te regelen.

„Voor zoover zich eene behoefte aan ander algemeen lager onderwijs openbaart dan waarin door de ingezetenen wordt voorzien, wordt dit onderwijs van Overheidswege verstrekt. De inrichting van dit van Overheidswege gegeven onderwijs wordt, onder eerbiediging van de godsdienstige gevoelens van de ouders der schoolgaande kinderen, door de wet geregeld.

„Het overige onderwijs van Overheidswege gegeven, wordt eveneens bij de wet geregeld.

„In de kosten voor het algemeen lager onderwijs, op scholen door ingezetenen opgericht, wordt, onder voorwaarden en volgens regels door de wet te stellen, door de openbare kassen voorzien, op gelijken voet als zulks geschiedt ten aanzien van dit onderwijs op scholen van de Overheid uitgaande.

„De Koning doet van den staat van het geheele onderwijs jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal toekomen."

Dit artikel heeft echter nooit een plaats in de Grondwet gekregen. Bij de verkiezingen van 1913 werd het ministerie Heemskerk ten val gebracht en daarmede was ook dit voorstel van de baan.

Doch minister Cort van der Linden stelde weer een Staatscommissie in, die een ander artikel 192 ontwierp. Dit artikel kreeg op 12 December 1917 kracht van wet. Het is het onderwijs-artikel, dat thans nog geldig is en waarop de onderwijswet van 1920 werd gegrond.

Dit artikel nu luidt:

„Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering.

„Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, en bovendien, voor zoover het algemeen vormend zoowel lager als middelbaar onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van den onderwijzer, een en ander bij de wet te regelen.

„Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, bij de wet geregeld.

„In elke gemeente wordt van Overheidswege voldoend openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zoodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven.

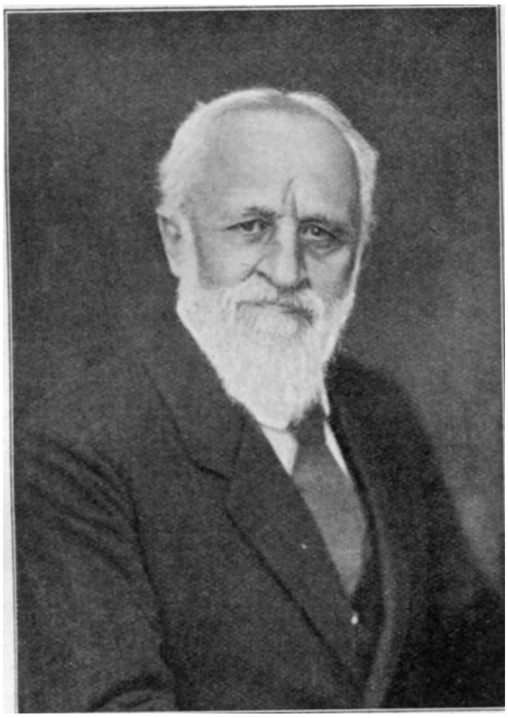

Minister Mr. P. W. A. Cort van der Linden, de man van de Bevredigings-Commissie.

„De eischen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten deele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming voor zoover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.

„Deze eischen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zoodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en van het openbaar onderwijs even afdoende wordt

gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.

„Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar denzelfden maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar onderwijs en voorbereidend hooger onderwijs bijdragen uit de openbare kas worden verleend.

„De koning doet jaarlijks van den staat van het onderwijs aan de Staten-Generaal verslag geven."

Zoo was dus de gelijkstelling tusschen het bijzonder en het openbaar onderwijs in de Grondwet vastgelegd. Wat onze voormannen in het felst van de worsteling om het kind niet hadden durven hopen, was nu werkelijkheid geworden. Het bijzonder onderwijs zou nu niet langer verschoppeling, maar kind des huizes zijn.

Het wachten was nu alleen nog op een organieke wet, waarin deze pacificatie-idee zou zijn verwerkelijkt.

II. DE BEVREDIGINGSVOORSTELLEN.

De overwinning door links in 1913 op de rechtsche partijen behaald, was nu niet bepaald schitterend te noemen. Links toch was zóó verdeeld en was in zooveel partijen versplinterd, dat het moeilijk ging een parlementair kabinet te vormen.

Na de vergeefsche poging van Dr. D. Bos om een linksch ministerie te vormen, gelukte het aan Mr. P. W. A. Cort van der Linden een extra-parlementair-ministerie samen te stellen.

Het was Minister Cort van der Linden meenens met de pacificatie van het onderwijs. Hij was de meening toegedaan, dat de schoolstrijd moest beëindigd worden en dat men alle krachten diende te concentreeren op het onderwijs.

Nu behoeft het geen verwondering te wekken, dat

juist een liberaal man met de bevredigingsidee kwam, althans trachten wilde, haar in vervulling te doen gaan.

Dit vond meer z'n oorzaak in de liefde van den minister voor het openbaar dan voor het bijzonder onderwijs.

„Terwijl de Christelijke school opbloeit en de vrije school voor allen halverwege het einddoel is genaderd, komt de poging van liberalen kant om een compromis te sluiten. Die poging heeft ook haar achtergrond. De vrije school is voor het bewustzijn der vrijzinnigen de hefboom der Christelijke politiek. Dat is ze deels inderdaad. De neutrale staatsschool wordt niet alleen het troetelkind, maar deels ook het instrument van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers. Op onderscheiden plaatsen trekt het Christelijk onderwijs de kinderen van vrijzinnigen, omdat het neutrale onderwijs niet meer begeerd wordt. Zelfs onder de vrijzinnigen komen voorbeelden van eigen schoolstichting voor." [1]).

Dat het den minister volle ernst was met de bevrediging, bleek duidelijk uit wat hij sprak bij de installatie der „Bevredigingscommissie", die op 8 Januari 1914 plaats had.

Hij zeide bij die gelegenheid o. m.:

„De arbeid, die deze commissie gaat ondernemen, is voor de toekomst van ons vaderland van buitengewone beteekenis.

„Indien gij slaagt, zal de grondslag zijn gelegd voor een krachtige en duurzame ontwikkeling van ons volk en zal onze nationale eenheid zijn bevestigd.

„In den strijd, die vele jaren onze politiek heeft beheerscht, hebt gij getracht datgene te doen zegevieren, wat gij, indien gij alleen de macht hadt, het meest in overeenstemming met uw denkbeelden zoudt achten. Het standpunt, dat gij thans tegenover deze vragen inneemt, is een ander. Gij staat thans tegenover het feit, dat uw opvattingen over en weder elkaar beperken. Het openbaar en bijzonder onderwijs doen zich aan u

---

[1]) Mr. P. S. Gerbrandy: De tegenwoordige stand van den schoolstrijd (1918), blz. 5—6,

voor als historisch ontwikkelde gegevens. Gij zoekt middelen om beide tot bloei te brengen en beider vrijheid te waarborgen."

Het was dus blijkbaar den minister meenens, maar eveneens was het meenens met de „Bevredigingscommissie".

Zij kwam met een geheel uitgewerkt voorstel voor een wet op het lager onderwijs. En haar verslag eindigde zij met deze woorden:

„Aan het einde van haren arbeid gekomen, stelt de Commissie er prijs op, nadrukkelijk in het licht te stellen, dat de vrucht harer besprekingen en onderhandelingen de uitkomst is van de pogingen om in het belang van het onderwijs verschillende richtingen tot overeenstemming te brengen. Het is dan ook niet te verwonderen, dat meer dan een der leden bij het een of ander onderdeel wenschen onvervuld, denkbeelden terzijde gesteld, bedenkingen bestendigd ziet. Evenmin, dat onderwerpen ongeregeld zijn gebleven, welke sommige leden, nu ingrijpende wijzigingen in de Lager-onderwijswet worden aangebracht, gaarne daarin opgenomen hadden gezien. Om dezelfde reden zal niet ieder der leden geacht kunnen worden met elk onderdeel van elk der wetsontwerpen of van de toelichting daarop in te stemmen. Dit neemt niet weg, dat de Commissie in hare grootst mogelijke meerderheid tot eenstemmigheid over het geheel is geraakt. De Commissie stond immers voor de vraag: hoe kan onder de tegenwoordige omstandigheden bij de bestaande uiteengaande opvattingen een einde worden gemaakt aan den Staatkundigen schoolstrijd? Deze vraag meent zij bevredigend te hebben beantwoord.

„Het besef, dat lang gedragen onrecht wordt weggenomen, de overtuiging, dat samenwerking mogelijk wordt, welke het peil der volksontwikkeling snel doet stijgen, de verbetering, welke deze samenwerking reeds blijkens de voorgestelde ontwerpen in uitzicht stelt, het inzicht eindelijk, dat eene regeling, als thans wordt voorgesteld, door den loop der gebeurtenissen onvermijdelijk is geworden, ziedaar verschillende bij onderscheiden leden bestaande overwegingen, welke de Commissie doen aan-

bevelen deze voorstellen in hunnen onderlingen samenhang tot wet te verheffen."

Het gaat niet aan, ook maar een eenigszins volledig

De Koningin komt in de gouden koets bij de Ridderzaal aan om de Troonrede uit te spreken, die gewaagde van de plannen der Regeering ten aanzien van het onderwijs.

overzicht te geven van den inhoud van het Bevredigings-rapport. Doch dit behoeft ook niet. Er kan hier volstaan worden met de hoofdtrekken uit het rapport kort samen te vatten. Ik doe dit met de woorden van Mr. P. S. Gerbrandy in zijn boven aangehaalde brochure:

„1°. De Staatsschool blijft de voor allen bruikbare modelschool.

2°. De bizondere school krijgt al haar kosten vergoed, als ze de door de wet gestelde vereischten vervult. Het salaris van alle onderwijzers wordt een door de wet volstrekt bepaald salaris.

De schoolbesturen ontvangen slechts en betalen uit.

In het finantieel beheer is het bizonder schoolbestuur in een precies afgepaste ruimte gezet. Ook de schoolgeldregeling is hem ontnomen.

3°. De Gemeentebesturen wijzen plaats en gebouw der bizondere school aan en stichten of verbouwen het schoolgebouw.

4°. De besturen kunnen kinderen van andersdenkenden als zoodanig niet weren. In bepaalde gevallen is het volgen van het godsdienstonderwijs op de bizondere school facultatief, opdat de bizondere voor enkelen bruikbare school zij een voor allen bruikbare school.

5°. Een onderwijsraad, en de vastgehouden regel, dat de Staat het meeste omtrent het leerplan te zeggen heeft, trekt het geheele onderwijs nog meer in de richting van uitgebreide staatsbemoeiïng.

6°. Het leerplan is in geringe mogelijkheid vatbaar voor afkeuring door den Onderwijsraad, welke afkeuring de subsidie doet verloren gaan."

Dit is dan in hoofdtrekken de inhoud van het Bevredigingsrapport, althans wat den politieken kant betreft. Hieraan zij nog toegevoegd, dat bij het verkrijgen van een nieuw schoolgebouw, het schoolbestuur 15 % der totale kosten als waarborgsom storten moet. Ook moet er bij het oprichten eener school een minimum aantal leerlingen zijn, teneinde de oprichting van scholen zonder levensvatbaarheid te voorkomen.

Zooals te denken is, kwam er genoeg critiek los. Eerst al in de Kamer, waar de minister allerlei verwijten had te hooren van onderscheiden heeren van links, welke hij flink wist te beantwoorden.

Maar ook buiten de Kamer bleef de critiek niet uit. Met name was het de districts-schoolopziener van Win-

schoten, de heer J. C. Wirtz Czn., die zijn stem tegen de voorstellen verhief. Hij schreef een brochure: Onbevredigende bevrediging, waaruit duidelijk bleek, dat hij allesbehalve voldaan was over de bereikte resultaten.

Hij wenschte een geheel ander schoolstelsel. Het onderwijs moest Rijkszaak zijn en de onderscheiding „openbaar" en „bijzonder" onderwijs moest vervallen. „Er komt," zoo beweerde de schrijver, „geen einde aan de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, zoolang de roode en blauwe mutsen in 't openbaar gedragen worden."

Aanvankelijk vond zijn woord niet veel bijval, doch later is dit heel wat veranderd, toen de voorstellen wet waren geworden en de wet „gewerkt" had.

Met name Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman verdedigde de voorstellen. O. m. deed hij dit in het tijdschrift „Stemmen des Tijds". [1])

Na gezegd te hebben, dat ook hij voorstander is van het beginsel: de vrije school regel, de openbare aanvulling, gaat hij voort: „Maar deze regel kan men niet in een wetsartikel voorschrijven, omdat men de particulieren niet dwingen kan, scholen op te richten. Het kan slechts in de praktijk worden uitgemaakt door het volk zelf. In het artikel-Heemskerk kan men lezen: de overheid treedt eerst op, *nadat* gebleken is, dat de ingezetenen in gebreke zijn. Zulk een regeling had nog eenigen zin in Engeland, waar tot 1870 de Overheid geen scholen had opgericht. Maar in ons land, waar reeds overal openbare scholen zijn, beteekent een laten voorgaan van particulieren niets.

„De commissie is niet ingegaan op de 5e conclusie van het Unie-rapport. Gesteld dat zulk een regeling mogelijk was, dan bleef toch de aldus „overgedragen school een gemeente-inrichting, waarvoor het gemeentebestuur aansprakelijk bleef: de conclusie betreft alleen het *beheer* van een *openbare instelling.*

„De oplossing is niet gezocht in gezindheidsscholen of in facultatieve splitsing of in een subventie-stelsel, maar in de beginselen der wet-Mackay.

---

[1]) Juni 1918.

„Wij zijn feitelijk ingegroeid in dit stelsel..., terwijl tot dusver niet één bijzonder onderwijzer zich in zijn vrijheid van onderwijs geven belemmerd heeft gevoeld. Maar onmogelijk is het, een ander beginsel in te voeren zonder heel den bestaanden toestand omver te werpen.

„Evenwel, de gemeenten heeft men niet kunnen uitschakelen. Dat zou zeer ten nadeele van de volksontwikkeling geweest zijn. Maar de artikelen omtrent schoolbouw, schattingen, enz. zijn in bijzonderheden uitgewerkt, opdat in de gemeenten geen schoolstrijd zou kunnen ontstaan."

Zoo was dus de weg geëffend, waarlangs de schoolvrede haar triumftocht zou kunnen houden. De bevredigingsvoorstellen lagen er en ondanks de critiek, die er op gemaakt werd, vonden zij toch een vrij goed onthaal. Het wachten was nu op een nieuwe lager-onderwijs-wet, waarin de voorstellen zouden worden vastgelegd.

HOOFDSTUK XXII.

NA TACHTIGJARIGEN STRIJD.

„Dus heeft de eens zoo machtige liberale partij, stervend, haar oude ideaal: alle Nederlandsche kinderen op éëne school te kunnen houden, als een waandenkbeeld losgelaten, en alleen de communisten hebben zich als erfgenamen aangemeld." [1])
F. KALSBEEK.

I. DE NIEUWE SCHOOLWET.

Er was nog wel eenige vreeze, dat voorloopig de vrede niet zou worden geteekend, dat het slechts bij vredesvoorstellen zou blijven.

Immers, in 1918 hadden de algemeene verkiezingen plaats en als gevolg daarvan viel het ministerie Cort van der Linden. Was het aangebleven, zeker zou de nieuwe schoolwet niet lang op zich hebben doen wachten. Doch nu verkeerde men weer in het onzekere.

Doch gelukkig, het nieuwe Christelijke ministerie Ruys de Beerenbrouck dat weldra optrad, bleek niet minder door de vredes-idee bezield te zijn dan zijn voorganger. Aanvankelijk had de nieuwe regeering veel moeilijkheden met den na-sleep van den oorlog en vooral met het „Novemberalarm" van mijnheer Troelstra, maar toen die onverkwikkelijke zaken achter den rug waren en men aan den gewonen arbeid kon gaan, was na een belangrijke sociale wet de nieuwe schoolwet aan de beurt.

Het nieuwe ministerie stond van meetaf in het teeken van het onderwijs, want wat met geen vorig ministerie het geval was, gebeurde thans: er kwam een afzonder-

[1]) Jubileumnummer van de School met den Bijbel, blz. 112.

lijk ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en Dr. J. Th. de Visser, iemand, die in den schoolstrijd mee vooraan had gestaan, werd minister van Onderwijs.

Hij was niet de eerste minister van Onderwijs.

Mr. A. R. Falk was hem op dat moeilijk spoor voorgegaan in „den donkeren tijd". [1]

Minister De Visser won al dadelijk de sympathie van alle vrienden van het christelijk onderwijs, door met kracht op te komen voor de positie van den onderwijzer, in het bijzonder van den christelijken onderwijzer. En niet alleen kwam hij er voor op, maar zijn woorden wist hij ook in daden om te zetten. Zijn „salariswet 1919" bracht uitkomst, bracht redding. In vele onderwijzersgezinnen was, vooral ook in de laatste jaren, bitter gebrek geleden. Daaraan heeft minister De Visser een eind gemaakt. Met kracht heeft hij zijn wet in de Kamer verdedigd en zijn welsprekend woord wist elke moeilijkheid, die op den weg naar lotsverbetering werd opgeworpen, weg te redeneeren. Nooit mag christelijk-Nederland, nooit mogen ook de christelijke onderwijzers vergeten wat Dr. De Visser voor hen heeft gedaan. En de ovatie, die hem na de aanneming der salariswet op „Huize Honk" werd gebracht, was niet alleen een spontane uiting van een dankbaar gemoed, ze was ook een welverdiende hulde voor zijn wakker pleidooi.

Doch toen dan nu het lot der onderwijzers was verbeterd, kwam de nieuwe wet aan de beurt. In hoofdzaak had de minister zich bij zijn wetsontwerp gehouden aan het „Bevredigingsrapport". Dat was trouwens de aangewezen weg, want de kopstukken der groote politieke partijen hadden dat rapport helpen opstellen en hadden het ook onderteekend. Desondanks is er toch over deze wet heel wat in de Kamer geredeneerd, geïnterpelleerd, geamendeerd en geretireerd.

Doch bij de eindstemming werd de wet met overgroote meerderheid aangenomen; slechts *drie* stemmen waren er tegen. Dat waren de stemmen der drie Communisten.

---

[1] Men zie hoofdstuk IV § 6, blz. 96.

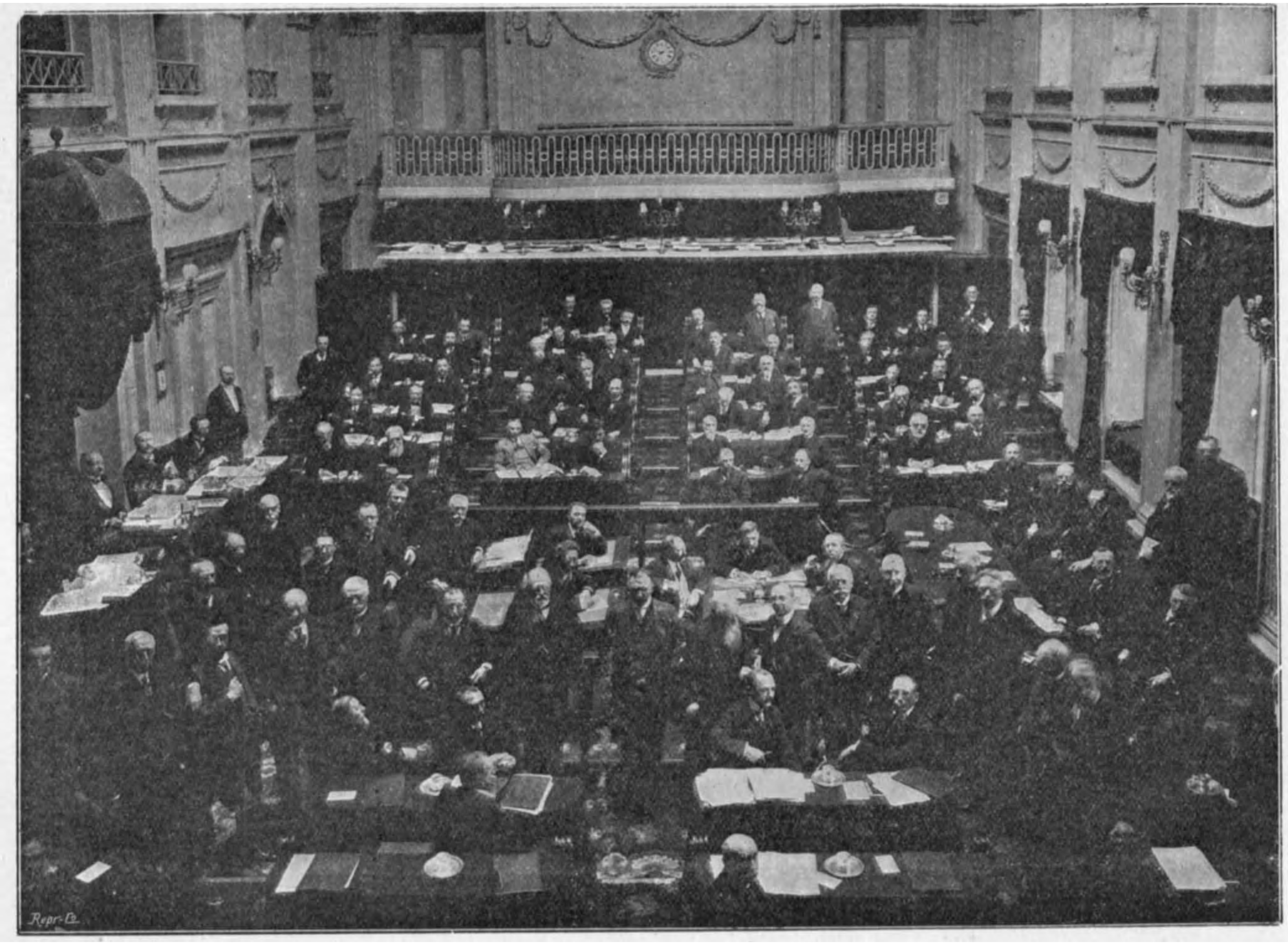

Een zitting van de Tweede Kamer ter behandeling van de schoolwet 1920.
Op den voorgrond (2e tafel van beneden) ziet men Mr. V. H. Rutgers.

„De oude plunje, door liberaal en socialist als versleten weggeworpen, is door de heeren Wijnkoop c. s. opgeraapt, om uitgestoomd en opgeperst en opnieuw gedragen te worden. Hun strijdleus luidt: algemeen verplicht lager onderwijs op neutrale staatsscholen." [1])

Den 9den October 1920 teekende H. M. Koningin Wilhelmina de nieuwe schoolwet, die een eind zou maken aan den tachtigjarigen schoolstrijd.

H. M. Koningin Wilhelmina,
naar een staatsieportret van Piet van der Hem.

„De Oranje-traditie heeft gezegepraald. Het is een schoone parel aan de kroon onzer Koningin. Geen Staat is er in de gansche wereld, waarin de Overheid de geestelijke vrijheid, binnen de perken der zedelijkheid, in zulk een ruime mate eerbiedigt, dat, wanneer een groep gelijkgezinden een school verlangt, de openbare kassen de stichting en voortzetting bekostigen. Het is een regeling, eenig, oorspronkelijk en nationaal-historisch." [2])

---

[1]) F. Kalsbeek, a. w., t. a. p.
[2]) H. J. Emous, in „Na vijf en twintig jaren", blz. 127.

Koningin Wilhelmina heeft haar woord gestand gedaan. Niet alleen heeft zij de onafhankelijkheid des Rijks weten te verdedigen, maar ook heeft zij het recht over het onrecht weten te doen zegevieren.

9 October 1920 is een der schoonste dagen geweest uit de regeering van „de Dochter der Oranjes".

Er was blijdschap onder ons christenvolk.

De schoolvrede was nu aanstaande.

Op 1 Januari 1921 trad de wet in werking, doch pas het volgend jaar 1922 zou de volkomen gelijkstelling er zijn, omdat in dat jaar de volle exploitatiekosten der bijzondere scholen voor rekening der gemeenten zouden komen.

Z. Exc. Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman
(in de laatste jaren zijns levens).

Veilig kan men dus zeggen, dat de schoolstrijd in 1922 is geëindigd.

Overal werden dankstonden gehouden; overal werd God gedankt voor deze kostelijke en ongedachte uitkomst. De Schoolraad belegde op 20 September 1920 in de Domkerk te Utrecht een dank- en bedestond voor het geheele land, die onder leiding stond van den Voorzitter van den Schoolraad Ds. J. L. Pierson. Daar in de schaduw dier eeuwenheugende pilaren, is in gebed en gezang alle lof en dank toegebracht aan den Heere in den hemel, die in ons kleine land zulk een wonderwerk had gewrocht.

Daar zijn herdacht de dagen van ouds, de jaren van bittere verdrukking en bange worsteling, daar is geweend en gelachen, daar moest men uitroepen in blijde verrukking: „Wij zien het, maar doorgronden het niet!"

Tal van bladen kwamen uit met een speciaal onderwijsnummer, waarin de schoolstrijd werd besproken en God werd verheerlijkt. In een dier bladen schreef een dichter: [1])

BIJ HET EINDE VAN DEN SCHOOLSTRIJD.

De bange strijd, waarin we zijn gehoond,
het pleit, met moed in Godes kracht begonnen,
is voor het Christ'lijk onderwijs gewonnen;
God heeft Zijn grootheid en Zijn macht getoond,
en Zijner knechten moeizaam werk beloond.
Zooals de strijders 't zelfs niet denken konnen,
— als zij met wijs beleid de draden sponnen, —
heeft God ons thans 't voltooide werk getoond.
Den Heer zij dank, voor mannen, die met kracht
voor Godes zaak in 't heete strijdperk stonden,
en, sloegen hoon en smaad ook diepe wonden,
toch voor geen macht ter wereld wijken konden,
omdat zij in hun God weer sterkte vonden,
dien God, die ons de zege heeft gebracht!

II. EEN SCHOOLROMAN.

De nieuwe schoolwet was er en ons volk was dankbaar voor de behaalde zege.

Toch stond het van meetaf vast, dat zich spoedig allerlei moeilijkheden zouden voordoen, dat men weldra verschillende leemten zou ontdekken.

Zelfs was dit vooraf voorspeld, omdat bij de nieuwe wet was afgeweken van het Unie-rapport en eenvoudig was doorgegaan op den weg, waarop de schoolwet-Mackay ons had geplaatst.

De kardinale fout van de nieuwe schoolwet — zoo meenden velen — was deze, dat niet de openbare school was geschoeid op de leest der bijzondere, maar juist andersom, dat de bijzondere school nu was geschoeid op de leest van de openbare.

---

[1]) H. W. Aalders in Timotheus, jrg. XXVI, blz. 165.

Geheel ongelijk hadden deze menschen niet, vooral niet toen, tengevolge van de noodzakelijke bezuinigingen, allerlei Koninklijke Besluiten moesten worden uitgevaardigd, die de zaak voor de Christelijke scholen nu juist niet aangenamer en gemakkelijker maakten.

We gaan daarop nu niet verder in, maar geven alleen het volgende verhaal over een schoolbouwkwestie te Meppel. [1]) In dit geding liep het over de „bruikbaarheid" van het schoolgebouw, waarvan art. 205, 3e lid der L. O.-wet spreekt.

„In het jaar 1922 richtte het Bestuur der Gereformeerde Schoolvereeniging te Meppel tot den Raad dier gemeente het verzoek om de benoodigde gelden te mogen ontvangen voor de stichting van een bijzondere lagere school ter vervanging van het bestaande schoolgebouw, dat zooveel gebreken vertoonde, dat het, naar de meening van het Bestuur, niet meer bruikbaar mocht geacht worden.

De aanvrage voldeed aan de wettelijke vereischten. Echter bepaalt art. 205, 3e lid, der wet, dat de Gemeenteraad desondanks bevoegd is, de aanvrage af te wijzen „op grond van de bruikbaarheid van het gebouw, waarin de school is gevestigd". Over deze „bruikbaarheid" nu rees geschil.

Ten aanzien van de gebouwen der bijzondere scholen — dit even ter toelichting — bevat de wet tweeërlei bepaling. In de eerste plaats bepaalt art. 7, dat geen lager schoolonderwijs gegeven mag worden in lokalen, welke door den Inspecteur van de Volksgezondheid zijn afgekeurd. Dit verbod geldt voor *alle* scholen, openbare en bijzondere, gesubsidiëerde en niet-gesubsidiëerde. Overtreding van dit verbod wordt strafrechtelijk vervolgd (art. 9).

Maar bovendien moeten de gebouwen der gesubsidiëerde bijzondere scholen voldoen aan het bepaalde in de artikelen 6 en 89, 8e lid, d. i. aan de eischen van het Bouwbesluit. Hierop wordt toezicht geoefend door de Inspectie van het lager onderwijs.

---

[1]) Onverkort overgenomen uit: Mededeelingen van den Schoolraad, No. 63, Nov. 1924.

Uit het voorgaande volgt, dat tweeërlei afkeuring van het gebouw eener gesubsidiëerde bijzondere school mogelijk is: door den Inspecteur der Volksgezondheid en door de Onderwijsinspectie. Ook in het tweede geval moet het schoolgebouw onbruikbaar geacht worden: voldoet het schoolgebouw niet aan de eischen van het Bouwbesluit, dan kan geen subsidie ontvangen worden en is practisch het verder-schoolhouden in 99 van de 100 gevallen niet mogelijk.

De Gemeenteraad van Meppel achtte — om nu het verhaal weer op te vatten — het oude schoolgebouw nog wel bruikbaar, wees dus de aanvrage om gelden voor den nieuwbouw van de hand. Het Schoolbestuur ging in beroep bij Gedep. Staten en smaakte de voldoening, door dit College in 't gelijk gesteld te worden. Gedep. Staten overwogen daarbij:

„dat naar het hun voorkomt de afwijzende beschikking van den Raad voornamelijk is gegrond op de omstandigheid, dat de Inspecteur der Volksgezondheid niet bereid was eene schriftelijke verklaring over te leggen, dat het bestaande schoolgebouw onbruikbaar was, zoodat de Raad, die ingevolge art. 205, 3e lid, der wet slechts de bevoegdheid had, de aanvrage af te wijzen op grond van de bruikbaarheid van het schoolgebouw, zich niet gerechtigd achtte in dezen toewijzend te beschikken;

„dat hun College een dergelijk standpunt niet juist kan achten en van oordeel is, dat de beslissing nopens de vraag of het onderhavige schoolgebouw voor het doel waarvoor het wordt gebezigd al of niet meer bruikbaar is te noemen, geheel zelfstandig door den Gemeenteraad behoorde te zijn genomen en bijgevolg het ontbreken van eene verklaring van den daartoe aangewezen Inspecteur van de Volksgezondheid, als bedoeld in art. 7 der Lager-Onderwijswet 1920 geen beletsel behoefde te zijn voor het aannemen van de onbruikbaarheid van dat schoolgebouw;

„dat derhalve alleen behoort te worden nagegaan, of het bestaande schoolgebouw bruikbaar is en of de afwijzende beschikking van den Raad steun vindt in genoemd art. 205, 3e lid, der wet;

„dat hun College, in aanmerking genomen hetgeen schriftelijk en mondeling te zijner kennis is gebracht, mede op grond van eigen wetenschap, van oordeel is, dat de gebreken van het bestaande schoolgebouw aan de Kerkstraat van dien aard zijn, dat dit gebouw voor school voor gewoon lager onderwijs onbruikbaar is."

De Gemeenteraad legde zich bij die uitspraak echter niet

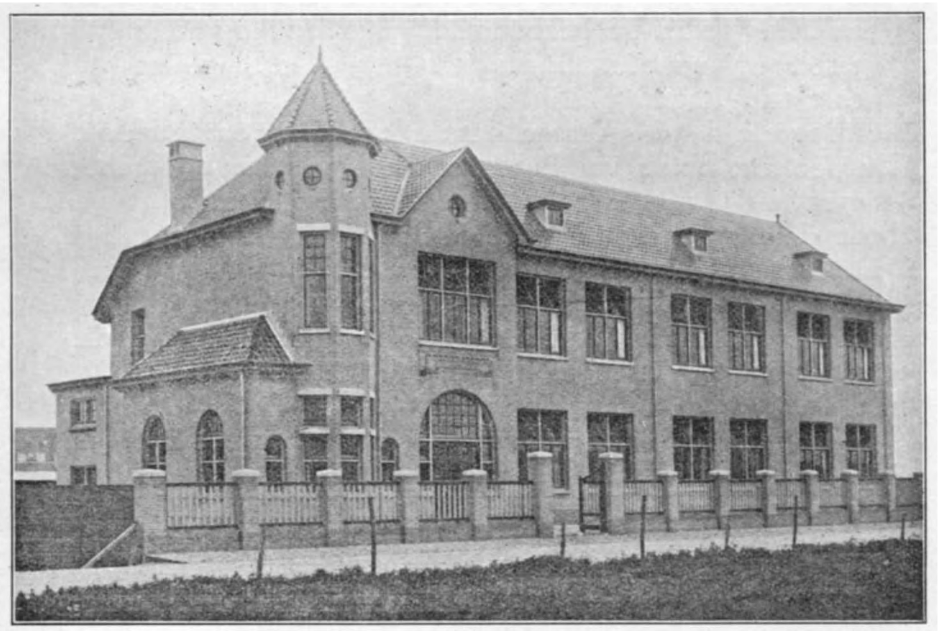

Hervormde school te Katwijk aan Zee, 1922.

neer, maar zocht het hooger op bij de Kroon. En ziet, op 24 September 1923, na gememoreerd te hebben:

1°. dat de Inspecteur van de Volksgezondheid bezwaar heeft gemaakt om het gebouw voor gebruik af te keuren;

2°. dat de Inspecteur van het lager onderwijs in de inspectie Assen het gebouw wèl onbruikbaar acht;

3°. dat de Hoofdinspecteur van het lager onderwijs in de 4de Hoofdinspectie van oordeel is, dat van onbruikbaarheid van het schoolgebouw niet kan worden gesproken,

besliste de Kroon, dat de Raad van Meppel „niet zonder

grond" de aanvrage van het Schoolbestuur tot het stichten van een nieuwe school heeft afgewezen, en stelde den Gemeenteraad in 't gelijk.

Dat de Inspecteur der Volksgezondheid het gebouw niet wilde afkeuren, de Inspecteur van het L. O. wèl, kan uitvloeisel geweest zijn van de verschillende normen, door beide heeren aangelegd: verondersteld mag worden, dat de inspectie van het lager onderwijs, die niet alleen op het belang van de gezondheid, maar ook op het onderwijsbelang moet letten (art. 6, 1ste lid), een scherpere keur heeft aangelegd.

Bevreemdend is echter, dat de Inspecteur en de Hoofdinspecteur, beide van het lager onderwijs, een zoo geheel tegenstrijdig advies gaven. Nog meer bevreemdt het ons, dat de Kroon zich bij de hierdoor gerezen moeilijkheid niet heeft gehouden aan het oordeel van Gedep. Staten, die ter plaatse bekend (zie in hun beslissing: „mede op grond van eigen wetenschap"), niet aarzelden om den Inspecteur te Assen in 't gelijk te stellen.

Op dit eerste bedrijf volgde echter een tweede, waarin de rollen verwisseld werden.

Drie maanden na bovenbedoelde uitspraak van de Kroon, op 29 November 1923, heeft de Inspecteur van de Volksgezondheid voor de hygiëne van het kind te Groningen dezelfde schoollokalen afgekeurd „als schadelijk voor de gezondheid en van onvoldoende ruimte voor het aantal schoolgaande kinderen, op grond dat de 7 lokalen der school liggen ter weerszijden van een donkeren gang, die slechts 1.60 M. breed is; dat 4 van deze lokalen nimmer zon krijgen; dat in 3 der lokalen de onderzijde der vensters ongeveer 2.25 M. boven den vloer is gelegen, waardoor de verlichting onvoldoende is; dat de mogelijkheid tot luchtverversching bij bijna alle lokalen te wenschen overlaat, door de plaatsing der vensters en door het ontbreken van openslaande vensters; dat in de meeste der lokalen de privaten en waterplaatsen, van welke de afmetingen te gering zijn, in directe gemeenschap met deze lokalen zijn; dat in alle lokalen, op één na, de afstanden

tusschen de banken onderling en tusschen de banken en de muren veel te klein zijn; dat de banken alle (behalve in één lokaal) veel te smal (slechts 95 c.M.) zijn; dat de speelplaats van zeer geringe oppervlakte is; dat het gebouw tusschen fabrieken ligt, die bij het onderwijs last veroorzaken en het achter aan de speelplaats van een openbare lagere school grenst, wat eveneens hinderlijk is bij het onderwijs; dat het daardoor moeilijk voor de leerlingen is om hun aandacht bij het onderwijs te bepalen, wat voor de gezondheid der leerlingen nadeelig is."

Het is niet aannemelijk, dat in den korten tijd, die na de vorige verklaring verstreken was, de omstandigheden zóózeer veranderd zijn: de gang is niet smaller, noch donkerder geworden, de speelplaats niet kleiner, de verlichting en luchtverversching niet slechter. De menschen zijn echter wèl veranderlijk. Thans ging de Inspecteur van het Lager Onderwijs in de inspectie Assen — die voor eenige maanden het gebouw zelf had afgekeurd — tegen de afkeuring van den man van Volksgezondheid in beroep bij Gedep. Staten.

In hun keurige uitspraak van 26 Maart 1924, no. 49, zeggen Gedep. Staten, dat zij gemeend hebben, zich alleen te moeten bepalen tot het nemen van een beslissing op deze twee vragen:

1°. is de verklaring door de daartoe bevoegde autoriteit en in den vorm en op de bij de wet voorgeschreven wijze gedaan;

2°. moeten de gronden van afkeuring, in art. 7 der L. O. wet genoemd, geacht worden in het onderhavige geval aanwezig te zijn?

Beide vragen beantwoordde het College bevestigend en de afkeuring werd dus gehandhaafd.

De Inspecteur van het lager onderwijs te Assen achtte echter, dat door de Koninklijke beslissing van 24 September 1923, no. 7 „de bruikbaarheid van het gebouw is komen vast te staan"; (weliswaar zegt hij zelf, ook in dit beroepsschrift, evenals in de eerste procedure, dat het gebouw niet meer bruikbaar is, maar.... dat is niet de officiëele waarheid!); „waar nu de autoriteit, die in de eerste in-

stantie de afkeuring van het gebouw had kunnen uitspreken, dit toen zeer bepaald niet heeft willen doen en deze thans door zijn uitspraak eene beslissing van de Kroon buiten effect tracht te stellen" (hier krijgt de Inspecteur der Volksgezondheid een veeg uit de pan), acht hij zich verplicht, daartegen op te komen.

De Kroon overwoog echter, dat door de beslissing van 24 September 1923 (waarbij het schoolgebouw officiëel bruikbaar werd verklaard) de Inspecteur van de Volksgezondheid „niet wordt verkort in zijne bevoegdheid zelfstandig uit te maken, of lokalen waarin lager onderwijs wordt gegeven, schadelijk zijn voor de gezondheid of van onvoldoende ruimte voor het aantal schoolgaande kinderen", en aangezien de gronden voor de afkeuring in beroep niet waren weerlegd, terwijl de onjuistheid ervan ook niet van elders was gebleken, werd de afkeuring gehandhaafd (beslissing van 9 October 1924, no. 31).

't Kan verkeeren, zei Breerôo.

Voor het Schoolbestuur ligt de weg om een nieuw schoolgebouw te verkrijgen, thans open."

Dit is het verhaal, zooals het in het officiëel orgaan van den Schoolraad werd opgenomen, en wij geven het hier weer, zonder eenig commentaar.

III. ALLERLEI BEZWAREN.

Wij wezen er reeds op, dat met name door den heer Wirtz, nog vóór de „bevredigingsvoorstellen" in een wet waren vastgelegd, reeds tal van bedenkingen tegen de komende schoolwet waren ingebracht.

Daarin stond hij toen vrijwel alleen.

Wel werd „door een man uit het Noorden" het advies om van alle christelijke scholen de vlag uit te steken, na de aanneming der wet, een „verbijsterend voorstel" genoemd, doch deze man werd bespot en uitgelachen.

Over de brochure, die de heer Wirtz indertijd schreef, [1]) zeide de Nederlander: „deze brochure had beter ongeschreven kunnen blijven."

---

[1]) Onbevredigende bevrediging.

In navolging van Dr. De Vletter, wekte ook de heer Wirtz op tot een nieuwen schoolstrijd ter verovering van paedagogische vrijheid, maar daarover zeide een Kamerlid, dat daarvan geen sprake mocht zijn: het stelsel der wet was goed, alleen de uitvoering liet te wenschen over.

Doch de heer Wirtz ging voort. In 1921 achtte hij zich verplicht een open brief te richten aan de Redactie van „De Standaard", waarin hij het pleit voerde voor een nieuwen schoolstrijd. En op de 34ste Algemeene Vergadering van den Schoolraad, gehouden 4 April 1923 te Utrecht, sprak hij over „Ons Unie-rapport" en kwam ook in die rede weer met allerlei bezwaren, die de nieuwe schoolwet meebracht, eenvoudig omdat zij niet was gebaseerd op het „Gewijzigd Unie-Rapport".

Thans stond de heer Wirtz niet meer alleen. Ds. Pierson steunde hem, en dat de Schoolraad dit referaat deed houden, gaf te denken. Toch schreef de Nederlander: [1])

„Dat wij — dommer dan de Fransche revolutionairen van 1789 — *eerst* voor de *gelijkheid* zouden gevochten hebben en nu nog den strijd voor de *vrijheid* moeten aanbinden, is even absurd, als dat het Unie-rapport een evangelie zou zijn, waarbij een christenmensch behoort te zweren. Wat dit laatste betreft, mocht wel wat meer gelet worden op de beteekenis, door den eminenten ontwerper zelf daaraan gehecht."

Het is zeer goed te begrijpen, dat men moeilijk veel kwaads kan hooren van een wet, die zoo rijken zegen heeft gebracht, die de bekroning is geweest van een tachtigjarigen strijd, die behaald is door kloeke palstaanders als minister De Visser.

Maar anderzijds moeten we toch ook niet vervallen in de fout van de mannen van de schoolwet van 1806 en 1857, die roemden in de volmaaktheid van hun wet en eenvoudig niet van critiek wilden hooren.

Wie onbevangen de oude wet vergelijkt met de nieuwe moet zeggen: inderdaad, de nieuwe bracht ons veel vooruit, maar in verschillende opzichten ook achteruit. Terecht

---

[1]) Bijblad „De Nederlander", 11 April 1923.

zeide Mr. Gerbrandy: „De bizondere school krijgt het vol toegemeten rantsoen van haar dagelijksch brood, maar ze boet een deel harer zelfstandigheid in en komt op de lijn van een halve staatsschool.” [1])

De oude wet eischte van de bijzondere school 15, de de nieuwe 33 waarborgen, om voor subsidie in aanmerking te kunnen komen. Dat is inderdaad een groot bezwaar. In plaats van 20 eischt de nieuwe wet 22 uren op voor de vakken van de wet. De wet-Mackay eischte slechts 18 uren, Borgesius bracht dit aantal in 1901 op 20. Doch hier had nu ook noodwendig de grens moeten blijven. Nu de nieuwe wet er 22 van maakte, komen de vakken der christelijke school: Bijbelsche geschiedenis, Kerkgeschiedenis en Catechismus deerlijk in de knel. Bij een schoolweek van 25 uren zijn daarvoor nu slechts 3 uren beschikbaar, wat zeer beslist onvoldoende is.

Dr. J. Th. de Visser. De man van de wet 1920.

Men vraagt terecht: Waarom moest dit nu?

---

1) Mr. P. S. Gerbrandy, a. w., blz. 10.

Aan de Openbare school wordt een dergelijke waarborgseisch *niet* gesteld.

Was het onderwijs aan de bijzondere scholen zooveel slechter dan aan de openbare? Toch niet. Men sla er de officieele verslagen der autoriteiten slechts op na. Zij luidden steeds bijna onverdeeld gunstig, gunstiger dan van de openbare school. En in Amsterdam werd zelfs door hoofden van openbare scholen aan het gemeentebestuur meegedeeld, *dat velen hunner er de voorkeur aan gaven, hun eigen kinderen op de bijzondere school te doen gaan!* Die uitspraak wees toch stellig niet op de minderwaardigheid van het bijzonder onderwijs. Ook de bepaling, dat de Besturen der bijzondere scholen voortaan het personeel aan hun scholen moesten benoemen in overleg met den Inspecteur, was een ernstig bezwaar. De Minister heeft dit later ook ingezien en aan de Besturen is weer de volle vrijheid gelaten in deze aangelegenheid. Toch heeft het er allen schijn van alsof zoo langzamerhand het Departement van Onderwijs zich ook met de richting van het onderwijs wil gaan bemoeien. Althans in Maart 1923 zond de Minister onder N^0. 2258/1 een circulaire de wereld in „betreffende: zingen door schoolkinderen", waarin hij er — het was immers het jubileumjaar — op aandrong, vooral vaderlandsche liederen aan de kinderen te leeren. Nu is dit zeker een zeer goede zaak en elk oprecht Nederlander zal het toejuichen als er op de scholen degelijke vaderlandsche liederen worden geleerd, maar daarover liep de zaak niet. In zijn qualiteit van Minister, bemoeide Zijne Excellentie zich met de richting der scholen en dat was mis. Terecht merkte de heer Wirtz dan ook op: [1])

„We hebben er ons aan geërgerd, dat in 1805 in de instructie van den Agent der Nationale Opvoeding stond, dat de leerboeken de *Republikeinsche* deugden moesten voortplanten, alsook dat alleen voorstanders van de republiek, geschikte voorwerpen waren om tot bekwame meesters te worden opgeleid. En zullen wij het dan nu goed-

[1]) Referaat „Ons Unie-rapport".

keuren, als de Minister in den grond der zaak hetzelfde, doet, door voor te schrijven welke liederen geleerd moeten worden in de school? Hebben èn Troelstra èn Wijnkoop dan ook niet het recht om straks een geheel anderen bundel liederen voor alle scholen verplichtend te stellen? Is het dan nu niet meer dan tijd om tot den Staat te zeggen: „Houd op met schoolmeesteren; laat dit over aan de vrije maatschappij?"

Ook wat de schoolgeldregeling betreft valt 'n bedenking te opperen. De gemeentebesturen stellen nu het schoolgeld vast en laten het door den gemeente-ontvanger innen. Dit innen mogen de schoolbesturen ook zelf doen, doch het schoolgeld, dat zij niet binnen krijgen, b.v. van „kwade betalers", wordt toch van hun vergoeding voor de exploitatie afgehouden.

Het schoolbestuur ontvangt de salarissen van het Rijk en geeft ze over aan de onderwijzers; het ontvangt de schoolgelden van de ouders en geeft ze door aan het gemeentebestuur; zoodat men gerust kan zeggen, dat de nieuwe wet de besturen in een eigenaardige positie heeft gebracht.

En wat nu de gelijkstelling met de Openbare school betreft t. o. z. van de gemeentekas, ook daarin gaat niet alles zooals het behoort. De bijzondere school toch mag maar zooveel voor exploitatiekosten per kind in rekening brengen als een openbare school in het voorafgaande jaar per kind heeft gekost. Aan het eind van elke drie jaar heeft de finale afrekening met de gemeente plaats, maar negen maanden daarna verneemt men pas — immers dan wordt de gemeenterekening voorloopig vastgesteld — wat de openbare school in het laatste van het drietal jaren heeft gekost, en wat dus de bijzondere school ook heeft mogen kosten.

Een ander bezwaar is, dat door de nieuwe wet twee zaken tot stand moesten worden gebracht, nl. de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs en de hervorming of wil men de verbetering van het onderwijs. Voor het eerste was ons volk rijp, voor het tweede niet. Vandaar, dat tal van mooie verbeteringen weer te loor

zijn gegaan. We noemen slechts het vervolgonderwijs, de verbeterde opleiding, het zevende leerjaar, enz.

Doch ondanks de bezwaren, verstomme toch nimmer de toon der dankbaarheid voor wat deze schoolwet ons christelijk onderwijs heeft geschonken. De idee der vrije school heeft getriumfeerd en „de neutrale school voor heel de natie" is gebleken te zijn een fata morgana.

Wij zijn als mannen van het vrije, christelijk onderwijs nog niet waar wij zijn willen, doch met de hulpe Gods hopen wij er te komen.

HOOFDSTUK XXIII.

DE BLOEI VAN HET CHRISTELIJK ONDERWIJS IN PATRIA EN DE TROPEN.

> Geen staat is er in de gansche wereld, waarin de Overheid de geestelijke vrijheid, binnen de perken der zedelijkheid, in zulk een mate eerbiedigt, dat, wanneer een groep gelijkgezinden een school verlangt, de openbare kassen de stichting en voortzetting bekostigen.
>
> H. J. EMOUS.

I. VERBLIJDENDE GROEI.

Het wetsontwerp van 1920 was dus inderdaad wet geworden.

Velen stonden weliswaar van meetaf sceptisch tegenover de lager-onderwijswet, en later, toen zij enkele jaren als wet had gefungeerd, werden de bezwaren àl menigvuldiger, doch vergeten mag nooit worden, dat de wet van 1920 de scholen met den Bijbel tot ongemeenen bloei heeft gebracht.

Heel terecht mag worden opgemerkt, dat deze wet een schoone parel is aan de kroon van onze geëerbiedigde Koningin, die er Haar handteekening onder plaatste.

Met deze wet zegepraalde de Oranje-traditie.

Niet de minderheden onderdrukken, maar het juist voor de verdrukte minderheden opnemen, dat deed Oranje alle eeuwen door, zoo deed ook „de Dochter der Oranjes" door Haar handteekening te plaatsen onder deze wet.

In welke opzichten Nederland ook moge achteraankomen bij andere landen, in dit opzicht is ons land alle landen der wereld ver vooruit. Nergens toch ter wereld betaalt de Overheid het stichten van scholen voor alle groepen van gelijkgezinden, die er om vragen.

Men kan zich overal bedienen van de Staatsschool en daarmee uit.

Maar in Nederland kunnen de ouders een school stichten geheel overeenkomstig hun inzichten en principes.

Dat is, binnen zekere grenzen, onze gulden Hollandsche vrijheid.

Deze gunstige bepalingen der wet kwamen vooral het bijzonder onderwijs en nader de scholen met den Bijbel, ten goede.

Talrijk toch waren de plaatsen in ons land, waar men al jaren verlangend had uitgezien naar een school met den Bijbel, doch waar men immer strandde op de klip der financiën.

Doch deze moeilijkheid was nu weg.

De burgerlijke gemeente moet òf de gelden voor den bouw eener school, òf een schoolgebouw zelf beschikbaar stellen. Met een beetje goeden wil kon men daarom nà 1920 overal een school met den Bijbel verkrijgen. Zeker, het kostte ook nu nog geld, maar de kosten waren toch niet meer in vergelijking te brengen met wat vroeger het stichten eener school kostte.

Geen wonder dan ook, dat de scholen met den Bijbel bij tientallen verrezen.

De cijfers wijzen den geweldigen groei aan.

In 1901 hadden wij in ons land even 600 scholen met den Bijbel en in 1919, dus in het jaar vóórdat de nieuwe wet in werking trad, was dit aantal verdubbeld en bezaten wij dus 1200 scholen.

Daarover hadden we een kleine twintig jaar gedaan.

Toen kwam de nieuwe wet.

En ziet, in nog geen vijf jaar steeg het aantal tot 1700. In Mei 1925 telde ons land 1700 scholen met den Bijbel, zoodat er dus tengevolge der nieuwe wet rond honderd scholen per jaar waren bijgebouwd.

Het is waar, een belangrijk deel hiervan komt op rekening van het splitsen van scholen. Een groote school, die feitelijk te veel leerlingen telde, kon nu gemakkelijk in twee flinke scholen worden gesplitst. Maar dit is toch nog geen teeken van groei.

Stellig niet.
Maar er is nog een andere factor, waarmede moet gerekend worden om den bloei onzer scholen te kunnen constateeren.
Die factor is het aantal leerlingen.
We nemen weer dezelfde jaartallen.
In 1901 werden de scholen met den Bijbel bezocht door rond 100.000 kinderen.
In 1919 was dit aantal geklommen tot 195.000 en 31 December 1924, dus 4 jaar nadat de wet in werking was getreden, werden onze scholen bezocht door 245.689 leerlingen, dat geeft een vermeerdering van rond 50.000 kinderen in vier jaar tijd.
Zulke getallen wijzen toch ontegenzeggelijk op den grooten bloei van ons Christelijk onderwijs en dankbaar moet worden erkend, dat deze groei, door den zegen des Heeren, te danken is aan de schoolwet van 1920.
Een gevolg van de wet van 1920 was niet alleen de groote toename van het aantal scholen, maar ook de fraaie bouw en de doelmatige inrichting veler scholen.
Men heeft gesproken van een *abnormalen* groei van het aantal scholen en zeker, schijnbaar lag er iets abnormaals in, doch ook slechts schijnbaar. Want tijdens den wereldoorlog was er hoegenaamd niet gebouwd en met name de bijzondere scholen waren de dupe geworden van de tijdsomstandigheden. Doch toen deze zich wijzigden en de wet 1920 zulke gunstige bepalingen gebracht had, verrezen er allerwegen prachtige schoolgebouwen geheel naar de eischen, sommige zelfs wel een tikje *boven* de eischen des tijds ingericht.
'n Paar afbeeldingen van scholen, die de laatste jaren gebouwd werden, nemen we hier op. Zij demonstreeren voldoende de hooge vlucht, die ons christelijk onderwijs, ook wat het uitwendige betreft, heeft genomen.
En wat de leermiddelen betreft zijn we — dank zij de nieuwe wet — ook niet weinig vooruitgegaan. Wie de tentoonstellingen van leermiddelen bezocht, die telken jare gehouden worden tegelijk met de Algemeene Vergadering der Vereeniging van Christelijke onderwijzers en onder-

wijzeressen, vindt daar een keur van schoolboeken en andere leermiddelen, die zonder uitzondering alle uitmunten boven wat vroeger op dit gebied bestond.

Ons christelijk onderwijs heeft thans een eigen literatuur. Moesten wij vroeger doorgaans gebruik maken van wat collega's aan de openbare scholen hadden geschreven, thans is er geen vak of wij hebben er onze eigen boeken voor.

De Aeneas Mackayschool te 's-Gravenhage.

De bekende D. Wouters, oud-hoofd eener school met den Bijbel, is op dit gebied wel een der baanbrekers geweest. In het geheel bezorgde hij in een tijdsverloop van tien jaren niet minder dan 160 werken en werkjes voor onze christelijke scholen. Ook zijn reeksen „Verdieping en belijning" trokken niet weinig de aandacht en zullen niet nalaten goede vruchten voor ons onderwijs af te werpen. Op zijn voetspoor volgden ook andere auteurs, zoodat onze scholen thans werkelijk rijk voorzien zijn van allerlei leermiddelen. Niet vergeten mag ook worden de reeks uitnemende handboeken, die de heer H. Lankamp schreef.

Al deze uitgaven konden verschijnen en loopen meerendeels goed, omdat de Besturen nu niet meer zooals vroeger de uiterste zuinigheid behoeven te betrachten.

Ook hierin blijkt weer de zegen van de wet-De Visser, die den bloei onzer scholen zoo uitnemend ten goede komt.

Als de oud-strijders dat alles eens hadden kunnen beleven, de mannen, die lange jaren hebben geworsteld om

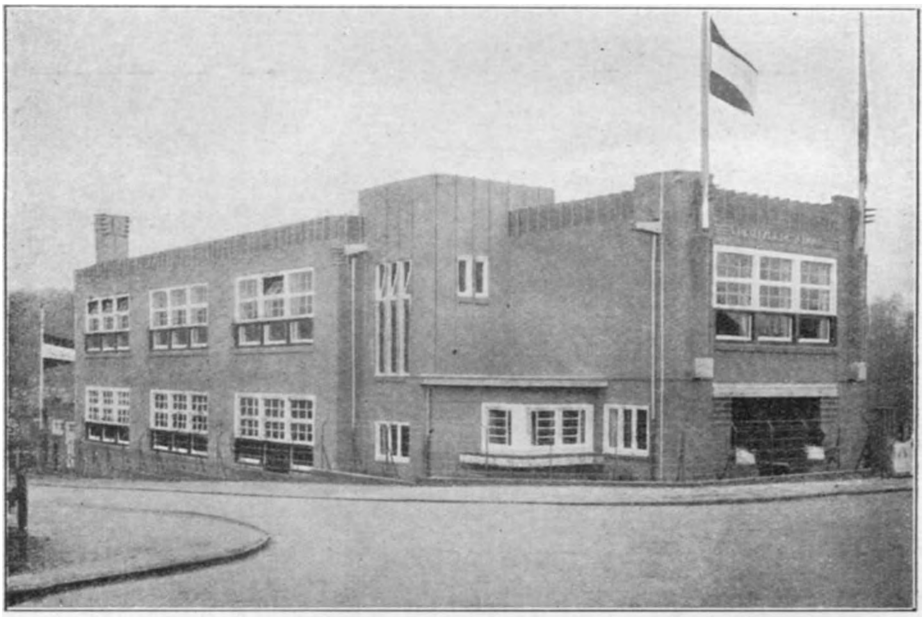

De Creutzberg-school te Arnhem.

de ziel van het kind, die er hoon en smaad van de zijde der wereld, wantrouwen en achteruitzetting vaak van vrienden voor hebben moeten verduren.

En die wat hun maatschappelijk bestaan betrof steeds in den druk hebben verkeerd.

Nu na 1920 de scholen uit den druk.

En ook de onderwijzers goeddeels uit de moeite.

Enkele dier voortrekkers, dier kloeke oude strijders, hebben de bekroning van hun strijd nog beleefd en gezien en er zich in verheugd. We denken hier b.v. aan

den ouden meester J. C. de Puy, die ook goed zijn aandeel heeft gehad in de worsteling om het kind.

„Vader" de Puy mag men hem wel noemen.

Op 89-jarigen leeftijd overleed hij in 1924 te Cadzand.

Hij was in 1835 te Zegwaart geboren en werd onderwijzer aan de christelijke school te 's-Gravenhage, waarvan De Visser Smits hoofd was en waarvan Groen van Prinsterer en Elout van Soeterwoude bestuursleden waren. Later werkte hij nog aan de school van Golterman en daarna werd hij hoofd te Sexbierum en later te Oosthem.

J. C. de Puy.

Hij is vooral bekend geworden door de liederenbundels, die hij voor onze christelijke scholen vervaardigde. In duizenden exemplaren werden zijn „Harpje" en zijn „Lofstem" over ons land verspreid en nóg zijn ze in de meeste onzer scholen in gebruik.

Hij was een stoere kerel; zijn rijzige gestalte en zijn grijze baard gaven hem het voorkomen van een der oude profeten.

Na afloop van de Algemeene Vergadering der Chr. onderwijzers in 1904 (het jubileumjaar) sprak hij den voorzitter Scheffer, als vice-voorzitter aldus toe: „Broeder Scheffer, ge hebt uw taak, waartegen ge zoo hebt opgezien, volbracht.

Ik heb u gezegd: „O mijn ziel, wat buigt ge u neder! Waartoe zijt ge in mij ontrust? Hoop op God!

Welnu broeder, voeg er thans aan toe: „Ik zal Hem nog loven."

Hij sterke u! hij bekrachtige u!"

De toen pas geridderde Scheffer was enkele oogenblikken later ingegaan in het Vaderhuis der rust.

Hij had het einde der worsteling niet aanschouwd.

Aan De Puy was dit wel gegund.

Een andere oud-gediende, die nog eenige jaren de zegeningen der nieuwe schoolwet heeft kunnen aanschouwen, is de heer R. Visser, die 3 Juli 1924 overleed. Hij heeft het Christelijk onderwijs vooral aan zich verplicht door zijn werkje: „Het eerste leesonderricht" in zes stukjes, waarbij later nog uitkwamen „Oefeningen voor 't bord".

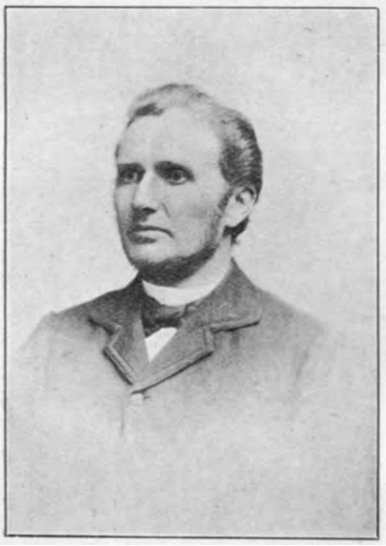

R. Visser.

Och, 't waren simpele boekjes, die meester Visser uitgaf, maar zij verschenen in een tijd, toen het Christelijk onderwijs nog zoo goed als niets bezat aan eigen literatuur en daarom waren ze een weldaad voor ons onderwijs. Aan honderden scholen werden deze eenvoudige werkjes gebruikt en tal van mannen en vrouwen, die thans in de scholen met zooveel fraaier en beter materiaal werken, hebben zelf het lezen geleerd uit de boekjes van meester Visser. Hij heeft den triumf, die volgde op den tachtigjarigen strijd nog beleefd, hij heeft den geweldigen groei van ons Christelijk onderwijs nog aanschouwd, doch zelf heeft hij daarvan niet meer geprofiteerd. Reeds in 1914 had hij het onderwijs met pensioen verlaten.

Met meester Onvlee ging het anders.

Die heeft nog drie jaar lang de werking der nieuwe wet meegemaakt. En op 1 April 1923 verliet hij het actieve schoolleven.

Het kon ook goed schikken.

Meester Onvlee had toen vijftig jaar onafgebroken zich aan de opvoeding in het onderwijs gegeven. Als hoofd der school, eerst te Ylst en later te Baarn, bleef hij tot op hoogen leeftijd een prettige meester voor de leerlingen.

Hij was het meest in zijn schik, wanneer hij zich te midden zijner leerlingen bevond.

Onvlee was nog een onderwijzer van den ouden stempel; hij deed aan particuliere opleiding en groot is het aantal onderwijzers, dat hij heeft opgeleid. Ze vervullen hun plaats

Meester Onvlee te midden zijner leerlingen voor de deur der school.

met eere en zij zijn hem dankbaar, voor wat hij voor hen heeft gedaan.

De Koningin schonk hem in 1921 een ridderorde en dit was waarlijk wel verdiend.

Toen de dag naderde, waarop hij de school zou verlaten, werd hij gekiekt voor de deur zijner school, te midden zijner leerlingen.

Betere kiek had men niet kunnen nemen.

Want te midden zijner leerlingen was „meester Onvlee in zijn element".

Een ander oud-strijder, die de laatste helft van „de

worsteling om het kind" heeft meegemaakt en de heerlijke bekroning van dien strijd heeft aanschouwd, is de heer H. Nieukerke, die van 1880—1923 aan het hoofd stond der Charitable school te 's-Gravenhage.

Hij is geweest een leerling en later de helper van den bekenden Haagschen meester Schaberg.

In Nieukerke reikten de oude en de nieuwe tijd elkander dus de hand.

De diensttijd van Nieukerke heeft alles samen 55 jaar geduurd. En gedurende die 55 jaren arbeidde hij steeds te 's-Gravenhage.

H. Nieukerke.

De heer A. Oosterwijk, die met hem vele jaren lid der Haagsche afdeeling was, schrijft: [1])

„Hij was geen alledaagsch mensch.

Zijn redevoeringen en zijn debatten hadden zooveel aantrekkelijks, zijn mimiek was daarbij zoo geheel in overeenstemming met zijn onderwerp; zijn uitspraken vaak zoo allerongewoonst, dat hij tot luisteren dwong.

Hij kende den strijd voor 't Christelijk onderwijs door en door. Als hij het jaartal 1806 maar in aantocht vermoedde, dan stoof hij al op en geeselde den geest dier dagen, die zich toen reeds aan „het kind" vergreep."

Nieukerke heeft in 1917 een boekje uitgegeven: „Een Haagsch driemanschap, in den strijd voor het Christelijk onderwijs." Hij toonde in dat geschrift een uitstekend kenner van de geschiedenis van onzen schoolstrijd te zijn.

Vooral de wet van 1806 heeft hij daarin gehekeld; ook deed hij dit in enkele nummers van het correspondentieblad

[1]) Correspondentieblad, 68ste jaarg., blz. 56.

en telkens werd men daarbij verrast door zijn korte, originele opmerkingen.

Hij is ook een van de oud-strijders, die mee den kamp hebben gevoerd voor onze scholen met den Bijbel en die de zegepraal in dien strijd hebben aanschouwd.

Nog een bekende figuur uit onze schoolwereld is de heer F. Kalsbeek uit Woerden.

Hij is opgeleid door den bekenden schoolman H. J. van Lummel. Hij was 7 jaar onderwijzer en daarna 40 jaar hoofd eener school, waarvan 37½ jaar te Woerden.

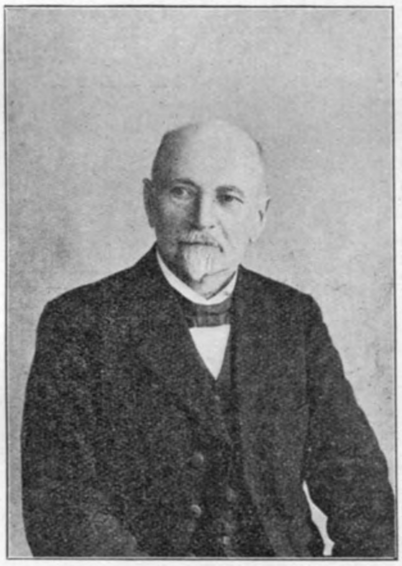

F. Kalsbeek.

In laatstgenoemde plaats heeft hij dan ook zijn grootste kracht ontwikkeld. De school had de liefde van zijn hart, voor haar arbeidde hij met al zijn krachten en vijf maal moest zij worden vergroot. Maar ook buiten de school vond hij werk. Hij hielp mede aan de opleiding van Christelijke onderwijzers en van het mooie gedenkboek: Van Strijd en Zegen, was hij een der drie samenstellers. Ook Kalsbeek heeft nog enkele jaren onder den nieuwen toestand gearbeid en heeft daarna de school verlaten om een welverdiende rust te gaan genieten.

Op het laatst van 1923 overleed de heer P. S. van Dorp, die van 1 Mei 1879 tot 1 September 1913 hoofd was van de Marnixschool te Amsterdam. Ook hij heeft met alle trouw het Christelijk onderwijs gediend. Zeer verdienstelijk heeft hij zich verder ook gemaakt door zijn werk aan de Christelijke Normaallessen en door zijn arbeid als bestuurslid van Barnabas. Vooral in de laatste functie heeft hij veel goed werk gedaan en het leed van vele onderwijzers-weduwen en -weezen helpen verzachten.

De rij van oud-medestrijders zou nog veel langer gemaakt kunnen worden, doch mijn bestek gedoogt dit niet.

Alleen op een tweetal moet nog gewezen worden.

En wel in de eerste plaats op den heer D. Wijnbeek.

Hij werd 8 Juni 1842 te Leiden geboren.

Neemt men aan, dat de worsteling om het kind in 1842 begon en in 1922, bij de volledige doorwerking der wet van 1920 eindigde, dan heeft Wijnbeek den geheelen tachtigjarigen oorlog beleefd en het grootste deel daarvan actief meegemaakt.

P. S. van Dorp.

Hij was hoofd eener school te Zwolle van 1866—1908, lid van het Hoofdbestuur der Chr. Onderwijzersvereeniging van 1878—1894 en van 1897—1906. Vele jaren was hij 1ste Secretaris dier vereeniging. Op het graf van Scheffer in 1904, voerde ook hij het woord. Hij zeide daar onder meer, dat hem in den overledene het meest had getroffen het warme broederhart. Nog al eens vaak ontdekken wij in een ander een karaktertrek, die ons zelf ook eigen is. Zóó was het ook met Wijnbeek. Ook hij bezat een warm broederhart. En hij heeft dit vooral getoond in zijn buitengewoon omvangrijken arbeid voor de Vereeniging van Christelijke onderwijzers.

Maar hij is een oud-strijder; hij heeft de hitte van den dag en de koude der nachten verdragen en de wondere triumf van ons Christelijk onderwijs en haar buitengewone groei hebben hem destijds ietwat verbijsterd.

Zeker, hij heeft mede God gedankt voor de rijke zegeningen, doch onwillekeurig dacht hij aan Heemskerk's gevleugelde woord: „Nu is het mooie er af." En zeker zou deze oude strijder allen jongeren collega's willen toeroepen: „Er zijn vele onder U, die even warm voelen voor onze zaak als de oudste voortrekkers; welnu, zorgt dan alleen, dat Heemskerk's woord *nooit* waarheid wordt." [1])

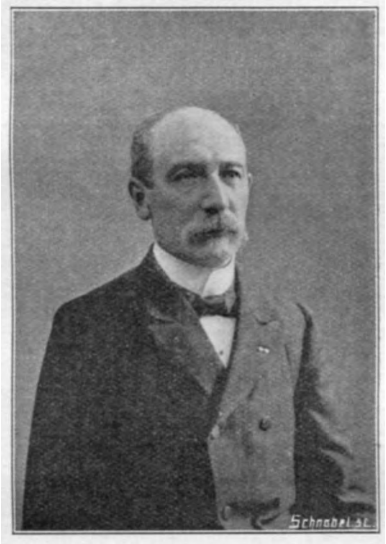

D. Wijnbeek.

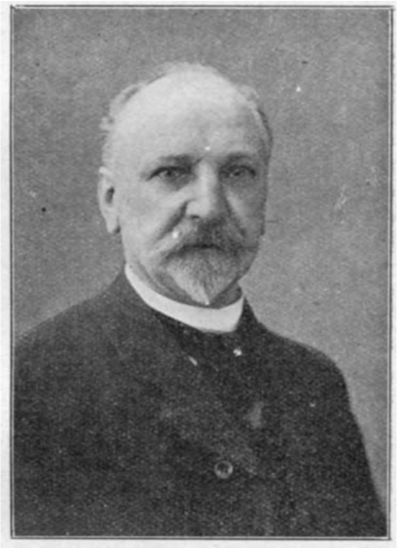

J. van Andel.

We besluiten de rij met de vermelding van den heer Jan van Andel, lange jaren hoofd van de Christelijke school te Bodegraven.

Door zijn ijver en toewijding heeft hij zich naam gemaakt ver buiten Bodegraven en de Rijnstreek, het terrein van zijn bijzonderen arbeid.

Och, om „naam te maken" was het Van Andel niet te doen. Maar wel om het Chr. onderwijs te bevorderen, om het de plaats te geven, die het rechtens toekwam. Daarom was hij in de dagen zijner kracht lid van het Hoofdbestuur, lid van den Schoolraad, lid van de Com-

[1]) Correspondentieblad, 67ste jaarg., blz. 304.

missie voor kerkelijke geschillen, Directeur der Chr. Normaallessen, lid van het uitvoerend Comité van Geref. Schoolverband, Voorzitter der Centrale Anti-Rev. Kiesvereeniging, Voorzitter der afdeeling Rijnstreek, Secretaris van den Schoolbond de Rijnstreek.

Dit is wel een lijstje, dat eerbied afdwingt.

En ondanks zijn zeer drukken arbeid bleef hij altijd de man met het vriendelijke gelaat, steeds tot een lach geplooid.

Mannen als Van Andel, Wijnbeek, Nieukerke, Onvlee en zooveel anderen hebben ons christelijk onderwijs op uitstekende wijze gediend. Zij hebben den naam van dat onderwijs weten hoog te houden, zoodat zelfs de tegenstander er respect voor hebben moest.

J. A. G. de Waal.

En al hun moeizame arbeid is heerlijk bekroond geworden door den zegen, dien God schonk in het jaar 1920; zij hebben dien zegen nog mogen aanschouwen. O, er zou nog een heele reeks namen te noemen zijn. We denken b.v. aan Meester De Waal uit Kampen en Meyer, thans te Zeist, aan J. Hobma, die als Hoofdbestuurslid en ook op het gebied der Chr. Bewaarschool zijn sporen verdiend heeft. Maar genoeg reeds. Zij hebben hun arbeid verricht, niet om daarmee eer en aanzien te verwerven bij de menschen, maar omdat zij zich daartoe door God geroepen wisten en omdat zij de school met den Bijbel zoo innig liefhadden. Hun uitnemend voorbeeld moge de jongere garde bezielen, om met evenveel trouw, met evenveel liefde en toewijding onze scholen te dienen als zij het steeds hebben gedaan.

Doch niet alleen het groot aantal scholen en het steeds stijgend aantal leerlingen leggen bewijs af van den verblijdenden groei van ons christelijk onderwijs.

Daar is meer.

We noemen het aantal onderwijzers en onderwijzeressen, dat in onze scholen arbeidt.

In 1864 was het totaal aantal leerkrachten (kweekelingen inbegrepen) 626; thans in 1925 is het 6112. Daarnaast dient genoemd de groote vlucht, die het Christelijk onderwijs in Indië reeds nam en waarop we nog terugkomen.

Mede moet genoemd worden het aantal Christelijke Normaal- en Kweekscholen, dat thans 57 bedraagt en waarbij zeer bloeiende en zeer bekende inrichtingen zijn.

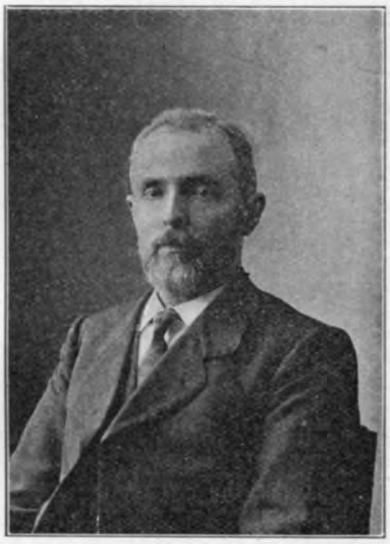

J. Hobma.

Ook het Christelijk Voorbereidend Hooger en Middelbaar onderwijs kwam tot grooten bloei. Zeker, dit ligt buiten het terrein der lagere school, doch het hangt er toch nauw mee samen en stoelt er op.

Wij bezitten thans Christelijke Gymnasia, Lycea en Hoogere Burgerscholen, Christelijke Handels H. B. Scholen, een Vrije Universiteit en een tweetal Theologische scholen (een Gereformeerde en een Chr. Gereformeerde).

Al die zegeningen doet God ons thans genieten. We mogen zeggen, dat ze zijn de vrucht van de tachtigjarige „worsteling om het kind".

Zij zijn de vrucht van de stoere oude voortrekkers en niet minder van zooveel honderden trouwe Bestuursleden.

Zij zijn mede een vrucht van den arbeid der leidende personen, die God ons heel den schoolstrijd door gaf en waaraan het ons thans gelukkig ook nog niet ontbreekt.

II. DE LEIDING GEVENDE PERSONEN.

De verblijdende bloei onzer scholen met den Bijbel, die de laatste jaren te constateeren viel, is een zegen, dien

God de Heere aan ons volk schonk. Maar het is ook hier, zooals in alle dingen: de Heere onze God werkt middellijk.

Hij deed het in den schoolstrijd niet anders.

En dan kan reeds dadelijk worden geconstateerd, dat Hij dit voornamelijk deed door steeds op den juisten tijd mannen te schenken, die leiding konden geven. Het was de geniale geest van Dr. Kuyper, die een beroep deed op het volksgeweten. Het volk moest wakker en warm gemaakt worden.

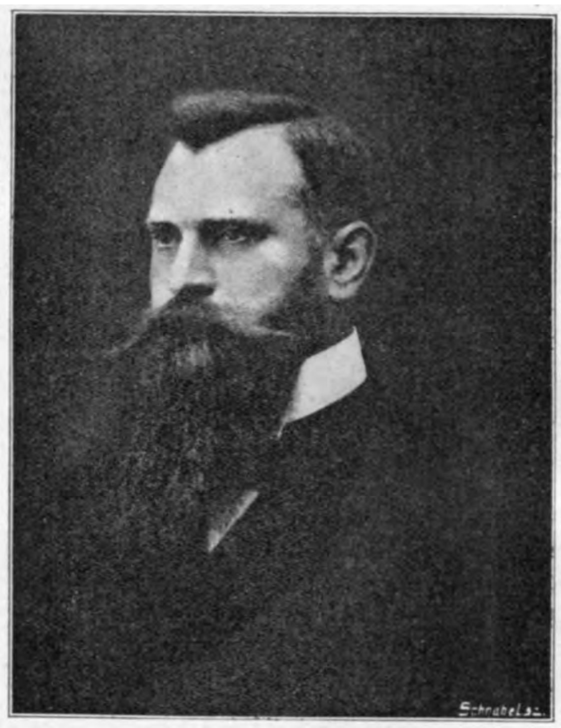

J. van der Molen.

En zeker, de „kleyne luyden" hebben in den schoolstrijd dapper meegedaan en hebben dien strijd goeddeels helpen winnen. Zij hebben gebeden en zij hebben geofferd. Het waren de menschen der étappediensten en het is niet te zeggen, van hoeveel gewicht hun vaak eenvoudige arbeid is geweest voor den groei van ons Christelijk onderwijs.

Doch in de Tweede Kamer, in de Ministeries en in de Pers, daar kwamen de mannen aan het woord, die leiding gaven aan den gang van zaken.

En gelukkig, steeds hadden wij de rechte mannen op de rechte plaats.

Ook bij de behandeling van de wet 1920 kwam dit

uit. Het waren toen vooral mannen als Mr. V. H. Rutgers en J. van der Molen, die er voor waakten, dat de gelijkstelling, die in de Grondwet was vastgelegd, ook inderdaad in de schoolwet doorwerkte. Heftige debatten werden er vaak bij gevoerd, doch Rutgers en zijn vrienden gaven geen kamp, zij hielden voet bij stuk en menig gevaar, dat dreigde, is door hun invloed, door hun waarschuwend woord voorkomen. Mr. Rutgers gebruikte niet alleen zijn woord in het Parlement, doch hij voerde ook de pen voor de vrijheid onzer scholen. Vooral de Rotterdammer was het orgaan, waardoor hij sprak en nog spreekt. Op politiek gebied waren Rutgers en Van der Molen en enkele anderen de mannen, die leiding gaven aan den strijd voor het Christelijk onderwijs.

Mr. V. H. Rutgers. Sedert Aug. 1925 Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Doch er zijn er meer.

Op paedagogisch gebied zijn het mannen als J. C. Wirtz Czn. en A. Jonkman, die onze scholen aan zich verplicht hebben. Wirtz schreef enkele handboeken voor studeerende onderwijzers en verder een groot aantal brochures. Zijn woord heeft nog in onderwijskringen veel gezag, al gaat hij wat zijn bestrijding van de wet 1920 betreft, naar veler meening te ver. Hij heeft een staat van dienst, die meetelt. Jarenlang was hij hoofd eener school te Goes, daarna werd hij districts-schoolopziener te Winschoten en later Inspecteur.

Thans is hij rustend; maar het is een werkzame rust en niets ontgaat aan zijn aandacht. Steeds is hij gereed,

naar z'n vaardige pen te grijpen en in het Correspondentieblad, De Rotterdammer en andere bladen, schrijft hij artikelen, die verband houden met het onderwijs en bevorderlijk zijn aan zijn bloei. Ook schrijft hij sedert jaren zeer pakkende schetsjes in het orgaan van het Gereformeerd Schoolverband, thans het weekblad „De Geref. School".

Niet minder leiding-gevend op paedagogisch gebied is de heer A. Jonkman. De Regeering erkende indertijd zijn bekwaamheden door hem te benoemen tot lid van den Onderwijsraad.

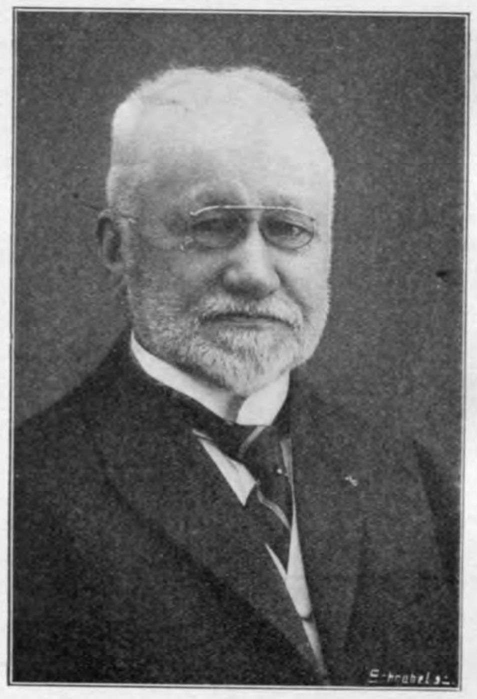
J. C. Wirtz Czn.

Van zijn hand verschenen enkele brochures, die zeer de aandacht trokken en blijk gaven van nauwgezette en groote studie.

Vooral ijvert de heer Jonkman voor een paedagogischen leerstoel aan de Vrije Universiteit. Voor Gereformeerd Schoolverband schreef hij over dit onderwerp zelfs een uitvoerige brochure. Jonkman had gelijk met zijn streven naar dit ideaal. Wat de Roomschen bezitten, wat men van neutrale zijde al sedert jaren bezit, dat bezit ons Christelijk onderwijs niet, n.l. een hoogleeraar, die zich uitsluitend bezig houdt met de studie der paedagogiek, voorlichting geeft, i. e. w. het geheele vak paedagogiek op wetenschappelijke wijze behartigt.

Het schijnt echter wel, dat we dit ideaal binnenkort zullen bereiken en dat er een leerstoel in de paedagogiek zal gesticht worden, die ongetwijfeld onder den zegen Gods veel

goed werk stichten zal voor onze scholen met den Bijbel.

In het weekblad De School met den Bijbel schrijft de heer Jonkman week aan week zeer belangrijke artikelen. Zijn groote kennis en zijn rijke ervaring zijn wellicht oorzaak, dat velen die artikelen wel eens wat heel zwaar vinden. Maar wie ze met aandacht leest, zal er veel in vinden, dat hem ten goede komt bij zijn arbeid in de school.

Ook in de hooggeleerde wereld beginnen we weer mannen te krijgen, die de belangen der Christelijke lagere school gaan behartigen en die leiding trachten te geven op paedagogisch gebied. Had reeds vroeger Prof. Dr. H. Bavinck menig belangrijk paedagogisch boek geschreven, thans mogen we Prof. Dr. T. Hoekstra noemen, die voorzitter is van Gereformeerd Schoolverband, en artikelen schrijft in het Orgaan van deze organisatie. Dr. S. O. Los schrijft in het Correspondentieblad paedagogische en psychologische artikelen en geeft nu en dan ook een studie in het licht, die bedoelt leiding en voorlichting te geven. En Dr. J. Waterink is hoofdredacteur van het Christelijk Paedagogisch Tijdschrift.

A. Jonkman.

Ook op het gebied der organisatie bezitten we mannen, die hun invloed doen gelden, doch op hen komen we terug in de volgende paragraaf.

III. KRACHTIGE ORGANISATIE.

In de voorgaande bladzijden hebben we, waar daartoe gelegenheid was, gewezen op de verschillende onderwijsorganisaties, die gedurende den schoolstrijd zijn ontstaan en die meerendeels nog bestaan.

De oprichting der verschillende vereenigingen vond steeds haar oorzaak in de tijdsomstandigheden en vaak was het begin heel klein en gering.

Zoo is het b.v. geweest met de oudste organisatie, die wij thans hebben, de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland en Overzeesche bezittingen. Deze vereeniging werd opgericht in 1854.

Prof. Dr. T. Hoekstra
voorzitter van Gereformeerd Schoolverband.

Ach, het begin was zeer gering.

Enkele onderwijzers slechts gaven gehoor aan den oproep en kwamen te Utrecht samen. Doch de weinige menschen, die daar bij elkaar waren, waren er ten ernstigste van overtuigd, dat een Christelijke onderwijzersorganisatie dringend noodzakelijk was en daarom hielden ze vol. En door de gunste Gods is het rijsje een boom geworden en er mag gezegd worden, dat de Vereeniging een zeer werkzaam en een zeer gezegend aandeel heeft gehad in den schoolstrijd.

Gestadig is het aantal leden der Vereeniging toegenomen en thans bedraagt het rond 4600.

Als men rekent, dat ons Christelijk onderwijs gediend wordt door 6119 mannen en vrouwen, dan is het een verblijdend verschijnsel, dat ruim twee derde daarvan in één vereeniging is georganiseerd.

Te betreuren is het zeer zeker, dat de overige 1500 nog van verre staan. Gedeeltelijk zijn deze georganiseerd in de „Unie", ter onderscheiding van de Unie Een school met den Bijbel, vaak „Kleine Unie" genoemd, maar rekent men de leden der Unie er af, dan nog blijven er 800 onderwijzers en onderwijzeressen over, die niet bij een organisatie zijn aangesloten.

P. Oosterlee
voorzitter van de Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland en Overzeesche bezittingen.

De 4600 leden, die de Vereeniging, doorgaans genoemd de „Groote", telt, zijn grootendeels aangesloten bij de verschillende afdeelingen. Zulke afdeelingen zijn er thans 84.

De voorzitter, de heer P. Oosterlee van Nijmegen, heeft als voorzitter der Vereeniging de leiding. Zeker zou die aan geen betere handen kunnen zijn toevertrouwd. Hij is met schoone gaven versierd en gaarne stelt hij die ten dienste van de Vereeniging en niet minder van het Christelijk onderwijs in het algemeen. Door zijn welsprekend woord weet hij met name op de Algemeene Vergaderingen de groote schare te boeien; wat hij heeft mee te deelen is altijd interessant, goed doordacht en van diepe beteekenis. Zijn rechterhand is de Directeur der Vereeniging, de heer A. de Jong Ezn.

In Augustus 1915 werd de heer De Jong secretaris en

buiten zijn schooluren verrichtte hij met ijver den zeer omvangrijken arbeid, aan het secretariaat van zoo'n groote vereeniging noodzakelijk verbonden.

Op den duur was dit echter niet vol te houden en toen het ledental gestadig bleef toenemen, werd het noodig, dat hij zich geheel ging wijden aan de zaken der Vereeniging.

A. de Jong Ezn.
Directeur van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers, enz.

Zoo werd hij dan in Aug. 1919 benoemd tot Directeur en in Dec. van dat jaar verliet hij de school om nu voortaan z'n volle krachten te wijden aan de organisatie.

Doch een krachtige organisatie behoeft ook een flink orgaan. De Vereeniging bezat zulk een orgaan, n.l. het Correspondentieblad. Doch een flink orgaan was dit allerminst. Er werd van gemaakt, wat er van te maken was, doch het blaadje verscheen slechts tweemaal per maand en nog wel in klein-post-formaat. Er werd behoefte gevoeld aan een flink blad, dat wekelijks de belangen der Vereeniging en van het Christelijk onderwijs in het algemeen kon behartigen.

In Februari 1922 kwam het daartoe.

En sedert verschijnt het blad wekelijks in kloek tijdschrift-formaat en met 16 pagina's. Het draagt niet weinig bij tot den bloei der Vereeniging en tot versterking van den band tusschen de leden.

Tot nog toe echter was het secretariaat en later het bureau der Vereeniging gevestigd in het huis van den

secretaris. Welwillend stond deze een deel van zijn woning af voor het goede doel. Doch ook dit was op den duur niet vol te houden en ten slotte ging het Hoofdbestuur er toe over, een pand te koopen te 's-Gravenhage, waarin het bureau gehuisvest kon worden. Het is een ruim en doelmatig gebouw, de Directeur woont en werkt er, en sedert 1924 is Madoerastraat 17 het centraal punt der Vereeniging van Christelijke onderwijzers en onderwijzeressen geworden.

Bureau der „Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen".

Een zuster-vereeniging der „Groote" is de Unie.

Zij is in 1896 opgericht, geboren uit een conflict met het Hoofdbestuur der Groote.

Het aantal leden bedraagt ongeveer 700, de voorzitter is de heer P. Zwitser, terwijl aan den heer Juncurt, als vrijgestelde, de behartiging der loopende zaken is opgedragen. In de Lumeystraat te 's-Gravenhage heeft de vereeniging haar Uniehuis en het orgaan is „De Christelijke Onderwijzer".

Naar anciënniteit volgt op de Vereeniging van Chr. Onderwijzers de „Vereeniging voor Chr.-Nationaal Schoolonderwijs". Zij werd opgericht den 30sten October 1860 en veel, zeer veel heeft deze vereeniging gedaan voor het Christelijk onderwijs. Niemand minder dan Groen had zijn hart aan haar verpand. Thans is Ds. B. van Schelven te Overveen voorzitter. Het aantal aangesloten scholen bedraagt 520.

Geboren in den tijd van het Volkspetitionnement, staat daar nog altijd De Unie, een school met den Bijbel. Oorspronkelijk was zij een bond van locale comité's voor het Volkspetitionnement. Sedert 1879 heeft De Unie telken jare de Augustus-collecte georganiseerd. Tal en tal van sprekers zijn er namens haar opgetreden om een z.g.n. Unie-rede te houden, en nog altijd arbeidt de Unie in het belang van de scholen met den Bijbel.

Ds. A. de Geus.

Er zijn in 1920 stemmen opgegaan, die zeiden: Waarom zullen wij nu nog langer de Augustus-collecte houden? Laat die nu maar worden afgeschaft. Gelukkig, die stemmen bleven ver in de minderheid en het is niet gebeurd. Ds. De Geus, de voorzitter der Unie, heeft er vooral z'n stem tegen verheven en hij heeft aangetoond, dat wij die collecte niet missen kunnen.

In de eerste plaats moet zij blijven een zwijgend protest tegen de vroegere onderdrukking, maar ook een band aan het verleden. Ieder jaar opnieuw roept die Augustus-collecte de dagen van het Volkspetitionnement weer in de herinnering terug. Maar ook de opbrengst kan nog uitnemend worden gebruikt. Iedere school toch heeft uitgaven, die nòch door het Rijk, nòch door de Gemeente worden vergoed. En al zou er een school zijn, die werkelijk geen behoefte meer had aan de opbrengst der Augustus-collecte, dan nog kan die opbrengst uitnemend worden gebruikt ten bate van het onderwijs in het algemeen.

Zoo bleef de Unie-collecte gehandhaafd en waren de opbrengsten nà 1920 in de dalende lijn, thans stijgen ze jaarlijks weer en naderen zij weer de tonne gouds, die zij vroeger menigmaal overschreden hebben.

Veel krachtiger dan de beide laatstgenoemde organisaties is de Schoolraad voor de Scholen met den Bijbel. Het is een raad van 29 leden, die te 's-Gravenhage is gevestigd. De Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, het Geref. Schoolverband en de Unie, een School met den Bijbel, wijzen elk drie leden van den Raad aan; voorts worden 9 leden gekozen door de schoolbesturen, terwijl de Vereeniging van Chr. Onderwijzers ook 9 leden aanwijst. Voorts wordt door de Algemeene Vergadering een voorzitter gekozen en is de secretaris als zoodanig ook lid van den Schoolraad.

Ds. J. L. Pierson.

De voorzitter is thans Ds. J. L. Pierson van Groningen, terwijl Mr. J. Terpstra secretaris-penningmeester is. Bij den Schoolraad zijn thans 1307 scholen aangesloten en Mr. Terpstra is voor al die scholen de aangewezen adviseur. In honderden gevallen wordt steeds door schoolbesturen en onderwijzers zijn advies ingewonnen en met groote bereidwilligheid en nauwkeurigheid worden die adviezen steeds verstrekt.

Maandelijks verschijnt vanwege den Schoolraad een blaadje, „Mededeelingen", waarin tal van moeielijke kwes-

ties uitvoerig en duidelijk worden behandeld. De Schoolraad bezit verder een uitgebreide bibliotheek, ten dienste van het Christelijk onderwijs, die gratis geraadpleegd mag worden en waarvan Mr. Terpstra de secretaris is.

De taak van den Schoolraad is de scholen met den Bijbel te hulp te komen in al datgene, wat geacht kan worden aller gemeenschappelijk belang te zijn.

Mr. J. Terpstra.

Een organisatie, die de laatste jaren ook flink in bloei is toegenomen, is het Gereformeerd Schoolverband. Oorspronkelijk was er een vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs. Reeds in 1868 was deze vereeniging opgericht, doch zij hield op te bestaan en het Gereformeerd Schoolverband, dat in 1906 werd opgericht, is er de voortzetting van. Vooral Prof. Bavinck heeft veel gedaan voor den bloei van dit Verband. Thans staat de organisatie onder leiding van Prof. Dr. T. Hoekstra, die als voorzitter fungeert, terwijl het Verband in den heer J. van der Waals, oud-hoofd eener school te Nijkerk, zijn secretaris bezit, die met groote nauwgezetheid de zaken van de organisatie behartigt.

Sedert 1912 bezat het Verband een orgaan, nl. een maandblaadje, Gereformeerd Schoolverband geheeten. Dit voldeed echter niet meer aan de toenemende behoeften van de groeiende organisatie en daarom verscheen in October 1925 het eerste nummer van een nieuw periodiek, het weekblad De Gereformeerde School.

Bij het Verband zijn thans aangesloten 334 scholen; het telt 2 gewestelijke organisaties en 26 districten.

Nog dient genoemd te worden de Vereeniging voor

Christelijk Volksonderwijs, die in 1890 werd opgericht en waarbij 358 scholen zijn aangesloten. Jaarlijks, omstreeks 25 April, den geboortedag van Prins Willem van Oranje, wordt een Oranje-collecte gehouden, waarvan 5% in de kas der vereeniging wordt gestort. Voorzitter dier vereeniging is thans Prof. Dr. W. J. Aalders te Groningen.

Al deze organisaties arbeiden in het belang van het Christelijk onderwijs en leggen mede getuigenis af van den bloei, waartoe dat onderwijs mocht geraken, dank zij ook de schoolwet van 1920, die zooveel zegeningen bracht, ook al bleef er nog veel te wenschen over.

IV. CHR. ONDERWIJS ÓÓK IN DE TROPEN.

De Oost-Indische Compagnie, die de oorspronkelijke machthebster was in Insulinde, had reeds een open oog voor het groote belang, dat er gelegen was in het doen onderwijzen van Inlanders. Daarom richtte zij in de voornaamste centra harer bezittingen scholen op, waar kinderen van Inlanders onderwijs konden genieten.

Zulke scholen verrezen o. m. op Ceylon, te Batavia, op Ambon en de onderhoorige eilanden, op Ternate en de Molukken, te Menado op Celebes en op de Sangir-eilanden.

Dit onderwijs — kon het ook anders in onze gouden eeuw — droeg een beslist Christelijk karakter. Doel van die scholen was, het volk tot een hooger peil van ontwikkeling te brengen en zoo mogelijk door middel van de jeugd, het volk te kerstenen.

Een heel hoogen dunk moet men echter van dit onderwijs niet hebben; de waarde was uiterst gering, wat voornamelijk zijn oorzaak vond in het weinig geschikte personeel.

Toch was het 't doel der Compagnie, hierin zooveel mogelijk verbetering te brengen. Zij richtte daartoe kweekscholen op, ter opleiding van geschikt personeel, die zij zelf bekostigde.

De resultaten van het onderwijs bleven echter matig. Men leerde de kinderen lezen uit den Catechismus of andere godsdienstige geschriften of uit den Bijbel in het Maleisch.

Toen echter de Compagnie tot verval begon te geraken, verminderde ook haar zorg voor het onderwijs en ten laatste beteekende dat onderwijs zoo goed als niets meer.

Na de Fransche overheersching, in 1818, werd een Regeeringsreglement ontworpen, waarin de Commissarissen-Generaal de zorg voor het onderwijs op zich namen.

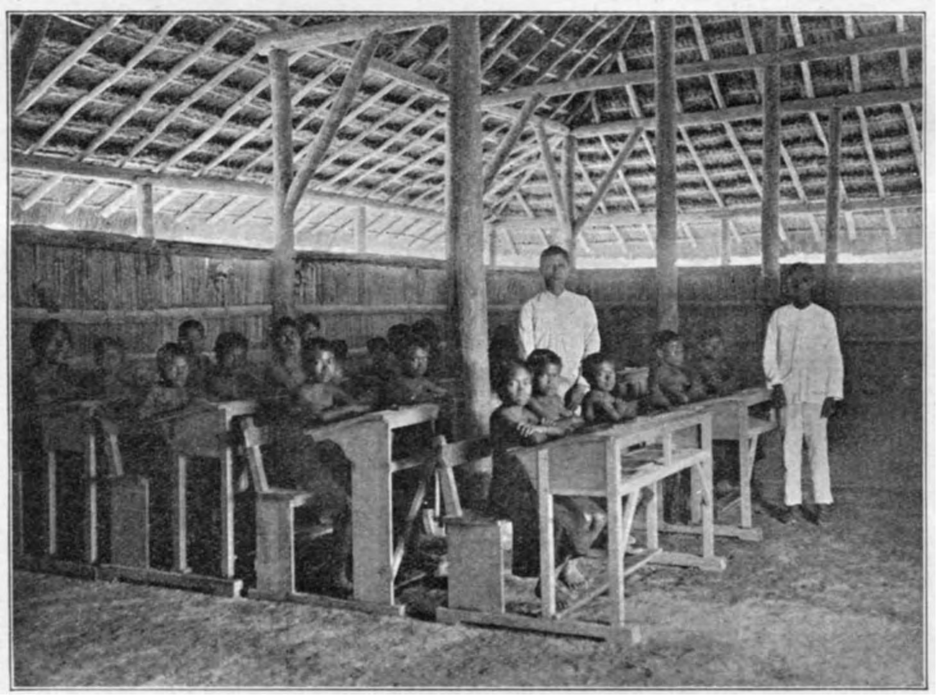

Volksschool op het eiland Soemba.

In 1827 en 1836 werden die Reglementen nog eens vernieuwd en ook weer de noodige aandacht aan het onderwijs geschonken.

Er kwam echter van stipte naleving dezer reglementen in de praktijk zeer weinig terecht en het was meer in hoofdzaak de opleiding van enkele Inlanders tot ambtenaren; voor 't overige had het onderwijs weinig te beteekenen.

Op één feit moet hier vooral de nadruk worden gelegd. Indertijd, toen er van Regeeringswege aan het Inlandsch

onderwijs zoo goed als niets gedaan werd, stelde het Bijbelgenootschap voor, het onderwijs ter hand te nemen. Zeer drong het aan op het mogen stichten van scholen,

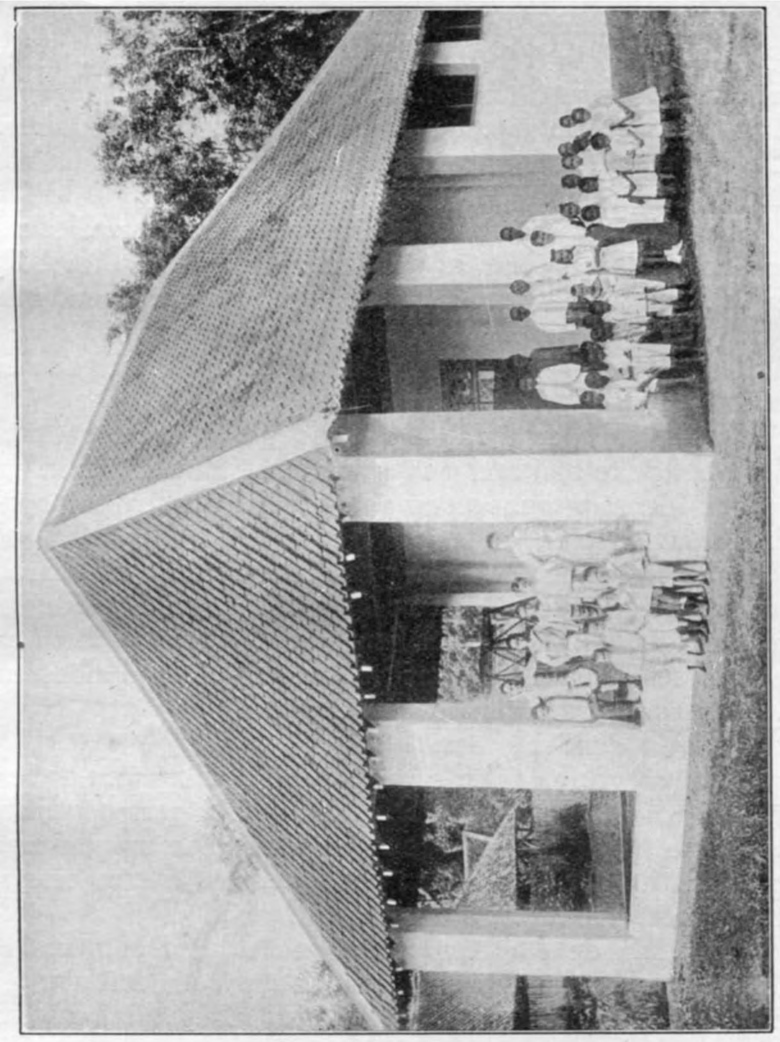

De Hollandsch-Javaansch-Christelijke School te Keboemen (Java).

doch de Regeering van Nederland antwoordde, dat zij *bezwaarlijk* aan een *Bijbel*genootschap de zaak van het onderwijs kon overlaten, daar het onderwijs dan allicht een te zeer godsdienstige strekking zou krijgen.

Men ziet het, de hoogste wijsheid was toen den Inlander dom te houden, althans op godsdienstig gebied. Liever bouwde het Liberalisme dier dagen voor hem een moskee dan een school met den Bijbel.

Intusschen begon de bekende Baron van Hoevell in woord en geschrift het pleit te voeren voor goed volksonderwijs in onze koloniën, met het gevolg, dat er werkelijk in het regeeringsreglement van 1859 werd opgenomen: „De Gouverneur-Generaal zorgt voor het oprichten van scholen ten dienste der Inlandsche bevolking."

Wie echter meent, dat er nu aanstonds overal goede scholen verrezen, vergist zich. Het duurde nog tot 1871 eer de zaak van het onderwijs flink ter hand werd genomen.

En toen beging de Regeering nog een fout, die veel geld kostte en waarin weer duidelijk de afkeer van den godsdienst aan het licht kwam.

In den loop der tijden had de Zending al eenigermate in de behoefte aan onderwijs voorzien. Zoo had b.v. het Nederl. Zendingsgenootschap in de Molukken en in de Minahassa scholen opgericht.

Het is waar, die scholen waren gebouwd uit een schrale kas en op zeer bescheiden voet ingericht. Had de Regeering hier nu flinken geldelijken steun geboden, dan had zij deze scholen kunnen maken tot wat zij zijn moesten, en bovendien zeer veel geld gespaard.

Doch dit deed zij niet.

Er waren voorts twee scholen ter opleiding van onderwijzers, een te Ambon, die reeds in 1836 was opgericht en een te Tanawangko, doch beide scholen, opgekomen uit het particulier initiatief en beide deugdelijke onderwijsinrichtingen, werden voorbijgegaan.

Wel wilde de Regeering aan sommige scholen eenige subsidie geven, doch onder voorwaarde, dat dan aan die scholen neutraal onderwijs werd gegeven. Natuurlijk werd deze eisch met verontwaardiging afgewezen.

Zooals men ziet, de schoolstrijd, die in ons vaderland zooveel schatten verslonden en zooveel goeds bedorven heeft, werd ook overgebracht naar het schoone Insulinde.

De Regeering begon haar school-ideaal ook in Indië

te verwezenlijken op dezelfde wijze, als dat in Patria was gebeurd.

Er verrezen schoolpaleizen, die duizenden guldens kostten; ook werden er kweekscholen gesticht op zeer royale wijze.

Tegen de verdrukking in groeide echter ook het vrije onderwijs, zoodat men het Inlandsch onderwijs thans, evenals hier te lande, kan onderscheiden in Bijzonder en Openbaar onderwijs.

Zooals reeds gezegd is, wilde de Regeering aan zulke

Hollandsche-Chineesche Zendingsschool te Indramajoe.

scholen wel subsidie verleenen, op voorwaarde echter, dat het onderwijs strikt neutraal zou zijn.

Alle scholen, die door de Christelijke zending waren opgericht, bleven door die bepaling dus ten eenenmale van alle ondersteuning uitgesloten. Het was Minister Mackay, die in 1890 gelukkig deze beperkende bepaling uit de wet wegnam. Van toen af konden dus ook de vrije scholen genieten van de landspenningen, al moesten zij in ruil hiervoor toestaan, dat de Regeering toezicht hield op het onderwijs.

Dat was eene bepaling, waarvan we de billijkheid, ook voor onze Nederlandsche vrije scholen, gaarne erkennen. Men wilde den Minister nog van zijn idee afbrengen,

door hem er op te wijzen, dat nu ook Mohammedaansche scholen om subsidie zouden kunnen aankloppen, doch de Minister liet zich door dezen „boeman" geen schrik aanjagen.

Hij aanvaardde het billijkheidsbeginsel, dat in 1872 zoo smadelijk in een hoek was geduwd. Mede tengevolge

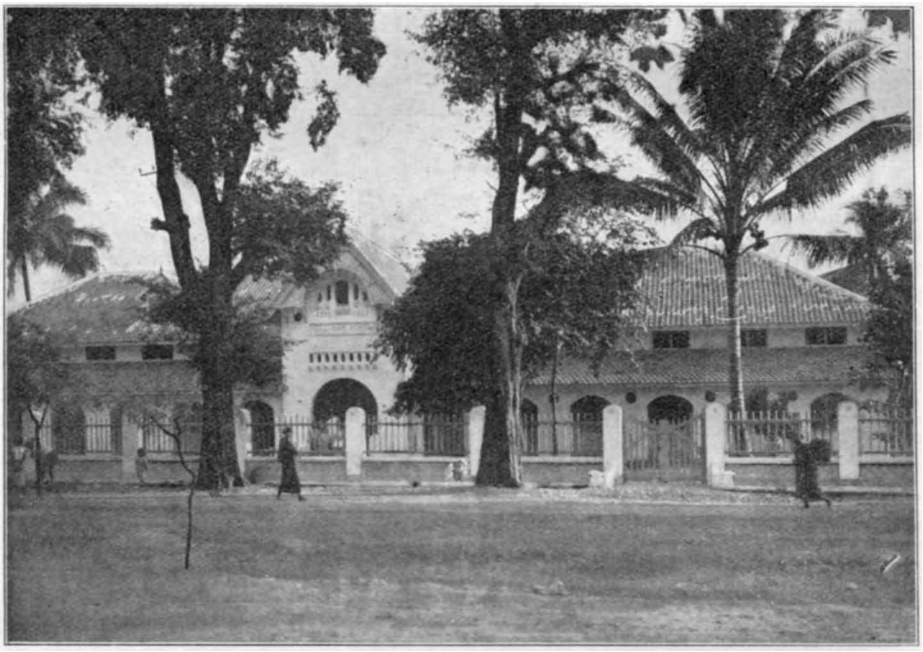

Christelijk-Hollandsche school te Solo.

hiervan tellen we thans in Indië reeds heel veel scholen met den Bijbel.

Het spreekt vanzelf, dat die scholen daar een ander karakter dragen dan de meeste onzer scholen. Hier dienen onze scholen met den Bijbel, om te bouwen en te bewaren, te bewaren het gedoopte zaad bij de beginselen naar Gods Woord. Slechts enkele scholen met den Bijbel kan men hier beschouwen als Evangelisatieposten.

In Indië is dat anders. De ouders, die daar krachtens hun beginsel om positief Christelijk onderwijs vragen, vormen

slechts een kleine groep, uitgezonderd dan streken, waar een overwegend Christelijke bevolking is, zooals Modjowarno, Minahassa, Ambon en de Bataklanden.

Men vraagt eenvoudig niet om Christelijk onderwijs; ongevraagd moet het den menschen gegeven worden.

Het is met name de heer P. Bergmeyer geweest, die, uitgaande van de gedachte, dat de Staatsschool in wezen *niet* neutraal is, heeft betoogd, dat iedere groote cultuurgroep

Een kijkje in de klas van de Chr. Holl.-Chineesche school te Solo.

in Nederland evenveel recht heeft, zijn school aan Indië aan te bieden en dat de Staat elke school, van welke richting ook, steunen kan, indien zij levensvatbaarheid toont, niet staatsgevaarlijk is en voldoet aan te stellen eischen van goed onderwijs. [1])

Bergmeyer, als onderwijzer naar Indië gegaan, heeft gedurende de twintig jaren van zijn verblijf aldaar, zeer veel gedaan tot bevordering van het Christelijk onderwijs in Insulinde.

Mede aan zijn onvermoeiden arbeid is het te danken,

---

[1]) K. van Dijk, Correspondentieblad, 68ste jaarg., blz. 248.

dat er op 1 October 1924 in Indië reeds 72 scholen met den Bijbel waren met 442 onderwijzers en onderwijzeressen en 15080 leerlingen.

Van enkele scholen nemen we hier een afbeelding op. In de eerste plaats de Christelijke school te Buitenzorg. Deze school gaat uit van de vereeniging voor Christelijke scholen te Batavia. Ze werd opgericht in 1916 en telt thans 138 leerlingen. Deze school is een gewone Europeesche school, met het Hollandsch als voertaal.

De heer P. Bergmeyer in zijn studeerkamer.

Men heeft n.l. in Indië verschillende soorten van scholen en wel Europeesche scholen, Muloscholen, Holl. Inlandsche scholen, Holl. Chineesche scholen en nog een schakelschool.

Een zelfde karakter draagt de Christelijk-Hollandsche school te Solo, die wat haar fraaien bouw betreft niet voor de mooiste Hollandsche Christelijke scholen behoeft onder te doen.

Van een geheel anderen aard is weer de Holl. Chineesche Zendingsschool te Indramajoe, die opgericht werd vanwege de Ned. Zendingsvereeniging in 1920 en waaraan van 1920—1925 D. J. Coumou als hoofd verbonden was.

Langzaam maar zeker gaat in Indië het Christelijk onderwijs vooruit. Het heeft daar met veel moeilijkheden te worstelen, moeilijkheden van een gansch anderen aard, dan waarmee wij hier te lande hebben te doen. Doch gelukkig, men deinst voor die moeilijkheden niet terug, maar biedt ze manmoedig het hoofd. Niet alleen in Patria maar ook in de tropen kent men „de worsteling om het kind". De Heere geve

De Christelijke school te Buitenzorg.

ook dáár een schoone bekroning van den moeilijken strijd.

Ook Suriname heeft zijn Christelijke scholen, dank zij den arbeid der Broedergemeente.

Paramaribo, de hoofdstad der kolonie telt een zevental Christelijke scholen, ook wel Broederscholen genoemd. Voorts heeft men buiten de hoofdstad in de verschillende districten nog 16 scholen, benevens 12 Boschlandscholen, die bestuurd worden door de Evangelische Broedergemeente. Het Christelijk onderwijs in de West heeft geen

eigen opleiding. Men maakt gebruik van de Gouvernements-Normaalschool.

Het eiland Curaçao is nog in het geheel geen school met den Bijbel rijk, daar vindt men alleen Openbare en Roomsch-Katholieke scholen.

Een Broederschool te Paramaribo.

HOOFDSTUK XXIV.

BESLUIT.

De taak, die ik mij had voorgesteld, is ten einde. Bij het schrijven van dit boek zat de bedoeling voor, aan ons Christelijk volksdeel een geschiedenis van den politieken schoolstrijd te geven. Het was mij daarbij vooral om de hoofdmomenten te doen. In bijzonderheden kon niet worden afgedaald, al mochten ze enkele malen niet geheel achterwege blijven.

Maar ik wilde in een eenvoudig leesboek ons volk herinneren, hoe er *tachtig* jaren is geworsteld om het kind. Want immers het kind was van meetaf de inzet van den strijd.

Er valt een vergelijking te maken met den tachtigjarigen oorlog.

Men kan veilig het begin van den schoolstrijd stellen in het jaar 1842, toen aan Burgemeester en Wethouders van Nijmegen autorisatie werd aangevraagd voor de eerste vrije Christelijke school in Nederland. Het is waar, eerst in 1844 kon de eerste school worden geopend, doch de eerste aanval had plaats in 1842, evenals ook de slag bij Heiligerlee in 1568 de eerste aanval is geweest op het overmachtige Spanje. En als het vredes-jaar dient men 1922 te noemen, dat gelijkstelling bracht ook ten opzichte van de gemeentekas.

Alzoo is er in ons goede vaderland tachtig jaren geworsteld om het kind, opdat dat kind, dat gedoopte kind, niet ten offer zou vallen aan den Moloch der 19e eeuw.

Met veel gebeds, met veel offers, met veel zorgen, met

veel hoon en smaad zijn de Christelijke scholen geworden wat ze thans zijn.

God heeft bij ons wat grootsch verricht,
Hij-zelf heeft onzen druk verlicht.

De scholen met den Bijbel staan daar als zoovele opgerichte teekens van Gods trouw en liefde tegenover ons en onze kinderen.

Aan ons en aan onze kinderen is nu de taak, dien kostelijken schat te bewaren.

Wat geen land ter wereld thans bezit, bezitten wij; een vrije school met den Bijbel, waarop wij onze kinderen kunnen onderwijzen volgens Gods Woord en de inspraak van ons geweten.

Doch laten wij nu op onze hoede zijn, opdat deze rijke zegen ons ook werkelijk ten zegen zijn moge.

Laten wij niet inslapen op onze overwinning.

Maar laat ons nuchteren zijn en waken.

Want er dreigen allerlei gevaren.

Van binnen en van buiten.

Van buiten wil het ons vijandige beginsel het toeleggen op vernietiging van wat ons dierbaar is. Misschien niet op zulk 'n grove wijze, als men dit eertijds trachtte te doen, maar stellig op een veel gevaarlijker wijze.

Doch ook van binnen, in onzen eigen schoolkring dreigen gevaren.

Vermindering, verslapping van ons gebed voor de scholen met den Bijbel.

Twist en krakeel onder broeders, die hetzelfde dierbaar beginsel hoog houden, doch om allerlei gelijkvloersche motieven elkander het leven — ik meen het schoolleven — verbitteren.

Men begrijpt, wat ik bedoel.

Niet ieder loope nu voor zijn eigen huis, maar allen te zamen staan wij als mannen broeders pal voor de school met den Bijbel, die wij van onzen God ontvingen, die wij liefhebben, met al de liefde onzer ziel en die wij als een kostbaar kleinood hebben over te dragen aan onze kinderen en aan onze kindskinderen.

Slechts als dit gevoelen ons bezielt, kunnen wij bij den voortduur rekenen op de hulpe van onzen God.

Hij, die de worsteling om het kind zoo glorierijk bekroonde, Hij beware ons dien schat tot in verre geslachten, opdat ook in ons dierbaar Vaderland tot in verre eeuwen een volk moge wonen, dat de regels van ons eenigschoon Wilhelmus in zijn banieren schrijft:

„Mijn schild en mijn betrouwen,
Zijt Gij o God, mijn Heer,
Op U zoo wil ik bouwen —
Verlaat mij nimmermeer."

April 1924—Juni 1925.

BIJLAGE I.

Utrecht, den 23 Februarij 1853.

De Gedeputeerde Staten der Provincie Utrecht,

Gezien de voordragt der Provinciale Commissie van Onderwijs, d.d. 16 Febr. l.l. tot schorsing voor den tijd van zes weken der acte van algemeene toelating van J. van Noort, onderwijzer op de openbare school te Honswijk, Gemeente Tull en 't Waal,

Overwegende dat deze schorsing wordt gevraagd op grond dat genoemde onderwijzer voortdurend gedurende den gewonen schooltijd gebruik maakt van den Bijbel, tot lezen en voorlezen en daarna uitlegging van het gelezene, waardoor hij in strijd handelt met art. 23 van het reglement, gevoegd bij de Wet van den 3 April 1806.

Gelet op de artikelen 18 en 19 der voorz. wet:

Hebben goedgevonden en verstaan, met ingang van den 1 Maart aanstaande de acte van algemeene toelating van J. van Noort, openbaar onderwijzer te Honswijk (Tull en 't Waal) voor den tijd van zes weken te schorsen.

Afschrift dezes zal worden gezonden aan de Provinciale Commissie van Onderwijs ter uitvoering, en aan de Burgemeester en Wethouders van Tull en 't Waal, mitsgaders aan den onderwijzer J. van Noort tot informatie.

De Gedeputeerde Staten voornoemd:

(*w. g.*) S. VAN HEEMSTRA.

Ter ordonnantie van dezelve:

(*w. g.*) C. W. MOORREES.

Bijlage II.

Tull en 't Waal, den 23 Mei 1855.

Burgemeester en Wethouders van Tull en 't Waal,

Gezien de voordragt der Provinciale Commissie van Onderwijs, van den 16 Mei l.l., tot schorsing voor een onbepaalden tijd der acte van algemeene toelating van den onderwijzer Johannes van Noort, te Honswijk in deze Gemeente,

Overwegende dat die schorsing wordt gevraagd ter zake van het bij voortduring *geven van leerstellig godsdienstig onderwijs* op de openbare school, na reeds bij besluit van Heeren Gedeputeerde Staten in deze provincie l.l. 23 Februarij No. 23 wegens overtreding van art. 23 van het reglement, gevoegd bij de Wet van 3 April 1806, voor den tijd van 6 weken geschorst te zijn geweest,

Gelet op art. 18 en 19 der genoemde wet:

Hebben goedgevonden en verstaan de acte van algemeene toelating van J. van Noort, openbaar onderwijzer te Honswijk, in deze Gemeente, *voor eenen onbepaalden tijd te schorsen*, ingaande *met den 1 Junij aanstaande*.

Afschrift dezes zal worden gezonden aan den onderwijzer J. van Noort tot informatie, en daarvan kennis gegeven worden zoo aan H. H. Gedeputeerde Staten in deze provincie, als aan de Provinciale Commissie van Onderwijs in Utrecht.

De Burgemeester en Weth. voornoemd:

Ter ordonnantie van dezelve

(*w. g.*) J. C. LAGERWEIJ,

Secr.

BIJLAGE III.

AKTE VAN AFZETTING.

Utrecht, den 1sten November 1855.

De Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht

Gezien de missive van de provinciale commissie van onderwijs in de provincie Utrecht, d.d. 31 Mei l.l., houdende het voorstel tot intrekking der akte van algemeene toelating van den onderwijzer in de openbare school te Honswijk, gemeente Tull en 't Waal, Johannes van Noort, ter zake dat hij zich herhaaldelijk schuldig heeft gemaakt aan overtreding der wet op het onderwijs.

Gezien de artt. 18 en 19 der wet van 3 April 1806 voor het lager schoolwezen, en het onderwijs in de Bataafsche Republiek, art. 23 van het reglement bij die wet gevoegd; art. 7 van het huishoudelijk schoolreglement voor het departement Utrecht en art. 11 van het Koninklijk besluit van den 2 Januarij 1842, (Staatsblad n°. 1).

Overwegende, dat Johannes van Noort, onderwijzer op de hiervoren vermelde school, reeds in het jaar 1853, voor den tijd van zes weken in deze zijne betrekking is geschorst, terzake hij op de openbare school voortdurend den Bijbel deed lezen en vervolgens uitlegging gaf van het voorgelezene, waardoor hij geacht werd, in strijd met art. 23 van het bovengenoemd reglement te hebben gehandeld.

Overwegende, dat gemelde onderwijzer na wederom in functie te zijn getreden, op zijne school, bij het lezen van den Bijbel is voortgegaan daarvan op dezelfde wijze uitlegging te doen, en daarbij zoodanige vragen aan zijn leerlingen te rigten, en die op zoodanige wijze te beant-

woorden, dat dit onderrigt inderdaad werd leerstellig godsdienstig onderwijs.

Overwegende, dat dit aanleiding heeft gegeven, dat onderscheidene ingezetenen der gemeente Tull en 't Waal zich deswegens hebben beklaagd.

Overwegende, dat het geven van dit leerstellig onderwijs is geconstateerd op den 6 Maart 1854 door de heeren Schoolopzieners van het 1e, 2e en 3e district dezer provincie, en op den 25 October 1854 door de heeren Schoolopzieners van het 4e en 5e district, daartoe door de provinciale commissie van onderwijs, speciaal gecommitteerd.

Overwegende, dat derhalve constateert dat Johannes van Noort, onderwijzer op de Openbare school te Honswijk, gemeente Tull en 't Waal, op zijne school, bij herhaling, in de gewone schooluren, bij het lezen van den Bijbel daarvan uitlegging heeft gegeven, en wel op zoodanige wijze, dat het in verband met de vragen, daarbij aan de leerlingen gerigt en de door hem gegevene toeligtingen boven bedenking daarstelt het geven van leerstellig godsdienstig onderwijs.

Verklaren, de akte van algemeene toelating van meergenoemden onderwijzer Johannes van Noort in te trekken.

En zal dit besluit worden uitgereikt aan den onderwijzer voornoemd, en in afschrift medegedeeld, aan het Gemeentebestuur van Tull en 't Waal, en aan de Provinciale Commissie van onderwijs in de provincie Utrecht.

De Gedeputeerde Staten voornoemd:
S. VAN HEEMSTRA, *Voorzitter.*
C. W. MOORREES, *Griffier.*

Aan Johannes van Noort, te Honswijk,
gemeente Tull en 't Waal.

BIJLAGE IV.

NA ZESTIG JAAR.

a. (Oudste statistiek 1864).

Provinciën.	Scholen voor gew. lager ond.	Voor uitgebreid lager onderw	Totaal.	Aantal Hoofd-onderwijzers.	Aantal Hulp-onderwijzers.	Aantal Kweekel-ondw	Totaal.	Aantal leerlingen van het mann. geslacht.	Aantal leerlingen van het vrouw. geslacht.	Totaal.	Scholen opgericht sedert 1 Jan. 1857.
Groningen .	13	1	14	13	13	35	61	1193	1100	2393	9
Friesland . .	6	2	8	7	3	10	20	635	568	*a)* 1243	7
Drente . . .	5	0	5	5	0	7	12	365	283	*b)* 648	5
Overijsel . .	8	2	10	9	4	9	22	560	486	1046	4
Gelderland.	8	5	13	13	14	40	67	790	749	1539	9
Utrecht. . .	11	4	15	15	43	65	123	1778	1762	3540	7
N.-Holland.	5	8	13	13	22	34	69	1467	1190	2727	9
Z.-Holland.	27	15	42	41	58	105	204	4328	3749	*c* 8127	18
Zeeland . .	5	3	8	9	5	12	26	583	424	*d* 1007	8
N.-Brabant.	4	3	7	7	7	8	22	499	314	813	2
Limburg . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	92	43	135	132	169	325	626	12198	10625	23083	78

a) Het totaal sluit met 100 meer voor de school te Uithuizen.
b) Het totaal sluit met 40 meer voor de school te Hommerts.
c) Het totaal sluit met 70 meer voor de school te Zaandam.
d) 50 meer voor de school te Woubrugge.

b. (Jongste statistiek 1924).

Provinciën.	Aantal scholen.	Aantal leerlingen.	Onderwijzers.			Aangesloten bij			
			M.	V.	Totaal.	C. N.	C. V.	G. S.	S.
Groningen .	151	18084	250	167	417	33	20	84	135
Friesland. .	242	24327	364	183	547	101	67	73	162
Drente . . .	77	10176	142	87	229	14	15	27	63
Overijsel. .	130	17266	217	170	387	39	27	24	101
Gelderland.	218	30410	399	369	768	84	33	14	166
Utrecht. . .	120	19407	258	243	501	52	30	18	91
N.-Holland.	169	31274	412	414	826	63	28	36	127
Z.-Holland.	398	78545	1079	920	1999	113	95	72	297
Zeeland . .	82	10023	140	107	247	19	18	9	66
N.-Brabant.	41	5858	80	64	144	14	15	5	26
Limburg . .	15	2473	29	25	54	1	10	—	4
	1643	247843	3370	2749	6119	533	358	362	1238

BIJLAGE V.

Toespraak van Ds. van Son bij de overhandiging van het Smeekschrift aan Koning Willem III [1]).

Sire!

Het is in naam van meer dan 400 Kerkeraden der Nederl. Hervormde, Christelijke Gereformeerde als andere Kerken in Uw Koninkrijk, dat wij de hooge eer genieten Uwe Majesteit dezen bundel adressen te mogen aanbieden;

Adressen, alle inhoudende het verzoek, dat het Uwe Majesteit behagen moge goedgunstig te beschikken op het groote Smeekschrift dat Uwe Majesteit door meer dan 300.000 Uwer getrouwe onderdanen wordt aangeboden.

Om „eene school met den Bijbel", Sire, voor de kinderen der Kerk, voor 't meerendeel eenmaal in den Doop den Drieëenigen God toegewijd, loopt zulk een groot deel van de bevolking Uws Koninkrijks Uwer Majesteits troon aan.

Sire, is het nog niet een gelukkig verschijnsel te noemen, dat een bede, om 't behoud van zulk een heilige zaak, uit 't midden des volks, voor Uwer Majesteits troon wordt neergelegd!

Sire, wij houden ons overtuigd dat we ook Uwe toestemming hebben, als wij beweren, dat, zoo de Bijbel niet langer leeft in het hart van de kinderen Uws volks, eene Protestantsche natie haar levenskracht verbeurt.

En het is daarom, dat we, onder toebidding van de wijsheid des Almachtigen, het wagen Uwe Majesteit onze bede te doen hooren en nederig U te vragen: Verhaast, Sire, het oogenblik, waarop het volk, dat bij den Bijbel leeft, ook zijne kinderen weer bij dien Bijbel zal kunnen houden.

[1]) Feringa, Volkspetitionnement blz. 117.

INHOUD.

Hoofdst.		Bldz.
	EEN WOORD VOORAF	V
I.	INLEIDING	1
II.	WAT WAS EN WAT WERD	8
	1. Toen Tromp en De Ruyter school gingen	8
	2. Wat de Revolutie nàm en gàf	22
	3. Vruchten van den vrijheidsboom	27
III.	MANNEN VAN EEN ANDEREN GEEST	39
	1. Mr. Willem Bilderdijk	39
	2. Mr. Isaäc Da Costa	46
	3. Dr. Abraham Capadose	57
	4. Willem de Clercq	61
	5. Mr. G. Groen van Prinsterer	64
	6. Pieter Jacob Elout van Soeterwoude	72
IV.	DE DONKERE TIJD	77
	1. Hoe gemoedelijk het was	77
	2. Hoe gevaarlijk het werd	81
	3. Het protest der Roomschen	86
	4. De bezwaren van Groen	88
	5. Een stem uit Duitschland	93
	6. De eerste minister van Onderwijs	96
V.	VRIJHEID ZONDER RECHT	102
	1. Een onhoudbare toestand	102
	2. „De vrijheid van den slaaf"	107
	3. De eerste school met den Bijbel	114
	4. Een baanbreekster	121
	5. De „zeven Haagsche wijzen"	127
VI.	TOEN DE BAND DER STATEN SPRONG	133
	1. De vrijheid toegestaan	133
	2. De vrijheid niet gegeven	139
VII.	VAN SCHOLEN EN SCHOOLMEESTERS	145
	1. De geschiedenis van meester Gangel	145
	2. Hoe Appeltern een christelijke school kreeg	151
	3. Hoe het in Zwolle ging	153
	4. Meester Smink en zijn school te Delft	157

Hoofdst.		Bldz.
VIII.	VAN POLITIEKEN STRIJD	162
	1. Thorbecke's beleid en Thorbecke's val . . .	162
	2. Een nieuwe wet in 't zicht.	168
	3. Een legende.	173
IX.	EEN TRAGISCH CONFLICT	177
	1. Het gesprek op Oud-Wassenaar.	177
	2. Wie was Van der Brugghen?	183
	3. Wat heeft Van der Brugghen misdaan? . . .	186
X.	EEN JAMMERLIJKE TELEURSTELLING	189
	1. „De neerlaag was voltooid eer de strijd begon"	189
	2. Een heete strijd	193
	3. Groen's daad	200
	4. Christelijke en maatschappelijke deugden . . .	203
	5. Een dominee, die durfde	204
	6. Groen's verliezen van den strijd een zegen . .	208
XI.	DE NEUTRALE SCHOOL.	213
	1. De neutrale school en de christelijke onderwijzers	213
	2. De neutrale school en de leerboeken	216
	3. De neutrale school in caricatuur.	220
	4. De neutrale school voor de vierschaar van rechts en links	228
XII.	BUITEN DE POLITIEKE ARENA	233
	1. De christelijke onderwijzers vereenigen zich . .	233
	2. De voorstanders van Chr. Nat. schoolonderwijs slaan de handen ineen	235
	3. Een vergadering met onze grootvaders . . .	243
XIII.	OM HET GEWETEN DES VOLKS.	249
	1. Groen's schoolwet-program.	249
	2. Kuyper's „Beroep op het volksgeweten" . . .	252
	3. Over een vlag, die de lading niet dekte . . .	256
XIV.	VAN SMAAD EN EERE	259
	1. Abraham Meyer	259
	2. Huibertus Johannes Lemkes	262
	3. Hendrik Jan van Lummel	266
	4. Hermanus Pieter Mitze	269
	5. Gerrit Pieter Post.	272
	6. Michiel Derk van Otterloo	277
	7. Johannes van Noort Sr.	280
	8. Johannes van Noort Jr..	286
XV.	VAN VELERLEI WORSTELING.	290
	1. Etappe-dienst	290
	2. Naar de nieuwe wet.	296
	3. Groen's levensavond en levenseind	300

Hoofdst. Bldz.
XVI. DE SCHERPE RESOLUTIE 304
1. Een paganistisch voorbeeld. 304
2. Wat Kappeyne bedoelde 306
3. De stem der „kleyne luyden". 311
4. Smeekschrift om een school met den Bijbel . . 314
5. Het smeekschrift aangeboden 319
6. Kappeyne Triumfator. 323
XVII. DE EERSTE LICHTSTREPEN VAN EEN NIEUWEN DAG 326
1. Tien jaren 326
2. Dr. Kuyper's profetie vervuld. 331
3. De schoolwet van Mackay 336
XVIII. ORGANISATIE VAN HET CHR. ONDERWIJS . . . 339
1. De Schoolraad 339
2. Christelijk volksonderwijs 343
XIX. HET UNIE-RAPPORT 348
1. Het addertje onder het gras 348
2. Het Unie-Rapport. 350
3. Het gewijzigd Unie-Rapport 353
XX. DE LAATSTE RONDE. 356
1. Door een struikelend paard gered 356
2. Maakt front voor de Openbare school . . . 359
3. De zorg der Overheid 363
XXI. NAAR DE BEVREDIGING. 366
1. Het befaamde artikel. 366
2. De bevredigingsvoorstellen. 372
XXII. NA TACHTIGJARIGEN STRIJD 379
1. De nieuwe schoolwet. 379
2. Een schoolroman 384
3. Allerlei bezwaren 390
XXIII. DE BLOEI VAN HET CHR. ONDERWIJS IN PATRIA EN DE TROPEN. 396
1. Verblijdende groei. 396
2. De leiding gevende personen 409
3. Krachtige organisatie. 413
4. Christelijk onderwijs óók in de Tropen . . . 421
BESLUIT 431
BIJLAGEN 434